

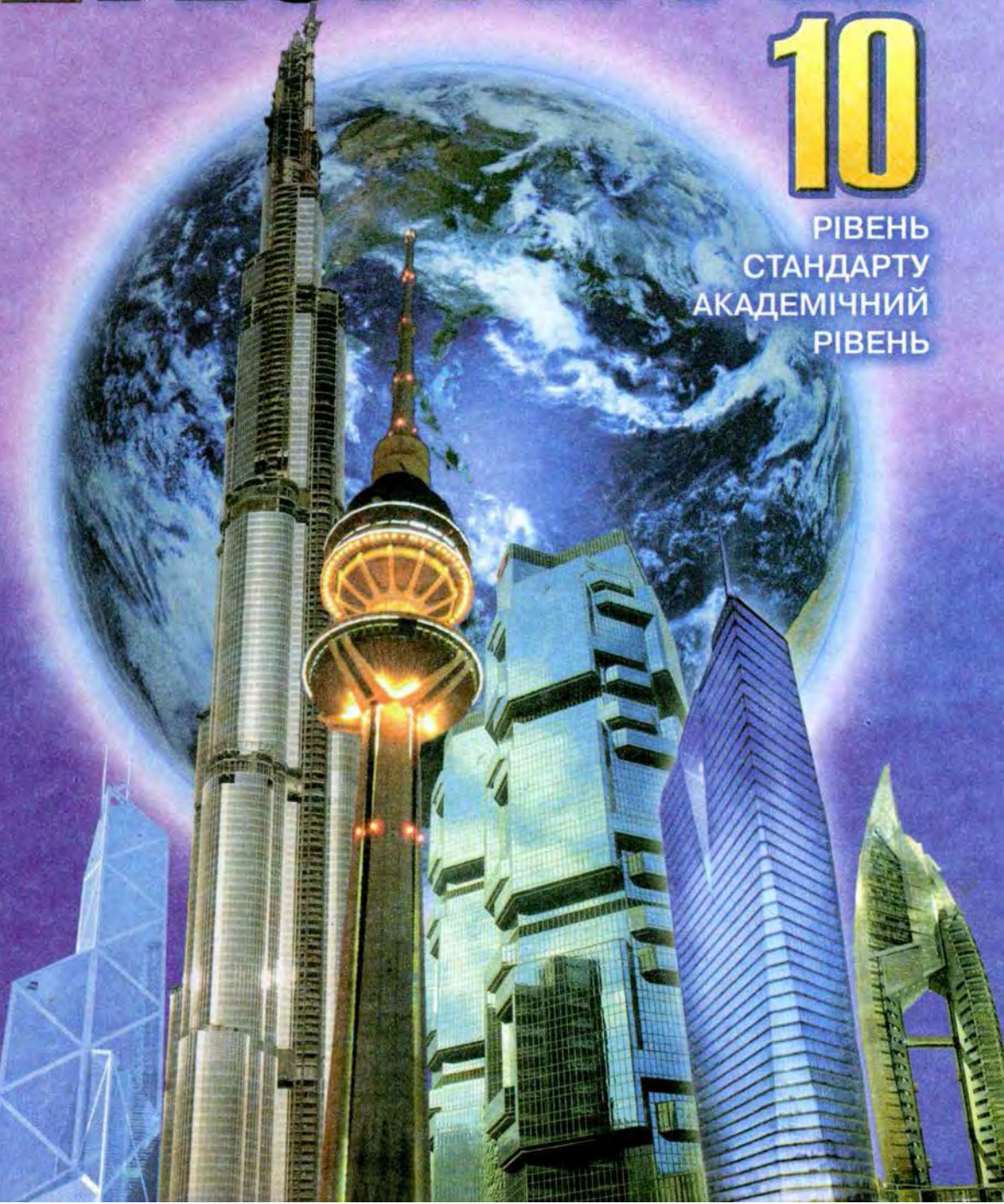
В.Ю. Пестушко, Г.Ш. Уварова

ГЕОГРАФІЯ

10

РІВЕНЬ
СТАНДАРТУ
АКАДЕМІЧНИЙ
РІВЕНЬ

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 177 від 03.03.2010 р.)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Наукову експертизу проводив Інститут географії НАН України;
Психологічно-педагогічну експертизу проводив Інститут педагогіки НАПН України;

Експерти, які здійснювали експертизу:

Пальчевський С.С. – професор Рівненського державного гуманітарного університету, доктор педагогічних наук;

Лісовський С.А. – завідувач відділу природокористування та збалансованого розвитку Інституту географії НАН України, доктор географічних наук;

Сліпець С.Ю. – методист Інформаційно-методичного центру освіти Жовківської райдержадміністрації, Львівська обл.;

Гулько Н.С. – методист районного відділу освіти, м. Радивилів, Рівненська обл., учитель-методист;

Алексєєнко О.В. – учитель ЗОШ І–ІІІ ст. № 4 м. Іллічівськ, Одеська обл., учитель-методист.

Пестушко, В.Ю.

П28 Географія : Підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл.: Рівень стандарту, академічний рівень/ В.Ю. Пестушко, Г.Ш. Уварова. – К. : Генеза, 2010. – 304 с.: іл.

ISBN 978-966-11-0017-5.

У підручнику доступно і надзвичайно цікаво дано загальну економіко-географічну характеристику світу, а також висвітлено основні риси й особливості розвитку регіонів і країн світу.

Підручник яскраво ілюстрований, містить багато довідкових даних, а також короткий словник термінів і понять.

ББК 26.8я721

ШАНОВНІ ДРУЗІ!

Ви стали помітно дорослішими, а коло ваших інтересів – ширшим і глибшим. Однак разом із вами дорослішим і глибшим став і довколишній світ, зокрема і світ географії!

Погортайте підручник, який ви зараз тримаєте в руках, і ви побачите, що його сторінки наповнені дорослими турботами про нагальні проблеми сьогодення. На зміну красномовним описам прийшли аналітичні огляди, на зміну прогулянкам «у природу» – копітка праця зі статистичними матеріалами, а незабутні враження від красот довкілля змінилися на неприховане занепокоєння та турботу про їхнє збереження.

Як відрізняється життя дорослих від дитинства, так само різниться підручник, який ви щойно взяли в руки, від своїх попередників. І рік не лише в появі іншої назви курсу – «Економічна і соціальна географія світу». Річ у тім, що цей підручник допоможе вам тримати руку на пульсі найважливіших викликів суспільного життя – економіки, науки, глобальних проблем.

Утім навіть тим, хто завдяки попереднім курсам географії добре підготувався до сприйняття нових знань, одразу нелегко буде проникнути в суть питань, які вивчає «Економічна і соціальна географія світу». Тому, пригадавши прислів'я «Повторення – основа навчання», скористайтеся Вступом і ще раз повторіть і закріпіть набуті раніше знання. Йдеться насамперед про предмет соціально-економічної географії, джерела географічних знань, методи географічних досліджень. Крім того, для вас відкриються нові імена серед видатних учених економісгеографів.

Увесь інший матеріал підручника розбитий на два розділи. У першому дано загальну економіко-географічну характеристику світу. Тут ви зможете зазирнути у своєрідне дзеркало політичної ситуації – політичну карту світу, відкривши для себе різноманіття форм державного правління і державного устрою. Ви також зможете зрозуміти проблеми народонаселення світу, усвідомити, наскільки багате людство на природні ресурси, і дізнатися про загальні закономірності світового господарства. Наприкінці першого розділу вам надається можливість збагнути всю серйоз-

ність того, що називають глобальними проблемами людства, а отже, і вашими проблемами.

Озброєні таким чином, ви подорожуватимете далі сторінками другого розділу – регіонами та країнами світу. Крок за кроком перед вами розкриватиметься мозаїка «дорослої географії» – держава за державою, проблема за проблемою...

Вивчаючи економічну і соціальну географію світу, варто пам'ятати, що життя ніколи не зупиняється і тому світ не залишається незмінним. Міняються суспільні устрої і політичні кордони, злет в економіці окремих держав змінюється їхнім занепадом, міняються провідні підприємства світу, мільйони людей переміщуються по планеті, опиняючись далеко за межами батьківщини тимчасово і залишаючись там назавжди, народжуються і зникають міжнародні угруповання та організації, триває безперервна боротьба за мир, за ресурси, проти голоду і тероризму... Світ мінливий! Саме тому до кожного розділу в підручнику подано Інтернет-сторінку, за допомогою якої ви зможете оперативно відстежувати новини в галузі економічної і соціальної географії.

З огляду на сказане, у підручнику впроваджено і науково-пізнавальні рубрики, як-от: «Прогноз», «Проблема», «Географія культури», «Наука стверджує», «Історична довідка», «Провідні підприємства», «Реалії сьогодення», «Україна і світ», «Цікаві факти». Разом з ілюстративним, у тому числі і картографічним матеріалом та Додатками, ці рубрики покликані полегшити опанування курсу економічної та соціальної географії світу.

Практичні ж завдання і практичні роботи, що запропоновані у тексті підручника, мають сприяти розвитку і закріпленню у вас важливих практичних навичок.

Отже, все необхідне для чергової географічної подорожі приготоване. В дорогу! І успіхів вам!

Автори

ВСТУП

ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ. ДЖЕРЕЛА ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ

Географічна розминка

Пригадайте з курсу географії 9-го класу, що є предметом вивчення економічної і соціальної географії України.
Назвіть відомі вам джерела географічних знань.

Предмет економічної і соціальної географії світу. З попереднього курсу географії вам уже відомо про існування «родини» географічних наук, в якій належне місце посідає й економічна і соціальна географія. Також ви маєте пам'ятати, що економічна і соціальна географія поділяється на три великі галузі. Усі ці галузі – економічну географію, соціальну географію і географію населення – об'єднує те, що вони вивчають територіальну організацію – виробництва, життя людей або населення відповідно. Інакше кажучи, вони вивчають різні сторони просторової організації суспільства.

Територіальна організація суспільства – це просторова організація життя людей, що включає розміщення населення і господарства, а також їхні просторові комбінації, поєднання за певними законами на певній території. Такою територією в курсі географії 9-го класу було обрано Україну. Тепер у фокусі нашої уваги буде увесь світ, уся планета загалом, а також окремі держави (країни) або їхні частини.

Предметом вивчення економічної і соціальної географії світу є територіальна організація суспільства в міждержавному масштабі, а також у різних країнах, районах і місцевостях.

Територіальна організація суспільства – дуже містке поняття, що включає розміщення населення відносно природного середовища і використання його ресурсів, підприємств матеріального виробництва й невиробничої сфери, різних типів суспільно-територіальних систем (виробничих, обслуговування населення, рекреаційних тощо), які функціонують на певній території. З огляду на це, слід зазначити, що у наш час визнається необхідність саме територіального підходу до планування господарства. Адже територія як особливий тип просторового угруповання ресурсів нині стає ціннішою за власне речовинні ресурси – корисні копалини, земельні і водні ресурси тощо.

Така думка ґрунтується на тому, що майже будь-які ресурси так чи інакше можна замінити або, принаймні, компенсувати їхню втрату. Тим часом територія – ресурс вичерпний і невідновлюваний, його нічим не можна замінити. До того ж, територія – це ще й арена життя людей з їхніми соціальними, культурними, національними і духовними інтересами, потребами тощо.

Основна мета економічної і соціальної географії – пошук способів підвищення продуктивності суспільної праці на основі раціонального використання території і розміщення виробництва та населення.

Джерела географічних знань. Вам уже відомо, що є джерела первинної і вторинної географічної інформації. Разом вони забезпечують повноцінні географічні знання.

Первинні джерела суспільно-географічних знань пов'язані з суспільно-географічними польовими дослідженнями, коли об'єкти вивчаються прямо на місцевості завдяки безпосередньому знайомству з ними, завдяки *спостереженням, інструментальним вимірюванням, а також опитуванню, анкетуванню* тощо. Це зазвичай дослідження окремих господарств і підприємств (сільськогосподарських, промислових, будівельних, рекреаційних тощо), а також населених пунктів і місць зосередження виробництва й інфраструктури (сукупності споруд і служб, що забезпечують функціонування галузей виробництва та умов життєдіяльності суспільства).

Первинним джерелом суспільно-географічних знань може також бути *польове спеціальне (тематичне) картографування* досліджуваної території – фактичного використання земель, розселення населення, рівнів техногенного навантаження на територію, її екологічного стану і т. д. Для потреб такого картографування як основу зазвичай використовують топографічні карти або ж плани землекористування чи земельно-господарського устрою адміністративно-територіальних одиниць, окремих господарств, міст.

Первинні джерела зазвичай забезпечують суспільно-географічні знання про власну державу, адже не так часто дослідникам випадає нагода здійснити необхідні польові дослідження за кордоном. Тому основними джерелами суспільно-географічних знань про світ є вторинні джерела.

Вторинні джерела суспільно-географічних знань – це такі, що добуті і певним чином упорядковані іншими дослідниками. Класичним прикладом є різноманітні *літературні джерела* – історична, географічна, природоохоронна література.

Нині завдяки *Інтернету* існує можливість не виходячи з власної оселі «відвідувати» найбільші бібліотеки світу. Серед таких закладів – бібліотека Конгресу США, Німецька національна економічна бібліотека, Російська національна бібліотека, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського тощо.

Для набуття знань у галузі соціальної і економічної географії дуже важливі різноманітні джерела, що містять упорядковану статистичну інформацію. В Україні такими джерелами є *органи державного управління* – обласні й районні державні адміністрації, а також державні управлінські структури – екологічної безпеки та природних ресурсів, санітарно-епідеміологічної служби, водного господарства, лісового господарства, залізничного й водного транспорту, електро- й газопостачання та ін.

Важливі географічні дані нерідко містяться також у *місцевих органах влади* – обласних, районних, міських, селищних, сільських радах тощо. Так само корисними часто виявляються *окремі підприємства, господарства, установи* з їхньою оперативно-обліковою та звітно-статистичною інформацією.

Корисними є також *науково-дослідні та проектні заклади й організації*, що накопичують фондову інформацію та *наукові й проектні розробки* за своїм профілем. Цікаву суспільно-географічну інформацію можуть мати й *громадські організації та рухи* – етнокультурні, конфесійні, політичні (партійні), професійні і т. д.

Щодо інформації про різні держави, регіони або загалом про світ, то вона є на сайтах Організації Об'єднаних Націй, Світової організації торгівлі, Організації економічного співробітництва і розвитку, Всесвітньої туристичної організації та інших відомих міжнародних організацій.

Практичне завдання

Зайдіть на сайт Організації Об'єднаних Націй (<http://www.un.org/ru/>) і, ознайомившись з ним, визначте, яка саме інформація ООН може поглибити ваші знання в галузі суспільної географії.

В окремих випадках для доповнення суспільно-географічних знань можна користуватися *експертними оцінками* різних ситуацій – соціально-економічних, демографічних, етнокультурних, політичних, екологічних, які надаються відомими та авторитетними спеціалістами зі значним досвідом відповідних досліджень.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Предметом вивчення економічної і соціальної географії світу є територіальна організація суспільства в міждержавному масштабі і в різних країнах, районах і місцевостях.
- ✦ Джерела суспільно-географічних знань є первинні (результати власних польових досліджень) і вторинні (добуті в статистичних, фондових, відомчих та інших установах).

Ключові терміни і поняття

✦ територіальна організація суспільства ✦ первинні і вторинні джерела суспільно-географічних знань ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Що є предметом вивчення економічної і соціальної географії світу?
II	Розкрийте сутність поняття «територіальна організація суспільства».
III	Поясніть, як виникають вторинні джерела суспільно-географічних знань. Визначте з них найдоступніші для вас.
IV	Знайдіть у себе дома джерела суспільно-географічних знань. Поясніть, які вони є – первинні чи вторинні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ. ВИДАТНІ ЕКОНОМГЕОГРАФИ СВІТУ

Географічна розминка

Пригадайте з попередніх курсів географії джерела географічних знань. Назвіть вітчизняних учених-економгеографів.

Методи досліджень соціально-економічної географії. Як наукова дисципліна соціально-економічна географія дуже складна. Адже вона оперує природними, економічними, соціальними і політичними поняттями і фактами. Тому спектр методів, які застосовують у суспільно-географічних дослідженнях, досить широкий, він включає як загальнонаукові, так і галузеві методи.

Серед загальнонаукових методів суспільно-географічних досліджень традиційно застосовують *споглядання, спостереження* за подіями та фактами, їх *опис* і пояснення за допомогою *аналізу*. Зокрема, існує *метод аналізу аналогових об'єктів*, який застосовують у тих випадках, коли досліджувані об'єкти подібні (аналогічні) і коли про один з них є достовірне знання. У цьому разі основні результати вже дослідженого об'єкта переносять на всі інші аналогічні об'єкти. Успішно використовують і давній *порівняльно-географічний метод*, зокрема у просторових дослідженнях політико-географічних явищ і процесів.

Наука стверджує

Накладаючи карти одна на одну, здобувають нові знання. Накладанням політичних карт на кліматичні, геоморфологічні, мінеральних ресурсів, ґрунтів, рослинності, економічні виявляють певні господарські, соціально-економічні та політичні залежності й закономірності. Так, англійський учений П. Тейлор таким методом довів, що політичні центри світу зосереджені у середніх широтах Північної півкулі, у країнах з вологим кліматом і багатих на вугілля.

Помітне місце серед загальнонаукових методів посідає *історичний метод*, що дає змогу вивчати динаміку і тенденції соціально-економічного розвитку.

У суспільній географії користуються також загальнонауковим *балансовим методом*, коли, зіставляючи певні компоненти, визначають повну відповідність, співвідношення між ними. Так, наприклад, часто розглядають баланси природних ресурсів, населення та трудових ресурсів, палива, електроенергії, продовольства, вантажопотоків, виробництва і споживання, прибутків і видатків. Більш спеціальним є *метод міжгалузевих балансів*, за яким аналізують рух тих чи тих ресурсів між галузями і між регіонами. Такі дослідження, де є численні кількісні показники, потребують *математичних методів* обробки даних.

Для одержання оперативних даних нерідко застосовують *аерометоди, космічні методи* з комп'ютерним дешифруванням здобутої інформації. Для суспільно-географічних узагальнень також використовують комп'ютери, за допомогою яких створюють інформаційні бази даних з подаль-

пою метою їх обробки, аналізу та інтерпретації. У практиці суспільно-географічних досліджень широко застосовують *методи моделювання* (заміщення реального об'єкта чи процесу його спрощеним аналогом, моделлю), у тому числі математичного та комп'ютерного, а також *прогнозування* суспільно-географічних подій і явищ.

Картографічний метод, що здавна є традиційним у географії, нині набув нового поштовху до розвитку завдяки ГІС-технологіям. Адже тепер зчитування і аналіз карт можна виконувати в автоматичних режимах. До того ж для соціально-економічної географії, що часто оперує досить динамічними характеристиками, надзвичайно важливим є часова узгодженість ГІС. Адже, на відміну від звичайної географічної карти, ГІС – активна багатофункціональна база даних, яка може постійно доповнюватися і оновлюватися.

Видатні економігеографи світу. Вам уже відомі славетні імена вітчизняних учених економігеографів. Проте сучасна суспільна географія формувалася завдяки вченим різних часів і народів.

Перші наукові напрями в царині соціальної та економічної географії сформувалися упродовж XVIII ст. Саме тоді в працях німецьких географів *Г. Ахенваля* і *А.-Ф. Бюшінга* було обґрунтовано новий напрямок у географії – камеральна статистика. Назва «камеральна статистика» (від лат. *status* – стан, становище; держава) може бути перекладена як «описове державознавство». У підручниках із камеральної статистики описувалися території держав, адміністративний устрій, державний апарат управління, галузі господарства, фінанси, бюджет і навіть збройні сили та зовнішні зв'язки. Все це супроводжувалося всілякими відомостями, цифровими довідками. Власне, це були економічна, політична й військова географії, зведені в єдиній навчальній дисципліні.

У першій половині XIX ст. *І. Тюнен* (1783–1850) започаткував новий напрямок в економічній географії. Він уперше використав модель просторового моделювання, застосувавши її до вирішення конкретного завдання щодо розміщення сільськогосподарського виробництва. За цією моделлю, існує центральне місто, навколо якого і розміщуються сільські господарства. Залежно від відстані до ринку змінюються спосіб використання землі й система сільського господарювання. Метод дослідження, який запропонував учений, дав помітний науковий поштовх. Саме завдяки *І. Тюнену* нині вивчають так звані кільцеві приміські зони, що утворюються навколо великих міст.

На початку XX ст. з'явилася праця французького географа *П. Відаля де ла Бланша* (1845–1918) «Географія людини як частина географії життя», яка започаткувала формування школи географії людини у Франції (мал. 1). Головну увагу в ній приділено характерним особливостям пристосування життя людей до своєрідних умов географічного середовища, реалізації місцевих природних можливостей господарства у процесі історичного розвитку окремих територій.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. закладаються підвалини міжнаціональних і національних наукових шкіл. Серед їхніх засновників і німецький географ *Ф. Ратцель* (1844–1904) – фундатор антропогеографії. У своїй «Антропогеографії» він узагальнив дані про розселення людства, характер поселень, господарської діяльності й побуту населення у зв'язку з відмінностями навколишнього географічного середовища.

Мал. 1.
П. Відаль де ла Блани

Мал. 2.
В. Кристаллер

Мал. 3.
П. Хаггет

У праці «Політична географія» вчений географічними умовами пояснює особливості політичної історії різних держав, їхні протиріччя й конфлікти.

Ж.Ж.Е. Реклю (1830–1905) можна вважати засновником сучасного країнознавства. Йому належить багатотомна праця «Нова всесвітня географія. Земля і люди». Це була перша в історії географії праця, де вміщено опис усіх країн планети на базі достовірних наукових даних. Тут, зокрема, є розділи, присвячені Україні.

Чималий внесок у розвиток майбутньої суспільної географії зробив німецький економіст і соціолог *А. Вебер* (1868–1958). Він виявив певні просторові закономірності в географії промисловості, висунувши теорію «штандорта» (з німецьк. – місцезнаходження). За цією теорією, розміщення промисловості визначають три групи чинників – витрати на транспорт, орієнтація на робочу силу і на населені пункти, щоб використати переваги виробничої та соціальної інфраструктури.

У першій половині ХХ ст. німецький географ *В. Кристаллер* (1893–1969) висунув «теорію центральних місць», яка помітно вплинула на подальший розвиток економічної географії (мал. 2). Він створив модель території, яка ще недостатньо заселена і, аналізуючи закономірності взаємного розташування населених пунктів, намагався визначити головне місце розташування майбутнього центрального міста.

У 1950-х роках у зв'язку з розвитком обчислювальної техніки і накопиченням багатого фактичного матеріалу в економічній географії виникла школа просторового аналізу. Представники цієї школи розробляли теорії, які мали допомогти з'ясувати закономірності у розміщенні підприємств і населених пунктів, а також у формуванні транспортних мереж.

Найяскравішим представником школи просторового аналізу є видатний німецький економіст і географ *А. Льюш* (1906–1945). У своїй основній праці «Географічне розміщення господарства» він запропонував нову теорію (концепцію економічного ландшафту) розміщення виробництва і територіальної організації промисловості в умовах ринкової економіки. Фактично це була модель територіальної самоорганізації суспільства і його економічного життя.

Ідеї В. Кристаллера і А. Льюша розвивав *У. Айзард* (1919) – американський економіст і географ. Метою географії Айзард вважав аналіз територіального розподілу соціально-економічних явищ для виявлення законів їхнього розвитку. Він запропонував інтегральну територіальну модель соціально-економічного життя суспільства, сукупність складових елементів якої визначає так званий економічний ландшафт території.

Серед видатних представників школи просторового аналізу були також учені-теоретики – американський географ *В. Бунге* (1928) і британський географ *П. Хаггет* (1933) (мал. 3). Американський географ *Е. Тейф* (1921–2001) зробив великий внесок у географію транспорту.

Серед найвідоміших постатей соціальної і економічної географії останнього періоду слід також назвати американських географів *Р. Хартшорна* (1899–1992) і *Е. Ульмана* (1912–1976), а також шведського географа *Т. Хагерстранда* (1916–2004).

Р. Хартшорн є засновником поведінкової географії. Він вивчав традиції і звичаї населення різних територій, поведінку їх мешканців. Вважав їх тісно взаємопов'язаними з іншими природними і соціально-економічними явищами, характерними для тієї чи іншої території. Зробив значний внесок у розвиток теорії політичної і культурної географії.

Е. Ульман – один із засновників сучасної географії транспорту. *Т. Хагерstrand* відомий як автор теорії просторової дифузії інновацій, тобто поширення нововведень, нових явищ.

Практичне завдання

За додатковими джерелами підготуйте коротку доповідь (2–3 хв) про видатного економгеографа світу (за вибором) на тему «Наукові доробки вченого».

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Суспільна географія користується загальнонауковими і галузевими методами досліджень.
- ✦ Головні наукові напрямки в царині соціальної та економічної географії світу почали формуватися з XVIII ст.

Ключові терміни і поняття

✦ методи досліджень: споглядання, спостереження, аналізу, історичний, балансовий, математичний, аерометод, космічний, моделювання, прогнозування, картографічний ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Наведіть приклади найдавніших і найсучасніших методів, які застосовують у суспільно-географічних дослідженнях.
II	Назвіть видатних європейських і американських економгеографів. Які з їхніх досліджень продовжують розвиватися у наш час?
III	З огляду на основні напрямки роботи визначте методи досліджень, які використовували видатні економгеографи світу.
IV	Опишіть методи соціально-економічної географії, які можна застосовувати: а) на уроках географії; б) поза шкільними уроками.

Тема 1.
ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

Тема 2.
**НАСЕЛЕННЯ
СВІТУ**

Тема 3.
**ВЗАЄМОДІЯ
СУСПІЛЬСТВА
І ПРИРОДИ.
СВІТОВІ ПРИРОДНІ
РЕСУРСИ**

Тема 4.
**СВІТОВЕ
ГОСПОДАРСТВО**

Тема 5.
**ГЛОБАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА**

**Розділ 1.
ЗАГАЛЬНА
ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА
СВІТУ**

Тема 1. ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

Ми живемо у час бурхливих політичних подій. Президентські вибори й антидержавні перевороти, міжнародні зустрічі й міжнаціональні конфлікти, прикордонні військові суперечки і спільні дружні прикордонні заходи. Усе це стало звичною складовою суспільно-політичного життя в різних куточках нашої планети.

Часто політичні події спричиняють у тих чи інших країнах світу навіть зміну форм державного правління та їхнього адміністративно-територіального устрою. Подекуди внутрішньодержавні зміни настільки виявляються серйозними, що нещодавно єдині і, здавалося б, непорушні держави розпадаються на окремі території, кожна з яких заявляє своє право на політичну самостійність. І ось уже міняються усталені кордони, видозмінюються обриси країн і держав... Своєрідні підсумки політичних процесів надає політична карта, яка, наче дзеркало політичної ситуації, відображає різні території, країни, держави, а також розкриває їхню форму правління і державного устрою.

§3. ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

Географічна розминка

Пригадайте, як поділяють географічні карти за змістом.
Наведіть приклади тематичних карт.

Етапи формування політичної карти світу. *Політична карта* – це географічна карта, на якій відображено територіально-політичний поділ світу, материків або окремих регіонів (див. форзац). Сучасна політична карта світу формувалася поступово, в ході історичного розвитку.

Наче у калейдоскопі простору та часу, на п'яти континентах планети виникали, зростали і процвітали чергові територіально-політичні утворення. Плинув час, і вони розпадалися і зникали з політичної арени, даючи ученим матеріал для наукового аналізу процесу державотворення. Формування політичної карти світу вивчає одна з гілок суспільної географії, окрема наука – *політична географія*.

	<p>Стародавній етап (V тис. до н. е. – V ст. н. е.)</p> <p>пов'язаний з виникненням, розквітом і крахом перших державних утворень – двох основних форм державного ладу: монархій (Стародавній Єгипет, Ассирія, Вавилон, Перська держава) і республік (міста-держави Фінікії, Греції, Стародавній Рим). Саме з них розпочався політико-територіальний поділ географічного простору.</p>
	<p>Середньовічний етап (V–XV ст.)</p> <p>супроводжувався територіальними захопленнями земель великими феодалними державами, внаслідок чого політична карта була вкрай роздрібненою та нестійкою. У цей період існували такі могутні держави, як Священна Римська імперія, Англія, Португалія, Київська Русь.</p>
	<p>Новий етап (на межі XV–XVI ст. – поч. Першої світової війни)</p> <p>характеризується великими географічними відкриттями і, як наслідок, поділом світу на колоніальні імперії. Найбільшими серед таких були Іспанська, Португальська, Голландська, Британська, Французька, Російська, Османська, Німецька тощо. Водночас це епоха зародження, розвитку й утвердження ринкових відносин.</p>
	<p>Новітній етап (1914 р. – до наших днів),</p> <p>за якого відбуваються новий перерозподіл поділеного на той час світу, процеси деколонізації, визнання суверенітетів десятків держав, утворення низки авторитетних міжнародних організацій та ін.</p>

Мал. 4. Етапи формування політичної карти світу

Формування політичної карти світу налічує декілька тисячоліть. У цьому процесі визначають чотири етапи: стародавній, середньовічний, новий і новітній (мал. 4).

Новітній етап поділяють на три періоди. Визначальними подіями першого періоду (1914–1939 рр.) були розпад Австро-Угорської імперії і поява на політичній карті світу групи нових незалежних країн. Зокрема, на політичній карті Європи з'явилися такі держави, як Австрія, Угорщина, Польща, Чехословаччина, Фінляндія, Литва, на короткий час Українська Народна Республіка та ін. Загалом в 1939 р. була 71 суверенна країна.

До того ж у цей період утворилася величезна держава з командно-адміністративним типом економіки – СРСР і світ розколовся на дві системи за ідеологічним принципом.

Характерною ознакою другого періоду новітнього етапу у формуванні політичної карти світу (після закінчення Другої світової війни і до початку 1990-х років) є крах колоніальної системи. Десятки країн Африки, Азії, Латинської Америки упродовж цього періоду проголосили незалежність, визволившись з-під колоніального гніту. Особливо результативним виявився 1960 р. – «рік Африки», коли на політичній карті Чорного континенту з'явилися десятки суверенних країн.

Третій період новітнього етапу формування політичної карти світу позначився розпадом Радянського Союзу в 1991 р. і крахом соціалістичного табору. Як наслідок, на політичній карті світу замість 15 колишніх республік СРСР з'явилася ціла низка незалежних країн. Крім того, об'єдналася Німеччина і, навпаки, розпалися Союзні Республіки Югославія та Чехословаччина. Виникли нові незалежні держави і в Океанії, в Африці. Визначено долю Гонконгу та Аоминю, які відійшли до Китаю.

Сучасна політична карта світу. Головними за значенням об'єктами політичної карти світу є держави, країни і території.

Держава – заселена територія з визначеними кордонами, що в політико-географічному відношенні незалежна від інших держав у внутрішніх і зовнішніх відносинах. Зважаючи на це, часто кажуть, що держава є суверенним політичним утворенням.

Реалії сьогодення

«Державна мозаїка» світу. На початок 2010 року на політичній карті світу налічувалося 193 незалежні держави. В Європі – 44 (з Росією), в Азії – 47, в Африці – 53, Північній і Центральній Америці – 23, Південній Америці – 12, Австралії і Океанії – 14. Крім того, ще три держави розташовані водночас у двох частинах світу: Туреччина – в Азії та Європі, Єгипет – в Африці та Азії, Росія – в Азії та Європі.

Незалежно від свого розташування, усі держави є повноцінними суб'єктами міжнародного права. При цьому деякі держави продовжують визнавати главою держави правителя іншої держави, з якою вона пов'язана колоніальним минулим. Прикладами є колишні **домініони** Великої Британії (англ. *dominion* – володіння, влада – Канада, Австралія тощо), де главою формально визнається британський монарх. Нині вони входять до складу Британської Співдружності Націй. Так само формально володіють князівством Андорра дві інші європейські держави – Франція та Іспанія (так званий **кондомініум**, від лат. – сумісне володіння). Реальну ж владу в Андоррі має глава її уряду.

Практичне завдання

За політичною картою світу (див. форзац) визначте найближчі до України держави кожної з частин світу.

Країна – заселена територія з визначеними кордонами, що в політико-географічному відношенні може мати державний суверенітет або бути залежною від інших держав. Отже, країною є будь-яка держава. Водночас, далеко не кожна країна має право називатися державою. Вважається, що загалом у світі нині налічують близько 250 країн.

Проблема

На політичній карті світу існують країни, які не визнані більшістю інших держав як незалежні держави. Прикладом невизнаних держав є Абхазія (частина Грузії), Нагірнокарабаська Республіка (частина Азербайджану), Придністров'я (частина Молдови), Турецька Республіка Північного Кіпру (частина Кіпру) тощо. Так само існують території з невизначеним статусом, як-от Палестина (частково окупована Ізраїлем), Західна Сахара (окупована Марокко).

Статус країн мають також **залежні країни і території**, кожна з яких перебуває під політичним чи військовим контролем однієї із суверенних держав. Серед таких, зокрема, **колонії** – країни, позбавлені державної самостійності і політичної та економічної свободи. Колонії можуть мати різний статус, наприклад: заморська територія, як-от Гібралтар у Великій Британії, заморський департамент (регіон), як-от французька Гвіана, або автономний регіон – Фарерські острови Данії.

До залежних країн належать і **протекторати** – країни, що зазвичай визнають над собою суверенітет певної держави у міжнародних відносинах, але зберігають незалежність у внутрішніх справах. Нині подібною формою міждержавних відносин є «вільно асоційована держава», як-от Пуерто-Рико, що залежить від США, тощо.

Окремий специфічний вид територій (акваторій) виділено відповідно до норм міжнародного права на Землі – це води відкритого моря. Окремий статус має і так звана морська економічна зона, що прилягає до кордонів суходолу держави, яка має вихід до моря. Це акваторія на відстань 200 миль (понад 370 км) від узбережжя і на глибину 500 метрів шельфу материкового схилу. Відповідно до конвенції з морського права 1982 р. у зазначених межах акваторії держави мають суверенне право на економічну діяльність – промисловий вилов риби, розвідку і розробку природних ресурсів тощо.

Особливий статус має Антарктида, міжнародно-правовий режим якої визнано договором від 1 жовтня 1959 р. Згідно з ним, даний континент є нейтральним, демілітаризованим, де заборонена будь-яка військова та господарська діяльність, а також політичні поділи території. Єдиним дозволеним видом діяльності є науково-пошукова робота. Пригадаємо, Україна також має там науково-дослідну станцію «Академік Вернадський».

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Політична карта – це географічна карта, на якій відображено територіально-політичний поділ світу, материків або окремих регіонів.
- ✦ Процес формування сучасної політичної карти світу тривалий і налічує чотири етапи: стародавній, середньовічний, новий і новітній.
- ✦ Головними об'єктами політичної карти світу є держави, країни, території.

Ключові терміни і поняття

✦ політична карта ✦ держава ✦ країна ✦ територія ✦ домініон ✦ кондомініум ✦ невизнана держава ✦ залежна країна ✦ колонія ✦ протекторат ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Що відображено на політичній карті? Назвіть головні об'єкти політичної карти світу початку нашої ери.
II	Поясніть, у чому головна відмінність між країною та державою.
III	Визначте, в якій частині світу найбільше залежних країн і територій.
IV	Назвіть і покажіть на політичній карті Європи приклади різних видів територіально-політичних утворень. Які з них є сусідами України?

ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ І ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

Географічна розминка

Пригадайте призначення адміністративно-територіального устрою.
Назвіть адміністративно-територіальні одиниці України.

Форми адміністративно-територіального устрою держави. Форма державного устрою – це спосіб територіальної організації держави, що встановлює порядок поділу країни на частини і визначає характер відносин між центральними і місцевими органами влади. Нині у світі розрізняють дві головні форми державного устрою – просту (унітарну) і складну (федеративну).

Проста, або унітарна, форма державного устрою (від лат. *unitar* – єднання) означає верховенство єдиної держави над адміністративно-територіальними одиницями або національно-етнічними одиницями (областями, департаментами, префектурами, провінціями тощо), на які вона поділена. Характерними ознаками унітарної держави є наявність єдиної конституції, єдиного керівного центру, єдиного громадянства та єдиної державної мови. Унітарна форма устрою з'явилася значно раніше, і саме вона тепер притаманна, зокрема, більшості держав Європи, Латинської Америки і Африки. За конституцією Україна також є унітарною.

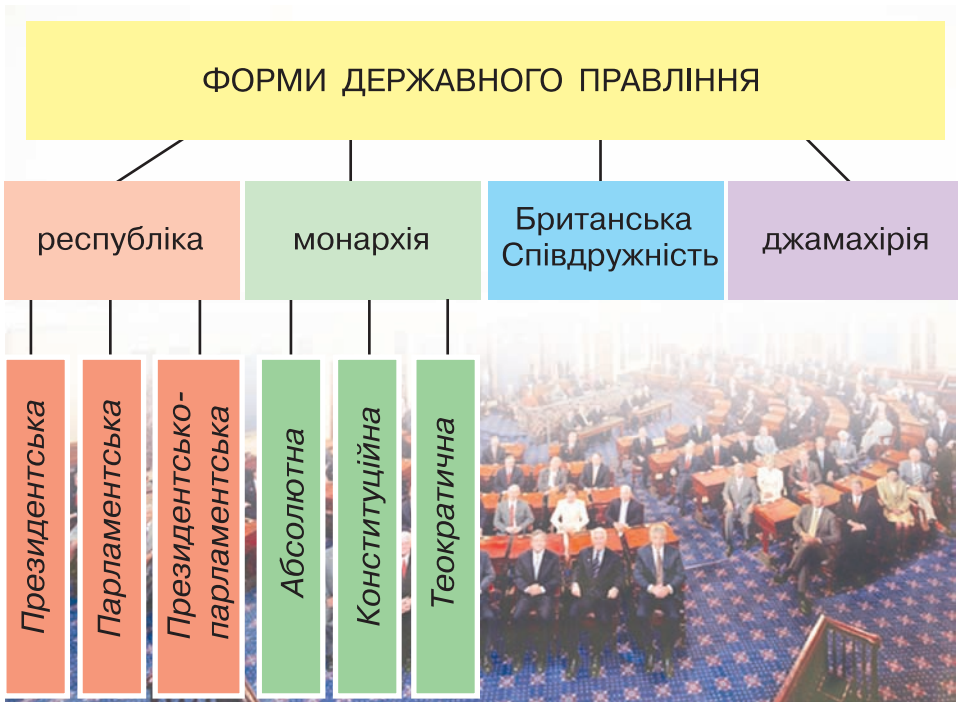
Складна за устроєм держава характеризується наявністю державних утворень, які мають певну юридичну і політичну самостійність. На сьогодні фактично єдиним представником такої форми державного устрою залишилась **федерація** (від лат. *foederatio* – союз).

У федеративних державах ознаки державного утворення притаманні і державі, і її суб'єктам (республікам, штатам, землям, кантонам тощо). У федеративній державі поряд з єдиними (федеральними) законами та органами влади існують і закони та органи влади суб'єктів федерації. Проте вони, так би мовити, «другого порядку». Для відстоювання інтересів суб'єктів федерації у більшості федеративних держав вищий законодавчий орган складається з двох палат, одна з яких забезпечує представництво таких суб'єктів. Такими є, наприклад, функції Сенату в Конгресі США.

Історична довідка

Про конфедерацію як форму державного устрою. Інколи серед форм державного устрою називають конфедерацію (від лат. *confoederatio* – союзний договір) – об'єднання суверенних держав, створене для забезпечення спільних інтересів. На відміну від федерації, правовою основою конфедерації є не конституція, а договір. У конфедерації немає єдиного громадянства і єдиних збройних сил. У минулому конфедераціями були, наприклад, Конфедерація Нідерландів (1579–1795 рр.) і США (формально з 1776–1787, фактично до 60-х років XIX ст.), Германський Союз (1815–1866 рр.) і Австро-Угорщина (до 1918 р.) тощо. Остання конфедерація сучасності – Швейцарська Конфедерація, яка, попри таку офіційну назву, за своїм устроєм є федерацією (з 1848 р.).

Мал. 5. Форми державного правління країн світу

Форми державного правління. Форма правління – це організація державної влади. Традиційно розрізняють дві основні форми правління – республіка і монархія, підґрунтям яких є різні джерела влади (народ, монарх) і спосіб формування вищих органів державної влади (вибори, призначення, наслідування тощо) (мал. 5).

За **республіканської форми правління**, що є найпоширенішою у світі, вища влада в державі належить обраним на визначений термін представницьким органам. Такими органами є парламент, якому належить законодавча влада, і уряд, що має виконавчу владу. Глава республіки – президент – також обирається на визначений термін.

Залежно від розподілу повноважень між парламентом і президентом розрізняють республіку: президентську, парламентську, президентсько-парламентську.

У **президентській республіці** глава держави, якого обирає народ, є водночас і главою уряду. Отже, він має дуже великі повноваження, призначає та звільняє членів уряду на власний розсуд. Однак він не може розпустити парламент, а парламент не може висловити недовіру урядові. Серед президентських республік, зокрема, Росія, США, Бразилія, Єгипет, ПАР, Уганда та ін.

У **парламентській республіці** роль президента значно менша, верховенство має парламент. Саме парламент обирає президента, якому він звітує. Так само більшість парламенту формує уряд, в руках якого й зосереджена влада. При цьому президент має право розпустити парламент. Така форма правління поширилася у європейських (Греція,

Естонія, Італія, Угорщина, ФРН тощо) і азійських країнах (Індія, Ізраїль та ін.).

Президентсько-парламентська (змішана) республіка передбачає поєднання сильної президентської влади і ефективного контролю парламенту за діяльністю уряду. Президента за умов такої форми правління обирають на прямих виборах, він є главою держави і виконавчої влади. Уряд, очолений прем'єр-міністром, несе політичну відповідальність водночас перед президентом і парламентом. Змішана республіканська форма правління характерна для Франції, Австрії, Болгарії, Польщі, Фінляндії, а також для більшості країн, що утворилися на теренах колишнього Радянського Союзу, у тому числі для України.

Проблема

В Україні існують різні, інколи протилежні думки щодо ефективності існуючого розподілу повноважень між парламентом і президентом. А як ви вважаєте, чи слід змінити президентсько-парламентську форму державного правління в нашій країні на іншу — президентську або, можливо, парламентську?

Така форма правління, як *монархія* (від грец. *monarchia* – єдиновладдя), означає, що влада цілком або частково зосереджена у руках одного особистого глави держави – монарха. Зазвичай влада монарха є довічною і

передається у спадок нащадкам. Лише в Малайзії та Об'єднаних Арабських Еміратах монархи обираються (серед правителів-спадкоємців) на п'ятирічний термін.

Розрізняють кілька різновидів монархії – конституційна, абсолютна, теократична. Найпоширеніша у світі *конституційна монархія*, де реальна законодавча влада належить парламенту, а виконавча – уряду. Сам же монарх зазвичай має церемоніальне значення, тобто царює, але, по суті, не править. Прикладами є Данія, Швеція, Норвегія, Іспанія, Японія.

Мал. 6. Королівська родина Великої Британії

Реалії сьогодення

Влада монарха. На відміну від деяких інших суто символічних монархів, наприклад, королева Великої Британії Єлизавета II (мал. 6), що посідає трон вже понад 50 років, може реально впливати на політичне життя держави. Вона має право скликати та розпускати парламент, може призначати прем'єр-міністра, затверджувати закони, дарувати нагороди, проголошувати помилування.

На сучасній політичній карті ще збереглося кілька *абсолютних монархій*, де уряд та інші органи влади відповідальні лише перед монархом, як головою держави, а парламенту взагалі немає або він є дорадчим органом. Прикладами є Катар, Бруней, ОАЕ, Оман.

Різновидом абсолютної монархії є *теократична монархія*, де глава держави є водночас главою церкви. До цього типу монархій належать дві держави – Ватикан (глава усіх католиків – Папа Римський) і Саудівська Аравія (глава – король, що має титул «зберігача священних ісламських мечетей»).

Крім двох основних форм правління, ще розрізняють такі специфічні форми правління, як Британська Співдружність і Джамахірія.

Британська Співдружність – форма правління, що поширюється на територію понад десятка держав, колишніх домініонів Великої Британії (Австралія, Канада, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Тувалу, Антигуа і Барбуда, Барбадос, Беліз, Гренада, Ямайка та ін.). Формально главою держави у кожній з цих країн є британський монарх. На місцях його функції виконує генерал-губернатор, якого призначає монарх за поданням уряду країни з її громадян. Однак дійсним керівником у країнах Співдружності є прем'єр-міністр, що очолює уряд. Ці країни мають також і свій парламент. Мешканці цих держав є громадянами своїх країн, а не підданими британського монарха.

Джамахірія (арабською – народовладдя) є особливою формою державного правління і представлена у єдиній країні світу – Лівії. Тут офіційно скасовано уряд, парламент, ліквідовано політичні партії. Верховним органом влади є Загальний народний конгрес, який обирається один раз на рік. Є також постійно діючі виборні народні збори і комітети, що об'єднують усе доросле населення за територіальним принципом і наділені правом законодавчої ініціативи.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Розрізняють дві головні форми державного устрою – просту (унітарну) і складну (федеративну).
- ✦ Розрізняють такі форми правління: республіка (президентська, парламентська, президентсько-парламентська), монархія (конституційна, абсолютна, теократична), Британська Співдружність і Джамахірія.

Ключові терміни і поняття

- ✦ унітарна держава ✦ федерація ✦ конфедерація ✦ республіка (президентська, парламентська, президентсько-парламентська) ✦ монархія (конституційна, абсолютна, теократична) ✦ Британська Співдружність ✦ Джамахірія ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть сучасні форми державного правління.
II	Чому федеративну форму державного устрою називають складною?
III	Поясніть головні відмінності між різновидами республіканської форми правління.
IV	Визначте форму державного правління в країнах – сусідах України.

ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ КРАЇН. ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВ

Географічна розминка

Поясніть, чим держава відрізняється від країни.

Політичні системи країн. *Політична система* – це сукупність норм, які визначають права та обов'язки держави, політичних партій, суспільних та громадських організацій, церкви і регулюють їхні взаємовідносини.

Політична система залежить від політичного режиму, який визначає конкретні форми керівництва державою, контролює й управляє усіма процесами в суспільстві. Розрізняють такі головні типи політичних режимів: демократичний, авторитарний і тоталітарний. Різновидами є також режим фашистський, теократичний, військової диктатури, або хунти, тощо.

Демократія (з грец. – народ і влада) – система політичної влади, що передбачає народовладдя, тобто участь народу у формуванні органів державної влади і в управлінні державними справами. Це відбувається безпосередньо – шляхом волевиявлення у процедурах виборів чи референдумів і опосередковано – через представництво у виборчих органах, у тому числі парламенті.

Основними принципами демократії є верховенство закону, рівноправність громадян, захищеність їхніх прав і свобод тощо. Саме тому демократичну державу іноді називають правовою державою.

Нині демократична система правління характерна для більшості країн світу. Причому демократичність політичного режиму може втілюватися у різних, не тільки республіканських формах державного правління. Приміром, цілком демократичними вважаються парламентські монархії в Швеції і Нідерландах, у Великій Британії і Японії тощо.

Авторитаризм (від лат. *autoritas* – влада, вплив) – система політичного володарювання, що характеризується зосередженням абсолютної чи значної більшості влади в руках однієї особи або обмеженої групи осіб. Авторитарна система є протилежною демократії. Адже за умов авторитаризму політичні права і свободи громадян та політичних організацій помітно обмежені або зовсім скасовані.

Опорою авторитарного режиму є силові структури влади – армія, каральні органи. Особливо яскраво це помітно у крайніх проявах авторитаризму, коли він набуває ознак військової диктатури (лат. *dictatura* – необмежена влада), або хунти (назва диктатури в іспаномовних країнах). У минулому таке траплялося у ряді країн Африки, Азії, Латинської Америки.

Загалом авторитарні політичні системи дуже поширені в історії людства. Нині вони притаманні передусім абсолютним монархіям.

Авторитарним є пряме президентське правління, застосування якого в надзвичайних ситуаціях (стихійне лихо, техногенна аварія, соціальні заворушення тощо) передбачає законодавство багатьох країн світу. Проте авторитарних ознак може набути будь-яка форма державного правління, якщо якась із гілок влади – законодавча чи виконавча (чи президент) – перебере на себе функції та повноваження інших.

Тоталітаризм (від лат. *totalis* – увесь, цілий, повний) – це політична система, якій притаманний повний (тоталітарний) контроль над усіма сферами суспільного життя. Тоталітарна система ігнорує конституційні права і свободи громадян і жорстоко переслідує тих, хто намагається виступати проти неї. Характерним також є насадження культу вождя – «батька народів і учителя». Саме така політична система панувала в Україні під час перебування її у складі СРСР, до здобуття незалежності.

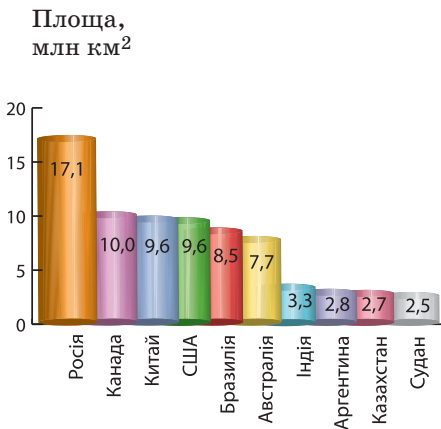
Економічні системи країн. **Економічна система** є способом економічного життя, це спосіб ведення економіки. Розрізняють дві основні економічні системи: ринкову і планову. Крім того, у багатьох країнах світу спостерігається перехідна економічна система – від планової економіки до ринкової.

За умов **ринкової економіки** обмін товарами та послугами, а також ціни на них залежать від попиту і пропозиції. Власне, місце зустрічі попиту і пропозиції і називають ринком. Основу ринкової економіки становить конкуренція. Характерними ознаками ринкової економіки є приватна власність, свобода підприємництва, особистий інтерес.

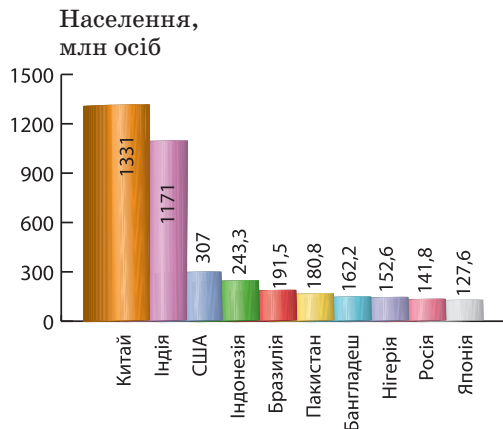
Проте і ринкова економіка має недоліки, як-от: соціальна нерівність, нестабільність економічного розвитку тощо. Тому нині за певних умов визнається можливим втручання у ринкове господарство з боку держави.

Планова економіка, на противагу ринковій, нехтує свободою підприємницької діяльності. Головну роль відіграє держава, яка, володіючи товарами і послугами, а також ресурсами для їхнього виробництва, розподіляє їх через державну торгівлю. За умов планової економіки штучно обмежуються доходи і немає або слабо виражений особистий інтерес. Водночас планова економіка регулює безробіття і забезпечує мінімальний рівень життя.

Типологія держав. **Типологія** – це групування країн за певним критерієм. Необхідність типології виникає (у зв'язку з вирішенням теоретичних і практичних завдань) через велику різноманітність країн світу. Вам уже відомо, що держави різняться за формами державного устрою і правління. Так само вони неоднакові за географічним положенням, площею і формою території, національним складом і мовами, мають різну кількість населення і природних ресурсів тощо (мал. 7, 8).

Мал. 7. Десять найбільших за площею країн світу

Мал. 8. Десять найбільших за чисельністю населення країн світу

Реалії сьогодення

Державні гіганти. За величиною території виділяють найбільші держави, площа яких перевищує 2 млн км². Усього таких понад десяток. Вони охоплюють площу 82,6 млн км², тобто 57 % території суходолу. Безумовним лідером за розмірами території є євразійська держава – Росія (понад 17 млн км²). Крім неї, почесні місця у цьому рейтингу держав посідають азійські (Китай, Індія, Казахстан, Саудівська Аравія), американські (Канада, США, Бразилія, Аргентина), африканські держави (Судан, Алжир, Демократична Республіка Конго) і Австралія.

Одна з найважливіших ознак, за якою виділяють різні типи країн, – це рівень соціально-економічного розвитку (див. форзац). Загальновизнаними універсальними показниками, що характеризують стан економіки, передусім є валовий внутрішній продукт (ВВП) і валовий національний продукт (ВНП) країни (мал. 9).

Валовий внутрішній продукт – сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених і реалізованих за один рік на території даної країни (враховуючи надходження від їхнього експорту).

Валовий національний продукт – сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених і реалізованих за один рік тільки національними виробниками як на території власної країни, так і за її межами.

Близькі за ВВП країни можуть дуже відрізнятися за рівнем економічного розвитку (мал. 9), зокрема через різну чисельність населення. Тому під час типології використовують ще й показник середньодушового доходу за рік.

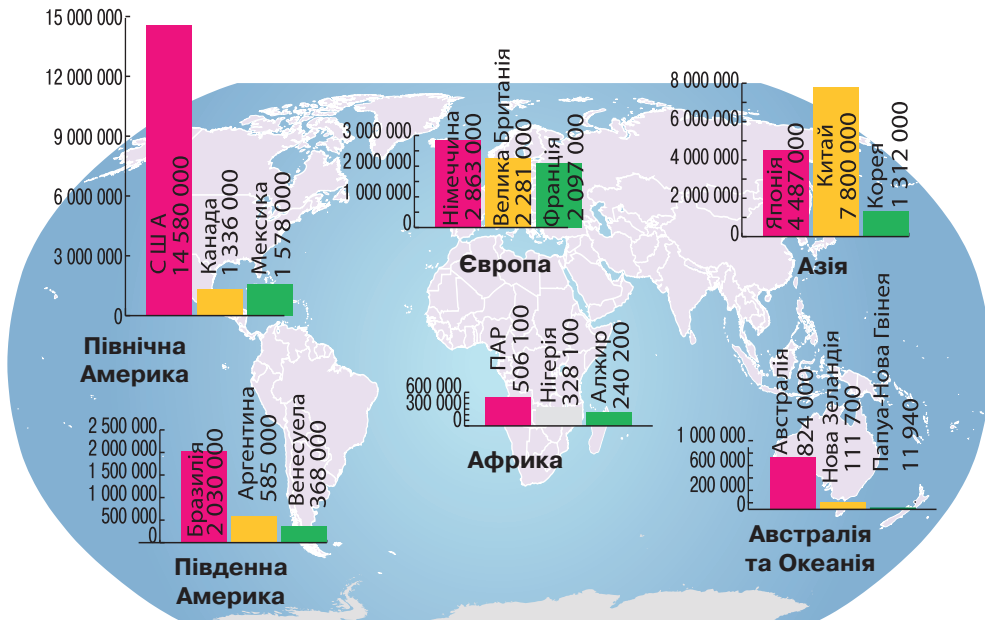
Зважаючи на такі ознаки, виділяють три основні типи країн сучасного світу.

1. Економічно розвинуті країни. Вони відрізняються найвищим рівнем добробуту населення. Доходи на душу населення становлять 20–50 тис. дол. США. Втім, ця група є неоднорідною.

Високий рівень доходів на 1 мешканця мають *головні країни*, або так звана Велика сімка. Це – США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Канада. Крім того, високий рівень доходів мають такі країни, як Нідерланди, Бельгія, Швеція, Швейцарія, Фінляндія, Норвегія, Данія, Австрія та деякі інші європейські держави. Вони належать до 20 розвинутих країн світу. Іноді окремо розглядають країни «переселенського типу» – Австралію, Нову Зеландію, Ізраїль, Південно-Африканську Республіку. Усі вони вирізняються значними позитивними економічними зрушеннями.

2. Країни перехідного типу економіки – колишні соціалістичні країни, що перебудовують національну економіку відповідно до ринкових засад. Нині до таких країн належить більшість колишніх республік Югославії та країн СНД. Країни Центральної Європи (Словенія, Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина) та країни Балтії (Естонія, Латвія і Литва) завершили перехідний етап розвитку і визнані країнами з ринковою економікою.

3. Країни, що розвиваються, – дуже строката та неоднорідна група. Адже країни тут значно відрізняються одна від одної за економічним

Мал. 9. Країни — економічні лідери світу за ВВП (млн дол. США; 2007 р.)

потенціалом і темпами розвитку. Високими прибутками вирізняються *нові індустріальні країни*, як-от: Бразилія, Мексика, Аргентина, Республіка Корея, Сінгапур, Таїланд, Індонезія, Філіппіни. Так само високі прибутки мають і *нафтодобувні країни* – Саудівська Аравія, Оман, Бахрейн, Кувейт, ОАЕ, Лівія, Алжир, Бруней, Габон.

Зазвичай ще розрізняють *найменш розвинуті країни*, що мають низькі і дуже низькі доходи. Це переважно африканські країни, зокрема Ангола, Ефіопія, Сомалі, Судан, Танзанія та ін. Серед азійських країн найменш розвинутими є Афганістан, Бангладеш, Непал, М'янма тощо, у Латинській Америці – Гаїті.

Невелику, але специфічну групу країн даного типу становлять соціалістичні країни – Корейська Народно-Демократична Республіка, Куба, Китай і В'єтнам. Вони дотримуються централізовано керованої економіки, але водночас запроваджують в економіку ринковий механізм.

Проблема

У сучасній соціально-економічній географії не існує усталеної типології країн світу за рівнем соціально-економічного розвитку. Усі запропоновані типології є умовними, оскільки покладені в основу будь-якої з них критерії обираються здебільшого на розсуд автора. Тим часом ті чи інші типології необхідні для аналізу та порівняння соціально-економічного розвитку країн. І певну типологію обирають залежно від завдань, що ставляться під час вивчення та дослідження країни. Запропонуйте власну типологію країн світу.

Практичне завдання

Знайдіть і покажіть на політичній карті світу країни, що належать до різних типів за рівнем соціально-економічного розвитку.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Політична система – це сукупність норм, які визначають права та обов’язки держави і суспільних об’єднань і регулюють їхні взаємовідносини.
- ✦ Головні типи політичних режимів – демократичний, авторитарний і тоталітарний.
- ✦ Економічна система є способом економічного життя; основні економічні системи – ринкова, планова і перехідна (від планової економіки до ринкової).
- ✦ Розрізняють три основні типи країн сучасного світу: економічно розвинуті країни, країни перехідного типу економіки і країни, що розвиваються.

Ключові терміни і поняття

✦ політична система ✦ демократія ✦ авторитаризм ✦ тоталітаризм ✦ економічна система ✦ ринкова економіка ✦ планова економіка ✦ валовий внутрішній продукт ✦ валовий національний продукт ✦ економічно розвинуті країни ✦ країни перехідного типу економіки ✦ країни, що розвиваються ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть політичну систему, що є протилежною демократії.
II	Схарактеризуйте особливості сучасної соціально-економічної типології країн світу.
III	Порівняйте між собою різні політичні режими і визначте їхні «плюси» і «мінуси».
IV	Поясніть, чи має, на вашу думку, сучасна політична система в Україні ознаки авторитаризму.

§6. МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Географічна розминка

Пригадайте, у яких міжнародних організаціях бере участь Україна.

У сучасному світі, де жодні природні кордони не є перешкодою для спілкування між народами і самоізоляція будь-якої країни вочевидь є для неї шкідливою, важливе місце посідають різні форми міжнародного співробітництва. Однією з таких форм є **міжнародні організації** – об’єднання держав або національних громад, у тому числі неурядового характеру, для досягнення загальних цілей у політиці, економіці, соціальній сфері, науці, культурі тощо. Міжнародна організація створюється на підставі угоди її учасників. При цьому діяльність кожної міжнародної організації регламентується її статутом.

Існують загальнополітичні і спеціальні міжнародні організації.

Загальнополітичні міжнародні організації. **Організація Об’єднаних Націй (ООН)** – це унікальна організація незалежних країн, які об’єдналися в ім’я загального миру і соціального прогресу (мал. 10). Офіційною датою народження Організації є 24 жовтня 1945 року, а її засновниками

вважається 51 країна, у тому числі й Україна. На кінець 2008 р. кількість країн-членів ООН досягла 192.

Організація Об'єднаних Націй не є світовим урядом і не встановлює закони. Вона надає можливості для врегулювання міжнародних конфліктів і вироблення стратегій з питань, які стосуються кожного з нас. ООН переслідує чотири головні цілі: підтримка миру та безпеки на планеті; розвиток дружніх стосунків між країнами; співпраця у вирішенні міжнародних проблем і забезпеченні поваги прав людини; узгодження дій різних країн. Заради досягнення цих цілей співробітничать десятки родинних організацій, які разом утворюють систему ООН.

Мал. 10. Прапор ООН

Практичне завдання

Зайдіть на сайт ООН <http://www.un.org/ru/aboutun/structure/> і, ознайомившись з ним, визначте, які спеціалізовані установи та пов'язані з нею органи утворюють організаційну структуру ООН.

Реалії сьогодення

ООН допомагає біженцям і голодуючим. Установи ООН з надзвичайної допомоги надають допомогу більш як 23 млн біженців і переміщених осіб, забезпечуючи їхній захист. Всесвітня продовольча програма – провідна організація ООН, що відповідає за продовольчу допомогу, відправляє понад 5 млн тонн продовольства на рік, забезпечуючи продуктами харчування приблизно 113 млн осіб у 80 країнах світу.

Рада Європи (РЄ) – найдавніша в Європі міжнародна політична організація, створена 1949 р. (мал. 11). Органи РЄ перебувають у французькому місті Страсбурзі, на кордоні Франції і Німеччини, як символ примирення двох країн.

Основною метою РЄ є розбудова єдиної Європи, що ґрунтується на принципах свободи, демократії, захисту прав людини і верховенства закону. Діяльність її спрямована насамперед на забезпечення і захист прав людини, чи то цивільних, політичних, економічних, соціальних або культурних прав. Отже, діяльність РЄ охоплює всі сфери життя людини. Проте економічними і військово-політичними питаннями ця організація не опікується. З 1995 р. Україна також є членом Ради Європи, що нині об'єднує 46 держав.

Одним із найзначніших досягнень Ради Європи є розробка та прийняття Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Конвенція встановлює невід'ємні права і свободи для кожного і зобов'язує держави гарантувати ці права кожній людині. Головна відмінність Конвенції від інших міжнародних договорів у галузі прав людини – існування механізму захисту зазначених прав.

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Мал. 11.
Прапор Ради Європи

Ним є Європейський суд з прав людини, що розглядає індивідуальні скарги про порушення Конвенції.

Проблема

Раду Європи не слід плутати з Європейською Радою: це абсолютно різні організації. Європейська Рада є найвищим політичним органом Європейського Союзу, що складається з глав держав та урядів країн-членів ЄС і їхніх заступників – міністрів закордонних справ.

Європейський парламент, що є одним з органів Європейського Союзу, обирають прямим загальним голосуванням терміном на п'ять років. Подібно до законодавчого органу окремої держави депутати Європарламенту утворюють окремі фракції. Щоправда, тут такі фракції є представниками міжнародних партійних об'єднань. Місця в Європарламенті розподілені між країнами-членами відповідно до чисельності населення (мал. 12).

Щомісячно сесії Європейського парламенту відбуваються в Страсбурзі, надзвичайні засідання – у Брюсселі, де працюють комітети Європейського парламенту, а секретаріат – у Люксембурзі.

Мал. 12.
Логотип і зал засідань
Європарламенту

Європейський парламент і Рада Європи мають рівні повноваження. Проте Європейський парламент виконує здебільшого консультативні функції. Він не має права вносити власні законопроекти. Водночас разом з Радою Європи бере участь у законодавчому процесі через численні процедури: спільного ухвалення рішень, співпраці, узгодження тощо. До того ж Європейський парламент разом з Радою Європи ухвалює річний бюджет і контролює його виконання. Повноваження Європейського парламенту постійно розширюються, проте вони все ще менші, ніж у національних законодавчих органів більшості держав.

Співдружність Незалежних Держав (СНД) – міждержавне об'єднання більшості колишніх республік Радянського Союзу. Офіційне місце перебування органів СНД – Мінськ. Це об'єднання було утворене напри-

кінці 1991 р. Білоруссю, Росією та Україною, коли представники цих трьох республік СРСР визнали неможливість подальшого існування через глибоку політичну кризу єдиної держави – СРСР. Однак, зважаючи на історичну спільність народів, заявили про прагнення розвивати співробітництво в політичній, економічній, культурній та інших сферах на основі взаємного визнання і поваги державного суверенітету.

Незабаром кількість членів СНД зросла до дванадцяти (колишніх республік СРСР). Однак ідеї, закладені в основу діяльності цієї організації, не були реалізовані повною мірою. Через суттєві розбіжності між окремими державами-учасниками всередині СНД мали місце і нині тривають процеси подальшого розходження. Керуючись правом

будь-якої держави вийти з організації у будь-який час і на власний розсуд, про такі наміри в 2008 р. заявила Грузія.

Спеціальні міжнародні організації. Одна з найвідоміших і найвпливовіших організацій такого характеру – це *Європейський Союз (ЄС)*. Він був утворений 1993 р. і нині налічує 27 країн.

ЄС є унікальним міжнародним утворенням, яке поєднує ознаки міжнародної організації і держави. Союз має повноваження на участь у міжнародних відносинах і відіграє в них велику роль. Країни ЄС зобов'язалися проводити спільний курс у сфері зовнішньої політики і безпеки, основних напрямів внутрішньої економічної політики, координувати політику в питаннях охорони довкілля, боротьби зі злочинністю та ін.

Головною метою Європейського Союзу є створення «Європи без кордонів», де було б усунено всі перешкоди на шляху вільного пересування людей, капіталу, товарів і послуг. З 1999 р. (у готівкових розрахунках з 2002 р.) введена єдина валюта – євро (за винятком Великої Британії і Данії). Отже, це одночасно політичний, економічний і валютний союз.

Україна і світ

Партнерство з ЄС. 1 березня 1998 р. набула чинності Угода про партнерство та співробітництво між ЄС та Україною. 30 грудня 2005 р. набуло чинності рішення ЄС надати Україні статус країни з ринковою економікою. На сьогодні розширений ЄС є найбільшим зовнішньоторговельним партнером України.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО). На сьогодні вона є найкраще організованою та дієвою міжурядовою міжнародною організацією у сфері оборони, безпеки та політики. Договір, що ознаменував утворення НАТО, був укладений 1949 р. десятьма європейськими та двома північноамериканськими незалежними країнами, які взяли на себе зобов'язання щодо забезпечення взаємної оборони. Нині членами НАТО є 28 країн. Штаб-квартира НАТО перебуває в Брюсселі.

На початку ХХІ ст. перед НАТО постав цілий комплекс стратегічних цілей і завдань, які докорінно відрізняються від колишніх, зокрема подолання наслідків поділу Європи за часів «холодної війни», зміцнення демократії в країнах Центральної та Східної Європи. Йдеться про боротьбу зі зброєю масового знищення і тероризмом. Головною метою НАТО є захист свободи і безпеки всіх її членів політичними й військовими засобами відповідно до Статуту ООН.

Нині діяльність НАТО, яка здійснює політику «відкритих дверей», дедалі розширюється. Вона охоплює співпрацю і з державами, які не входять до складу цієї організації, у тому числі й з Україною.

Україна і світ

Партнерство з НАТО. Починаючи з 1994 р. наша держава бере активну участь у програмі «Партнерство заради миру» (ПЗМ), в рамках якої українські військові були залучені до кількох десятків спільних із країнами-членами і партнерами НАТО миротворчих навчань як на території нашої країни, так і за кордоном.

У своїх взаємовідносинах з НАТО Україна подолати шлях від Хартії про особливе партнерство (1997 р.) через План дій (2002 р.) до Інтенси-

Мал. 13. Штаб-квартира ФАО в Римі та логотип ФАО

фікованого діалогу з НАТО щодо питань набуття членства і відповідних реформ. Процес Інтенсифікованого діалогу пропонується країнам, що висловили зацікавленість стати членами НАТО, і є першим етапом офіційного процесу підготовки країн до членства в НАТО. У серпні 2009 р. Президент України затвердив першу Річну національну програму на 2009 р. з підготовки України до набуття членства в НАТО. Тоді ж було підписано Декларацію про доповнення Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО.

Зменшення голоду та жебрацтва було назване на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН в 2000 р. однією з восьми цілей поточного тисячоліття. З огляду на це, особливу роль посідає **Продовольча і сільсько-господарська організація Об'єднаних Націй (ФАО)**. Це є міжурядова міжнародна організація, спеціалізована установа ООН (мал. 13). Вона була заснована 1945 р. із штаб-квартирою в Римі. Головними цілями ФАО є збір, вивчення і поширення інформації з питань харчування, продовольства, сільського господарства, сприяння поліпшенню виробництва і збуту продовольства та ін.

З метою запобігання загостренню проблеми голоду на планеті ФАО намагається передбачити надзвичайні ситуації у сфері продовольства. За допомогою знімків із супутників, польових досліджень та офіційних даних про врожайність і запаси продовольства співробітники ФАО контролюють попит і пропозицію щодо продовольчих продуктів на світовому ринку. У разі настання надзвичайних ситуацій ФАО допомагає сільським мешканцям відновити виробництво продуктів харчування.

Серед міжурядових міжнародних організацій досить відомою у світі є **Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)**. Це спеціалізована установа ООН, яка нині об'єднує 192 країни. Вона виникла 1945 р., штаб-квартира перебуває в Парижі (мал. 14).

Мал. 14. Зал засідань і логотип ЮНЕСКО

ЮНЕСКО здійснює дослідження в галузі освіти, науки і культури, сприяє просуванню, передачі та обміну знаннями, здійснює обмін спеціалізованою інформацією тощо. Однак завдання цієї організації не обмежуються публікацією наукових відкриттів. Розвиваючи співпрацю між державами в галузі освіти, науки і культури, ЮНЕСКО прагне до досягнення вищої мети – забезпечення миру і міжнародної безпеки, дотримання прав людини, взаємної пошани людей і народів.

Географія культури

Як рятували Нубійські храми. У Єгипті, зокрема в Нубійській пустелі, є безліч давніх храмів і пам'яток. З будівництвом Асуанської греблі на річці Ніл ці пам'ятники, що налічують 5000 років, опинилися під загрозою затоплення. У 1960 р. ЮНЕСКО розгорнула міжнародну кампанію проти їхнього знищення. Проте врятувати пам'ятники можна було лише одним способом – вивезти із зони затоплення і встановити на вищому місці. Саме так і вчинили. Запрошені ЮНЕСКО міжнародні експерти розрізали пам'ятники на частини, а потім заново зібрали в безпечному місці. На цей грандіозний проект було витрачено 20 років тяжкої праці.

До 2008 р. ООН включила до свого списку об'єктів світової спадщини понад 850 культурних, природних та природно-культурних об'єктів. З огляду на велику цінність цих пам'яток для всіх людей, їх вважають загальним надбанням людства. ЮНЕСКО допомогла захистити багато таких пам'яток у понад 80 країнах світу.

Практичне завдання

За картою атласу з'ясуйте, які країни входять до складу СНД, НАТО, ЄС.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Міжнародні організації – об'єднання держав або національних громад, у тому числі неурядового характеру, для досягнення загальних цілей у різних сферах життя суспільства.
- ✦ Існують загальнополітичні і спеціальні міжнародні організації.

Ключові терміни і поняття

✦ загальнополітичні міжнародні організації ✦ спеціальні міжнародні організації ✦ ООН ✦ РЕ ✦ ЄП ✦ СНД ✦ НАТО ✦ ЄС ✦ ФАО ✦ ЮНЕСКО ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть найвпливовіші міжнародні організації.
II	Поясніть, як відрізняється роль загальнополітичних і спеціальних міжнародних організацій.
III	Як пояснити суперечливі думки в нашому суспільстві щодо членства України в НАТО?
IV	Висловіть своє ставлення щодо потреби участі України в діяльності різних міжнародних організацій.

Люди є головним багатством будь-якої країни. Утім і в планетарному масштабі основною «дійовою особою» є саме людина. Адже все, що відбувається, виробляється і здійснюється на Землі, зрештою, оцінюється через придатність або непридатність, корисність чи некорисність, безпеку або небезпеку як для кожної окремої людини, так і для всього населення світу. Насамперед населення визначає можливості і масштаби діяльності кожної окремої держави у багатьох сферах виробництва, науки і культури. Ось чому така велика увага приділяється дослідженню найрізноманітніших характеристик населення: чисельності населення та її динаміці, статеві-віковому складу і сімейному стану, рівню освіти й зайнятості, расовому й етнічному складу тощо.

Головні ознаки (характеристики) населення світу визначаються **демографічним процесом** – безперервними змінами в ході природного та механічного руху населення. Зважаючи на різноманіття наслідків такого процесу, населення вивчають різні науки. **Демографія** досліджує закономірності відтворення населення й окремих його груп шляхом аналізу природного руху і змін статеві-вікової, шлюбної та сімейної структур. Наука **етнографія** вивчає побутові й культурні особливості життя народів. А **географія населення** спрямовує свою увагу на особливості розміщення населення і поселень на земній кулі залежно від природних особливостей та суспільних умов його існування.

КІЛЬКІСТЬ НАСЕЛЕННЯ. ПРИРОДНИЙ І МЕХАНІЧНИЙ РУХ. СТАТЕВО-ВІКОВИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ

Географічна розминка

Пригадайте, що є міграцією.

Поясніть, чим імміграція відрізняється від еміграції.

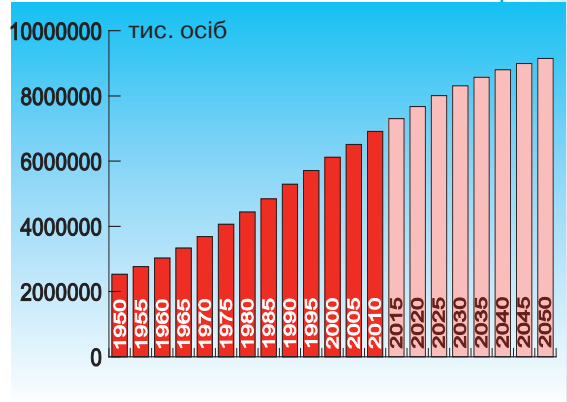
Кількість населення. Сукупність людей, які проживають на певній території, становить її населення. Зрозуміло, що чисельність населення світу не є постійною величиною і щороку змінюється (мал. 15). Головним

джерелом інформації про такі зміни є переписи, які здійснюють регулярно у більшості країн через кожні 10 років. Завдяки їм відомо, що на сьогоднішній день чисельність населення світу становить 6,8 млрд осіб.

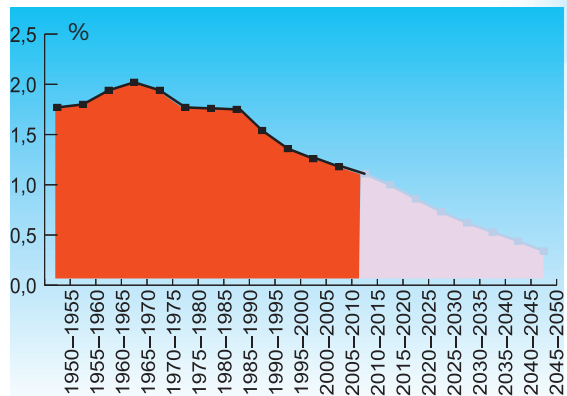
Загалом чисельність населення світу постійно збільшується. Однак темпи зростання не завжди були однаковими. Свого піку вони досягли в період 1965–1970 рр. Тоді після здобуття політичної незалежності більшість країн Азії, Африки та Латинської Америки отримали доступ до медичного забезпечення, завдяки чому рівень смертності у них зменшився вдвічі.

Завдяки передусім країнам, що розвиваються, темпи зростання населення у світі у середині ХХ ст. сягали 2 % на рік. Як наслідок, менш ніж за 40 років, з 1960 по 1999 р., чисельність населення планети зросла вдвічі, а восени 1999 р. перетнула позначку 6 млрд. Це явище стрімкого зростання чисельності населення земної кулі дістало назву «демографічного вибуху».

Проте у 1990-ті роки почала простежуватися тенденція зростання смертності, здебільшого у розвинутих країнах. Як наслідок, темпи зростання населення світу почали неухильно скорочуватися. У нинішній період (2005–2010 рр.) ці темпи становлять приблизно 1,2 % на рік і чисельність населення світу щорічно збільшується приблизно на 79 млн осіб (мал. 16). Це означає, що через кожні 12 місяців населення Землі зростає більш як на одну «Францію», «Велику Британію» чи «Італію», або на один «Єгипет» чи дві «Аргентини».

Мал. 15. Динаміка чисельності населення Землі

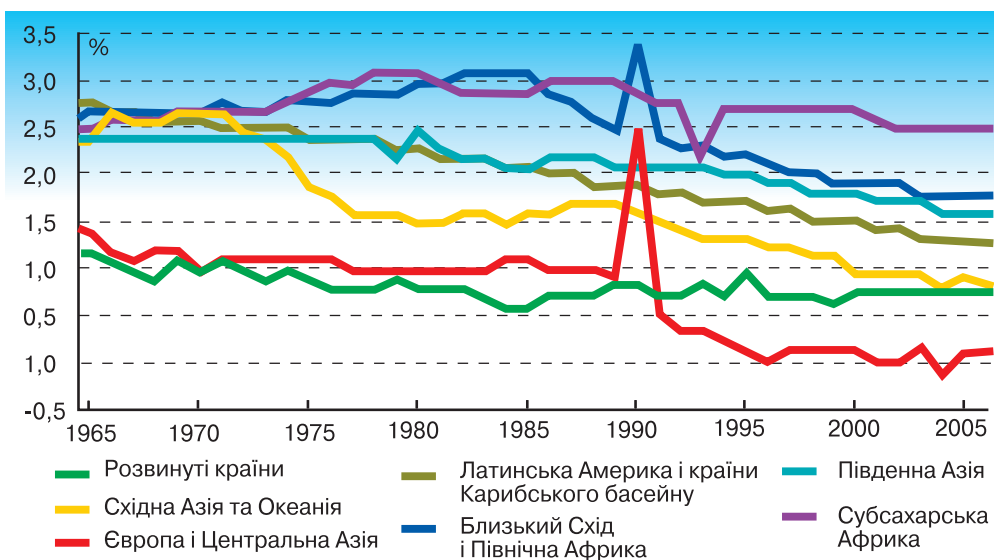

Мал. 16. Темпи зростання чисельності населення світу, %

Практичне завдання

За малюнком 16 і Додатком визначте і подальші перспективи щодо темпів зростання чисельності населення світу.

Європа у цьому прирості не бере участі, оскільки тут він є нині від'ємним (населення Європи зменшується на 1 млн осіб щорічно). Левова частка приросту населення світу припадає на найменш розвинуті регіони, передусім на країни Азії та Африки. Втім, як передбачається, у подальшому, в 2045–2050 рр., темпи приросту населення навіть у цих частинах світу суттєво знизяться і загалом у світі становитимуть лише 0,3–0,4 % на рік (мал. 16).

Мал. 17. Щорічний приріст населення світу

Прогноз

За прогнозами ООН, якщо показники народжуваності в країнах, що розвиваються, і далі скорочуватимуться, то в 2012 р. чисельність населення світу становитиме 7 млрд осіб, в 2025 р. – 8 млрд осіб, а в 2045 р. вона може досягти 9 млрд осіб.

Природний рух. Чисельність населення світу зростає завдяки тому, що на Землі постійно змінюються покоління людей унаслідок природного руху населення, або його відтворення. **Відтворення** (природний рух) населення – це зміна чисельності і складу населення внаслідок народжуваності і смертності, без урахування механічного переміщення. Відтворення населення визначає розміри природного приросту.

Природний приріст – це різниця між народжуваністю та смертністю (обчислюється на 1000 жителів на рік). Він буває додатним у разі перевищення народжуваності над смертністю і від'ємним, коли смертність більша від народжуваності, або нульовим, коли ці показники мають однакове значення (мал. 17).

Зазвичай у світі виділяють два **типи відтворення населення**.

Для **першого типу** характерні порівняно невисокі показники народжуваності, смертності й природного приросту, що становить менш як 2 особи на 1000 жителів. Подекуди рівень народжуваності нижчий за той, який необхідний для простого відтворення населення. Так, в Україні та Росії природний приріст становить відповідно –6 і –5 осіб на 1000 жителів.

Перший тип відтворення населення характерний для більшості країн Європи, Північної Америки і деяких інших регіонів світу. Тут відбувається прискорене старіння населення, коли у віковій структурі переважає населення старших вікових груп.

Прогноз

У період 2009–2050 рр. чисельність населення в 45 розвинутих країнах, за прогнозами, зменшиться. Наприклад, у Росії чисельність населення зменшиться на 33 млн осіб, в Японії – на 25 млн осіб, в Україні – на 15 млн осіб, у Німеччині – на 8,4 млн осіб, а в Польщі – на 7,7 млн осіб.

Другий тип властивий країнам Азії, Африки й Латинської Америки, для структури населення яких характерна висока частка молодших вікових груп. Адже тут порівняно високі показники народжуваності, стабільні (часто низькі) показники смертності та високий природний приріст, що перевищує 12 осіб на 1000 жителів.

Найбільший у світі природний приріст населення спостерігається в африканській Уганді та азійському Ємені, де він перевищує 35 осіб на 1000 жителів. У десятках країн, що розвиваються, і чимало з яких належать до найменш розвинутих країн, на одну жінку припадає понад четверо дітей.

У глобальному масштабі однією з найважливіших демографічних змін, що відбулися, є майже повсюдне скорочення народжуваності – з п'яти дітей на жінку в період 1965–1970 рр. до менш ніж три дитини на жінку у 2005–2010 рр.

Механічний рух. На чисельність населення держав, його структуру та інші характеристики впливає не лише природний, а й механічний рух населення. Пригадайте, такий рух, тобто переміщення людей по території, зумовлений зміною постійного місця проживання та пошуку роботи, ще називають *міграцією* (від лат. *migratio* – переходжу, переселяюсь). Основними причинами міграцій є пошук роботи (мал. 18), політичні утиски людей у своїй країні, релігійні та інші гуманітарні причини.

Міграції можуть різнитися за багатьма ознаками. Вам уже відомо з курсу географії України, що всі міграційні переміщення поділяються на зовнішню і внутрішню міграції. Так само ви маєте пам'ятати, що у зовнішній міграції розрізняють *еміграцію* (від лат. *emigro* – виселяюсь) та *імміграцію* (від лат. *immigrans* – той, що заселяється).

Внутрішня міграція позначається тільки на кількості жителів у різних регіонах однієї країни. Тим часом зовнішня міграція може впливати на загальну чисельність населення країни.

Кількість міжнародних мігрантів зростає. У 2005 р. їх було 192 млн, а в 2010 р., імовірно, збільшиться до 210 млн. Проте, як і раніше, міжнародні мігранти становитимуть лише 3 % від загальної чисельності населення світу.

Мал. 18. Частка робочо-іммігрантів серед загального населення деяких країн

Прогноз

За прогнозами ООН, близько 128 млн міжнародних мігрантів, або 61 %, проживатимуть в розвинутих країнах, а 82 млн таких мігрантів, або 39 %, – у країнах, що розвиваються. Найбільше міжнародних мігрантів буде в Європі (33 %), далі за цим показником розташуються Азія (28 %), Північна Америка (24 %), Африка (9 %), Латинська Америка і Карибський басейн та Океанія (3 % в кожному з цих регіонів).

На країни з високим рівнем доходу припадатиме 62 % загальної кількості міжнародних мігрантів. Лідерами щодо кількості міжнародних мігрантів будуть США, де проживатимуть 20 % загальної кількості таких мігрантів. Далі слідуватимуть Росія (6 %), Німеччина (5 %), Канада (3 %) і Саудівська Аравія (3 %). Значну частку населення становитимуть мігранти в Австралії, Ізраїлі, Йорданії, у Гонконзі й Макао, у деяких невеликих держах Європи тощо.

Міграційна політика держав. У багатьох розвинутих країнах повільне зростання чисельності працездатного населення разом із стійким економічним зростанням є причиною браку робочих рук. Причому це стосується тих сфер діяльності, куди приходять працювати все більша кількість трудящих-мігрантів. Зважаючи на це, починаючи приблизно з 1995 р. розвинуті країни стали відкритішими з точки зору допуску мігрантів до роботи там, де відчувається брак робочої сили. У 2005 р. майже половина розвинутих держав заявила про своє бажання залучати більшу кількість висококваліфікованих робочих-іммігрантів (мал. 18).

Статеві-віковий склад населення. *Віковий склад* населення неоднаковий у різних країнах світу. В країнах, що розвиваються, загалом проживає більше літніх людей, ніж в економічно розвинутих країнах. Однак якщо порівняти частку літніх людей у загальній чисельності населення країн, то спостерігається протилежна ситуація. Так, у більш розвинутих країнах на частку літніх людей припадає 21 % (мал. 19, 20). Водночас, у менш розвинутих країнах частка літніх людей помітно менша і становить 9 %.

Серед окремих регіонів світу найбільше літніх людей у Європі – 22 %. Приблизно удвічі менше людей цієї вікової категорії в Азії, Латинській Америці та у Карибському басейні – 10 %. Ще менше літніх людей в Африці, де їх частка становить тільки 5 %.

У більшості країн і регіонів світу тривалість життя збільшується. За прогнозами, вона перевищуватиме 76 років у розвинутих державах і 65 років у країнах, що розвиваються. У найменш розвинутих країнах, дві третини з яких зазнають серйозного негативного впливу епідемії ВІЛ/СНІДу, середній показник очікуваної тривалості життя становить лише близько 55 років.

Реалії сьогодення

Контрасти тривалості життя. Найбільша середня тривалість життя населення в Андоррі – 83,5 року. Понад 80 років у середньому триває життя населення також у Сан-Маріно і в Сінгапурі (81,7 року), в Японії (81,3 року), в Австралії, Швейцарії та Швеції (80,5 року), в Ісландії (80,3 року), Канаді (80,2 року). Найменша тривалість життя у таких африканських країнах як Свазіленд (32,6 року) і Ботсвана (33,7 року). В Україні тривалість життя населення становить 68 років.

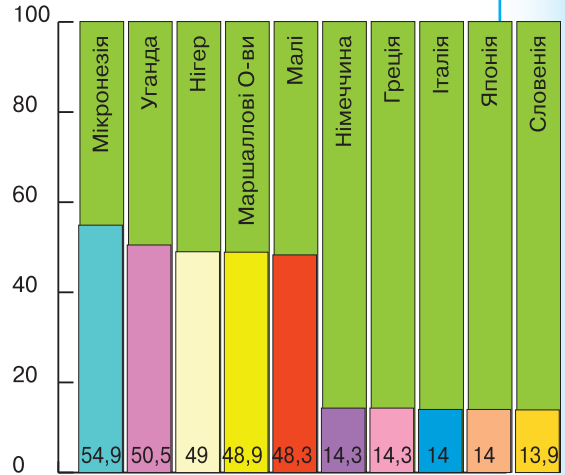
У глобальному масштабі очікувана тривалість життя після настання 60-річного віку збільшилася з 15 років у 1950–1955 рр. до 20 років у 2005–2010 рр., а в 2045–2050 рр. цей показник досягне 23 років. Отже, люди літнього віку продовжують старіти, і очікується, що частка осіб у віці 80 років або старше, яка нині становить 1,5 % загальної чисельності населення у світі, в 2050 р. дорівнюватиме 4,4 %.

Найбільше літніх людей, як і нині, буде в Європі – 35 % в 2050 р. В Азії, Латинській Америці та Карибському басейні літні люди на той час становитимуть 24 % загальної чисельності населення. Найменше літніх людей буде в майбутньому в Африці – лише 10 % населення.

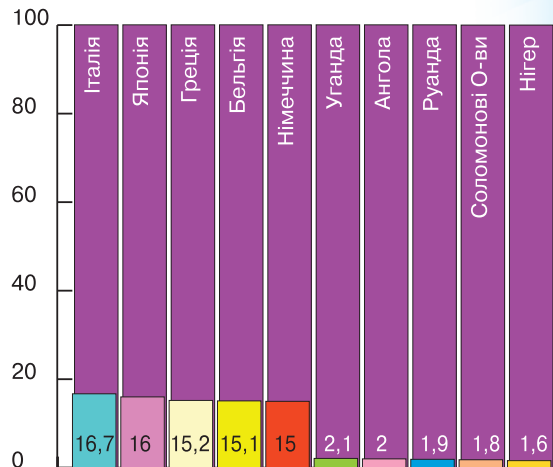
Статевий склад населення світу характеризується незначним переважанням чоловіків над жінками. На 100 жінок припадає приблизно 102 чоловіки. Однак у найбільш працездатному віці – від 15 до 49 років – жінок, навпаки, дещо більше – 52 %. До того ж тривалість життя жінок вища, ніж тривалість життя чоловіків – 70 проти 65 років. Оскільки очікувана тривалість життя жінок, особливо у старшому віці, вища, ніж у чоловіків, більшість літніх людей становлять жінки. Так, у віковій групі 60 років і старше на кожних 100 жінок припадає 82 чоловіки.

Демографічна політика держав.

Демографічна політика – це система адміністративних, економічних, пропагандистських та інших заходів, які здійснюються державою з метою врегулювання передусім народжуваності. В країнах з першим типом відтворення населення державні заходи спрямовані на збільшення народжуваності та природного приросту, а в країнах з другим типом, навпаки, на скорочення. Так, у багатьох європейських країнах (ФРН, Нідерланди, Швеція тощо) запроваджують грошові субсидії, певні міри соціального захисту та стимулювання, інші заходи соціально-економічного характеру для підтримки сімей і жінок, які мають дітей. А в Китаї, навпаки, державного значення набула політика стримування народжуваності.

Мал. 19. Частка населення віком до 15 років у деяких країнах світу

Мал. 20. Частка населення віком понад 65 років у деяких країнах світу

Проблема

Старіння населення породжує проблеми, пов'язані із забезпеченням фінансової стабільності як пенсійних систем, заснованих на перерозподілі доходів, унаслідок чого частина доходів молодих поколінь використовується на користь як старших поколінь, так і системи охорони здоров'я. Оскільки жінки становлять більшість літніх людей і протягом свого життя меншою мірою задіяні на ринку праці, вони особливо ризикують опинитися серед незаможних у літньому віці. Як, на вашу думку, держава має реагувати на цю проблему?

Старіння населення може забезпечити додаткове і постійне збільшення доходу на душу населення і економічне зростання, за тієї умови, що внаслідок зменшення кількості дітей більше жінок поповнюватимуть ринок робочої сили, що обсяг інвестицій у сектори охорони здоров'я і освіти збільшуватиметься і що люди відкладатимуть більше коштів, необхідних для життя протягом тривалішого періоду перебування на пенсії. Проте відповідні результати залежатимуть від створення належних інститутів і прийняття на озброєння стратегій, які сприяють накопиченню людського та фізичного капіталу.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Чисельність населення світу становить 6,8 млрд осіб і темпи його зростання сягають 1,2 % щорічно.
- ✦ У більшості країн Європи і Північної Америки, для яких характерний перший тип відтворення населення, переважає населення старших вікових груп.
- ✦ У країнах Азії, Африки та Латинської Америки, для яких властивий другий тип відтворення населення, висока частка молодших вікових груп.
- ✦ Кількість міжнародних мігрантів зростає, найбільше їх очікується в Європі, а серед країн – у США.
- ✦ Зменшення розміру сімей і зростання тривалості життя зумовлює процес старіння населення в усьому світі.

Ключові терміни і поняття

✦ кількість населення ✦ відтворення ✦ типи відтворення населення ✦ природний рух населення ✦ природний приріст ✦ механічний рух населення ✦ міграція ✦ еміграція ✦ імміграція ✦ статеві-віковий склад населення ✦ міграційна політика ✦ демографічна політика ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Покажіть на карті регіони світу, де переважає: а) перший тип відтворення населення; б) другий тип відтворення населення.
II	Поясніть причини появи подібних гасел у Китаї: «Одна сім'я – одна дитина» та Індії: «Одна сім'я – дві дитини».
III	Обґрунтуйте необхідність скорочення темпів приросту населення для країн, що розвиваються.
IV	Доведіть, що старіння населення світу породжує проблеми.

РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ. МІСЬКЕ І СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ

39

Географічна розминка

Пригадайте, як обчислюють густоту населення.

Поясніть, як агломерація пов'язана з урбанізацією.

Розміщення населення. Населення світу розміщується дуже нерівномірно. Адже не всі регіони на континентах мають сприятливі природні умови для життя і господарської діяльності людини. Найбільш густо населеними у світі є прибережні території. Загалом лише на 7 % площі суходолу проживає 70 % населення світу. Утім на чисельність населення в окремих частинах світу вплинули й інші чинники – історичні, політичні, економічні, соціальні.

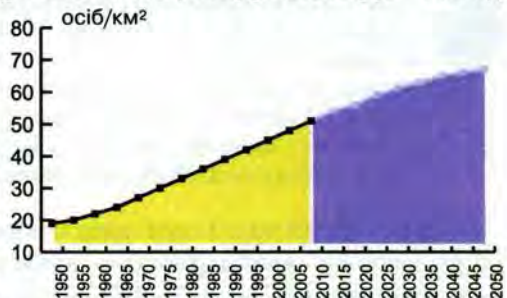
Найбільше жителів має Азія, де на площі понад 43 млн км² постійно проживає 4 млрд 52 млн осіб. Друге місце посідає Африка, де на 30 млн км² мешкає 967 млн осіб. Третє місце належить Європі, де на площі 10 млн км² розмістилось 736 млн осіб. У Північній та Центральній Америці кількість постійного населення становить 528 млн осіб, і живуть вони на площі понад 24 млн км². Передостаннє місце посідає Південна Америка з населенням 387 млн осіб на площі близько 18 млн км². Найменше населена Австралія і Океанія, де на площі менш як 8 млн км² постійно мешкає 35 млн осіб.

Проте показник чисельності населення в тому чи іншому регіоні не відбиває справжніх особливостей розміщення населення. Головним показником розміщення людей на Землі є *густина населення* – кількість людей, що постійно проживають на 1 км² території. Зрозуміло, що при зростанні чисельності населення та незмінності площі суходолу середня густина населення Землі постійно зростає (мал. 21, Додаток).

Практичне завдання

За вищенаведеними даними про чисельність населення і площу частин світу визначте, який з регіонів має найвищу і найнижчу густоту населення.

Густина населення дуже різниться в різних країнах світу. Так, наприклад, у Монако густина населення перевищує 42 тис. осіб/км², у Сінгапурі – понад 18 тис. осіб/км². Понад 2 тис. осіб/км² становить густина населення в Бангладеш, Бахреїні, на Мальті. Значно вища за середньосвітову густина населення в Японії, у Великій Британії, у Німеччині понад 600, в Італії – понад 500, у Франції – понад 280, в Іспанії – понад 200, у США – понад 80. Водночас в Австралії і Ботсвані – 7 осіб/км², в Ісландії і Мавританії – 8, менше 10 осіб/км² в Канаді та Лівії.

Мал. 21. Динаміка зростання густоти населення Землі

Міське населення. Як вам уже відомо, за місцем проживання населення світу поділяють на міське і сільське. Але єдиних у світі критеріїв міста немає. До того ж міста класифікують за різними ознаками. Наприклад, за зовнішнім виглядом виділяють міста європейського, північноамериканського, азійського типу.

За господарськими функціями розрізняють промислові і транспортні міста, наукові, культурні і курортні центри, торговельні та адміністративні тощо. Надалі, ознайомлюючись з державами світу, ви переконаєтеся, що важливою особливістю переважної більшості сучасних міст є їхня багатофункціональність.

У кожній державі існують свої стандарти міста, які передусім враховують чисельність населення і структуру його зайнятості. Зважаючи на це, містом зазвичай називають населений пункт, який має значну кількість жителів, залучених переважно до несільськогосподарської діяльності.

Залежно від місцевих особливостей нижній кількісний критерій для міста коливається від кількох сотень (наприклад, 250 у Данії) і тисяч (у Малайзії – понад 1 тис., в Ісландії – 2 тис.) до десятків тисяч (понад 10 тис. в Україні, 25 тис. – у США, 50 тис. – в Японії) жителів населеного пункту.

Ще донедавна у світі переважало сільське населення. Проте в 2008 р., за даними ООН, вперше в історії кількість жителів міст перевищила кількість жителів сільських районів. З курсу економічної і соціальної географії України вам уже відомо, що процес зростання міст і підвищення їхньої ролі в житті суспільства одержав назву **урбанізація**. Серед головних причин урбанізації – відтік людей із сільської місцевості в міста і перетворення частини сільських поселень на міські.

Процеси урбанізації охоплюють увесь світ, однак рівні її прояву різні (Додаток). Найбільш урбанізованим серед регіонів світу є нині Австралія, де частка міського населення становить майже 92 %. Високо урбанізованими є також Північна Америка (81 %) і Латинська Америка, включаючи Карибський басейн (78 %). Їм поступається Європа, де 72 % населення проживає в містах. Ще більше відстають за рівнем урбанізації Азія і Африка, де проживають відповідно 40 % і близько 39 % городян.

Реалії сьогодення

Найурбанізованіші держави. Населення таких невеликих за розмірами держав, як Ватикан, Монако, Сінгапур, повністю є міським. У Бельгії і Кувейті на міське населення припадає 97 %, у Венесуелі та Ізраїлі, в Ісландії і Катарі частка міського населення перевищує 90 %. Також до найбільш урбанізованих країн, де міське населення становить понад 4/5 жителів, належать Велика Британія і Уругвай, Нідерланди і Ліван, Німеччина і Чилі, Австралія і Джибуті тощо.

Міське населення Землі продовжує зростати. Очікується, що особливо швидкими темпами будуть відбуватися процеси урбанізації в країнах, що розвиваються. У 2050 р. саме тут проживатиме більшість городян світу – 5,3 млрд осіб, а частка міського населення становитиме 67 % населення цієї групи країн.

Прогноз

Передбачається, що в наступні десятиліття Африка і Азія переживатимуть процес швидкої урбанізації і на їхню частку припадатиме 80 % приросту міського населення в країнах, що розвиваються. Проте до 2050 р. для них, як і раніше, будуть характерні значно нижчі рівні урбанізації, ніж для інших великих регіонів.

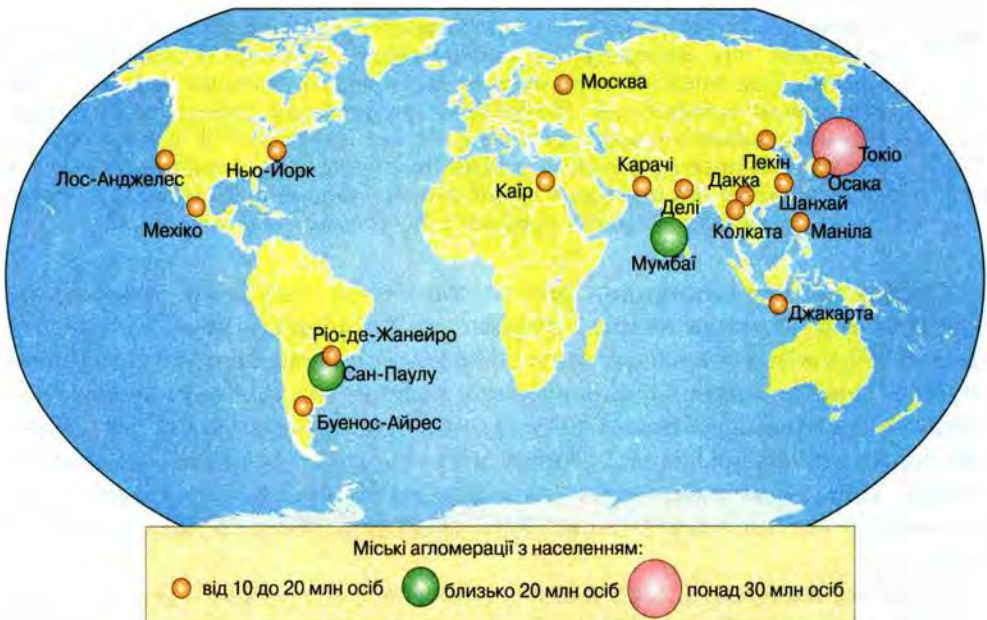
У розвинутих країнах чисельність населення міст, ймовірно, становитиме лише 1,1 млрд осіб (86 % населення цієї групи країн). Загалом до 2050 р. 6,4 млрд осіб, або 70 % усіх жителів планети, ймовірно, мешкатимуть у містах.

Найшвидше зростає населення сучасних великих міст, внаслідок чого формуються міські агломерації (мал. 22). Як ви уже знаєте з попереднього курсу географії, **міські агломерації** (від лат. – приєднувати) – це єдине компактне просторове угруповання міських поселень, що розміщені на певній території і об'єднані між собою політичними, культурно-побутовими, виробничими, організаційно-господарськими, адміністративно-управлінськими та іншими зв'язками (Додаток).

Наука стверджує

Найбільші у світі агломерації поза межами Європи. Адже найбільша з них сформувалася навколо японської столиці Токіо (понад 36 млн осіб). Їй помітно поступається індійське місто Мумбаї (понад 20 млн осіб), за яким упритул наближаються бразильське Сан-Паулу (19,9 млн осіб), мексиканська столиця Мехіко (19,48 млн осіб) та Нью-Йорк у США (19,44 млн осіб). Найпотужніші європейські агломерації розташовані не ближче 20-го (Москва – 10,5 млн) і 21-го місця (Париж – близько 10 млн жителів) (мал. 22).

Мал. 22. Найбільші у світі міські агломерації

Подекуди агломерації зростаються між собою, утворюючи найбільші форми розселення – **мегалополіси**, або **мегаполіси** (з грец. – велике місто). Найбільшим у світі є мегаполіс Токайдо, який простягається впродовж 700 км на Тихоокеанському узбережжі Японії від столиці Токіо до міст Осака і Кобе. У межах цього мегаполіса, за деякими підрахунками, проживає близько 70 млн осіб, тобто понад половину населення країни.

У США сформувалося три мегалополіси, у яких проживає більш як третина населення країни. Найбільший серед них – це Босваш, що видовжений на 800 км від Бостона до Вашингтона. Тут сконцентровано близько 50 млн осіб. Другий мегалополіс – Чипіттс – простягається уздовж південного узбережжя Великих озер від Чикаго до Піттсбурга. Наймолодший мегалополіс США – Сансан, розташований на заході країни, простягається від Сан-Франциско до Сан-Дієго, що неподалік від кордону з Мексикою.

Мегалополіси формуються і в Західній Європі, але там вони менші за масштабами концентрації населення. Серед інших виділяються своїми розмірами Англійський мегалополіс (об'єднує агломерації від Лондона до Ліверпуля) і Рейнський (від Роттердама в Нідерландах до Майна в Німеччині). Кожен з них включає десятки агломерацій з населенням по 30–35 млн осіб.

Урбанізація надає широкі можливості для скорочення злиденності. Однак неконтрольоване зростання міст, які нині мають тенденцію до розширення своїх територій, спричинятиме загострення соціальних та екологічних проблем. Зрештою, усе це впливає на результати трудової діяльності, на економіку міст.

Проблема

У великих за розмірами містах активніше використовується транспорт, внаслідок чого споживається більше енергії і сильніше забруднюється повітря. Так само збільшуються витрати води і водночас зростає ризик зменшення зелених зон. Негативним результатом урбанізації є також «ефект міського теплового острова» – підвищення на 2–6 °C температури повітря в містах порівняно з їхніми околицями, що спричиняє теплове забруднення і виникнення в людей теплового стресу. Чи можна, на вашу думку, уникнути згаданих проблем і що для цього слід зробити?

Проблеми, що виникають або посилюються внаслідок урбанізації, спричинили подекуди явище субурбанізації. **Субурбанізація** – це відтік населення з міст у приміську зону, де краща екологічна ситуація та умови життя. Подібне особливо характерне в розвинутих країнах, де заможні верстви населення, уникаючи шуму, забруднення повітря і нестачі зелених, споруджують собі за околицями міст котеджі – будинки «сільського типу». При цьому нові поселення в передмісті аж ніяк не стають сільськими, оскільки практично всі його мешканці продовжують працювати в місті.

Сільське населення. Чисельність сільського населення в усьому світі, за прогнозами ООН, на відміну від населення міст, поступово зменшуватиметься. Свого максимального показника, що становить 3,5 млрд осіб,

чисельність сільського населення досягне в 2018 р. Але в 2050 р. вона знизиться майже до 2,8 млрд осіб, що становитиме лише 30 % від загальної кількості жителів планети. Лівові частка кількості сільських мешканців (93 %) припадатиме на країни, що розвиваються.

Нині найменш урбанізованими країнами є азійський Бутан і африканські країни Руанда та Бурунді, де сільське населення складає 94–95 %. Сільське населення переважає також у таких країнах, як Непал та Ефіопія (близько 89 %), Бангладеш і Нігер (80 %), Таїланд, В'єтнам, Афганістан, Чад (79 %), Індія (72 %) та інші.

Існують дві основні форми сільського розселення – групова і розсіяна. Групова форма (села, хутори, станиці тощо) поширені у Східній Європі, зокрема в Україні. Така форма розселення характерна також для Китаю, Японії та більшості країн, що розвиваються.

Розсіяна форма розселення вирізняється проживанням людей на окремих фермах – зазвичай, приватне господарство або сільськогосподарське підприємство на власній земельній ділянці. Виникнення ферм пов'язано з особливостями освоєння території і характерно передовсім для США, Канади, Австралії, Південно-Африканської Республіки тощо.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Населення світу розміщується дуже нерівномірно, найбільш густо населеними є прибережні території.
- ✦ Найбільше жителів має Азія, друге місце посідає Африка, третє місце належить Європі.
- ✦ Головним показником розміщення людей на землі є густота населення. Середня густота населення Землі постійно зростає.
- ✦ Кількість жителів міст перевищує кількість жителів сільських районів.
- ✦ Найурбанізованішими є нині Австралія і Північна Америка, найбільше відстають за рівнем урбанізації Азія і Африка.
- ✦ Найбільші в світі міські агломерації розташовані в Азії та Латинській Америці.

Ключові терміни і поняття

✦ густота населення ✦ міське населення ✦ сільське населення ✦ урбанізація ✦ міські агломерації ✦ мегалополиси (мегаполиси) ✦ субурбанізація ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть головні особливості розміщення населення світу і чинники, які їх визначають
II	Визначте основні закономірності розвитку процесів урбанізації у світі.
III	Поясніть, як і чому змінюється в часі середня густота населення світу.
IV	Доведіть (на прикладі України), що субурбанізація має позитивні та негативні наслідки.

§9. ЕТНІЧНИЙ, МОВНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ

44

РОЗДІЛ 1

Географічна розминка

Пригадайте чисельність найбільшої української діаспори.
Назвіть світову релігію, яку сповідує більшість українців.

Етнічний і мовний склад населення. Терміном «етнос» (з давньогрец. – народ) зазвичай позначають особливе соціальне угруповання людей, що виникло впродовж тривалого історичного розвитку. У сучасному суспільно-політичному лексиконі, науковій і навчальній літературі поняття «народ» та «етнос» часто застосовують як тотожні.

Етнічний склад населення світу дуже строкатий. Адже він складається з великої кількості так званих етнічних спільнот – племен, народностей, націй. Однак поняття «народ» (етнос) не варто ототожнювати з поняттям «нація». За даними ЮНЕСКО, на Земній кулі проживає понад 4 тис. різних етносів. Чисельність їх коливається від кількох десятків до сотень мільйонів осіб. З них лише 800 досягли вищої стадії розвитку етнічних спільнот – націй. При цьому націй чисельністю понад 10 млн осіб у світі лише 67, серед них китайці, хіндустанці, американці, росіяни, японці та ін.

Проблема

Політичні кордони не завжди збігаються з етнічними. Трапляється, що окремі народи проживають у різних державах. Подекуди це спричинює загострення національних відносин, що можуть навіть призводити до збройних конфліктів. Прикладами є Боснія і Герцеговина, Північна Ірландія, Палестина, країна Басків в Іспанії, Нагірний Карабах, Ічкерія тощо. Чи можна, на вашу думку, уникнути таких ситуацій і що для цього слід робити?

Однією з найголовніших умов формування етнічних спільнот є спільність мови, тому назви народів найчастіше збігаються з назвами мов. Важливою умовою формування етносу є також спільність території. Але й територіально роз'єднані групи етносу можуть тривалий час зберігати свою національну самобутність, яка виражається у звичаях, народному мистецтві, релігії, нормах поведінки, обрядах тощо. Отже, *етнос* – це стійка спільнота людей, що історично склалася на певній території, де люди мають власну мову, культуру, розуміння своєї єдності і відмінності від інших етносів.

Із часом та чи інша мова внаслідок різних причин (найчастіше внаслідок колонізації) поширювалася на різних територіях. Наприклад, англійською мовою говорять і американці США, і австралійці, і англоканадці та інші народи, іспанською – народи Латинської Америки, португальською – населення Бразилії, Анголи, Мозамбіку та ін.

У сучасному світі налічують за різними підрахунками від 2,5 до 5 тис. різних мов. Детально встановити їхню кількість дуже важко, бо деякі області земної кулі лінгвістично недостатньо вивчені. До того ж відмін-

ності між різними мовами і діалектами (різновидами) однієї мови є досить нечіткими.

Мови світу за ознакою спорідненості об'єднують у мовні сім'ї. Сім'ї поділяють на групи. Найбільш поширені мови індоєвропейської сім'ї, яка включає близько 100 різних мов. Ними розмовляє близько 45 % населення світу. Ця мовна сім'я об'єднує 10 мовних груп, але тільки чотири з них (індоарійська, романська, германська і слов'янська) мають понад 100 млн осіб кожна. Вважається, що мови цієї сім'ї виникли на межі Південно-Східної Європи і Східної Азії на початку нашої ери і розповсюдились від країн Західної Європи до басейну р. Інд. Пізніше вони стали мовами також Австралії і Америки.

Практичне завдання

Зважаючи на чисельність населення світу, визначте приблизну чисельність людей, які розмовляють мовами індоєвропейської сім'ї.

На другому місці за поширеністю серед населення Землі перебуває китайсько-тибетська мовна сім'я, яка охоплює 22 % усіх мешканців планети. Понад 1 млрд осіб, що спілкуються мовами цієї сім'ї, займає дуже компактну територію Східної і Південно-Східної Азії. Найбільша частка тут припадає на китайську мову.

Серед інших сімей численними є мови сино-тибетської (близько 23 % населення світу), нігеро-кордофанської (6 %), семіто-хамітської (понад 5 %), австронезійської (майже 5 %), дравідійської (майже 4 %).

Прогноз

За даними ЮНЕСКО, більше половини мов, якими нині користуються у світі, може зникнути вже до кінця ХХІ ст. Значною мірою це пов'язано зі зникненням певного народу і мовною асиміляцією, тобто злиттям різних мов в одну.

Україна і світ

Захист мов. Мови, яким загрожує зникнення, потребують спеціального правового захисту. Саме з такою метою була прийнята Європейська хартія регіональних мов, або мов меншин, ратифікована в Україні у 1999–2003 рр. З переліку зникаючих мов до цього документа потрапили лише гагаузька та кримськотатарська мови. Проте в документі не згадано караїмської мови, тим часом, згідно з Червоною книгою зникаючих мов, вона належить до тих, що «перебуває під серйозною загрозою», не згадується в ньому й русинська, роменська, ногайська, які «перебувають під загрозою», та інші мови народів, що проживають в Україні.

Найбільша кількість людей на Землі розмовляє китайською мовою. На початку ХХІ ст. їх налічувалося понад 1 млрд 264 млн осіб. Також до найпоширеніших мов світу належать: гінді (824 млн осіб), англійська (822), іспанська (349), арабська (281,5), французька (228), індонезійська (225), португальська (215), російська (146), урду (141,5), бенгальська (129), японська (126 млн осіб). Кожною з усіх інших мов світу розмовляє менш як 100 млн осіб. Українською мовою спілкується на планеті близько 48 млн осіб.

Окремі народи спілкуються двома мовами. Так, наприклад, ірландці використовують ірландську та англійську, канадці – англійську і французьку.

Залежно від національного складу населення країни поділяються на однопонаціональні та багатонаціональні. Більшість країн світу – багатонаціональні. Саме такими є США, де живуть представники понад 100 народів, Бразилія та Канада – понад 80, Мексика й Аргентина – понад 50 тощо.

Водночас є чимало держав, де основна національність становить понад 90 % усього населення. Серед таких в Європі, зокрема, Ірландія, Данія, Швеція, Польща, Угорщина, Португалія, Італія, Греція та ін. В Азії національно однорідними є Південна Корея, Японія, Ємен, Бангладеш, Саудівська Аравія та ін. Так само переважають етнічно відносно однорідні країни в Африці. Понад 80 % населення Австралії – англоавстралійці.

Релігійний склад населення. Релігія завжди була невід'ємною складовою культури будь-якого народу. Проте релігійний склад населення світу досить неоднорідний (мал. 23). Релігії виникли з примітивних вірувань як-от: тотемізм, магія, фетишизм, анімізм, культ предків. Вони ґрунтуються на вірі у зв'язок людини з певним предметом, що має таємничу силу, з тваринами, явищами природи. Ці первинні форми релігії й донині збереглися в деяких народів тропічної Африки, багатьох груп індіанців Америки, аборигенів Австралії і островів Океанії, у деяких районах Азії.

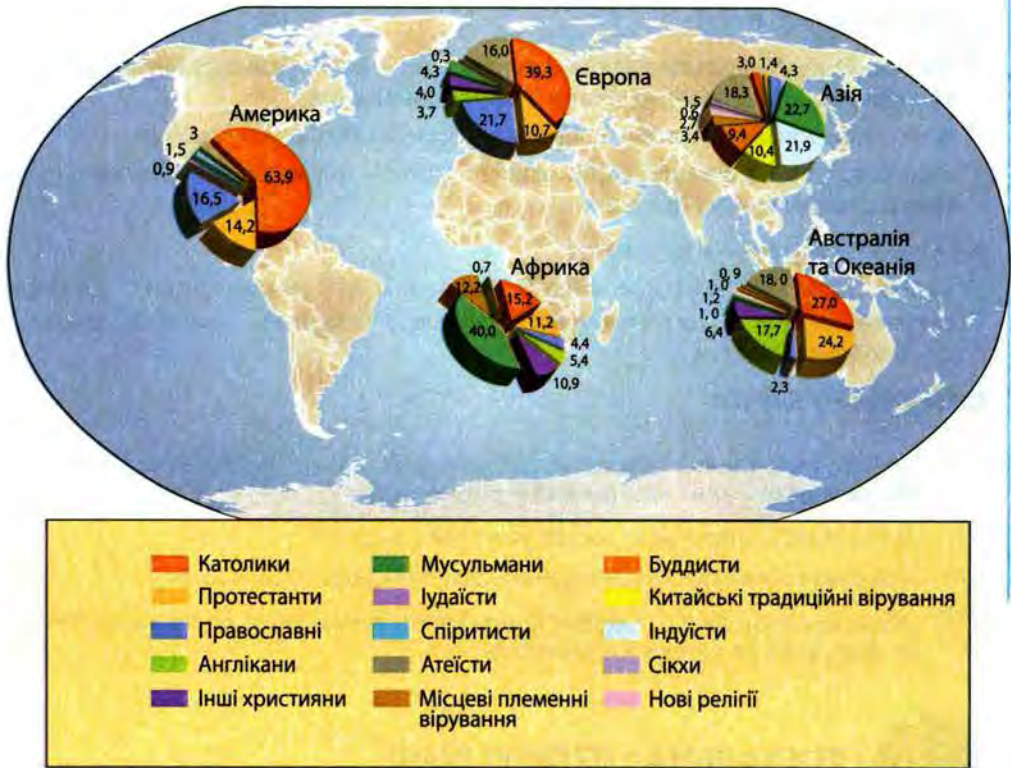
Серед одного народу або групи народів, об'єднаних в одній державі, виникали також традиційні місцеві (регіональні) релігії. До таких відносять юдаїзм (переважно в Ізраїлі), даосизм і конфуціанство (в Китаї), синтоїзм (в Японії), джайнізм (в Індії) і сикхізм (на території Пенджабу, що нині поділена між Індією та Пакистаном), зороастризм (здебільшого, в Ірані та Індії), індуїзм (передусім в Індії, Непалі, Шрі-Ланці і Бангладеш).

Тим часом є релігії, які поширені серед народів різних країн і різних континентів. Їх так і називають – світові релігії. Найдавнішою з них є буддизм, що виник у VI ст. до н. е. в Південній Азії. У середині I ст. н. е. в Палестині зародилося християнство. Наймолодшою серед світових релігій є іслам, що виник у VII ст. на заході Аравійського півострова.

Світові релігії сповідує загалом більше половини віруючого населення світу – понад три мільярди осіб. З них найбільше християн – понад 1 млрд 800 млн. Однак *християнство* має три основні гілки – католицизм (його прихильники налічують 1 млрд осіб), протестантизм (понад 600 млн осіб) і православ'я (близько 200 млн осіб).

Прихильників *ісламу* (мусульманства) на Землі налічують понад 1 млрд 100 млн. Так само як і в християнстві, у цій релігії існує кілька напрямків. Найчисленніший з них представляють суніти, які становлять близько 90 % мусульман. Набагато менші за чисельністю шіїти та інші (суфії, хариджити тощо).

Буддизм, що сповідують понад 300 млн жителів Землі, так само має численні течії. Загалом їх понад 200, але окремі з них налічують лише кілька десятків тисяч прихильників.

Мал. 23. Релігійний склад населення великих регіонів світу, %

У Європі поширилося майже виключно християнство, причому католицизм найбільш широко представлений у південній, частково в західній і східній її частинах; протестантизм – у північній, центральній і західній; православ'я – на південному сході. У країнах колишнього СРСР поширені православ'я, мусульманство, іудаїзм, частково католицизм.

В Азії найбільше поширився іслам переважно сунітського спрямування, а в Ірані, Ємені, Іраку – шіїтського (понад 10 млн осіб). За кількістю віруючих найбільшою мусульманською країною є Індонезія. Азія – це регіон світу, де зосереджені буддизм, індуїзм, конфуціанство, синтоїзм; християнство розповсюджене на Філіппінах, у Лівані і на Кіпрі.

В Африці, особливо в її північній частині, а також в Сомалі панує іслам (суніти), у ПАР переважає протестантизм серед білого населення, в Ефіопії – християнство. У більшості країн представлені католики і протестанти, а також місцеві традиційні релігії.

В Австралії серед віруючих переважають протестанти і католики, аборигени – представники примітивних вірувань.

На Америку припадає більше половини всіх католиків світу (США, Канада, країни Латинської Америки) і значна частина протестантів (у США).

В Україні після встановлення незалежності утворилася Українська православна церква (Київського та Московського патріархатів), відновила діяльність Українська греко-католицька церква, відкрилися мечеті та синагоги, інші культові споруди.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ На земній кулі проживає понад 4 тис. різних етносів, близько 800 націй, які використовують для спілкування до 5 тис. різних мов.
- ✦ Найбільша кількість людей на Землі розмовляє китайською мовою.
- ✦ Виділяють три найпоширеніші основні релігії, які вважають світовими, – християнство, іслам і буддизм.

Ключові терміни і поняття

- ✦ етнос ✦ народ ✦ нація ✦ мова ✦ мовна сім'я ✦ мовна група ✦ релігія
- ✦ світова релігія ✦ християнство ✦ іслам ✦ буддизм ✦ місцева релігія
- ✦ примітивна релігія ✦

САМОПЕРЕВІРКА

- I В українців здавна існував культ сонця як джерела усякого добробуту. Як називають нині такі релігійні вірування?
- II Які є відмінності між етносом, народом і нацією?
- III Розкрийте особливості поширення світових релігій на планеті.
- IV Наведіть приклади і поясніть причини користування однією мовою в різних країнах на різних континентах.

§10. СОЦІАЛЬНА І ПРОФЕСІЙНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ. ТРУДОВІ РЕСУРСИ

Географічна розминка

Пригадайте з курсу географії 9-го класу, яке населення вважають економічно активним і яку його частину відносять до трудових ресурсів.

Соціальна і професійна структура населення – розподіл населення за приналежністю до певної соціальної і професійної групи. На перший погляд, робітники і селяни, учені і бізнесмени, службовці не об'єднані в якісь групи, на зразок політичних партій. Однак якщо придивитися уважніше до будь-якого суспільства, то стане очевидним, що окремі його члени різняться своїм становищем у суспільстві – відношенням до засобів виробництва, влади, характеру праці, фаху, освіти, рівня й структури прибутків тощо. Отже, інтереси в них теж різні. Саме соціальні інтереси і об'єднують окремих людей у «неформальні», соціальні, групи.

Виділяються різні види соціальних структур. Найважливіший зріз соціальної структури відображає соціально-класова структура. Вона віддзеркалює складну картину соціальної нерівності між суспільними класами, представниками розумової і фізичної праці, соціальними верствами всередині класів.

Соціальна структура населення у світі помітно змінилася впродовж останніх десятиліть. А на рубежі минулого і поточного століття в соціальній структурі суспільства відбулася своєрідна революція. Саме в цей період індустріальне суспільство перейшло до постіндустріального суспільства.

Історична довідка

Соціальна структура суспільства в СРСР. У Радянській імперії соціальну структуру суспільства до 1960-х років практично не вивчали. Це було спричинено офіційним визнанням того, що соціальну структуру радянського суспільства становили два класи (робітники і колгоспне селянство) й одна верства (прошарок) – інтелігенція. Взаємовідносини між ними через відсутність суперечностей, вважалося, були безконфліктні. Проте насправді такі твердження абсолютно не відображали реального стану суспільства.

49

У соціальній структурі населення сучасного постіндустріального суспільства визначальний вплив на класові відносини і соціальну нерівність має освітньо-професійний чинник. Це означає, що соціальна структура суспільства взаємодіє з професійною структурою. Адже професії пов'язані з соціально-економічними відмінностями в суспільстві, тобто з суспільними класами і верствами.

Нині залежність оплати праці від рівня освіти і кваліфікації працівника посилилася. Водночас зросли суспільна значущість і престиж інтелектуальної діяльності, наявності вищої освіти, можливості самостійно організовувати роботу й управляти людьми. Саме тому у складі працюючого населення збільшилася чисельність менеджерів (управлінців), спеціалістів з високим рівнем освітньо-професійної підготовки. Внаслідок цього вони входять до найбільш високооплачуваної, привілейованої та впливової частини зайнятих, формуючи основу нового середнього класу.

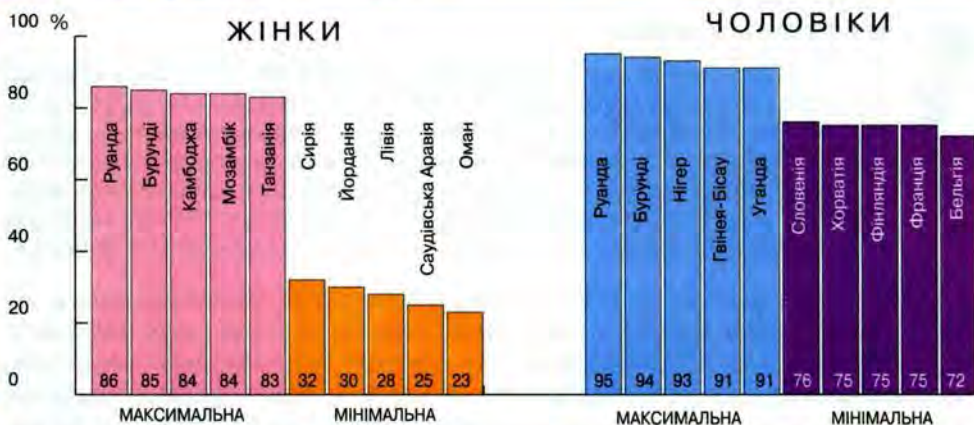
Окреме місце посідає так звана державна еліта, що поповнилася керівниками націоналізованих і змішаних компаній. Загалом же соціальна верхівка зміцніла, адже зазвичай має і політичну, і економічну владу.

Трудові ресурси – частина населення, що бере чи може брати участь у трудовій діяльності, маючи для цього необхідний фізичний розвиток, розумові здібності і знання.

У різних країнах величину трудових ресурсів визначають по-різному, відповідно до юридично встановлених меж *працездатного віку*, найчастіше визначеного термінами шкільного навчання і пенсійним віком. У міжнародній статистиці працездатним вважається населення від 15 до 65 років (мал. 24). Але національні законодавства країн, зважаючи на місцеві особливості (традиції, демографічну й економічну ситуацію), встановлюють свої межі працездатного віку. Так, у більшості країн нижньою межею працездатного віку визнається вік у 14–16 років (в Україні – 16 років). Верхня межа визначається середньою тривалістю життя і для більшості країн світу встановлена в 60–65 років. Проте у ряді країн Африки й Азії вік виходу на пенсію визначений у 50 років. Водночас, у розвинутих країнах з високими показниками тривалості життя (Данія, Швеція, Норвегія) пенсійний вік встановлюється з 67 до 70 років.

У багатьох країнах вік виходу на пенсію чоловіків і жінок є однаковим, в інших – пенсійний вік чоловіків на 3–5 років вищий, ніж жінок (США, Швеція, Україна та ін.) В Україні низький вік виходу на пенсію – для жінок він установлений у 55 років, для чоловіків – 60 років.

Крім населення у працездатному віці, до складу трудових ресурсів входять працюючі підлітки (до 15 років) й особи пенсійного віку, що становлять так звані додаткові трудові ресурси.

Мал. 24. Частка працездатного населення віком 15–64 роки в деяких країнах світу, %

Частина трудових ресурсів, що на даний час безпосередньо залучена в суспільне виробництво, та безробітні люди, які хочуть працювати (шукають роботу), становлять **економічно активне населення**. На нього припадає близько 3/4 трудових ресурсів світу. Решту становить економічно неактивне населення – люди, які перебувають на утриманні держави або окремих осіб. До економічно неактивного населення належать зайняті в домашньому господарстві, ті, що навчаються, і непрацюючі пенсіонери.

Структура зайнятості загалом відповідає структурі господарства і типу країни за рівнем економічного розвитку. У розвинутих країнах понад половину зайнятого населення, подекуди до 60–80 %, зайнято в невиробничій сфері (наука, освіта, медицина, торгово-фінансова діяльність тощо). У промисловості зайнято в середньому близько 25–40 %, а кількість зайнятих у сільському господарстві постійно зменшується – зазвичай 3–6 %.

Водночас у більшості країн, що розвиваються, понад 40–50 % населення зайнято в сільському і лісовому господарстві. Частка зайнятих у промисловості не перевищує 20–25 %. Подекуди, як-от у Латинській Америці, значний відсоток становлять зайняті в невиробничій сфері, переважно сфері послуг.

У країнах перехідного типу економіки основна частина населення зайнята у виробничій сфері – майже 40 % у промисловості і 20 % у сільському господарстві. На невиробничу сферу припадає понад 40 %, причому 2/3 з них зайняті в освіті, охороні здоров'я, культурі.

Рівень безробіття – це співвідношення між офіційно зареєстрованими безробітними до загальної кількості трудових ресурсів. Цей показник змінюється в часі й неоднаковий у різних країнах. Так, у країнах, що розвиваються, він може коливатися від 10 до 40 % економічно активного населення. У розвинутих країнах частка безробітних зазвичай становить 10–20 %, а в країнах перехідного типу економіки – 5–30 %.

Загострення глобальної фінансової кризи спричинює тяжкі наслідки для зайнятості у всьому світі. З 2008 р. спостерігається швидке зростання безробіття, і, як очікується, найближчими роками ця тенденція лише посилиться.

Прогноз

За прогнозами ООН, кількість безробітних в наступні два роки має збільшитися на 50 млн осіб, проте якщо ситуація погіршуватиметься, то ця цифра може подвоїтися. Наслідком цього стане, зокрема, те, що кількість людей, які так і не зможуть вирватися з жебрацтва або поповнять ряди знедолених, буде на 73–103 млн осіб більша, ніж мала би бути за відсутності кризи. Ця проблема дуже актуальна для Східної і Південної Азії, де жертвами кризи можуть стати 56–80 млн осіб, близько половини з яких проживає в Індії. Криза, можливо, не дасть змоги вирватися з убогості додатково 12–16 млн осіб в Африці і ще 4 млн осіб у Латинській Америці та Карибському басейні.

Проблема

Найбільшого ризику втратити під час глобальної кризи роботу або позбутися частини доходу зазнають працівники на низькооплачуваних посадах, включаючи молодь і жінок. Хто, на ваш погляд, може допомогти в даній ситуації цій категорії населення?

Колишні працівники, які стають безробітними, змушені переїжджати назад з міст у сільські райони. Лише в Китаї в кінці 2008 р. жертвами такого витіснення стали 20 млн працівників. Негативні наслідки кризи ще довго даватимуть про себе знати. Оскільки глобальне пожвавлення в 2010 р., у кращому випадку, буде вельми нестійким, більшості країн необхідно буде домогтися істотного підвищення темпів зростання економіки в 2011–2015 рр., аби компенсувати втрати робочих місць і переміщення робочої сили внаслідок кризи.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 1

Порівняльна оцінка трудових ресурсів і зайнятості населення в основних сферах господарства країн і регіонів світу

1. За картами атласу порівняйте зайнятість населення в індустріальних галузях господарства різних регіонів (Європа, Азія, Америка, Австралія, Африка) і груп країн (економічно розвинуті країни, країни перехідного типу економіки, країни, що розвиваються).
2. За картами атласу порівняйте зайнятість населення в сільському, лісовому й рибному господарстві різних регіонів і груп країн.
3. За картами атласу порівняйте зайнятість населення в обслуговуючих галузях господарства різних регіонів і груп країн. Дані запишіть у таблицю. Зробіть висновок про відмінності в зайнятості різних регіонів і країн.

Регіон, країна	Зайнятість населення, %		
	в індустріальних галузях господарства	в сільському, лісовому та рибному господарстві	в обслуговуючих галузях господарства

4. За Додатком 5 визначте залежність між рівнем розвитку держави і розподілом трудових ресурсів за сферами прикладання праці.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Соціальна і професійна структура населення – це розподіл населення за приналежністю до певної соціальної і професійної групи.
- ✦ Соціальна і професійна структура населення нині характеризується формуванням нового середнього класу – високооплачуваних управлінців і кваліфікованих спеціалістів.
- ✦ Трудові ресурси – частина населення, що бере чи може брати участь у трудовій діяльності.
- ✦ Структура зайнятості загалом відповідає структурі господарства і типу країни за рівнем економічного розвитку.

Ключові терміни і поняття

- ✦ соціальна структура населення ✦ професійна структура населення
- ✦ трудові ресурси ✦ населення працездатного віку ✦ економічно активне населення ✦ безробіття ✦

Самоперевірка

I	Що називають трудовими ресурсами?
II	Назвіть наслідки загострення глобальної фінансової кризи для зайнятості в усьому світі.
III	Поясніть, чому безробітних вважають економічно активним населенням.
IV	Визначте власне місце у сучасній соціальній та професійній структурі населення.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «НАСЕЛЕННЯ СВІТУ»

1. Підготуйте перелік власних пропозицій щодо здійснення демографічної політики в Україні.
2. Складіть обґрунтування місць виникнення майбутніх мегалополісів на різних континентах.
3. Підготуйте інформацію на тему «Значення етнічного та релігійного складу населення для окремих регіонів світу».
4. Складіть коротку доповідь на тему «Роль “державної еліти” у сучасній соціальній та професійній структурі населення».
5. Підготуйте творчу роботу (есе) на тему «Краще місто – краще життя», користуючись матеріалами міжнародної виставки «Експо-2010».

Тема 3. ВЗАЄМОДІЯ СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ. СВІТОВІ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

Будь-яка взаємодія передбачає обов'язкові наслідки для тих, хто взаємодіє. І ці наслідки можуть бути як позитивні, так і негативні. Саме про це, на жаль, «забуло» суспільство, беззастережно експлуатуючи природу. Виснаження родовищ мінеральних ресурсів і величезні кар'єри та провалля, зменшення площі лісів і спустелення, забруднення поверхневих і підземних вод, «водний голод», втрата ґрунтами родючості і загроза нестачі продовольства... Ось неповний перелік «відповіді» довкілля на нерозумні кроки суспільства в процесі природокористування. Потреби суспільства в природних ресурсах безперервно зростають. Отже, експлуатації природи і відповідних наслідків не уникнути. Однак факти свідчать, що видобуті ресурси загалом використовуються вкрай нераціонально. До того ж високий рівень споживання природних ресурсів спричинює не тільки їхнє виснаження, а й завдає збитків довкіллю в процесі видобутку й переробки. Проблема взаємодії суспільства і природи останні кілька десятиліть є однією з найактуальніших. Ознайомтеся ближче і ви з цією проблемою. Адже не виключено, що саме вам доведеться взяти участь в її вирішенні.

§11. ГЕОГРАФІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ. ПРИРОДНІ РЕСУРСИ І РЕСУРСОЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ

Географічна розминка

Пригадайте, що є географічною оболонкою.

■ За матеріалами попередніх курсів географії наведіть позитивні й негативні приклади взаємодії суспільства і природи.

Географічне середовище. Вся історія людського суспільства – це історія його взаємин з природою. Багато тисячоліть природа є головним джерелом ресурсів і природних умов, які використовує для своїх потреб людина і від яких залежить її здоров'я. Проте характер, напрям, масштаби і наслідки перетворень природи на різних етапах розвитку суспільства були неоднакові.

На початку людина обмежувалася прилеглою територією і впливала лише на **навколишнє природне середовище** – частину природи, з якою контактувала безпосередньо. Традиційно вважається, що давня людина, полюючи на диких тварин і збираючи дари природи, була з нею в повній гармонії. Проте, як тепер відомо, уже в кам'яному віці людина видозмінювала природні комплекси. Адже для виготовлення зброї і знаряддя почали використовувати певні природні ресурси – камінь, дерево, кістку. У подальшому з розвитком землеробства і скотарства масштаби видозмін незайманої природи зростали.

З появою перших розвинених держав людина почала перетворювати навколишнє природне середовище у дедалі більших масштабах: споруджувала фортеці, палаци й величезні храми, зводила міста, прокладала канали, вирубувала ліси, розорювала цілину. Інтенсивна господарська діяльність супроводжувалася виснаженням родючих земель і спустеленням значних за площею територій. До того ж численні міждержавні конфлікти часто спричинювали війни, внаслідок чого страждали не лише люди, а й природа.

Поступовий розвиток цивілізації спричинив формування **антропосфери** – частини географічної оболонки, що охоплює все людство, як сукупність організмів. І така сукупність доволі швидко ставала дедалі впливовішою щодо навколишнього природного середовища.

Один з вирішальних етапів у перетворенні первозданної природи розпочався понад 200 років тому. Він пов'язаний з технічним прогресом, розвитком машинного виробництва, швидким зростанням кількості населення й відповідно його потреб.

Розвиток техніки, поява мануфактури і фабрик, швидка індустріалізація спричинили значне виснаження в першу чергу мінеральних і лісових ресурсів. Отже, техніка дала новий поштовх процесу інтенсивного перетворення природи з метою максимального використання її ресурсів.

Конфлікт між людиною і природою особливо загострився у другій половині ХХ ст. Саме тоді руйнівну діяльність людини почали порівнювати з дією геологічних сил Землі, оскільки вона набула планетарних масштабів.

Наслідком тривалих взаємовідносин людини і природи стало виникнення **географічного середовища** – частини освоєної людиною і задіяної нею у виробництво географічної оболонки. Нині господарська діяльність людини спостерігається практично в усіх географічних поясах Землі. З подальшим розширенням сфери діяльності людини географічне середовище починає охоплювати більшу частину географічної оболонки, а отже, не виключено, що в майбутньому воно може поглинути її повністю.

Зважаючи на сказане, украй важливо, поки ще не пізно, змінити ставлення людини до природи. Саме це мав на увазі наш видатний учений, академік В.І. Вернадський, розвиваючи уявлення про **ноосферу** – «сферу розуму». Вона, розумна діяльність, має зрештою стати вирішальним чинником у системі «людина–суспільство–природа». Адже географічне середовище є необхідною умовою існування суспільства. Тут безпосередньо відбувається життєдіяльність людини, що значною мірою визначається наявністю природних ресурсів.

Проблема

Ідея раціонального, тобто розумного господарювання часто не має практичного втілення через прагнення ділових людей отримати швидкі і/або значні прибутки. Звідси й нехтування проблемами охорони природи заради власного благополуччя. А яка ваша думка, – чи можливо перекопати бізнесменів у необхідності і важливості настання ери ноосфери?

Природні ресурси. До *природних ресурсів* відносять природні об'єкти і явища, які за даного рівня розвитку продуктивних сил використовуються або можуть бути використані для потреб людини. Природні ресурси дуже різноманітні, але єдиної, загальноприйнятої системи класифікації природних ресурсів немає (мал. 25).

Щодо вичерпаності і можливості відновлення природні ресурси поділяють на три групи:

вичерпні відновлювані – біологічні ресурси, здатні до самовідновлення або відтворення за допомогою людини. За умов раціонально організованої експлуатації вони можуть навіть зростати, проте за надмірної їх експлуатації темпи витрачання перевищують темпи відтворення, а тому ресурси виснажуються аж до повного зникнення;

вичерпні невідновлювані – ресурси мінеральної сировини, поклади якої утворювалися в земній корі протягом багатьох мільйонів років, а добуваються і витрачаються впродовж сотень років;

невичерпні – ресурси (енергія сонця, води, повітря), які за раціонального їх використання здатні задовольнити будь-який обсяг потреб.

Слід зазначити, що поняття «невичерпні» є досить умовним, оскільки на обмеженій планеті, якою є Земля, не може бути нічого безкінечного. До того ж за відомих обставин будь-які ресурси можуть втратити природні властивості і через це стати обмеженими. Прикладом є, зокрема, водні ресурси, запаси яких через забруднення є недостатніми для задоволення потреб людства.

Поширеною є також класифікація за походженням і призначенням.

Мал. 25. Класифікація природних ресурсів

Практичне завдання

За атласом визначте карти, які відображають поширення вичерпних невідновлюваних, вичерпних відновлюваних, невичерпних природних ресурсів.

56

Видобуток і використання тих чи тих природних ресурсів можуть бути ускладнені природними умовами. **Природні умови** – це природні об'єкти і явища, які самі безпосередньо не використовуються, але опосередковано впливають на життєдіяльність людини. Особливо яскраво виражений такий вплив природних умов під час різноманітних катастрофічних явищ, як-от: землетруси, цунамі, повені, заметілі, заморозки тощо. Не менше впливають на господарство та діяльність людини зміна дня і ночі, пір року.

Однак межа між поняттями «природні ресурси» і «природні умови» часто досить умовна. Так, наприклад, в умовах близького залягання підземних вод може ускладнюватися ведення сільського господарства і будівництво. Але власне підземні запаси прісної води є, безсумнівно, ресурсом. Тропічні циклони на морських узбережжях завдають великих збитків господарству, а тим часом вітер, який примушує вітрову електростанцію виробляти енергію, – ресурс. Так само деревина лісів є ресурсом, а лісонасадження – сприятливими умовами для рекреації і т. д.

Ресурсозабезпеченість і природокористування. Наша планета має сприятливі умови для розвитку господарства. Але, як вам уже відомо з попередніх курсів географії, запаси різних видів природних ресурсів неоднакові і поширені нерівномірно. Тому забезпеченість ними окремих регіонів світу дуже різна. Утім цей показник залежить не лише від наявності ресурсів, а й від обсягів їх використання.

Отже, **ресурсозабезпеченість** – це співвідношення між запасами природних ресурсів і обсягом їх використання. Вона обчислюється або кількістю років, на які вистачить цих ресурсів, або їхніми запасами з розрахунку на душу населення.

Ресурсозабезпеченість безпосередньо пов'язана також з особливостями **природокористування** – цілеспрямованою діяльністю з експлуатації природно-ресурсного потенціалу задля задоволення потреб людства. Століттями люди нароцували обсяги і темпи споживання природних ресурсів, особливо не замислюючись над наслідками. Лише за першу половину XX ст. кількість видобутих мінеральних ресурсів перевищила ту, яку спожило людство за весь попередній час існування. Тим часом, потреба в мінеральній сировині неухильно зростає. Так само не зменшуються потреби зростаючого населення світу і щодо інших природних ресурсів. А це закономірно спричинює подальше наростання інтенсивності природокористування. Як наслідок, нині виникла реальна небезпека виснаження багатьох «дарів» природи.

Реалії сьогодення

Нераціональне використання деревини. Близько половини її світових заготівель дотепер використовують у вигляді палива. Більша частина цього обсягу припадає на слаборозвинуті країни Азії, Африки і Південної Америки, де щороку спалюють близько 1,5 млрд м³ деревини. Лісові масиви напівпосушливих рідколісь, особливо в Африці, нестримно деградує, що у свою чергу є одним із чинників посух, які почастишли тут.

Вихід із цієї проблеми природокористування вбачають у **раціональному (розумному) природокористуванні**. Суть його полягає в тому, що, інтенсивно експлуатуючи природу, використовуючи її ресурси, людина водночас здійснює низку заходів з її збереження для сьогодення і майбутнього поколінь. Це завдання надзвичайно складне, особливо в справі освоєння ресурсів, які майже не поновлюються, – корисних копалин, лісів, ґрунтів тощо.

Досягнення на шляху до раціонального природокористування пов'язані насамперед з новими технологіями. Наприклад, широко застосовують так зване оборотне водопостачання в промисловості, коли стоки підприємств очищаються і повертаються у виробничий цикл. Побудовано також перші заводи із замкнутим виробничим циклом, в якому відходи одного підприємства є сировиною для іншого. Це відкриває широкі можливості для комбінування, наприклад у металургії і хімічній промисловості. Перспективними є спроби використання нетрадиційних джерел енергії – геотермальної, сонячної, вітрової, припливів тощо.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 2

Порівняльна оцінка ресурсозабезпеченості двох окремих країн і регіонів світу (за вибором)

За Додатками 6–8 порівняйте забезпеченість паливними ресурсами двох окремих країн і регіонів світу (за вибором).

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Географічне середовище – частина освоєної людиною і задіяної нею у виробництво географічної оболонки.
- ✦ Природні ресурси – природні об'єкти і явища, які за певного рівня розвитку продуктивних сил використовують або можуть використовувати для потреб людини.
- ✦ Ресурсозабезпеченість – це співвідношення між запасами природних ресурсів і обсягом їх використання.
- ✦ Основною умовою збереження природи Землі є раціональне природокористування.

Ключові терміни і поняття

✦ навколишнє природне середовище ✦ антропосфера ✦ географічне середовище ✦ природні ресурси: вичерпні невідновлювані, вичерпні відновлювані, невичерпні ✦ природні умови ✦ природокористування ✦ раціональне природокористування ✦ ресурсозабезпеченість ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Як обчислюють ресурсозабезпеченість?
II	Наведіть приклади природних ресурсів, що виділяються за походженням і призначенням.
III	Поясніть зв'язок між навколишнім природним середовищем, антропосферою і географічним середовищем.
IV	Спрогнозуйте ресурсозабезпеченість людства в найближчі десятиліття.

МІНЕРАЛЬНІ РЕСУРСИ

Географічна розминка

Поясніть, що розуміють під поняттям «мінеральні ресурси».

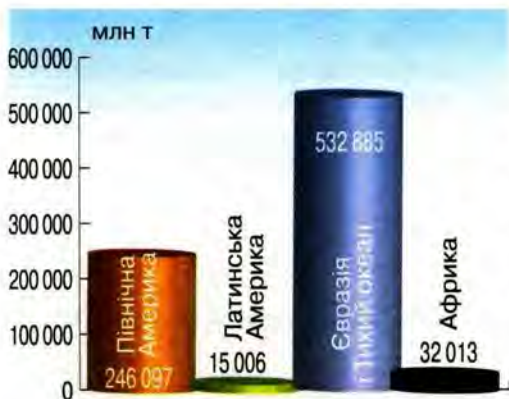
Пригадайте, чим відрізняються рудні й нерудні корисні копалини.

Паливні ресурси. Саме паливні ресурси нині забезпечують понад 90 % сумарного споживання енергії у світі. При цьому світова енергетика продовжує базуватися на трьох основних «копалинах» – нафті, газі й вугіллі.

Загальногеологічні запаси енергетичних ресурсів за різними даними оцінюють у 10–14 трлн т. Однак запаси вираховують не лише в тоннах або кубометрах. Часто вони визначаються за кількістю років, упродовж яких цього ресурсу вистачить для виробництва енергії на сучасному кількісному рівні. Зважаючи на це, *вугілля* вистачить приблизно на 400 років, нафти і природного газу – на 40–50, а урану за сучасних реакторів – на 35 років. Отже, запаси вугілля в кілька разів перевищують сукупні ресурси нафти й газу. У зв'язку з цим у середині поточного століття тверде паливо знову вийде на перше місце в структурі споживання енергоресурсів, як це було в першій половині ХХ ст. Крім того, зростатиме використання альтернативних джерел енергії.

Завдяки сприятливим природним умовам найбільші товщі вугілля накопичилися в Північній півкулі (мал. 26). Приблизно 43 % вугілля сконцентровано на території пострадянських держав, 29 % – у Північній Америці, 14,5 % – у Китаї, Індії та інших країнах Азії і 5,5 % – у Європі. На решту світу припадає лише 8 %.

Найбільшими вугільними басейнами є Аппалацький (США), Рурський (Німеччина), Сілезький (Польща), Кузнецький, Кансько-Ачинський, Тунгуський (Росія), Фушунський (Китай). У Південній півкулі значні поклади вугілля є лише в Південній Африці й Австралії. За попередніми даними геологічної розвідки, основні запаси вугілля цієї півкулі лежать під льодовиковим щитом Антарктиди.

Мал. 26. Світові ресурси вугілля за регіонами, 2008 р.

Подібно до вугілля, нафта й газ концентруються також вельми локально в надрах Землі і здебільшого в Північній півкулі (мал. 27, 28). Основні поклади нафтогазової сировини, на відміну від вугілля, зосереджені в країнах, що розвиваються, особливо в районі Перської затоки і Карибського моря. На Близькому і Середньому Сході найбагатшими на ці види паливних ресурсів є Саудівська Аравія, Ірак, Кувейт, Іран і ОАЕ. У Латинській Америці головні запаси містяться в надрах Венесуели і Мексики. Значні запаси нафти є також у Росії, США, Китаї, Лівії і Норвегії.

Практичне завдання

За Додатками 7–9 з'ясуйте, які регіони і які країни є лідерами щодо запасів нафти, природного газу і вугілля.

Прогноз

У майбутньому можуть бути відкриті нові великі родовища газу. Але навіть за найоптимістичніших прогнозів за сучасних темпів видобутку запаси нафти й газу будуть використані ще в ХХІ ст.

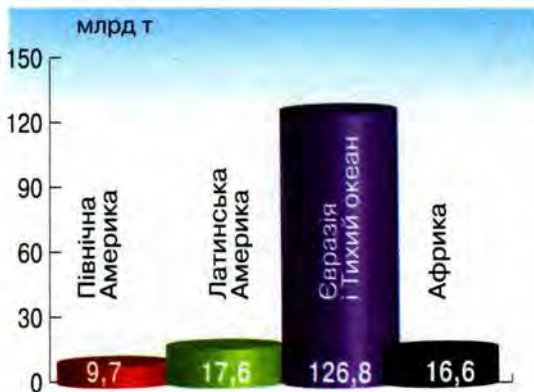
Загалом розміщення паливних корисних копалин збігається з географією їх видобутку, хоча окремі країни (як-от, США) прагнуть «законсервувати» («притримувати») свої ресурси. Натомість вони використовують перспективні родовища за кордоном. Інша ситуація в деяких слаборозвинутих країнах, які поки не в змозі повномасштабно освоювати свій природно-ресурсний потенціал.

Рудні корисні копалини. За масштабами видобутку і переробки перше місце належить чорним металам (залізо, марганець). Проте в нових наукоємних виробництвах дедалі більшого значення набувають кольорові метали.

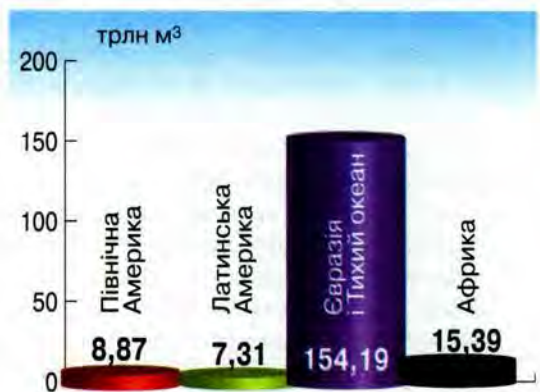
Розвіданих запасів *залізних руд* достатньо для розвитку чорної металургії щонайменше на 100–150 років. Основна частина ресурсів заліза міститься в осадових відкладах щитів. Найбільшими є родовища в районі Курської магнітної аномалії (Росія), Кривого Рогу (Україна), Лейк-Сьюпіріору і Лабрадорського прогину (США, Канада), Мінас-Жерайсу (Бразилія), Хамерслі (Австралія).

Марганець, який є дуже важливим компонентом підвищення якості сталі, також трапляється досить часто. Але його родовищ, придатних для промислової розробки, не так уже й багато і зосереджені вони у кількох країнах світу, насамперед в Україні, ПАР, Грузії, Австралії, Китаї, Індії і Габоні.

Алюміній, що застосовується і як конструкційний метал, і в електротехніці, видобувають переважно з бокситів. Адже тут його вміст досягає 40–45 %, у той час як в інших рудах він не перевищує 20 %. Особливістю поширення бокситів є те, що вони приурочені до вологих тропіків, де

Мал. 27. Світові ресурси нафти за регіонами, 2008 р.

Мал. 28. Світові ресурси газу за регіонами, 2008 р.

існують найкращі умови для їх утворення. Найбільші родовища розташовані в Австралії (півострів Арнемленд), Гвінеї, Бразилії, Ямаїці, Суринамі.

Титан почали застосовувати пізніше, ніж алюміній, але нині він практично незамінний в авіаційній промисловості. Видобувають його або з ільменітів, найбільші поклади яких має Канада, США, Норвегія і ПАР, або з рутилу, що концентрується в розсіпних родовищах уздовж морських узбереж.

З важких металів найбільше використовується *мідь*. Майже половина запасів міді приурочена до низки родовищ, що утворюють своєрідний пояс, який тягнеться вздовж Тихоокеанського узбережжя обох Америк (Канада, США, Мексика, Перу, Чилі). Значними ресурсами міді володіють також Конго і Замбія (мідний пояс Африки), Австралія, Казахстан, Росія, Польща.

Поліметалічні руди, в яких головними цінними компонентами є *свинець* і *цинк* сконцентровані в Австралії і Південній Америці, проте у невеликих кількостях є в багатьох країнах світу. Унікальними є запаси нікелю на острові Нова Каледонія, крім того, поклади нікелевих руд є в Канаді, Росії, Австралії, на Кубі і Філіппінах.

Такі метали, як *олово* і *вольфрам*, зазвичай є супутниками і приурочені до двох поясів. Один з них – Тихоокеанський, що простягається з півночі Якутії до острова Ява, інший – Андський (Болівія і Перу). За запасами і видобутком золота й платини серед інших країн виділяється ПАР. Значні ресурси цих металів є також у Росії, США, Канаді і Австралії.

Нерудні корисні копалини. Саме вони є, зокрема, основою для виробництва мінеральних добрив. Серед найвідоміших таких копалин – *калійні солі* (сільвін і карналіт), значні родовища яких є в США і Канаді, Німеччині, Росії, Білорусі. Не менш потрібні *фосфати*, як-от: апатити і фосфорити. Апатити магматичного походження приурочені до Кольського півострова (Росія) і півострова Лабрадор (Канада). Величезні запаси фосфоритів осадового походження сконцентровані в Західній Африці (Марокко), на Аравійському півострові в США (Флорида). Потужні родовища фосфоритів органічного походження є на острові Науру, які стали основою добробуту цієї невеликої країни.

Азот отримують з повітря, а запаси *галіту* (кухонної солі) на Землі практично невичерпні. Сіль видобувається більше ніж у ста країнах світу, але більше половини її використовується в промислово розвинутих країнах, де вона є основою для виробництва соди і хлору.

Сірка трапляється у вигляді чистого мінералу, сполук із залізом і кальцієм, сірчистого газу та домішок у багатьох видах палива. Розвідані родовища самородної сірки широко розробляються в США, Мексиці, Польщі, Україні та Іраку. Із залізного колчедану сірку видобувають у багатьох промислово розвинутих країнах, але дедалі більше значення має отримання сірки та її сполук (у першу чергу сірчаної кислоти) під час очистки вугілля і нафти.

Найбільші обсяги видобутку корисних копалин припадають на будівельні матеріали. Ресурси різноманітного *будівельного каміння, вапня-*

ків, гіпсу, глини і піску настільки великі і поширені, що головним питанням під час оцінки родовищ є не їхня потужність і навіть не якість, а відстань до споживача й вартість транспортування.

Особливий інтерес викликають алмази, які завдяки їхній твердості широко використовують у промисловості, а завдяки надзвичайній здатності заломлювати і розсіювати світло – як найдорожчі ювелірні прикраси. Найбільші алмазонасні провінції розташовані на півдні Африки – у ПАР (мал. 29), Конго, Ботсвані, Намібії, а також у Якутії, на території Росії.

Мал. 29. Діамантова копальня в Південній Африці

Проблема

Десятиліттями, а подекуди й століттями здійснюється видобування мінеральних ресурсів у Рурі і Саарі, Лотарингії і Сілезії, Донбасі і Кузбасі, на Уралі, в китайських провінціях Шансі і Фушунь, в ПАР тощо. Наслідком стали величезні покинуті рукотворні «гори» і «западини», які спотворюють земну поверхню. Чи можна, на вашу думку, якось використати такі результати людської діяльності? Надайте свої пропозиції.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Мінеральні ресурси включають у себе паливні, рудні і нерудні корисні копалини.
- ✦ Серед паливних ресурсів найбільшими є запаси вугілля, що разом з нафтою та газом зосереджені здебільшого в Північній півкулі.
- ✦ Серед рудних копалин за масштабами видобутку і переробки перше місце належить рудам чорних металів, що зосереджені переважно в осадових відкладах щитів.
- ✦ Серед нерудних корисних копалин найбільші обсяги видобутку припадають на будівельні матеріали.

Ключові терміни і поняття

- ✦ мінеральні ресурси ✦ паливні ресурси ✦ рудні корисні копалини
- ✦ нерудні корисні копалини ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Наведіть приклади мінеральних ресурсів.
II	Назвіть регіони або країни світу, що найбільше забезпечені різними мінеральними ресурсами: паливними, рудними, нерудними.
III	Поясніть закономірності територіального поширення різних мінеральних ресурсів.
IV	Обґрунтуйте, яким чином може впливати забезпеченість мінеральними ресурсами на розвиток господарства окремої країни?

§13. ЗЕМЕЛЬНІ, ЛІСОВІ, ВОДНІ РЕСУРСИ

Географічна розминка

Пригадайте, які розрізняють види природних ресурсів.

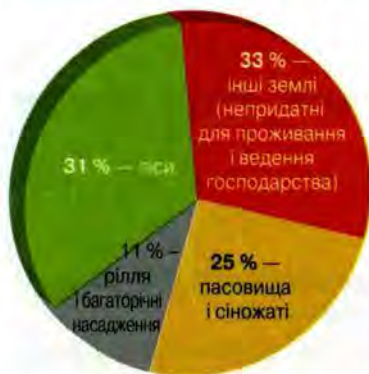
Земельні ресурси. Земельні ресурси можна розглядати у двох аспектах: по-перше, як територію для розміщення продуктивних сил; по-друге, як ресурс, що завдяки своїм унікальним властивостям забезпечує вирощування сільськогосподарських і лісових культур.

Весь земельний фонд світу (без Антарктиди) становить 134 млн га. З огляду на сучасну чисельність населення планети, здається, що землі достатньо для кожного. Проте значні території земель практично непридатні для проживання і господарювання, наприклад землі, охоплені льодовиками, кам'янистими породами, арктичними і тропічними пустелями. Тому під рілля і багаторічні насадження нині використовують лише 11 % земель (мал. 30). Найбільші масиви оброблюваних земель розташовані в помірному і субтропічному поясах, де родючі ґрунти поєднуються зі сприятливими кліматичними умовами.

Практичне завдання

Зважаючи на земельний фонд світу і чисельність населення Землі, визначте середню землезабезпеченість на душу населення планети.

Рівень землезабезпеченості населення на різних материках і в країнах світу неоднаковий. Найбільшою вона є в Австралії (2 га оброблюваних земель на людину), у Північній (0,7 га) та Південній Америці (0,5 га). Найгірше забезпечене землею населення в Європі (0,3 га) та Азії (0,15 га). Дуже гостро стоїть проблема землезабезпечення в Японії та Єгипті (0,04 га), Індонезії і Китаї (0,07–0,08 га). Проте «земельний голод» найближчими роками людству не загрожує. Адже, з одного боку, постійно зростає інтенсивність землеробства, а з іншого – в багатьох регіонах світу є великі резерви для освоєння нових земель (Додаток 10).

Мал. 30. Земельні ресурси світу

На жаль, дуже великі площі родючих земель щорічно вилучаються з сільськогосподарського використання під забудову, через процеси ерозії, спустелення і засолення ґрунтів. Особливо багато земель втрачається через спустелення в тропічних районах Африки, Азії та інших материків, переважно в країнах, що розвиваються. Причинами спустелення є нераціональний обробіток ґрунту, перевипас худоби в посушливих районах. Для багатьох країн із сухим кліматом, де землеробство ведеться на поливних землях, гострою проблемою стало засолення ґрунтів. Унаслідок нераціонального поливу підземні води, піднімаючись до поверхні,

Мал. 31. Північний і південний лісові пояси

насичують орний шар ґрунту солями, що робить такі землі непридатними для вирощування сільськогосподарських культур. Засолення найхарактерніше для країн Азії, де поливне землеробство ведеться здавна і на великих площах (Пакистан, Індія, Іран, Узбекистан, Туркменія, Ірак).

Прогноз

Уже в найближчі 25–30 років площа оброблюваних земель у світі може розширитись у півтора раза. Майже половина цих земель припадає на Латинську Америку, причому вони розташовані переважно в зоні «гарантованого землеробства», а освоєння нових земель в Азії, Африці, Австралії має проводитися переважно в районах «ризикованого землеробства».

Лісові ресурси. Саме вони посідають серед рослин перше місце за обсягами використання. Адже продуктивність лісів є значно вищою, ніж інших рослинних угруповань, а деревина, хвоя і сік дерев є основою для виробництва сотень і тисяч найменувань продукції. Ліси на земній кулі зосереджені в двох поясах (мал. 31). Один з них – північний, представлений хвойними і мішаними лісами Євразії та Північної Америки. Інший, південний, охоплює ліси екваторіального та тропічного поясів.

Найвищу продуктивність мають вологі екваторіальні ліси, але їхня розробка ускладнюється тим, що дерева одного виду трапляються тут дуже рідко, та жарким і вологим кліматом. Найбільші запаси деревини у цьому поясі мають Бразилія, Індонезія, Венесуела, Конго.

Ліси помірного поясу, особливо тайга, мають однорідний видовий склад, а переважання в них цінних хвойних порід робить їхню експлуатацію дуже вигідною. Деревина хвойних порід вважається найкращою сировиною для целюлозно-паперової та лісохімічної промисловості. Найбільші запаси деревини помірного поясу сконцентровані в Росії, США, Канаді, Скандинавських країнах і на півночі Китаю. У більшості країн Європи і Північної Америки, завдяки величезній праці лісівників, розширюються як площі заліснених територій, так і запаси деревини.

У країнах, що розвиваються, лісові ресурси використовують нераціонально. Більше половини деревини тут спалюють для побутових потреб і підвищення родючості ґрунту. Швидко скорочується площа вологих екваторіальних лісів, збіднюється їхній видовий склад.

Водні ресурси є одними з найнеобхідніших. Для біологічних потреб і для більшості технологічних процесів потрібна переважно прісна вода, якої на Землі зовсім небагато (табл. 1).

Таблиця 1.

Світові запаси води

Об'єкт	Площа поширення, млн км ²	Частка у світових запасах, %	
		від загальних запасів	від запасів прісних вод
Світовий океан	361,3	96,5	–
Підземні води в т. ч. прісні	134,8 –	0,76	30,1
Льодовики	16,2	1,76	69,6
Води озер прісних солоних	1,24 0,82	0,01 0,01	0,26
Води річок (в руслах)	148,2	0,0002	0,006
Загальні запаси води	–	100	–
Загальні запаси прісної води		2,53	100

Реалії сьогодення

Вода важкодоступна. Якщо говорити про прісну воду, то саме так. Адже з 1,4 млрд км³ вод земної кулі 96,5 % припадає на води Світового океану, ще близько 1 % – на солоні підземні води. Щодо прісних вод, то майже 70 % їх сконцентровано в льодовиках Антарктиди, Гренландії та інших приполярних і гірських областей.

Для сільськогосподарського, комунального та промислового водопостачання використовують переважно річкові і ґрунтові води. Ресурси їх становлять близько 60 тис. км³ у рік або приблизно 10 тис. м³ на людину. За максимальних сучасних потреб близько 2 тис. м³ води на людину в рік цих ресурсів має бути цілком достатньо. Однак води розподіляються дуже нерівномірно, а велика частка річкових вод дуже забруднена.

Проблема

У багатьох країнах, що розвиваються, через відсутність коштів для попередньої очистки населення споживає недоброякісну воду з річок чи озер, що є причиною багатьох захворювань. Поміркуйте, чи можна допомогти таким країнам. Якщо так, то як саме?

Унікальні водні ресурси окремих країн дають їм змогу вже зараз концентрувати на своїй території водомісткі виробництва, а ряду країн Північної Європи і Канади навіть експортувати чисту питну воду. Найкраще забезпечена водними ресурсами Латинська Америка, відносно непогано – Північна Америка і Європа (мал. 32). В Азії і Африці за високої середньої водозабезпеченості є дуже багато територій з посушливим кліматом, на яких проживає понад 800 млн осіб. Наявні тут водні ресурси вже тепер не забезпечують мінімальних потреб населення у прісній воді.

Мал. 32. Ресурси прісної води (за даними ООН)

Тільки Австралія, яка є найсухішим материком, за рахунок значного стоку річок на східному узбережжі і невеликої кількості жителів має найвищі показники водозабезпечення на душу населення.

Людство намагається вирішити проблему нестачі води. Уже нині опріснюють морську воду в країнах Перської затоки, проте це доступно лише для дуже багатих держав з надлишком енергетичних ресурсів. Розробляються навіть проекти транспортування айсбергів від берега Антарктиди і Гренландії. Однак головним напрямком вирішення проблеми водного дефіциту є максимальна економія води.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Рівень забезпеченості населення світу земельними ресурсами неоднаковий, найвищий він в Австралії, найнижчий – у Європі та Азії.
- ✦ Лісові ресурси на земній кулі зосереджені в північному помірному поясі і в екваторіальному, тропічному поясах.
- ✦ Водні ресурси розподіляються дуже нерівномірно, а велика частка річкових вод дуже забруднена.

Ключові терміни і поняття

- ✦ земельні ресурси ✦ лісові ресурси ✦ водні ресурси ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть особливості територіального поширення земельних, лісових і водних ресурсів.
II	За картами атласу і матеріалами підручника визначте регіон світу, найкраще забезпечений: а) земельними ресурсами; б) лісовими ресурсами; в) водними ресурсами.
III	Поясніть, як може збільшуватися площа земельних ресурсів, якщо Земля обмежена певними розмірами.
IV	Запропонуйте рішення найбільших проблем людства, що пов'язані з нестачею ресурсів.

§14. РЕСУРСИ СВІТОВОГО ОКЕАНУ, РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Географічна розминка

Пригадайте з попередніх курсів географії і біології, що називають планктоном, нектоном і бентосом.

Назвіть причини руху води в океані.

Ресурси Світового океану. Суходіл охоплює менше третини поверхні земної кулі, тому людство дедалі більше звертає свої погляди до просторів Світового океану. І як показали дослідження другої половини ХХ ст., тут містяться такі багатства, які часто перевищують ресурси суходолу.

Головним багатством океану є величезні **запаси води** (близько чверті кубічного кілометра на кожного жителя Землі). Ці ресурси є практично невичерпними, і коли людство оволодіє економічно вигідною технологією опріснення солоної морської води, можна буде повністю вирішити проблеми водозабезпечення.

Здавна використовуються **біологічні ресурси** морів та океанів. Загалом в океані мешкає 180 тис. видів тварин і понад 20 тис. рослин. Проте серед трьох груп океанічних організмів – планктону, нектону і бентосу – здебільшого експлуатуються лише запаси нектону (риби і ссавці) (мал. 33). Тим часом їхня біомаса становить лише 1 % від 35 млрд т біомаси усіх морських організмів. Отже, якщо людство зможе використовувати всі групи живих організмів, то вилов морепродуктів зросте в кілька разів. На сьогодні людство приблизно на 25 % задовольняє свої потреби в харчових білках саме за рахунок ресурсів Світового океану.

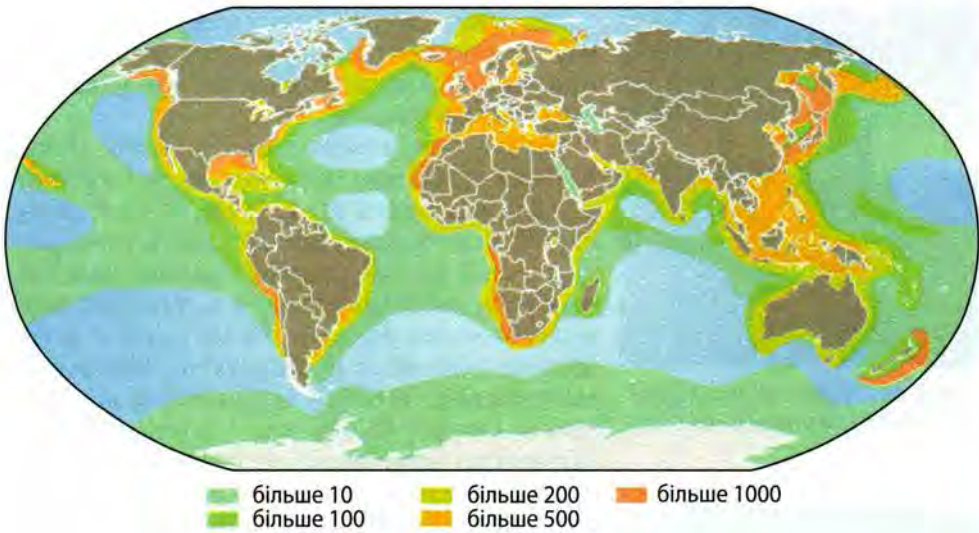
Концентрація найбільшої кількості морських організмів на континентальному шельфі, особливо на мілководдях, дає змогу вирощувати багато видів риб, молюсків, водоростей. Уже тепер розведення деяких видів морських організмів на штучно створених плантаціях і фермах (марикультура), яке досить інтенсивно розвинуте тільки в країнах Східної і Південно-Східної Азії, дає до 20 % всієї продукції моря.

Проблема

Нерівномірність поширення в океані промислових запасів риби (мал. 33), зростання світового рибпромислового флоту спричинили різке загострення боротьби за використання океанічних біоресурсів. Так, у другій половині ХХ ст. мали місце «тріскові», «оселедцеві», «анчоусні», «тунцеві» та інші «рибні війни». Чи можливо, на вашу думку, уникнути подібних конфліктів і якщо так, то які заходи слід вжити?

Практично невичерпними є **мінеральні ресурси** Світового океану. Однак слід зважати на те, що поки їх експлуатація нерідко є або технічно неможливою, або економічно неефективною. Ресурси містяться у водах Світового океану, залягають просто на дні або пов'язані з його надрами. Так, у морській воді розчинені практично всі хімічні елементи. Разом вони утворюють у кожному кубічному кілометрі води 35 млн т різних солей. Проте економічно виправдана технологія видобутку відпрацьована лише на чотирьох. Йдеться про видобуток *натрію* і *хлору* (містять

Мал. 33. Рибопродуктивність Світового океану (кг/км²)

кухонна сіль), а також *магнію* і *бром*у. Утім науково-технічний прогрес дає змогу стверджувати, що найближчими десятиліттями видобуток з морської води таких елементів як калій, кальцій, стронцій, йод, фтор, сірка, бор, фосфор стане цілком економічно виправданим.

З усіх видів мінеральної сировини, що розробляється у Світовому океані, реальне значення для економіки має *нафта* й *газ*. Адже на морському дні зосереджено не менш як 65 % потенційних запасів нафти. У наш час з морського дна одержують понад 25 % загального видобутку нафти й газу у світі (мал. 34).

Головна частина нафтогазових покладів приурочена до континентального шельфу, де в осадових породах виявлено більш як 600 нафтогазоносних басейнів. Це прибережні акваторії Латинської Америки, країн Близького і Середнього Сходу, Африки, Північної, Південної і Південно-Східної Азії. Значною нафтогазоносністю вирізняються шельфові акваторії таких розвинених країн, як Велика Британія, Норвегія, США і Канада.

Практичне завдання

За картою атласу «Ресурси Світового океану» визначте, в акваторії яких саме морів і заток утворилися найбільші нафтогазоносні басейни світу.

Достатньо вивчені та оцінені *залізо-марганцеві конкреції*, які встелюють величезні улоговини всіх океанів, особливо Тихого. Конкреції є комплексною сировиною для чорної і кольорової металургії, оскільки, крім заліза й марганцю, містять сполуки близько 20 кольорових металів. Уже розроблено технічні обґрунтування їх видобутку. Але вартість видобування конкрецій поки вища, ніж експлуатація мінеральних ресурсів на суходолі. Крім того, повністю не вивчені екологічні наслідки великомасштабного підняття конкрецій з дна океану, а також юридичні аспекти прав власності на ту чи іншу ділянку океанічного дна.

Мал. 34. Нафтові платформи в Мексиканській затоці

Мал. 35. Припливна електростанція в гирлі річки Ранс у Франції

Енергетичні ресурси океану також величезні і мають різне походження. Це – енергія припливів, хвиль, морських течій, перепадів температури тощо.

Як ви вже знаєте, сила тяжіння Землі, Місяця і Сонця спричинює виникнення припливно-відпливних явищ. У відкритому океані висота припливних хвиль становить менш як 1 м, але в довгих і вузьких затоках, особливо східних узбереж материків, вони можуть перевищувати 10 м. Саме в таких затоках можливе будівництво припливних електростанцій (ПЕС) із сукупним виробництвом енергії більш як 1 трлн кВт·год. Щоправда, через недосконалість технологій і деякі негативні екологічні наслідки сучасних ПЕС їх широке промислове будівництво можливе лише в майбутньому.

Проте вже кілька десятиліть експлуатується ПЕС на р. Ранс (мал. 35) на французькому узбережжі вздовж Ла-Маншу. Перетворення енергії морських припливів на електричну почали також здійснювати на узбережжі Білого моря в Росії, в затоці Фанді в Канаді, у затоці Пассамакуодді в США, на узбережжі Кімберлі в Австралії, неподалік Шанхаю в Китаї, у Великій Британії, Аргентині та багатьох інших країнах.

Ви маєте пам'ятати, що вітри спричиняють постійне хвилювання поверхні води і виникнення великих потоків океанічних течій. Сукупна енергія течій дуже велика, хоч і сильно розсіяна на просторах Світового океану.

Та вже тепер невеликі електростанції, що використовують енергію хвиль, забезпечують роботу маяків і метеостанцій на дрібних островах Японії.

Для виробництва електроенергії можна використати також і різницю температур поверхневих і глибинних вод. У багатьох тропічних районах придонні води на 15–20 градусів холодніші, ніж поверхневі, що дає змогу будувати тут електростанції потужністю близько 1 млн кВт.

Прогноз

Води Світового океану містять величезну кількість важкого водню (дейтерію), який необхідний для здійснення реакцій термоядерного синтезу. Запаси дейтерію та його енергетична ефективність настільки грандіозні, що їх навіть не можна порівнювати з іншими видами енергетичних ресурсів на Землі. Вони на довгий час зможуть забезпечити зростаючі потреби людства в енергії.

Простори Світового океану вже багато тисяч років використовуються для морського транспорту, в останні десятиріччя почалося і їх рекреаційне

освоєння, тому значення океанів і морів у житті людського суспільства постійно зростатиме.

Рекреаційні ресурси – це сукупність об'єктів або явищ природного і антропогенного походження, які сприяють відпочинку, оздоровленню і лікуванню людини.

Серед різноманітних природних благ, які використовують для різних видів рекреації (оздоровчої, відпочинкової, пізнавальної чи розважальної тощо) можуть бути мінеральні джерела, сприятливі кліматичні умови, узбережжя озер і морів, мальовничі ландшафти, заповідники і національні парки, порожисті річки, круті шпильасті вершини та багато іншого. Визначні пам'ятки історії, архітектури, релігії, культури і мистецтва також різко підвищують сукупний рекреаційний потенціал території. Однак використання рекреаційних ресурсів залежить ще й від належної інфраструктури – транспортного освоєння території, закладів розміщення (готелів, мотелів та ін.), громадського харчування тощо.

Оптимальне поєднання природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів спостерігається в Європі, що дає змогу приваблювати сюди туристів з усього світу. В Іспанії, Італії, Франції, Німеччині, Великій Британії, Греції, Чехії, Австрії, Швейцарії є не лише відповідна інфраструктура, а й дуже давні традиції прийому відпочиваючих і туристів. Спортивний, особливо гірськолижний туризм, активно розвивається в Скандинавських країнах, у високогір'ї Альп і т. д.

Значними рекреаційними ресурсами володіє Азія. Тут і десятки тисяч кілометрів узбереж теплих морів, і найвищі у світі гори, і тисячі унікальних історичних та архітектурних об'єктів, і дуже самобутня культура багатьох народів. Але потік туристів у країни Азії нерідко стримується різними політичними і соціальними чинниками. У багатьох країнах панують тоталітарні режими, тривають військово-політичні конфлікти.

В Африці використання рекреаційних ресурсів стримується надзвичайно низьким рівнем розвитку більшості країн цього континенту, а також тропічними хворобами. У цьому регіоні виділяються ПАР та країни Північної Африки, особливо Єгипет, що мають рекреаційні ресурси, схожі з європейським Середземномор'ям.

Україна і світ

Рекреаційний потенціал України. Вітчизняні вчені здійснили порівняльну медико-кліматичну характеристику основних приморських курортних місцевостей Європи та прилеглих до неї регіонів Азії і Африки. За одержаними результатами групу курортів-лідерів представляють Мадейра, Канарські острови, узбережжя Португалії. Звертає на себе увагу те, що південний берег Криму посів почесне третє місце разом з південним узбережжям Франції, північними узбережжями Італії і Хорватії. Інша частина узбережжя України за рекреаційною придатністю поділила п'яте місце з морськими берегами Румунії і Болгарії.

В Америці найбільше приваблюють відпочивальників острівні країни Карибського моря, Мексика, окремі райони США та Канади. Рекреаційними районами світового значення стали Флорида та Каліфорнія.

Відносне здешевлення і підвищення швидкості транспортних перевезень також може сприяти інтенсивнішому використанню рекреаційних ресурсів багатьох віддалених регіонів. Серед таких особливо цікавими є Австралія та Океанія, які мають ендемічний рослинний і тваринний світ.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Світовий океан надзвичайно багатий на різноманітні природні ресурси.
- ✦ Нині використовуються біологічні, мінеральні, енергетичні та рекреаційні ресурси Світового океану.
- ✦ Видобуток багатьох з природних ресурсів поки є технічно неможливим або економічно не вигідним.

Ключові терміни і поняття

✦ біологічні ресурси ✦ марикультура ✦ мінеральні ресурси ✦ енергетичні ресурси ✦ рекреаційні ресурси ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть природні ресурси, на які багатий Світовий океан.
II	Порівняйте природні ресурси розвинутих країн і країн, що розвиваються.
III	Поясніть, у чому сьогодні полягають проблеми видобутку природних ресурсів океану.
IV	Доведіть необхідність і можливість використання природних ресурсів океану Україною.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ВЗАЄМОДІЯ СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ. СВІТОВІ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ»

1. Підготуйте доповідь про можливість переходу людства в найближчі десятиліття до раціонального природокористування.
2. Складіть доповідну записку на тему «Місце України щодо світових запасів мінеральних ресурсів та перспективи наращування мінерально-ресурсного потенціалу».
3. Запропонуйте власні способи вирішення водної проблеми загалом у світі і зокрема в Україні.
4. За додатковими джерелами складіть перелік основних рекреаційно-туристичних районів світу. Поясніть причини їхньої популярності.

Світове господарство... Воно, наче мозаїчна картина, викладена багатьма десятками господарств окремих регіонів і країн. Кожне з них має свій «колір», тобто свої особливості. І кожний такий «колір», визначений певними умовами та наявністю ресурсів, є важливим. Вилучення будь-якого з них збіднює загальну картину світового господарства. Але разом з тим жодне господарство окремої території або держави є неповноцінним, а подекуди й просто неможливим.

Причин виникнення цього феномену – господарства, хазяїном якого є все Людство, – щонайменше дві. Одна з них – неоднорідність розподілу по планеті необхідних природних ресурсів і умов господарювання. Інша впливає з першої і визначається як *міжнародний географічний поділ праці* – спеціалізація окремих країн і територій на виробництві та експорті певних товарів і послуг.

§15. СУЧАСНЕ СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Географічна розминка

Пригадайте, які товари на світовий ринок постачає Україна.

Світове господарство та міжнародний поділ праці. З курсу географії 9-го класу вам відомо, що існує *географічний поділ праці*. Йдеться про спеціалізацію окремих територій на виробництві товарів і послуг та обмін ними. Причиною такої спеціалізації є нерівномірний розподіл природних ресурсів по території Землі, неоднакова кваліфікація трудових ресурсів та різний попит на певні товари і послуги в тих чи інших куточках планети.

Якщо географічний поділ відбувається між територіями або підприємствами однієї держави і відповідно обмежений її кордонами, то формується національне господарство. Проте наявність політичних кордонів зовсім не означає, що окреме національне господарство функціонує ізольовано. Національне господарство будь-якої держави так чи інакше взаємопов'язане з національними господарствами інших держав через економічні, політичні та інші зв'язки.

Мал. 36. Галузі міжнародної спеціалізації Німеччини (1), Еквадору (2), Росії (3)

Такі зв'язки є взаємовигідними, оскільки навіть наймогутніша держава не виробляє увесь асортимент необхідних її населенню товарів і послуг потрібної кількості і якості. Вона спеціалізується лише на тих товарах і послугах, для виробництва яких має кращі умови (зазнаючи менших затрат) порівняно з іншими країнами світу. Так само робить кожна держава світу. Отже, має місце **міжнародний поділ праці** – спеціалізація держав на виробництві певних товарів і послуг та обмін ними (мал. 36). Завдяки такому обміну і сформувалося **світове господарство** – глобальна система національних господарств, взаємопов'язаних різними формами міжнародних економічних та інших зв'язків.

Практичне завдання

За картами географічного атласу визначте, на чому спеціалізуються економічно розвинуті країни світу.

Етапи формування світового господарства. Уся історія світового господарства нагадує історію життя людини, що має свою «юність», «молодість» і «зрілість». Передумови зародження світового господарства склалися приблизно 10 тис. років тому, коли людина з простого споживача перетворилася на виробника. Головну роль тоді, в «юності» світового господарства, відігравало сільське господарство. Саме тому цей етап і одержав назву аграрного. Під час **аграрного етапу** виникли перші осередки землеробства і почало розвиватися тваринництво. Упродовж кількох тисяч років усе нові й нові види тварин і рослин «приручалися», тобто одомашнювалися людиною. Водночас неухильно зростали площі сільськогосподарських земель.

Поступово сільське господарство ставало багатогалузевим і потребувало нових знарядь праці. Тому одночасно з розвитком сільського господарства відбувалося становлення ремесел, що супроводжувалося вилученням з природи ресурсів у мінімальній кількості. Розвиток сільського господарства і ремесел сприяв виникненню торгівлі. Однак попри це національні господарства аграрного періоду були дуже слабо пов'язані одне з іншим. Отже, справжнього цілісного світового господарства не існувало.

Наступний, «молодіжний», етап розвитку світового господарства одержав назву **індустріального**. Адже він був ознаменований появою потужної промисловості (з лат. – індустрія, тобто діяльність) – передусім електроенергетики, машинобудування і хімічного виробництва. Це, зокрема, вимагало інтенсивного використання різноманітних природних ресурсів, а також значних інвестицій капіталу з більш розвинутих країн.

Бурхливий розвиток обробної промисловості, транспорту і водночас подальше удосконалення сільськогосподарського виробництва дало змогу збільшити обсяги виробництва. Це, у свою чергу, сприяло поширенню збуту продукції й укріпленню міжнародних економічних зв'язків. З другої половини ХХ ст. відбулося різке зростання масштабів і поглиблення зв'язків між державами, що й сформували по-справжньому світове господарство.

Нині ми є свідками «зрілого» етапу світового господарства, який одержав назву *постіндустріального*. Адже дедалі більшу роль тепер починає відігравати не промислове виробництво, а сфера послуг, наука і освіта. Як наслідок, корпорації починають поступатися головним місцем університетам, а бізнесмени – ученим і професійним фахівцям. У 1980-х роках концепція «постіндустріального суспільства» отримує подальший розвиток у теорії «інформаційного суспільства», у якій відбито зростання значення в житті суспільства інформації.

В основі усіх змін, що відбувалися і відбуваються у світовому господарстві, лежить міжнародний поділ праці.

Сучасні тенденції в міжнародному поділі праці. Сучасний міжнародний поділ праці і відповідно світове господарство має свої відмінні особливості. Загалом можна відзначити кілька основних тенденцій, що характеризують структуру і форми сучасного міжнародного поділу праці. Передовсім слід зауважити, що відбувається *зміщення від традиційних у бік наукоємних і технологічно складних виробництв*. Наприклад, виробництво авіаційної техніки, телекомунікаційного обладнання, верстатів з числовим керуванням, мікросхем тощо. Такий вибір зумовлений оновленням світової економіки в результаті науково-технічної революції (НТР) і, як наслідок, витісненням зі світового ринку застарілої техніки та обладнання.

Також спостерігається тенденція *переходу від готових виробів до напівпродуктів, деталей і операцій*. Вона проявляється у тому, що окремі країни почали спеціалізуватися не лише на випуску готової продукції, а й на виробництві окремих її частин. Так, наприклад, окремі деталі і вузли західноєвропейських аеробусів (літаків) виробляють у різних містах Великої Британії, Німеччини, Нідерландів, Франції, а також в Іспанії. Подібне спостерігається й у виробництві продукції американської корпорації «Дженерал Моторс» (мал. 37). Вона має свої представництва в Північній і Південній Америці, Західній Європі і Тихоокеанському регіоні. У кожному з цих регіонів обрана «базова» країна, в якій підприємства виробляють усі необхідні деталі і вузли для збиральних заводів, що розташовані в сусідніх країнах.

Ще одна характерна особливість – *зміна розподілу виробничих операцій*. У минулому за межі національних господарств виходили для продажу готової продукції або для закупівлі необхідної сировини. Увесь же виробничий процес був прив'язаний до одного конкретного географічного місця і часто навіть до одного підприємства. А тепер же окремі технологічні стадії виробництва товару або послуги можуть бути розподілені між різними виробниками, які розташовані в різних країнах. Прикладом може бути американська металургійна компанія АЛКО, друга у світі за виробництвом алюмінію. Видобуток сировини АЛКО здійснює за кордо-

Мал. 37. Штаб-квартира
ТНК «Дженерал Моторс»
у Детройті (США)

ном, виплавку алюмінію – там, де є дешева енергія, а прокат та інша готова продукція виготовляється в США, у районі споживання. Загалом же АЛКО здійснює свою діяльність у понад 40 країнах світу.

Нарешті, слід зазначити, що в наш час уповільнені темпи зростання торгівлі сировиною, енергоресурсами, продовольством. Водночас розширюється обмін послугами, інформацією, патентами, ліцензіями, науково-технічною документацією тощо.

Зважаючи на сказане, визначення розвитку світової торгівлі лише через продукти матеріального виробництва вже не може бути надійним критерієм загального стану міжнародного розподілу праці. Сама ж зовнішня торгівля нині стає більш залежною від транснаціональних компаній (ТНК), які належать одразу кільком країнам.

Наука стверджує

Вплив і масштаби діяльності ТНК стрімко зростають. Нині їх налічують понад 65 тис., у той час як на початку 1970-х років налічували лише близько 7 тис. ТНК контролюють близько 50 % світового промислового виробництва і 65 % міжнародної торгівлі. До сфери діяльності ТНК залучено близько 850 тис. дочірніх компаній і відділень за кордоном. На підприємствах ТНК працює величезна армія працівників, які щороку виробляють продукцію на суму понад 6 трлн дол.

Світова економічна могутність сконцентрована в руках 100 найбільших ТНК, на які припадає 22 % світових продаж. Чистий прибуток будь-якої з найбільших ТНК можна співвіднести з річним бюджетом України. При цьому попри те, що 2/3 обсягу виробництва ТНК припадає на країни, де розміщені їхні філіали, основні прибутки надходять в країни базування ТНК. Це передусім США (мал. 37), Японія, Німеччина і Франція.

Сучасний стан світового господарства. За визнанням ООН, світове господарство нині зазнає найважчої з часів Другої світової війни фінансово-економічної кризи. До кризи, в період 2004–2007 рр., темпи зростання **світового валового продукту (СВП)** становили майже 4 % щорічно. У 2008 р. СВП зріс лише приблизно на 2 %, а за результатами 2009 р. уперше за останні майже 65 років скоротився на 2,2 %.

Нині світова економіка знаходиться в процесі відновлення. Після різкого глобального спаду в кінці 2008 – на початку 2009 р. дедалі більше країн відзначають зростання ВВП. Але відновлення світової економіки відбувається повільними темпами, має нерівномірний характер, а умови для її стійкого зростання усе ще нестабільні.

Прогноз

У 2010 р. у світовій економіці очікується помірне зростання в 2,4 %. Однак, як передбачається, більшість розвинутих країн не зможе найближчим часом зробити гідний внесок у світове економічне зростання, оскільки приріст їхніх економік складатиме в 2010 р. в середньому лише 1,3 %. Утім це є прогресом порівняно зі спадом в 3,5 % у 2009 р.

Реалії сьогодення

У розвинутих країнах економічний спад особливо різкий. Серед причин – падіння попиту на дорогу продукцію, перш за все на автомобілі, інформаційні технології і устаткування. Крім того, спостерігається зниження попиту на різні види товарів, що спричинило різке скорочення обсягу експорту. Звідси сильно впали прибутки компаній, погіршало фінансове положення, почав зростати рівень безробіття, знизився рівень добробуту домашніх господарств і скоротився внутрішній попит.

Серйозно постраждала від кризи економіка країн Західної Європи. За прогнозами, максимум, на що слід розраховувати країнам Європейського Союзу, – це поступова стабілізація економіки і вихід на практично нульові темпи зростання ВВП в 2010 р.

Відновлення економіки відбувається нерівномірно серед країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою. У країнах, що розвиваються, очікується швидший підйом виробництва, з прогнозованими темпами зростання в 5,3 % у 2010 р. Щоправда, це нижче за докризовий рівень у 7 % за рік. Перехідні економіки, як очікується, зазнаватимуть слабого зростання в 1,6 % в 2010 р. після глибокого спаду в 6,5 % у 2009 р.

Через фінансово-економічну кризу в усьому світі різко зменшився обсяг торгівлі. За 2009 р. він скоротився майже на 13 %. У 2010 р. за умови помірного відновлення світового виробництва прогнозується невелике зростання обсягу світової торгівлі на 5 %. Значно знизилися і ціни на сировину. Це посилює негативні наслідки для багатьох країн, що розвиваються. Адже чимало з них залежать від експорту сировини. Серед експортерів сировини від стрімкого падіння цін на світових ринках найбільше страждають країни з низьким рівнем доходу, оскільки сировина становить в середньому 70 % загального обсягу їх експорту, а відповідні доходи – значну частку державних надходжень.

Проблема

Через кризу в більшості країн зростає кількість безробітних. Їхня чисельність більш ніж подвоїлася в США з грудня 2007 р. Рівень безробіття помітно підвищився також у країнах Єврозони і в Японії. Реальна ситуація навіть гірша, оскільки офіційний рівень безробіття не враховує осіб, які перестали шукати роботу, втративши надію її знайти. Рівень безробіття також підвищився в країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою, зокрема в Південно-Східній Європі і в країнах СНД.

Різко погіршилася з кінця 2008 р. економічна ситуація в СНД. Серйозні економічні проблеми посилюють зростаюча соціальна напруженість і політичні безлади, що мають місце в деяких країнах Співдружності.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Міжнародний географічний поділ праці – спеціалізація окремих країн і територій на виробництві та експорті певних товарів і послуг.
- ✦ Географічний поділ праці – спеціалізація окремих територій на виробництві товарів і послуг та обмін ними.
- ✦ Міжнародний поділ праці – спеціалізація держав на виробництві певних товарів і послуг та обмін ними.
- ✦ Світове господарство – глобальна система національних господарств, взаємопов'язаних різними формами міжнародних економічних та інших зв'язків.
- ✦ Сучасне світове господарство з кінця 2008 р. зазнає глобальної фінансово-економічної кризи.

Ключові терміни і поняття

- ✦ світове господарство ✦ географічний (територіальний) поділ праці
- ✦ національне господарство ✦ міжнародний поділ праці ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Дайте визначення світовому господарству.
II	Порівняйте індустріальний і постіндустріальний етапи розвитку світового господарства і з'ясуйте, чим постіндустріальний етап господарства відрізняється від свого попередника.
III	Доведіть наявність нових тенденцій у сучасному міжнародному поділі праці.
IV	Поясніть неминучість міжнародного географічного поділу праці.

§16. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Географічна розминка

Поясніть, що є світовим господарством.

Науково-технічна революція (НТР) – глибокі якісні перетворення суспільного виробництва під впливом досягнень науки і техніки. Саме таких перетворень і зазнає сучасне світове господарство від середини ХХ ст.

Головною і визначальною особливістю НТР є *бурхливий розвиток науки*, яка стала важливою сферою діяльності. Адже рівень сучасних наукових розробок визначає поступ людства на шляху до розв'язання цілої низки глобальних проблем: екологічної, продовольчої, сировинно-енергетичної та ін.

Нині характерною особливістю науки є перетворення її на безпосередню продуктивну силу. Стрімко розвиваються наукоємні галузі – електроніка, електронно-обчислювальна техніка, робототехніка. На цьому тлі

відбувається деяке скорочення традиційних галузей промисловості, як-от: текстильної, вугільної та ін. Отже, за рахунок зростання частки високотехнологічних і наукоємних виробництв відбувається *зміна структури виробництва*.

Іншою важливою особливістю сучасного господарства є докорінна *зміна в технічній базі виробництва*. Свідчень цього чимало. Тут і поява нових хімічних матеріалів із заздалегідь заданими властивостями, і відкриття нових джерел енергії (атомної, термоядерної), і широке використання ЕОМ та лазерної техніки тощо.

Крім того, *змінюється технологія виробництва*. Прикладом цього є впровадження нових технологічних досягнень, як-от біотехнологій і робототехніки. З одного боку, це значно підвищує продуктивність праці, але з іншого – впливає на зменшення зайнятості працездатного населення. Продовжують широко впроваджуватися ресурсозберігаючі техніка і технології, пов'язані з проблемами економії палива і сировини, з використанням вторинної сировини.

Дедалі більшого значення набувають також природоохоронна техніка і технології, які впливають на зменшення шкідливих викидів або їх запобігання на основі використання так званої безвідходної технології (технології мінімальних відходів). Законодавством багатьох країн передбачені жорсткі санкції за забруднення навколишнього середовища.

Проблема

Природоохоронна техніка і технології вимагають додаткових капіталовкладень, на які власники приватних підприємств не завжди погоджуються. Хто і як, на вашу думку, може у таких випадках вирішити проблему?

Вплив НТР на територіальну організацію виробництва. До середини ХХ ст. зазвичай розглядалися такі чинники розміщення виробництва, як наявність сировини, джерела енергії, води, споживача (ринки збуту продукції) і особливості географічного положення або транспортної доступності. Відомо, що їх значення не залишалося сталим, змінюючись залежно від галузі, а також у різні історичні епохи.

Сучасний етап науково-технічної революції вносить суттєві додаткові корективи до ролі зазначених традиційних чинників розміщення не лише в окремих країнах, а й в усьому світі. Різко виявилось *тяжіння виробництва до центрів наукових досліджень*, що мають у своєму розпорядженні відповідні кадри.

У кінці ХХ ст. у країнах ЄС, США, Японії розширювалася практика створення науково-промислових комплексів, зокрема їх різновиду – *технологічних парків*, для виробництва новітньої наукоємної продукції на базі тісних зв'язків з університетськими і науково-дослідними центрами. Типовими прикладами подібних парків є «Ізар Веллі» у Німеччині, що спеціалізується на випуску мікроелектроніки, і аналогічного профілю «Цукуба» в Японії, що виник на базі нового університетського центру поблизу Токіо.

Відомим прикладом тяжіння виробництв до наукових баз та висококваліфікованих трудових ресурсів є також Силіконова долина, що на південь від Сан-Франциско в США.

Реалії сьогодення

Царство новітніх технологій. Силіконова долина має ще іншу назву – Кремнієва долина (Silicon Valley), від silicon, англійської назви кремнію – основного елемента, що застосовується при виробництві напівпровідників. У Силіконовій долині найвища у світі концентрація підприємств електронної промисловості. Тут діють понад три тисячі фірм. Сотні з них випускають комп'ютери, близько тисячі спеціалізуються на програмному забезпеченні. Тут працюють близько 40 % американських інженерів, зайнятих у сфері інформаційних технологій.

В умовах НТР висока концентрація виробництва нерідко пов'язана з агломераціями та розвинутою інфраструктурою. Прикладом можуть бути потужні промислові регіони високорозвинутих країн, зокрема Рейн-Вестфалія в Німеччині, район Великого Лондона в Англії, мегаполіси США. Усі вони є носіями НТР, оскільки володіють висококваліфікованими кадрами, найсучаснішою виробничою та соціальною інфраструктурою, можливостями комплексної переробки відходів виробництва. У подібних регіонах уміло використовують вигоди кооперування і спеціалізації (так званого ефекту агломерації), мають значні резерви капіталовкладень, що можуть спрямовуватися на природоохоронні заходи тощо.

Помітна також *орієнтація виробництва на дешеву робочу силу*, особливо невисокої кваліфікації, що є економічно доцільним. Як наслідок, у країни «третього світу» перенесено окремі підприємства легкої промисловості, а також деякі екологічно небезпечні нафтопереробні підприємства і підприємства кольорової металургії. Так, відомо, що Сінгапур або Малайзія зовсім не є світовими «кузнями» науково-технічних кадрів. У цьому випадку йдеться про трудомісткі галузі, що випускають масову продукцію або технологічно складну продукцію філіалами ТНК у країнах з дешевою робочою силою.

Проте особливо сильно в останні десятиліття зросла роль *екологічного чинника* в розміщенні господарства, що обмежує можливості нового промислового будівництва в багатьох індустріальних регіонах світу і потребує нових, часом колосальних витрат на підтримку екологічної безпеки.

У сільському господарстві визначальними, як відомо, є природні чинники. Проте в другій половині XX ст. помітно посилилася роль економічних і соціальних чинників. Це проявляється, наприклад, у формуванні приміських сільськогосподарських ареалів довкола великих населених пунктів, у витісненні (особливо в слаборозвинутих країнах) споживчих культур високотоварними і т. ін.

Практичне завдання

За картами географічного атласу знайдіть на кожному материку місця найбільшої концентрації виробництва.

Таким чином, НТР помітно впливає на територіальну структуру світового господарства. До кінця XIX ст. домінував один центр світового господарства – Європа. Потім утворився другий центр – США. У період між двома світовими війнами виникли нові центри світового значення — СРСР і Японія. Після Другої світової війни почали формуватися такі центри світового господарства, як Китай, Індія, група нафтовидобувних

Мал. 38. Головні центри світового господарства (частка у світовому ВВП, %)

країн Південно-Західної Азії, Канада, Австралія, Бразилія. Наприкінці ХХ ст. на світову арену вийшли нові індустріальні країни, спочатку «першої хвилі» – Республіка Корея, Сінгапур, Гонконг, Тайвань, а потім і «другої хвилі» – Малайзія, Таїланд, Філіппіни, Індонезія. Як наслідок, на рубежі ХХ і ХХІ століть географічна модель світового господарства розглядається як така, що має багато центрів (мал. 38).

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Науково-технічна революція (НТР) – глибокі якісні перетворення суспільного виробництва під впливом досягнень науки і техніки.
- ✦ Особливістю НТР є бурхливий розвиток науки, що спричинює зміни у структурі, технічній базі і технології виробництва.
- ✦ НТР впливає на територіальну структуру світового господарства.
- ✦ В епоху НТР велику роль відіграють такі чинники розміщення виробництва, як-от: наукові центри, висококваліфіковані трудові ресурси, агломерації, розвинута інфраструктура, екологічна безпека, дешева робоча сила.

Ключові терміни і поняття

✦ науково-технічна революція ✦ структура виробництва ✦ технологія виробництва ✦ територіальна організація виробництва ✦ технологічні парки ✦ наукоємна продукція ✦

САМОПЕРЕВІРКА

- I Що розуміють під поняттям «науково-технічна революція»?
- II Визначте чинники найбільшої концентрації виробництва в різних регіонах світу.
- III Поясніть, як НТР впливає на територіальну структуру світового господарства.
- IV Спрогнозуйте появу нових центрів світового господарства, зважаючи на сучасні тенденції його розвитку.

ПРОМИСЛОВІСТЬ СВІТУ: ЕНЕРГЕТИКА, МЕТАЛУРГІЯ, МАШИНОБУДУВАННЯ

Географічна розминка

Пригадайте основні райони розміщення енергоресурсів.

Назвіть закономірності територіального поширення різних мінеральних ресурсів.

Промисловість світу – провідна галузь світового господарства, що має визначальний вплив на рівень економічного розвитку суспільства. Вона складається з двох великих груп галузей – видобувної та обробної. Видобувна об'єднує галузі, що зайняті видобуванням різноманітної сировини, зокрема палива. Обробна промисловість займається обробкою або переробкою одержаної сировини. Особливе місце в промисловості належить енергетиці (мал. 39).

Практичне завдання

Користуючись картами географічного атласу, назвіть галузі, що входять до видобувної та обробної промисловості.

Енергетика складається з двох великих галузей – паливної й електроенергетики. Як вам відомо з попередніх курсів географії, паливна енергетика у свою чергу об'єднує в собі сукупність галузей, які видобувають і переробляють різні види паливно-енергетичних ресурсів (мал. 39). Загалом центри паливної промисловості збігаються з місцями розміщення паливних корисних копалин та їх видобутку (див. § 12).

Мал. 39. Країни – головні споживачі енергії, %, 2007 р.

Електроенергетика разом з машинобудуванням є своєрідним фундаментом глобальної економіки. Виробництво електричної енергії є опосередкованим показником потужності економічного потенціалу країни. Лідирують тут США (близько 4,7 трлн кВт · год), Китай (понад 1,5 трлн кВт · год), Японія (900 млрд кВт · год) і Росія (близько 800 млрд кВт · год).

Як вам відомо, електроенергія виробляється різними типами станцій (мал. 40, 41). Найменшу собівартість має гідроелектроенергія, але будівництво станції такого типу (ГЕС) потребує величезних одноразових капіталовкладень і зтягується на роки. Відносно низькою собівартістю відрізняється електроенергія атомних електростанцій (АЕС), проте їх спорудження пов'язане з відомим ризиком і не під силу слаборозвинутим країнам. Тому «універсальним» типом електростанцій є традиційні теплові (ТЕС). Адже, попри високу собівартість виробленої ними енергії, їх спорудження є порівняно дешевим. Теплові станції, що роз-

Мал. 40. АЕС у Франції

Мал. 41. Гідровузол Ітайпу на р. Парана

міщуються повсюдно у світі, незалежно від рівня розвитку держави, використовують здавна відомі енергоносії – вугілля, нафту й нафтопродукти, природний газ.

Серед особливостей сучасної світової електроенергетики слід відзначити, зокрема, нарощування потужностей електростанцій, які працюють на вугіллі і приурочені до місць видобутку. Це зумовлено різкими коливаннями цін на світовому ринку нафти, наявністю надійних резервів порівняно дешевого вугілля тощо.

Проблема

Теплові електростанції, які працюють на вугіллі, користуються достатніми запасами відносно дешевого палива. Однак саме через це паливо ТЕС є забруднювачами атмосфери. Як, на вашу думку, можна узгодити потреби людства в енергії і екологічно чистому довкіллі?

Упродовж останнього періоду спостерігалось зменшення частки електроенергії АЕС в сумарному її виробництві всіма типами станцій. Ця обставина пов'язана як з негативним ставленням громадськості до ядерних програм в енергетиці, що зросло після чорнобильської трагедії, так і

Мал. 39. Структура паливно-енергетичного комплексу

з впровадженням енергозберігаючих технологій. У деяких країнах (Швеція, Австрія) були прийняті спеціальні законодавчі акти, що взагалі забороняють спорудження АЕС.

Так само поволі знижувалася в структурі електроенергетичного балансу частка гідралічних станцій, що пов'язано з поступовим вичерпанням енергетичного потенціалу великих водних артерій індустріально розвинутих країн.

Чорна металургія. Темпи розвитку чорної металургії наприкінці ХХ ст. істотно сповільнилися. Ця обставина частково пояснюється конкуренцією замінників – пластмас, алюмінію, кераміки тощо. Найважливіші центри чорної металургії світу зазвичай приурочені до родовищ сировини (залізняку) з розрахунку на привізне паливо (вугілля). Прикладом є Кривий Ріг в Україні або Дулут біля озера Верхнього в США. Інший поширений варіант розміщення металургійного виробництва – близькість до родовищ палива, куди доставляється сировина (Рур і Саар у Німеччині або Теміртау в Казахстані). Металургійні центри також виникають і на перетині зустрічних (річкових, морських, залізничних) товаропотоків сировини й палива (Череповець у Росії, Маріуполь в Україні або Чикаго в США).

Металургія може успішно розвиватися і на морських узбережжях або в гирлах великих річок з розрахунку на імпорتنі сировину і паливо. Саме на таких засадах виникла металургія Балтимора в США, Бремена і Гамбурга в Німеччині, підприємства чорної металургії Японії та ін. Нарешті, металургійні центри тяжіють і до великих центрів машинобудування, особливо металоємного.

Як відомо, одним з головних виробництв чорної металургії є виплавка сталі. Найбільше її виробляє нині Китай (понад 130 млн т), частка якого за підсумками першого півріччя 2009 р. становила 48 %. Він упевнено випереджає Японію і США (більш як 90 млн т), що належать до світової трійки лідерів.

Провідні підприємства

Світові лідери з виробництва сталі. За даними Metal Bulletin's Top Steelmakers of 2007, до провідних компаній світу за обсягами виробництва сталі належить ArcelorMittal (Люксембург), яка в 2007 р. виробила 116,40 млн т. За нею йдуть дві японські компанії – Nippon Steel (34,50 млн т) і JFE Steel (33,80 млн т). Замикають першу п'ятірку ще дві азійські компанії – південнокорейська Posco (32,78 млн т) і китайська Shanghai Baosteel (28,58 млн т).

Кольорова металургія. Значення цієї галузі багато в чому визначається тим, що кольорові метали володіють деякими кориснішими, порівняно з чорними металами, властивостями – вищою тепло- та електропровідністю, меншою щільністю тощо. Крім того, вони є «царством» сплавів, тобто конструкційних матеріалів з наперед заданими властивостями.

Нинішній етап розвитку кольорової металургії світу характеризується зростанням значення вторинної сировини і випереджаючими темпами розвитку металургії рідкісних металів, зокрема стратегічно важливих (титан, кобальт, германій, галій, тантал та ін.). Спостерігається також

географічне зрушення галузі (особливо алюмінієвої) в країни, що розвиваються, ближче до джерел сировини, а іноді й до джерел дешевої електроенергії.

У зв'язку зі складною внутрішньогалузевою структурою кольорової металургії її розміщення відрізняється багатоваріантністю. Найчастіше трапляється *сировинна орієнтація* (Мідний пояс у Замбії, провінція Шаба в Конго, Урал в Росії та ін.). Має місце також *енергетична орієнтація* – ближче до центрів, що володіють ресурсами дешевої електричної енергії (так, практично всі могутні алюмінієві заводи тяжіють до великих ГЕС і електростанцій інших типів). Крім того, розміщення виробництв кольорової металургії часто визначається *орієнтацією щодо транспортної доступності*, а в густонаселених районах – *орієнтацією на споживача*.

Найбільшими виробниками кольорових металів є країни Великої сімки, а також Китай, Росія, Індія, Бразилія, Венесуела та ін.

Практичне завдання

Користуючись картами географічного атласу, знайдіть основні центри кольорової металургії світу.

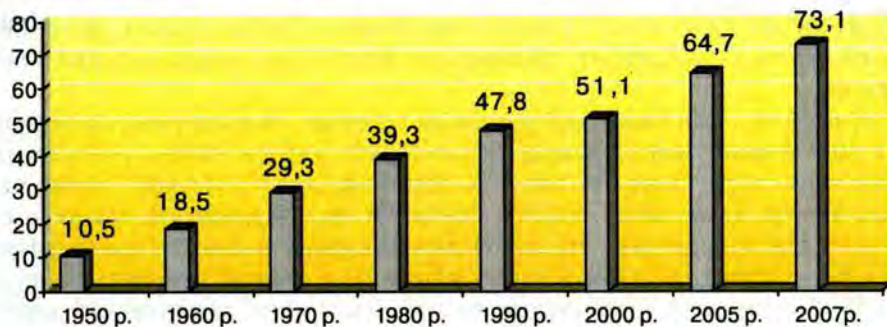
Машинобудування – цілий комплекс галузей обробної промисловості. Умовно в складі машинобудування світу можна виділити три великі групи, що охоплюють понад 90 % усіх товарів, які випускаються цією галуззю, і є приблизно рівними за вартістю продукції: 1) загальне машинобудування; 2) транспортне машинобудування; 3) електротехніка (включаючи електроніку).

Найбільш розгалуженим є *загальне машинобудування*, що налічує понад 300 різних виробництв. Виробництво цієї досить складної продукції тяжіє в основному до індустриально розвинутих країн і багато у чому визначається наявністю кваліфікованої робочої сили. Наприклад, *верстатобудування* – приналежність здебільшого «елітних» держав, як-от: Японії, Німеччини, США, Італії, Швейцарії. Особливо виділяється Японія, що масово виробляє висококласну робототехніку, випереджаючи як американських, так і європейських конкурентів.

Аналогічна картина в розміщенні спостерігається у сфері *важкого машинобудування*, яке виробляє устаткування для окремих галузей індустрії. Таке виробництво найкраще розвинуте насамперед у таких країнах, як США, Японія, Німеччина, Велика Британія.

Відбулися істотні зміни в територіальному розподілі праці між країнами у випуску продукції *транспортного машинобудування*. Так, колись провідні суднобудівельні держави – Велика Британія, Італія, Нідерланди, США – поступилися лідерством у світовому *суднобудуванні* Південній Кореї, Японії, Фінляндії, Бразилії. *Вагонобудування* плавно «переміщається» до середньорозвинутих країн – Індії, Бразилії, Аргентини, Туреччини, Мексики, Ірану, Таїланду, Чилі, Колумбії, а в перші чотири країни – і *локомотивобудування*. У цих процесах вагому роль відіграла дешевша наймана праця, що використовується у нових країнах.

У сучасних умовах зазнали істотних змін чинники розміщення і *автомобільної промисловості*. Раніше підприємства автомобільної промисловості явно тяжіли до центрів виробництва металу, гуми, зручних транспортних

Мал. 42. Динаміка світового виробництва автомобілів, млн од.

комунікацій тощо. Завдяки цьому виникли центри, наприклад, у Детройті (США), у Турині (Італія), на острові Хонсю (Японія). Сьогодні спеціалізовані заводи з випуску окремих деталей, вузлів і агрегатів усе частіше виникають там, де є робоча сила і попит.

У виробництві автомобілів тривалий час поперемінно лідирують дві країни – США і Японія. Стабільним обсягом випуску автопродукції відрізняються й деякі інші країни (див. Додаток). Утім нині більш правильно говорити не про географію японського, американського або французького автомобілебудування, а про географію економічної діяльності автомобільних ТНК. Адже автобудування давно вже вийшло за рамки державних кордонів (мал. 42).

Найбільш вузьким є «клуб» авіакосмічного машинобудування, де провідні позиції посідають США, Росія, Франція і Велика Британія. На рубежі ХХ–ХХІ ст. очевидне «пожвавлення» проявили також авіакосмічні підприємства Німеччини, Японії та Індії.

Загалом розміщення світового машинобудування зумовлене багатьма чинниками. У той же час розміщення окремих машинобудівних виробництв слабо підкоряється строгим закономірностям. Так, *електроніка* не тяжіє ні до джерел сировини чи матеріалів, ні до споживачів. Підприємства цієї галузі нерідко розміщуються «вільно» і все частіше виникають у країнах, що розвиваються, з розрахунку на дешеву працю.

За загальною вартістю продукції машинобудування перше місце міцно посідають США, потім Японія, Німеччина і Китай.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Промисловість світу – провідна галузь світового господарства, що складається з видобувної та обробної галузей.
- ✦ В енергетичному балансі світу спостерігається збільшення частки електроенергії, виробленої ТЕС, і водночас зменшення ролі АЕС і ГЕС.
- ✦ Чорна металургія світу характеризується уповільненням темпів розвитку.
- ✦ Кольорова металургія світу характеризується зростанням значення вторинної сировини і випереджаючими темпами розвитку металургії рідкісних металів.
- ✦ За загальною вартістю продукції машинобудування перше місце міцно посідають США, потім Японія, Німеччина і Китай.

Ключові терміни і поняття

✦ промисловість світу ✦ видобувна промисловість ✦ обробна промисловість ✦ енергетика ✦ електроенергетика ✦ чорна металургія ✦ кольорова металургія ✦ машинобудування ✦ загальне машинобудування ✦ транспортне машинобудування ✦ електроніка ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть країни-лідери щодо розвитку металургії і машинобудування.
II	Завдяки яким електростанціям виробляється найбільше у світі електроенергії? Поясніть, чим це зумовлено.
III	Поясніть, які зміни останнім часом відбулися в машинобудуванні світу.
IV	Обґрунтуйте існування закономірностей в розміщенні головних виробництв металургії та машинобудування.

§18. ПРОМИСЛОВІСТЬ СВІТУ: ХІМІЧНА, ЛІСОВА, ДЕРЕВООБРОБНА, ЛЕГКА, ХАРЧОВА

Географічна розминка

Пригадайте галузевий склад лісопромислового комплексу України.

Хімічна промисловість – галузь, що виробляє продукцію з вуглеводневої, мінеральної та іншої сировини шляхом її хімічної переробки.

Хімічна промисловість має дуже складну галузеву структуру. Вона включає майже двісті взаємопов'язаних виробництв із широким асортиментом продукції, яка швидко оновлюється. Чимало продукції хімічної промисловості (синтетичний каучук, штучні волокна і т. п.) замінюють натуральну сировину або доповнюють потребу в ній.

Щонайменше хімічну промисловість можна поділити на дві підгалузі. Провідне місце посідає *промисловість органічного синтезу*, для якої вихідною сировиною є органічні складники. Інша – *основна хімія*, де переробляються у великій кількості мінерали і складники повітря для виробництва штучних добрив, кислот, солей, соди, хлору. Серед важливих особливостей хімічної промисловості слід назвати переважання безперервних технологічних процесів, кінцева продукція яких може теж бути вихідною сировиною або складником для інших хімічних виробництв.

Розміщення підприємств хімічної промисловості визначається передусім наявністю сировини, що дуже розмаїта – як органічного, так і неорганічного походження. Це – вугілля і коксівний газ, природний газ і нафта, супутні нафтові гази і солі (кухонна або калійна), фосфорити й азот, природна сірка і газові відходи чорної та кольорової металургії тощо. Завдяки НТР чимало виробництв хімічної промисловості було переведено з кам'яновугільної сировини на нафтову й газову.

Хімічна промисловість світу в останні десятиріччя розвивається досить швидкими темпами. Найбільш повно вона представлена в розвинутих країнах світу. Перші сім її представників (США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Канада та Італія) виробляють понад 75 %

хімічної продукції світу. Лідером є США, які найбільше виробляють наукомістких видів хімічної продукції. Так, за виробництвом хімічних волокон США посідають перше місце у світі (понад 25 % світового виробництва).

У Європі традиційно виробництвом хімічної продукції виділяються такі країни: фармацевтикою – Франція, Німеччина й Угорщина, парфумерією – Франція, Велика Британія, країни Бенілюксу, косметикою – Франція, Швеція і Латвія, виробництвом кіно- і фотоплівки – Німеччина, Чехія тощо.

Наука стверджує

Хімія потребує багато води, палива та енергії. Для виробництва 1 т хімічних волокон потрібно у 25 разів більше води, ніж для виплавки 1 т чавуну, і в кільканадцять разів більше, ніж для виплавки 1 т міді, свинцю або цинку. Загалом норми витрати води на 1 т продукції в хімічній промисловості коливаються від 50 м³ у виробництві хлору й соди до 6000 м³ у виробництві синтетичних волокон. Чимало галузей хімічної промисловості потребують також значної кількості палива й енергії. Наприклад, для виробництва синтетичного каучуку на базі ацетилену необхідно 15 тис. кВт · год, а фосфору – до 20 тис. кВт · год на 1 т продукції.

Нині хімічна промисловість переміщується до портів – імпортерів нафтохімічної сировини. Наприклад, поряд із старими промисловими районами, як-от: Рур (Німеччина), Мідленд (Велика Британія), Донбас (Україна) та ін., розвивається новий Північний регіон у Німеччині, ростуть центри сучасної нафтохімії на північному сході Шотландії та Норвегії тощо. Так само хімічна промисловість зосереджена на тихоокеанському узбережжі – в Японії.

Провідні підприємства

Хімічні компанії – світові лідери за обсягами продаж. П'ятірку лідерів становлять здебільшого представники Європи. Перше місце належить відомій німецькій компанії BASF AG, якій за рік вдається продати продукції на суму понад 53 млрд дол. Друге місце посідає американська Dow Chemical (понад 46 млрд дол.), третє – британська Shell Chemicals (35 млрд дол.). Наступні два місця посідають німецька Bayer AG (понад 34 млрд дол.) і британська INEOS (33 млрд дол.).

Практичне завдання

За картами географічного атласу назвіть провідні щодо розвитку хімічної промисловості країни і виробництва, які там представлені.

Назвіть країни, що розвиваються, з найбільшою концентрацією виробництва хімічної промисловості.

Хімічна промисловість у країнах «третього світу» має свою специфіку. Вони потенційно володіють багатими ресурсами – нафтою, природним газом, фосфоритами, природною сіркою, різними мінералами. Однак свої можливості не використовують. А промисловість, що існує, майже повністю зорієнтована на експорт.

Загалом країни, що розвиваються, не забезпечують себе необхідними продуктами хімічної промисловості, за винятком мінеральних добрив і побутової хімії. Не вистачає в цих країнах ліків, отрутохімікатів, якісних барвників, синтетичних волокон. Уся ця та інша хімічна продукція завозиться із розвинутих країн світу.

Лісова і деревообробна промисловість – сукупність галузей, які здійснюють заготівлю, комплексну механічну і хімічну обробку та переробку деревини. З огляду на це, лісопромисловий комплекс включає *лісозаготівельну, деревообробну* (лісопильну, виробництво меблів, фанери тощо), *целюлозно-паперову* (виробництво целюлози, паперу, картону та ін.) і *лісохімічну* (виробництво деревного вугілля, метилового спирту, розчинів тощо) промисловість.

Проблема

Запаси деревини світу оцінені спеціалістами у 143 млрд м³. Щорічно у світі заготовляється близько 3,5 млрд м³ деревини, а обсяги лісозаготівель при цьому зростають на 50 млн м³. Отже, запаси лісу обмежені, а темпи вирубування зростають. Поміркуйте, яких обмежень слід дотримуватися на виробництвах лісової і деревообробної промисловості.

Вологі тропічні широколисті ліси дають зараз майже 50 % деревини, що заготовляється у світі. При цьому в загальній масі використовуваної деревини 55 % припадає на хвойні і 45 % – на листяні породи.

Характер сировини лісозаготівельної промисловості за останні десятиріччя докорінно змінився. Розширені плантаційні насадження, які замінили природні лісові масиви. Завдяки цьому тепер хвойною деревиною себе забезпечують Німеччина, Франція, Італія, Японія. До штучних насаджень приступили навіть Бразилія і Австралія.

Великими лісозаготівельними країнами є Канада і США. Близько 20 % світового обсягу заготовленої деревини припадає на Росію. Широкомасштабні лісозаготівлі ведуться також у країнах, що розвиваються.

Разом із тим за останнє десятиріччя географія лісозаготівель змінилась. Відомі на весь світ постачальники деревини, зокрема Скандинавські країни, нині імпортують ділову деревину, у тому числі тропічну. Наприклад, Норвегія освоює переробку евкаліпту. Адаже у світі існує високий попит на тропічну кольорову сировину (дереви́ну), яку широко використовують для меблевої промисловості і внутрішніх оздоблювальних робіт.

Важливим етапом використання деревини вважається її механічна переробка, зокрема виробництво пиломатеріалів. Щорічно у світі виробляється 500 млн м³ пиломатеріалів. У першу десятку країн, що найбільше виробляють пиломатеріалів, входять США, Канада, Росія, Японія, Китай, Бразилія, Індія, Німеччина, Франція, Швеція.

За масштабами хімічної переробки деревини лідирують дві країни – США і Канада. Вони посідають перші два місця у світі, виробляючи разом половину целюлози (близько 80 млн т). Провідні позиції мають також Японія, Швеція, Фінляндія, Китай, Росія (мал. 43), Бразилія. Так само США є світовим лідером і щодо загального виробництва паперу і картону, а їхні найближчі конкуренти – Японія і Китай. Утім, якщо здійснити перерахунок на одного мешканця, то на першому місці за кількістю виробництва паперу і картону перебувають Фінляндія, Швеція і Канада.

Головними експортерами та імпортерами лісової і лісопаперової продукції були і залишаються економічно розвинуті країни.

Мал. 43. Байкальський целюлозно-паперовий комбінат

Легка промисловість – сукупність галузей промисловості, що виробляють головним чином товари масового народного вжитку з різних видів сировини. Основні галузі – це текстильна (бавовняна, льняна, вовняна, шовкова, трикотажна тощо), швейна, шкіряна, хутряна, взуттєва, галантерейна. Підприємства легкої промисловості широко розповсюджені, але їхня спеціалізація дуже неоднорідна і залежить від наявності сировини та потреб населення.

Провідне місце посідає *текстильна промисловість*, яка виробляє різноманітні тканини (лат. *textile* – тканина, матерія). Наприкінці ХХ ст. текстильна промисловість зазнала істотних структурних, галузевих і територіальних зрушень. Вони були зумовлені цілою низкою чинників – сировинного, технологічного, трудового, споживчого і особливо екологічного характеру. Ще в середині ХХ ст. у сировині явно переважали натуральні волокна, але тепер це здебільшого хімічні волокна. Як наслідок, відбулися територіальні зрушення виробництв у бік хімічних комбінатів і машинобудівних заводів, які виробляють відповідне текстильне устаткування. До того ж деякі індустріально розвинуті країни Західної Європи відмовилися від розвитку на своїй території сировиноємних стадій текстильного виробництва («на користь» слаборозвинутих країн).

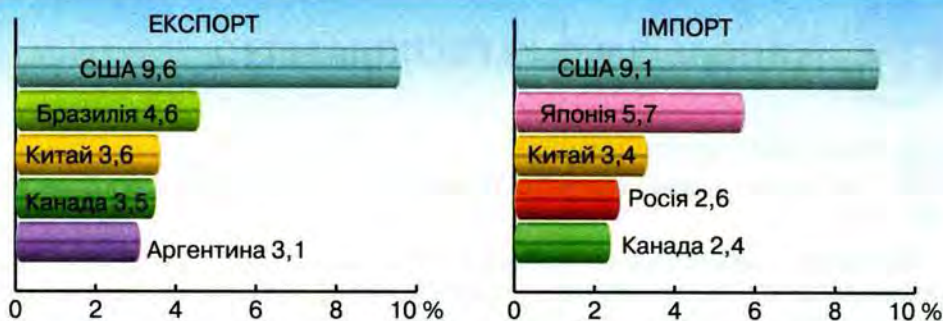
Серед регіонів за випуском усіляких тканин лідирує Азія (понад 40 % світового випуску). А серед країн провідні позиції з випуску тканин мають Китай, Гонконг, США, Південна Корея, Тайвань, Індія тощо. Економічно розвинуті країни зазвичай мають також і потужну *швейну промисловість*. Прикладом є США, Італія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Японія. Проте великі швейні виробництва мають і країни, що розвиваються, – Китай, Індія, Індонезія, В'єтнам. Зважаючи на наявність тут дешевої робочої сили, чимало західних фірм перенесли свої виробництва з Америки і Європи саме сюди. Слід зазначити, що Китай посідає перше місце у світі за експортом одягу, обійшовши всі країни ЄС (мал. 44).

Харчова промисловість – сукупність виробництв, які спеціалізуються передусім на виготовленні готових харчових продуктів або у вигляді напівфабрикатів, а також деяких непродовольчих товарів – тютюнових виробів, мила та мийних засобів, парфумерно-косметичної продукції. Це одна з найрозвиненіших галузей промисловості світу. Частина виробництв цієї промисловості тяжіє до сировини, інша – до районів споживання. Якщо для розвинутих країн характерні обидва типи виробництв, то для слаборозвинутих – переважно лише другий.

Найбільше продовольства експортують американські країни – США, Бразилія, Канада, Аргентина, а також Китай. Три з цієї п'ятірки належать і до найбільших у світі імпортерів продовольства (мал. 45). Причому лідер в обох випадках залишається незмінним – США. За ними послідовно розташовуються Японія, Китай, Росія і Канада.

Мал. 44. Частка (%) світового експорту одягу, 2007 р. (за даними СОТ)

Мал. 45. Провідні експортери й імпортери продовольства, 2007 р. (за даними СОТ)

Прогноз

За останніми дослідженнями ФАО, існує потреба у збільшенні глобального виробництва продуктів харчування більш як на 40 % до 2030 р. і на 70 % до 2050 р. порівняно з середнім рівнем за 2005–2007 рр.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Розміщення підприємств хімічної промисловості визначається передусім наявністю сировини.
- ✦ Найбільш повно хімічна промисловість представлена у розвинутих країнах світу.
- ✦ Головними експортерами та імпортерами лісової і лісопаперової продукції були і залишаються економічно розвинуті країни.
- ✦ Підприємства легкої промисловості широко розповсюджені, але їхня спеціалізація дуже неоднорідна і залежить від наявності сировини та потреб населення.
- ✦ Харчова промисловість широко розповсюджена і тяжіє до сировини та районів споживання.

Ключові терміни і поняття

✦ хімічна промисловість ✦ промисловість органічного синтезу ✦ основна хімія ✦ лісова, лісозаготівельна, деревообробна, целюлозно-паперова, лісохімічна промисловість ✦ легка, текстильна, швейна, шкіряна, хутряна, взуттєва, галантерейна промисловість ✦ харчова промисловість ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть головні чинники розміщення виробництв хімічної промисловості.
II	Порівняйте особливості розвитку хімічної промисловості в економічно розвинутих країнах і країнах, що розвиваються.
III	Розкрийте головні проблеми лісової і деревообробної промисловості світу.
IV	Доведіть на конкретних прикладах, що спеціалізація підприємств легкої промисловості залежить від наявності сировини і потреб населення.

§19. СВІТОВЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Географічна розминка

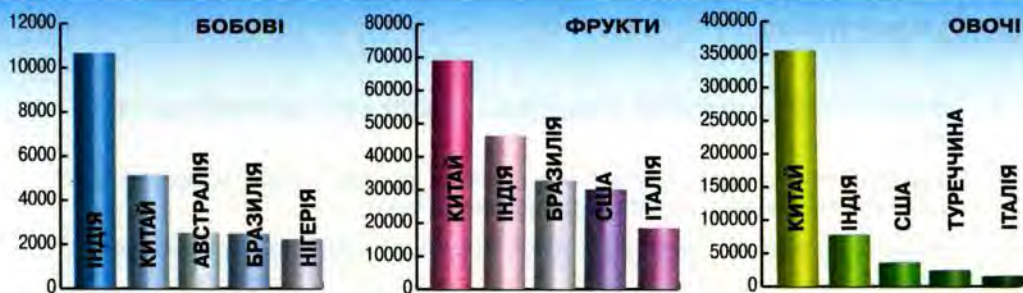
Пригадайте з курсу географії України, що є агропромисловим комплексом.

Значення і внутрішньогалузева структура. Сільське господарство – найдавніша галузь матеріального виробництва і особлива галузь економіки. Адже воно займається вирощуванням культурних рослин (рослинництво) і розведенням і вирощуванням домашніх тварин (тваринництво). Тим самим сільське господарство забезпечує населення продуктами харчування і, водночас, промисловість – сировиною.

У сільськогосподарському виробництві зайнята приблизно половина економічно активного населення світу. Але в країнах, що розвиваються, цей показник становить 2/3 і більше, тоді як у розвинутих країнах – менше 10 %, а у США і деяких країнах Західної Європи – тільки 2–3 %.

Сільське господарство так чи інакше розвивається майже в усіх країнах. Найбільшими виробниками сільськогосподарської продукції є найбільші за розмірами й кількістю споживачів країни, як-от: США, Канада, Бразилія, Китай, Індія (мал. 46). Однак у країнах, що розвиваються, переважає внутрішнє споживання продукції, тоді як економічно розвинуті країни є найбільшими експортерами сільськогосподарських товарів. Водночас економічно розвинуті країни є найбільшими імпортерами сільськогосподарської продукції, оскільки мають надзвичайно місткий споживчий ринок.

Співвідношення двох головних галузей сільського господарства – рослинництва і тваринництва – залежить від цілого ряду чинників. Перш за все напрямки господарства визначають природні умови, які можуть накладати суттєві обмеження на певні види сільськогосподарських виробництв, сприяючи водночас розвитку інших. Велика роль також належить рівню індустріалізації країни, що може забезпечити високоомеханізоване господарство. Подекуди розвиток тих чи інших галузей сільського господарства визначається етнічними й релігійними особливостями країни. Так, наприклад, іслам забороняє вживання свинини, а індуїзм – убивати

Мал. 46. Виробництво (млн т) основних продовольчих товарів у країнах світу (2007 р.)

корів. Так само вкрай рідко вбивають велику рогату худобу деякі африканські народи.

Загалом, рослинництво переважає у більшості країн, що розвиваються. Виняток становлять країни тропічних пустель, де надзвичайно мала площа орних земель, а також південноамериканської пампи (Аргентина, Уругвай), де розвивається високотоварне тваринництво. Натомість в економічно розвинутих країнах перевага надається тваринництву.

Рослинництво. Виділяють два основні типи рослинництва – неполивне і зрошувальне. Останнє найпоширеніше в тропіках, сухих субтропіках і субекваторіальних широтах, найбільші площі зрошувальних земель – у Китаї, Індії, Мексиці, Пакистані.

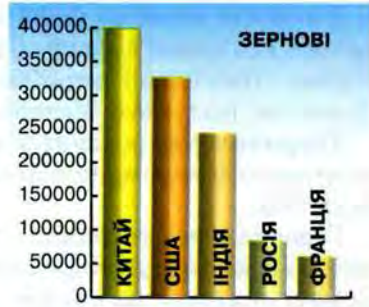
Основа рослинництва – зернове господарство. *Зернові культури* займають майже 1/2 оброблюваної території, вони є основним джерелом рослинних білків у харчуванні. Щорічно збирається близько 2 млрд т на рік зернових. Майже 4/5 світового виробництва припадає на три основні «хліби людства» – пшеницю, рис і кукурудзу (мал. 47).

Основними районами посівів пшениці є помірні та субтропічні широти Євразії, Північної та Південної Америки, Австралії. Основні виробники пшениці у світі – Китай, Індія, США, Франція, Росія, Канада, Австралія.

Основні райони вирощування кукурудзи – Північна і Південна Америка. Найбільші виробники – США, Аргентина, Китай, Бразилія, Франція, Мексика. Головною культурою екваторіальних, тропічних та субтропічних поясів є рис (мал. 48).

Технічні культури (цукрову тростину, бавовник, каучуконоси), а також виноград, чай, каву, какао вирощують в екваторіальному, тропічному і субтропічному поясах. У помірному – льон-довгунець, соняшник, сою, цукрові буряки.

Найважливішу технічну культуру – бавовник – вирощують переважно в країнах, що розвиваються. Найбільші виробники бавовнику – Китай, США, Індія, Пакистан, Єгипет, Узбекистан, Таїланд та ін. (мал. 49). Більше половини цукру отримують із цукрової тростини (Куба, Бразилія, Мексика, Ямайка та ін.), решту – з цукрового буряку (Україна, Франція, Німеччина, Росія та ін.).

Мал. 47. Країни – лідери виробництва зерна, млн т

Мал. 48. Вирощування рису

Мал. 49. Збирання бавовнику

З олійних культур найбільше культивують соняшник (Україна, Росія, країни Південної Європи, США, Аргентина, Китай) та сою (США, Китай, Корея). Найбільші виробники чаю: Індія, Шрі-Ланка, Китай; кави – Бразилія, Колумбія, Мексика, Індія та країни Східної Африки.

Тваринництво розвинуте в усіх регіонах земної кулі. Воно досить різноманітне за складом, напрямками, рівнем інтенсивності та продуктивності (мал. 50).

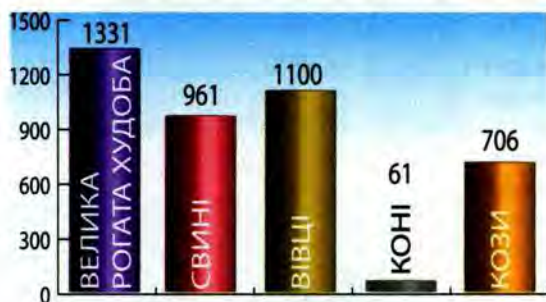
Серед галузей тваринництва найбільш поширене зокрема *скотарство*, яке займається розведенням великої рогатої худоби. Більша половина худоби припадає на країни, що розвиваються. Найбільше поголів'я худоби в Індії, Бразилії, Китаї, США, Аргентині.

В економічно розвинутих країнах Європи, Північної Америки в лісовій та лісостеповій зонах розводять велику рогату худобу молочно-м'ясного та молочного напрямків. Найбільші виробники молока – країни Європи.

У країнах з посушливим і сухим кліматом, як-от: Індія, Пакистан, Аргентина, Австралія – розвинуте екстенсивне тваринництво м'ясного напрямку. У напівпустелях і пустелях, саванах, а також у густозаселених сільських районах країн, що розвиваються, переважає тваринництво м'ясного і м'ясо-вовняного напрямку.

Свинарство поширене всюди, крім мусульманських країн. Значне поголів'я свиней у Китаї (майже 50 %), країнах Європи (Німеччині, Франції, Італії, Великій Британії, Росії, Україні, Польщі), до 10 % – у США.

Вівчарство поширене майже повсюдно. Але більша частина овець випасається в напівпустельних і пустельних районах світу. Найбільші

Мал. 50. Поголів'я свійських тварин у світі, млн голів

виробники вовни і баранини – Австралія, Нова Зеландія, Південна Африка, Аргентина, Індія. Вівчарство розвинене також у Великій Британії, Іспанії, Туреччині, Китаї, США та ін.

В останні десятиріччя перспективною галуззю тваринництва стало спеціалізоване інтенсивне птахівництво м'ясного і яєчного напрямків. Воно зосереджене в країнах з певними традиціями споживання цієї продукції та в районах з потужною кормовою базою.

Агропромисловий комплекс і аграрні відносини. Сільське господарство є частиною агропромислового комплексу. До нього відносять три сфери. Одна з них – це промисловість, що виробляє засоби виробництва для сільського господарства. Друга сфера охоплює власне сільськогосподарське виробництво. І третя сфера представлена галузями, які зайняті транспортуванням, переробкою і збутом сільськогосподарської сировини і продукції. У світовому господарстві таку агропромислову інтеграцію називають агробізнесом, або агровиробничою сферою.

На розвиток агробізнесу активно впливають соціально-економічні чинники – аграрні відносини на селі, форми земельної власності, характер землекористування, рівень розвитку агрокультури та ін. Величезний

вплив мають досягнення НТР, зокрема розвиток генної і клітинної інженерії. Завдяки їм прибуткове виробництво може розвиватися навіть там, де раніше займатися сільським господарством було неможливо або не вигідно.

Для агробізнесу економічно розвинутих країн характерні ринкові виробничі відносини. Основною виробничою одиницею там є *сімейна ферма*. Середній розмір її залежить від місцевих історичних, соціальних, природних умов і спеціалізації. Так, наприклад, в Австралії він досягає 1,8 тис. га, у США і Канаді – близько 200 га, тоді як у Західній Європі становить лише 17, а в Японії – 2 га. Частина землі належить державі (1/4–1/3 площі), а також великим монополіям агробізнесу і церкві.

В останні десятиліття в країнах Заходу виник міжнародний агробізнес, ядро якого утворюють великі ТНК, що контролюють виробництво і збут продуктів харчування. Серед 100 найбільших – понад 40 американських і більш як 30 західноєвропейських (швейцарська «Нестле», нідерландська «Юнілевер» та ін.).

Сільське господарство країн, що розвиваються, включає два абсолютно різні сектори – традиційний і сучасний. *Традиційне ведення сільського господарства* спирається на дрібні господарства й охоплює переважну більшість сільського населення країни. У таких господарствах немає спеціалізації, вони майже не використовують мінеральних добрив. Селяни вирощують продовольчі культури, які є основою їх харчування.

Сучасний сектор сільського господарства країн, що розвиваються, представлений великими, добре організованими плантаціями, які займають кращі землі. Тут широко використовують найману робочу силу, машини, добрива і штучне зрошення. Такі плантації зазвичай орієнтовані на зовнішні ринки.

У сільському господарстві постсоціалістичних і соціалістичних країн сформувалися *аграрно-промислові комплекси*. Проте якщо в Китаї, наприклад, були проведені реформи, які спричинили швидке зростання аграрної економіки, то в деяких країнах СНД цього не відбулося.

Проблема

Через відсутність належних реформ у 1990-х роках найбільший занепад сільськогосподарського виробництва спостерігався в багатьох колишніх країнах Радянського Союзу, у тому числі і в Україні. Відсутність яких конкретних заходів, на вашу думку, спричинила таку ситуацію в сільському господарстві постсоціалістичних країн?

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Найбільша частка економічно активного населення зайнята в сільському господарстві в країнах, що розвиваються.
- ✦ Найбільшими виробниками сільськогосподарської продукції є найбільші за розмірами й кількістю споживачів країни.
- ✦ В економічно розвинутих країнах провідною галуззю сільського господарства є зазвичай тваринництво, а в країнах, що розвиваються, – рослинництво.
- ✦ На розвиток агробізнесу впливають аграрні відносини на селі, форми земельної власності, характер землекористування, рівень розвитку агрокультури.

Ключові терміни і поняття

✦ сільське господарство ✦ рослинництво ✦ зернові культури ✦ технічні культури ✦ олійні культури ✦ тваринництво ✦ скотарство ✦ свинарство ✦ вівчарство ✦ агропромисловий комплекс ✦ аграрні відносини ✦ агробізнес ✦

САМОПЕРЕВІРКА

- I Назвіть основні галузі сільського господарства світу.
- II Порівняйте аграрні відносини в країнах з різним рівнем розвитку економіки.
- III Поясніть, від чого залежить розвиток і співвідношення двох головних галузей сільського господарства в будь-якій країні світу.
- IV Доведіть існування закономірностей у територіальному поширенні головних галузей сільського господарства світу.

ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ТРАНСПОРТУ. ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ

Географічна розминка

Пригадайте з курсу географії України, що є пасажирообігом і вантажообігом.

Назвіть форми міжнародного співробітництва України.

Географія світового транспорту. *Транспорт* – одна з головних галузей господарства, яка здійснює перевезення пасажирів і вантажів. Тим самим транспорт об'єднує територію окремої країни в єдине господарське ціле, а національні господарства – в єдине світове господарство. Без транспорту був би неможливий сам процес сучасного виробництва, для якого необхідні зв'язки щодо постачання сировини і продукції. Не випадково транспорт називають «кровоносною системою економіки», адже він є необхідною умовою її функціонування. Світовий транспорт нині – це понад 42 млн км різних шляхів сполучення (без морських шляхів).

Практичне завдання

За картою географічного атласу «Транспорт» назвіть основні види сучасного транспорту.

Залізничний транспорт. Понад два десятки країн нині мають протяжність залізниць більше 10 тис. км (Додаток 16). За пасажирообігом виділяються залізниці Японії, західноєвропейських країн і СНД. У вантажообігу лідирують залізниці США, Китаю, Росії, Індії, України. За рівнем електрифікації залізниць перше місце у світі належить Росії (електрифіковано 47 % від загальної протяжності залізниць країни).

Одним з головних напрямків розвитку сучасного залізничного транспорту є будівництво високошвидкісних магістралей, на яких пасажир-

ські експреси розвивають швидкість 200–300 км/год, а подекуди навіть більше. Піонерами будівництва таких доріг стали Японія і Франція. Високошвидкісні магістралі побудовані також у Німеччині та Іспанії. Услід за європейськими країнами до будівництва високошвидкісних магістралей приступили США, Республіка Корея, Росія.

Практичне завдання

За Додатком 16 назвіть країни, що мають найпротяжніші залізниці й найбільшу густоту залізничної сітки.

Автомобільний транспорт. За протяжністю автомобільних доріг різко виділяються США (Додаток 17). Більш повне уявлення про розвиток автомобільного транспорту дають відомості про розміри автомобільного парку (Додаток 18). За кількістю легкових автомобілів, що припадає на 1000 жителів, лідирують країни Західної Європи, США, Канада, Австралія і Нова Зеландія. На 1000 жителів у цих країнах припадає від 330 (Данія) до 500 (Німеччина), 520 (США) і 560 (Італія) автомобілів.

Трубопровідний транспорт. Сумарна протяжність магістральних нафто- і газопроводів у світі нині досягла 2 млн км (Додаток 19). Лідирують США і європейські країни, які вирізняються великими розмірами видобутку і внутрішнього споживання нафти, нафтопродуктів і природного газу, а також їхнім експортом.

Трубопровідний транспорт має великі перспективи розвитку, пов'язані з постійним зростанням потреб у нафті, нафтопродуктах і природному газі. Спорудження магістральних трубопроводів здійснюється в СНД, Південно-Східній Азії, Китаї, Австралії, Західній Європі, США, Канаді, Північній Африці, Латинській Америці.

Географію **морського транспорту** визначає мережа портів, морських каналів і проток тощо. Загальна кількість морських портів, що беруть участь у міжнародних перевезеннях, складає приблизно 2,2 тис. Близько 900 з них розташовані у Європі, понад 500 – в Америці, майже 400 – в Азії, решта – в інших частинах світу (Додаток 20).

Головними міжнародними морськими каналами залишаються Суецький і Панамський. Третім за значенням вважається Кільський, що сполучає Кільську бухту Балтійського моря з нижньою течією Ельби, передусім порти Кіль і Гамбург. Найважливішими морськими протоками, де спостерігається підвищена інтенсивність руху судів, є Ла-Манш, Гібралтарська протока, Ересунн, Малаккська, Ормузька, Босфор.

Морський флот мають більше 160 країн світу. Серед лідерів за тоннажем флоту чимало країн, що розвиваються. У більшості випадків це пояснюється наданням цим країнам так званих «дешевих» («зручних») прапорів. Частка суден, що плавають під «дешевими» прапорами, уже перевищила відмітку 60 % (Додаток 21).

Внутрішній водний транспорт становить найбільшу частку в загальному вантажообігу Європи і Північної Америки. Перспективи його розвитку пов'язані з використанням понад двохсот міжнародних річкових басейнів. До таких належать басейни Рейну, Дунаю, Амазонки, Замбезі, Нілу, Конго, Нігеру та ін. Іншим перспективним напрямом є змішані перевезення «річка–море» з використанням спеціальних суден.

Географію світового **повітряного транспорту** визначає мережа аеропортів, у тому числі 1100 міжнародних (Додаток 22). На цей час загальна кількість перевезених авіаційним транспортом пасажирів перевищує 2,2 млрд осіб. З них 55 % припадає на міжнародні і 45 % – на внутрішні перевезення. За розмірами річних авіаперевезень лідирують США (приблизно 600 млн осіб), Японія (близько 100 млн осіб) і Велика Британія (понад 65 млн осіб).

Унаслідок взаємодії різних видів транспорту формуються транспортні системи – національні, регіональні, глобальні. Найбільш потужні й розвинені національні системи склалися в країнах Великої сімки (насамперед, США) і в Росії, регіональні – у Західній Європі та Північній Америці.

Проблема

Транспорт шкідливо впливає на довкілля. Автомобільний і авіаційний транспорт є найбільшим забруднювачем атмосфери шкідливими викидами, а разом із залізничним створює так зване шумове забруднення. Чи вбачаєте ви вихід з цієї проблеми?

Зовнішні економічні зв'язки – система господарських зв'язків між національними економіками різних країн, що здійснюється на основі міжнародного поділу та інтеграції праці.

Міжнародна торгівля є традиційною і провідною формою економічних відносин між країнами. Про розміри зовнішньої торгівлі свідчить зовнішньоторговий обіг – сукупна вартість у грошовому вираженні всіх виконаних операцій за певний період. Перше місце за цим показником посідає Західна Європа, де виняткову роль відіграє факт існування Європейського Союзу. Друге місце належить країнам Азії, головним

чином Східній і Південно-Східній Азії. На третьому місці – Північна Америка. Інші регіони забезпечують не більше 10 % світової торгівлі.

Провідну десятку країн-лідерів щодо експорту та імпорту товарів і послуг утворюють здебільшого європейські країни, але лідером є США (Додаток 23).

У товарній структурі світової торгівлі домінують товари – готові вироби і напівфабрикати (мал. 51). Найпотужніший зі світових товаропотоків сполучає Північну Америку і Азію. Наступний за ним – Західна Європа й Азія. На третьому місці – Північна Америка і Західна Європа. Приблизно половину світового товарообігу забезпечує торгівля промислово розвинутих країн Західної Європи, США і Японії. Передусім вони активно обмінюються високотехнологічними виробами наукоємних галузей. Звертає на себе увагу також інтенсивна внутрішньорегіональна торгівля країн ЄС, Північної Америки і торгівля США–Японія.

Готові вироби і напівфабрикати, у тому числі:

Машини та обладнання

Інші промислові товари

Хімічні товари

Товари легкої промисловості

Сільськогосподарська сировина і продовольчі товари

Мінеральна сировина і паливо

Мал. 51. Товарна структура світової торгівлі, %

Поряд із традиційною торгівлею товарами великий розвиток отримав **обмін послугами**. До таких належать транспортні послуги (мал. 52), туристичні, консультаційні, страхові, рекламні, інформаційні тощо. Лідирують у цьому секторі світової торгівлі країни Західної Європи, а також США і Японія.

Важливою передумовою розвитку зовнішньої торгівлі є **переміщення капіталу**, або **інвестування**. Така форма міжнародних економічних відносин реалізується двома шляхами – безпосередніми вкладками в розвиток конкретних підприємств і наданням позик. Річний обсяг міжнародних фінансових операцій у 10–20 разів перевищує масштаби світової торгівлі.

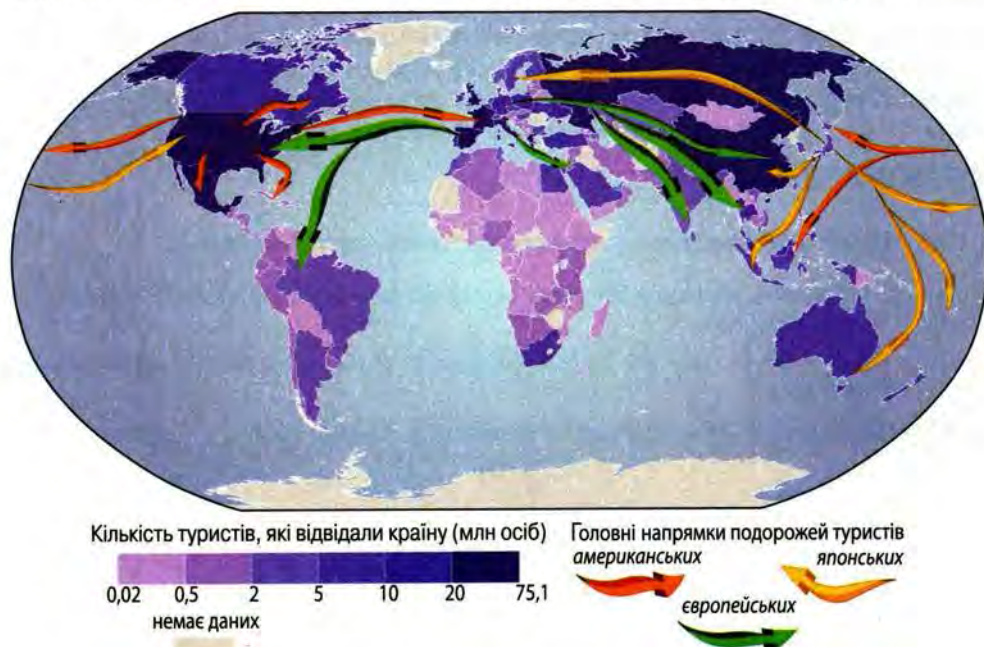
Формою міжнародних економічних відносин є **міграція трудових ресурсів**. Вона здійснюється з метою працевлаштування, отримання високої професійної освіти, вивчення досвіду тощо.

У зв'язку з пом'якшенням міграційної політики спостерігається масовий відтік кваліфікованих працівників до розвинутих країн. Це характерно майже для всіх країн, у тому числі й для України. Втрата кваліфікованих і освічених працівників, які емігрували за кордон, може негативно вплинути на економіку країн-постачальниць.

Важливою формою міжнародних економічних відносин є також **міжнародний туризм** (мал. 53). Його бурхливий розвиток зумовлений

Мал. 52. Провідні експортери з надання транспортних послуг, 2007 р. (частка в експорті світу, %)

Мал. 53. Головні напрямки світового туризму

зростаючою урбанізацією, НТР, загальним підвищенням рівня життя тощо. Нині за рік здійснюється близько 900 млн міжнародних туристичних поїздок. За прогнозами, до 2020 р. їхня кількість зросте до 1,5 млрд.

Реалії сьогодення

Туризм збагачує. Доходи від міжнародного туризму зростають щорічно. У 2008 р. міжнародні туристичні прибутки становили 944 млрд дол. США (642 млрд євро). Якщо враховувати прибутки від пасажирських перевезень, то загальні доходи у 2008 р. досягли 1,1 трлн дол. США, тобто майже 3 млрд дол. США на день.

Понад половину туристичного потоку і надходжень від туризму припадає на Європу. У розвинутих країнах загальні прибутки від туризму становлять десятки мільярдів доларів. Для десятків держав світу, передусім тих, що розвиваються, туризм є основним джерелом доходів.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Географію наземного транспорту визначає мережа шляхів сполучення.
- ✦ Географію морського транспорту визначає мережа портів, морських каналів і проток.
- ✦ Географію внутрішнього водного транспорту визначають міжнародні річкові басейни.
- ✦ Географію повітряного транспорту визначає мережа аеропортів.
- ✦ Основні форми зовнішніх економічних зв'язків – міжнародна торгівля, переміщення капіталу, міграція трудових ресурсів, міжнародний туризм.

Ключові терміни і поняття

✦ транспорт: залізничний, автомобільний, трубопровідний, морський, внутрішній водний, повітряний ✦ зовнішні економічні зв'язки ✦ міжнародна торгівля ✦ обмін послугами ✦ переміщення капіталу (інвестування) ✦ міграція трудових ресурсів ✦ міжнародний туризм ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть основні форми міжнародних економічних зв'язків.
II	Порівняйте розвиток окремих видів транспорту в країнах з різним рівнем економіки.
III	Поясніть зв'язок між транспортом і міжнародними економічними зв'язками.
IV	Обґрунтуйте перспективи подальшого розвитку транспорту світу.

Усі ми живемо на одній планеті – Земля, а тому варто усвідомити: все, що відбувається в будь-якому куточку нашої земної кулі, рано чи пізно пошириться навколо всієї планети. Отруйні гази, що викидаються у повітря в певному місці, через деякий час можуть поширитися по всій Землі. Морські течії Світового океану, омиваючи материки, переносять бруд, незважаючи на державні кордони. Шкідливий вплив на довкілля, спричинений господарською діяльністю в окремо взятій країні, з часом відчувається в інших частинах планети. Ми пов'язані один з одним... Ліки, що врятовують комусь життя в Німеччині, можливо, виробляються з рослин, що зростають у лісах Коста-Рики. Вихлопні гази автомобілів на вулицях Лондона або Мехіко можуть впливати на погоду в Рабаті або Токіо. Ми дихаємо повітрям спільної земної атмосфери, вживаємо їжу зі спільної живої оболонки Землі і черпаємо воду з одного світового джерела. Ми прагнемо разом подолати поширення небезпечних хвороб і не бажаємо світової війни. Адже ми – земляни. І проблеми нашої Землі – наші спільні проблеми.

§21. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

Географічна розминка

Пригадайте з попередніх курсів географії, які є проблеми взаємодії людини і природи.

Поняття про глобальні проблеми людства. *Глобальні проблеми* – це явища, які охоплюють світ в цілому і створюють загрозу для всього людства, вимагаючи для свого розв'язання об'єднаних зусиль, спільних дій усіх держав і народів.

Найважливішою глобальною проблемою залишається *проблема миру і роззброєння*. Адже на Землі не припиняються збройні конфлікти і безперервно гинуть люди (мал. 54).

Історична довідка

У 1945 р., після того як на японські міста Хіросіму і Нагасакі було скинуто дві атомні бомби, закінчилася Друга світова війна (1939–1945 рр.). Відтоді у світі, за даними ООН, сталося понад 200 збройних конфліктів (мал. 54). Ці конфлікти коштували життя більше 20 млн осіб, з яких понад 80 % – цивільні особи.

Практичне завдання

Користуючись додатковими джерелами інформації, назвіть країни, де останнім часом відбулися найбільші воєнні конфлікти.

У другій половині XX ст. у зв'язку з подальшим удосконаленням ядерної зброї і ракетної техніки, нагромадженням інших засобів масового знищення (хімічних і біологічних) виникла реальна можливість знищення цілих країн і континентів у випадку розв'язання третьої світової війни. Більше того, світові запаси зброї масового знищення достатні для багаторазового знищення всього живого на Землі. Сукупний світовий запас ядерної зброї становить близько 15 тис. мегатонн, що приблизно дорівнює більш як 1 млн бомб, аналогічних тій, що була скинута на Хіросіму.

Попри це, країни, як і раніше, витрачають величезні кошти на озброєння (мал. 55, 56). На зброю витрачається більше, ніж на людей. Щорічно військові витрати країн світу становлять 800 млрд дол. Кожного року в країни, що розвиваються, постачається зброї на суму 30 млрд дол. І хоча ядерна зброя більше не застосовувалась, викликає занепокоєння прагнення окремих держав до непідконтрольного з боку міжнародного співтовариства володіння зброєю масового знищення. Нині налічується щонайменше сім «ядерних держав», у т. ч. й таких, що конфліктують між собою (Індія та Пакистан). Ще ряд країн веде активні роботи щодо створення ядерної зброї.

У кінці 80-х – на початку 90-х років XX ст. з припиненням «холодної війни» між двома суспільними системами була знята загроза світового ядерного конфлікту. Однак значна небезпека криється також у локальних конфліктах, що можуть мати регіональне поширення. Так, міжнародні договори про нерозповсюдження ядерної зброї чи про повне припинення виробництва хімічної зброї підписані далеко не всіма країнами світу.

Слід зазначити, що початок XXI ст. позначився новою проблемою – проблемою боротьби з міжнародним тероризмом.

Демографічна проблема в різних країнах має свої особливості. У більшості країн Європи, включно з Україною, проблемою є депопуляція і старіння нації внаслідок перевищення смертності над народжуваністю. Таке падіння приросту населення одержало назву демографічної кризи.

На противагу цьому для багатьох країн, що розвиваються, зазвичай найбільш характерний демографічний «вибух». Так

Мал. 54. Кількість збройних конфліктів за регіонами (1949–2007)

було названо явище різкого зростання приросту населення, що створює чимало небажаних наслідків, як-от: утруднення економічного розвитку держав, загострення жебрацтва і проблем охорони довкілля тощо.

Прогноз

Пік демографічного вибуху в багатьох країнах Азії і Латинської Америки, як відзначають демографи, уже минув, однак чисельність людства ще тривалий час зростатиме.

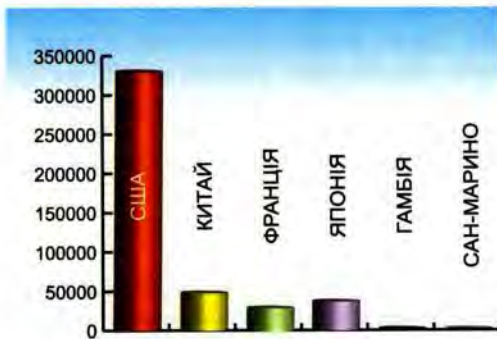
Відносно новими демографічними проблемами є «псевдоурбанізація» (Індія, країни Латинської Америки), криза великих міст (США), нелегальна міграція (з Азії до Західної Європи).

З метою вирішення демографічної проблеми ООН прийняла «Всесвітній план дій у галузі народонаселення», за яким урядам країн пропонується проводити активну демографічну політику. Багато хто вважає, що досягти бажаного результату в зниженні народжуваності можна, здійснивши революцію в культурі і звичаях людства.

Енергетична і сировинна проблеми полягають у забезпеченні людства енергією і мінерально-сировинними ресурсами. Її загострення у другій половині ХХ ст. зумовлено рядом причин. Серед них – відносна обмеженість розвіданих запасів нафти, природного газу і деяких інших видів палива та сировини, виснаження давно експлуатованих родовищ природних ресурсів, погіршення гірничо-геологічних умов їхнього видобутку, збільшення територіального розриву між районами видобутку і споживання, просування добувної промисловості в райони нового освоєння з екстремальними природними умовами.

Отже, у наш час необхідно раціонально використовувати вичерпні і відтворювати відновні ресурси, запроваджувати енерго- і ресурсозберігаючі технології, широко використовувати альтернативні джерела енергії та вторинну сировину.

Продовольча проблема проявляється в тому, що 2/3 людства відчувають постійний дефіцит продуктів харчування. До того ж харчування часто є недостатньо калорійним і має нераціональну структуру (нестача вітамінів і білків тваринного походження). При цьому у світі загалом

Мал. 55. Річні військові витрати деяких країн, млн дол.

Мал. 56. Країни, що належать до світових лідерів за витратами на оборону, % від ВВП

виробляється достатньо продовольства, однак географія його виробництва далеко не збігається з географією споживання. Північна Америка і Західна Європа мають надлишок продовольства, але країни, що розвиваються, не мають можливості для його закупівлі в достатній кількості.

Найбільш надійний напрямок вирішення глобальної продовольчої проблеми – зростання виробництва продуктів харчування в голодуючих державах – країнах Азії, Африки і Латинської Америки. Він можливий двома шляхами. Один з них – екстенсивний – передбачає подальше розширення орних, пасовищних та інших угідь. За даними ФАО, залишається ще чимало землі для сільськогосподарського використання. Близько 1560 млн га можуть бути додані до нинішніх 1,4 млрд га орних земель. Більше половини наявних додаткових земель розташовано в Африці й Латинській Америці. На ці регіони припадає більшість земель, які найкраще придатні для вирощування культур з дощовим зрошуванням.

Перший шлях у багатьох країнах вичерпався або ж потребує значних затрат. Тому основою вирішення продовольчої проблеми є інтенсивний шлях – підвищення біологічної продуктивності вже існуючих угідь. Інтенсифікація сільського господарства в країнах, що розвиваються, пов'язана з біотехнологією, використанням нових високоврожайних сортів (так звана зелена революція) і нових методів обробітку ґрунту, подальшим розвитком механізації, хімізації, меліорації.

Реалії сьогодення

Продовольча проблема. Останніми роками, як ніколи в останні три десятиліття, увага світу привернута до питань продовольства. Цілий ряд чинників зумовив підвищення цін на продукти харчування, що досягли нині найвищого рівня з 1970-х років. Ця обставина серйозно позначилася на продовольчій безпеці бідних верств населення світу.

Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються, – одна з найгостріших глобальних проблем сучасності. Адже рівень доходів на душу населення більшості країн, що розвиваються, у десятки, а то й сотні разів нижчий, ніж у розвинутих. Цей розрив не тільки не скорочується, а й наростає.

У наші дні саме в країнах, що розвиваються, найбільше проявляється гострота продовольчої, демографічної, соціальних, економічних і навіть екологічних проблем. За даними ООН, лише за одну хвилину від недоїдання, голоду і хвороб, що піддаються лікуванню, вмирає від 25 до 30 дітей, здебільшого в країнах, що розвиваються. Половина жителів країн, що розвиваються, позбавлені елементарних засобів санітарії. У 2007 р. 113 млн дітей шкільного віку не відвідували школи, 97 % з них живуть у країнах, що розвиваються.

Проблема

Боротьба з убогістю – турбота всього світу. У 1980 р. промислово розвинуті країни зобов'язалися виділяти 0,7 % свого валового національного продукту на офіційну допомогу для розвитку відсталих країн. Проте на сьогодні лише п'ять країн – Данія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія і Швеція – послідовно додержуються своїх обіцянок, виділяючи означені кошти на допомогу бідним країнам. Поміркуйте, у чому полягають причини такої ситуації.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Глобальні проблеми – це явища, які охоплюють світ загалом і створюють загрозу для всього людства, вимагаючи для свого вирішення об'єднаних зусиль, спільних дій усіх держав і народів.
- ✦ Основні глобальні проблеми – це проблема миру і роззброєння, демографічна, енергетична і сировинна, продовольча проблеми і проблема подолання відсталості країн, що розвиваються.

Ключові терміни і поняття

- ✦ глобальні проблеми ✦ проблема миру і роззброєння ✦ демографічна проблема ✦ енергетична і сировинна проблеми ✦ продовольча проблема ✦ проблема подолання відсталості країн, що розвиваються ✦

САМОПЕРЕВІРКА

- I Назвіть основні глобальні проблеми.
- II Визначте глобальні проблеми, що найбільш відчутні в Україні.
- III Поясніть, яка з глобальних проблем є найважливішою і чому.
- IV Доведіть взаємозв'язок різних глобальних проблем.

§22. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Географічна розминка

Пригадайте з попередніх курсів географії, які є екологічні проблеми різних материків і океанів.

Поняття про екологічні проблеми. До екологічних проблем належать такі зміни стану довкілля, які можуть погіршити (прямо або опосередковано) умови життєдіяльності людини.

Екологічні проблеми нині поширені практично повсюдно. Це означає, що вони створюють загрозу життєдіяльності не окремим групам людей, а людству загалом, не окремим регіонам чи країнам, а всій планеті.

Екологічні проблеми можуть бути спровоковані стихійними лихами. Так, наприклад, катастрофічні повені часто спричиняють знищення сільськогосподарських угідь, забруднення поверхневих вод і спалах інфекційних захворювань. Аналогічні наслідки можуть спричинювати й землетруси або виверження вулканів тощо.

Водночас екологічна проблема часто є наслідком впливу на природу людини. Упродовж усієї своєї історії людство через господарську діяльність поступово посилювало тиск на природу, усе більше порушуючи в ній екологічну рівновагу. Наслідком цього є забруднення довкілля і своєрідна «відповідь» на порушення людиною природних зв'язків – виснаження ресурсів, видозміни окремих природних компонентів і загалом природних комплексів.

Практичне завдання

За картами географічного атласу назвіть регіони і країни, де найбільше проявляються різні екологічні проблеми.

Проблема захисту літосфери від забруднення. «Найміцніша» оболонка нашої планети забруднюється внаслідок «поховання» шкідливих, у тому числі радіоактивних, відходів. Свій негативний вплив чинять і внесені мінеральні добрива та отрутохімікати, завали «пустої» породи в районах гірських розробок і нагромаджені сміттєзвалища.

Проблема захисту від кислотних дощів. В атмосферу щорічно викидається понад 20 млрд т пилогазових відходів, у яких міститься близько 140 явно шкідливих для людини речовин. Особливо чимало їх там, де електроенергетика базується на спалюванні великої кількості вугілля. Результатом такого забруднення стали так звані *кислотні дощі*.

Наука стверджує

Кислотні дощі – загибель живому! У викопному паливі, крім вуглеводів, завжди є домішки сірки, фосфору та багатьох інших елементів. При спалюванні ці елементи, так само, як і азот, що міститься в повітрі, утворюють окиси. У результаті різноманітних фізико-хімічних процесів окиси сірки, азоту, фосфору перетворюються на кислоти, які разом з атмосферними опадами потрапляють на поверхню землі. Потрапляючи в ґрунти, кислотні дощі зменшують в них кількість поживних сумішей, пригнічують ріст рослин, а інколи призводять до їх повної загибелі.

Найбільш чутливо на випадання кислотних дощів реагують хвойні ліси на великих просторах Західної і Центральної Європи та північного сходу США. Негативно впливають кислотні дощі і на органічний світ водойм. Спочатку зникають планктонні організми, потім гине риба, яка не має корму, а також можлива загибель ракоподібних і молюсків.

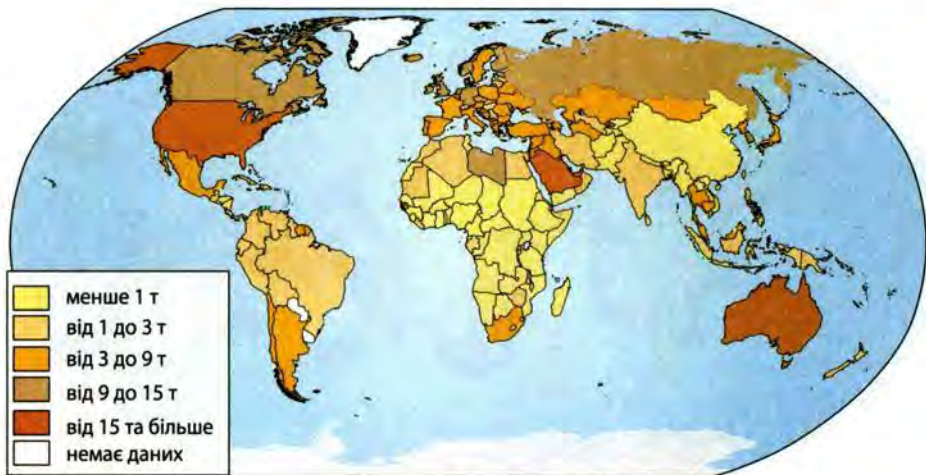
Значних збитків завдають окиси й кислоти сірки також матеріалам і спорудам. Посилюється корозія чорних і кольорових металів, мармур і вапняки внаслідок хімічних реакцій перетворюються на гіпс. Це особливо несприятливо позначається на стані архітектурно-історичних пам'яток європейських країн, які, простоявши століття або навіть тисячоліття, можуть бути зруйновані за кілька десятків років. Нині кислотні дощі завдають значної шкоди екосистемам Центральної і Східної Європи, Скандинавських країн, багатьох районів Росії, Китаю та Індії.

Проблема захисту від теплового забруднення. Унаслідок згоряння органічного палива вміст вуглекислого газу (CO_2) у повітрі підвищений (мал. 57). Тим самим порушений природний колообіг вуглекислого газу в природі. Саме це, на думку багатьох учених, і спричинило так званий парниковий ефект і, як наслідок, загальне потепління клімату. За оцінками, подвоєння вмісту CO_2 у повітрі може призвести до підвищення середньої температури на планеті на 2–4 °С.

Проблема

Вирішити проблеми, пов'язані з глобальним потеплінням, можна тільки в тому випадку, якщо країни, що розвиваються, скоротять обсяги викидів. Технологічні рішення, які дають змогу перейти до таких технологій, уже існують. Однак нині більшість країн, що розвиваються, не мають у своєму розпорядженні передусім фінансових ресурсів для впровадження цих рішень необхідними темпами. Як можна, на вашу думку, вирішити це питання?

Мал. 57. Викиди CO₂

Сприяє потеплінню клімату і безпосереднє теплове забруднення повітря, зумовлене низьким коефіцієнтом корисної дії більшості машин і механізмів. Це вже яскраво помітно над великими агломераціями, мікроклімат яких значно тепліший, ніж на навколишніх територіях.

Зміни клімату впливатимуть, зокрема, на стан здоров'я людей, а також санітарії. Потепління вже призвело до збільшення показника смертності в країнах з низьким рівнем доходу на 150 тис. осіб на рік. Вважається, що показники виживання та відтворення бактерій, що заражають харчові продукти і джерела води, під впливом підвищення температури збільшаться, посилюючи тим самим негативний вплив на стан здоров'я населення.

Проблема руйнації озонового шару. У 70–80-х роках ХХ ст. учені все частіше стали фіксувати зменшення концентрації озону (O₃) у стратосфері, особливо над полярними і приполярними районами. Це явище отримало назву озонових дір. Вони небезпечні тим, що зменшення вмісту O₃ дає змогу вільно проникати на поверхню Землі ультрафіолетовим променям. Тим часом надмірна кількість ультрафіолетової радіації є шкідливою для живих організмів, зокрема збільшує ризик ракових захворювань населення.

Проблема захисту гідросфери від забруднення. Щорічно до гідросфери надходить близько 1800 млрд м³ викидів неочищених і слабо очищених стічних вод. Найбільш забрудненими у гідросфері є річкові й озерні води. Особливо багато нині нечистот є в річках Східної Європи. Загрозливих масштабів набуває забруднення поверхневих вод також у країнах, що розвиваються.

Води Світового океану регулярно забруднюються з різних джерел. Основну масу забруднювачів приносять річкові води. Утім, багато їх надходить і з атмосферними опадами, а також унаслідок господарської діяльності людини в акваторіях океанів і морів. Найбільшої шкоди завдає забруднення нафтопродуктами, яких викидалося до 10 млн т на рік. Крім того, нерідко всі води після промивання танкерів та інших суден зливалися прямо в океан. Іншим великим джерелом надходження нафти є аварії танкерів.

Мал. 58. Райони нафтового забруднення Світового океану

Найбільш забрудненими районами Світового океану вважаються внутрішні моря Європи (Балтійське, Чорне, Азовське, Північне, Середземне) та Азії (внутрішнє Японське, Жовте, Яванське), а також Перська та Мексиканська затоки (мал. 58).

Проблема дефіциту чистої прісної води. Вона виникла через забруднення багатьох водойм, зміни клімату, а також зростання водоспоживання у зв'язку із зростанням чисельності населення. Як наслідок, нині приблизно 1,1 млрд осіб не мають доступу до чистої води.

Багато країн відчувають брак доброякісної питної води. Тому кожного року в країнах, що розвиваються, від хвороб, які спричинені збудниками, поширеними у неякісній воді, вмирає не менше як 4 млн дітей. Крім того, за даними ООН, загострення проблеми дефіциту води погіршить і без того низький рівень санітарії в цих країнах, що стане причиною понад мільйона смертей на рік.

У багатьох випадках використання водних ресурсів все більше ускладнюється нестійкістю водопостачання, що є наслідком як зростання чисельності населення, так і зміни клімату.

Проблема деградації земель. Кількість земельних ресурсів на земній кулі обмежена, до того ж їх не можна замінити жодними іншими ресурсами. Щороку з активного використання вилучаються мільйони гектарів земель, а це зменшує можливості людства вирішити продовольчу, сировинну, соціальну та інші глобальні проблеми.

Деградацію земель спричиняє багато чинників. Так, відкритий видобуток корисних копалин і підсилена внаслідок господарської діяльності ерозія призводять до повної втрати родючого шару землі і формування «місячних ландшафтів». Проблемою є і виснаження ґрунтів, оскільки хімічні добрива не можуть повною мірою компенсувати спожитий культурними рослинами гумус. Крім того, залишки добрив накопичуються в ґрунті й разом з отрутохімікатами стають небезпечними забруднювачами найважливішого для людей природного ресурсу – ґрунту.

Складовою проблеми деградації земель є **проблема спустелення земель**, яка у свою чергу нерідко зумовлена проблемою скорочення площі лісів. Проте внаслідок нераціонального господарювання спустелення відбува-

ється не лише в посушливих регіонах світу (що прилягають до пустель тропіків і помірного поясу). Діяльність людини на Крайній Півночі вже спричинила деградацію тундри. Загалом під загрозою спустелення опинилося 25 % території планети. Через зниження продуктивності сільськогосподарських і пасовищних угідь засоби для існування може втратити понад 1 млрд осіб у понад 100 країнах.

Міркуючи над подальшим існуванням людства у зв'язку із загостренням екологічних проблем, фахівці ООН розробили концепцію стійкого розвитку людства, яка передбачає два підходи: 1) стратегію «тотального очищення», що пов'язує стійкий розвиток людства з екологічно чистою енергетикою, безвідходною технологією, замкненими циклами виробництва тощо; 2) стратегію обмеженого споживання.

Країнами світу вже зроблено деякі конкретні кроки для обмеження забруднення атмосфери: підписано протоколи щодо поступового скорочення викидів вуглекислого газу (головного «винуватця» парникового ефекту), щодо повного припинення виробництва фреонів, які руйнують озоновий шар.

Слід пам'ятати, що всі глобальні проблеми взаємопов'язані й тому можуть бути вирішені тільки в комплексі і тільки спільними зусиллями світового співтовариства.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Екологічні проблеми – це такі зміни стану довкілля, які можуть погіршити умови життєдіяльності людини.
- ✦ Усі глобальні проблеми взаємопов'язані і можуть бути вирішені лише спільними зусиллями світового співтовариства.

Ключові терміни і поняття

✦ екологічні проблеми ✦ кислотні дощі ✦ теплове забруднення ✦ парниковий ефект ✦ озоновий шар ✦ деградація земель ✦ спустелення ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть екологічні проблеми, що поширені загалом у світі і зокрема в Україні.
II	Чому екологічні проблеми поширені повсюдно?
III	Поясніть, які існують способи вирішення екологічних проблем.
IV	Доведіть на конкретних прикладах, що різні екологічні проблеми пов'язані між собою.

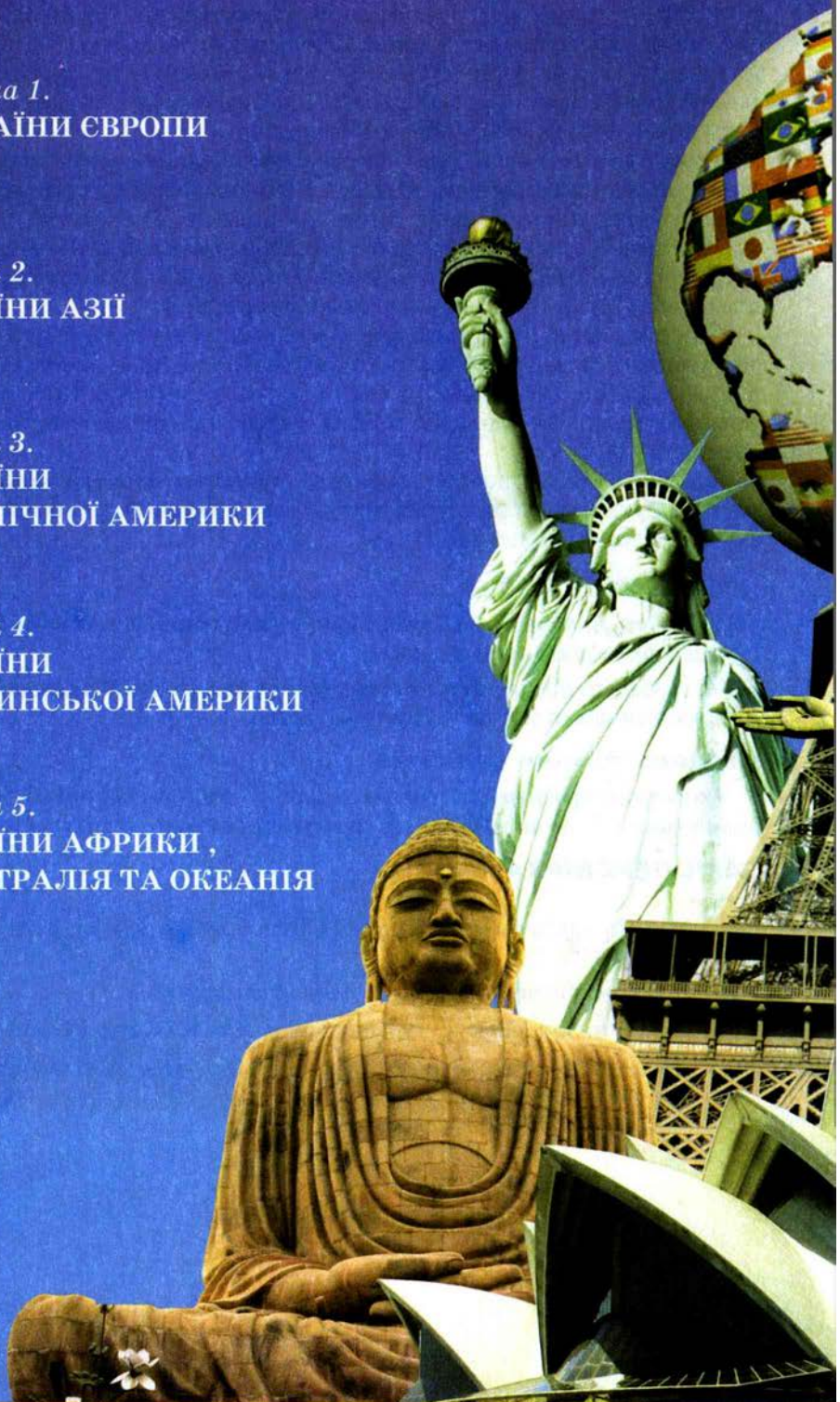
Тема 1.
КРАЇНИ ЄВРОПИ

Тема 2.
КРАЇНИ АЗІЇ

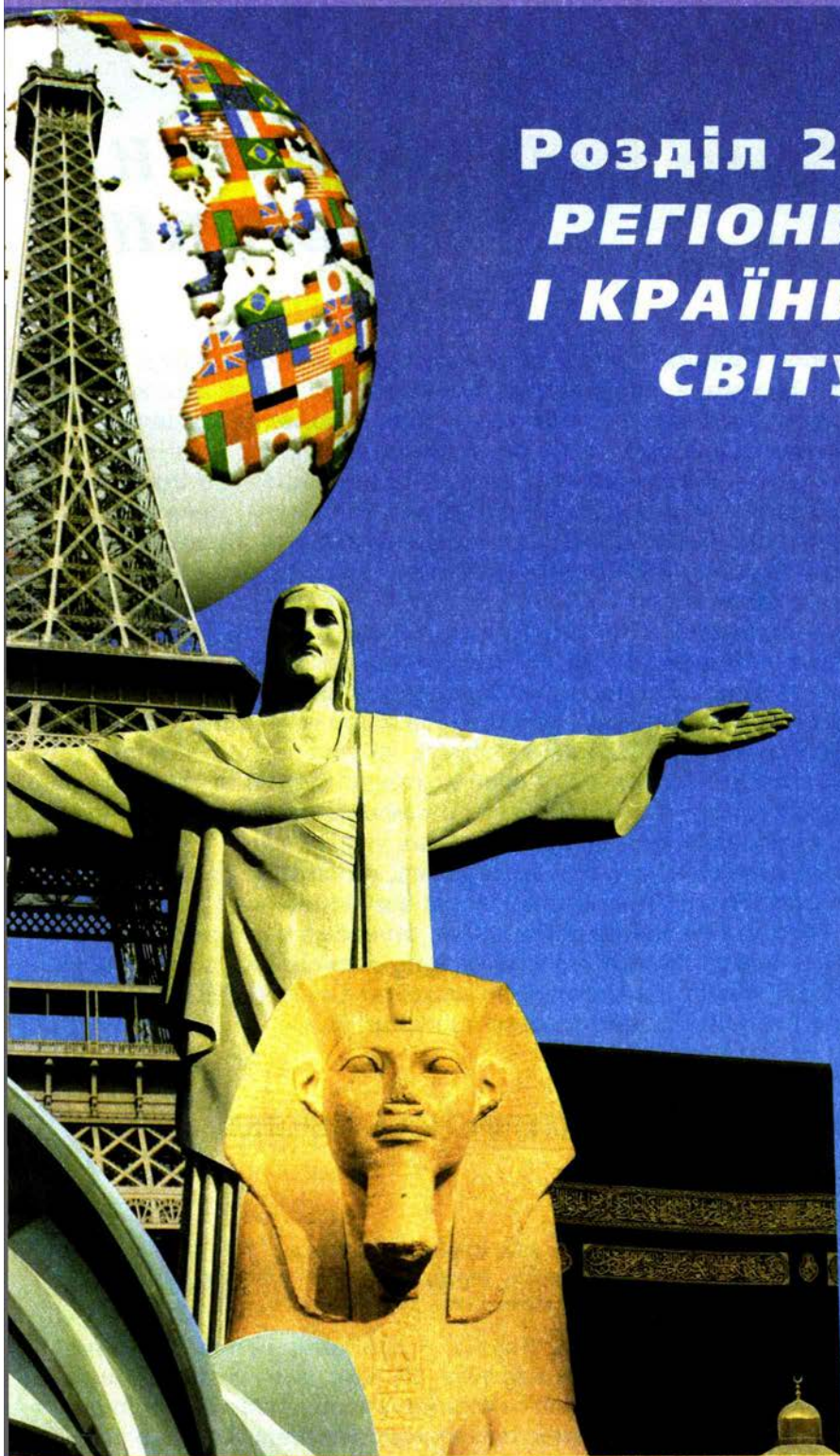
Тема 3.
**КРАЇНИ
ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ**

Тема 4.
**КРАЇНИ
ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ**

Тема 5.
**КРАЇНИ АФРИКИ,
АВСТРАЛІЯ ТА ОКЕАНІЯ**

**Розділ 2.
РЕГІОНИ
І КРАЇНИ
СВІТУ**

Тема 1.

КРАЇНИ ЄВРОПИ

Європа є одним з найбільш розвинутих регіонів світу. Вона завжди впливала і продовжує впливати на світову політику й економіку. Саме в Європі ще 450 р. до н. е. народилася демократія. Європа завжди була і є центром економічних і соціальних нововведень. Такі важливі критерії цивілізаційного прогресу, як всебічний розвиток особистості, якість життя, права людини, принципи й механізми її соціального захисту, були започатковані й набули динамічного розвитку саме в країнах Європи. Європа є батьківщиною багатьох велетів культури, серед яких Данте і Сервантес, Шекспір і Гете, Мікеланджело і Рембрандт, Бетховен і Моцарт, Толстой і Достоевський, Тарас Шевченко і Леся Українка. Проте, крім зазначених позитивних впливів європейської цивілізації, слід згадати й про такі прикрі факти в історії Європи, як Перша та Друга світові війни, так звана холодна війна. Попри це, Європа завжди була й залишається центром економічного прогресу. Як наслідок, багато європейських країн належать до найбагатших у світі. Європа – це регіон, у якому ми живемо, розвиваємося й розбудовуємо незалежну Україну, налагоджуємо відносини з найближчими і більш віддаленими сусідами, шукаємо надійних партнерів. Ось чому знання про соціально-економічні особливості країн усієї Європи надзвичайно важливі для інтелектуального розвитку кожної людини, зокрема європейця.

§23. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПИ

Географічна розминка

Пригадайте, де проходить межа між Європою та Азією.

Наведіть приклади європейських держав з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Які з них входять до Великої сімки?

Загальні відомості про регіон. Європа – західний *регіон* материка Євразія, який охоплює площу близько 10 млн км² з населенням понад 800 млн осіб. Європа омивається водами Атлантичного і Північного Льодовитого океанів, берегова лінія значно розчленована. Площа півост-

ровів становить четверту частину всієї площі континенту, а на острови припадає понад 700 тис. км². Найпівнічніші частини Європи розташовані за Полярним колом, а південні лежать у субтропічному поясі. Максимальна віддаленість території Європи від океану становить близько 1600 км, мінімальна – 600 км. Європа багата на різноманітні природні ресурси, серед яких найбільше господарське значення мають мінерально-сировинні, земельні та рекреаційні ресурси.

Європа є одним з основних осередків світової цивілізації, батьківщиною Великих географічних відкриттів, промислової революції, міських агломерацій, відіграє важливу роль у міжнародному географічному поділі праці.

Трансформація сучасної політичної карти Європи. Євроінтеграційні процеси. Кількість країн на карті Європи залежить від конкретних політичних, економічних і культурних позицій і є неоднозначною. Найбільше дискутується включення до складу Європи таких країн, як Туреччина, Косово, Кіпр, Казахстан і Республіки Закавказзя.

На політичній карті Європи (див. форзац) нині існує 44 незалежні суверенні держави (без Кіпру і Туреччини), які об'єднані не лише географічним положенням, а й міцними економічними і політичними зв'язками. За формою правління переважна більшість (34) держав є республіками, інші (10) – монархіями. Більшість держав унітарні за територіальним устроєм. Однак у межах Європи є й федерації, серед яких Австрія, Німеччина, Бельгія.

Політична карта Європи формувалася впродовж тривалої історії. Останні суттєві зміни на ній відбулися в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., коли була зруйнована соціалістична система і розпалися такі держави, як СРСР, Югославія, Чехословаччина. У європейському регіоні з'явилися молоді незалежні держави, серед яких і Україна, і почали одразу відігравати суттєву роль у політичному та економічному житті не лише Європи, а й усього світу.

Мал. 59. Штаб-квартира ЄС у Брюсселі

Практичне завдання

Користуючись політичною картою (див. форзац), назвіть усі молоді незалежні держави Європи.

У другій половині ХХ ст., особливо після Другої світової війни, у Європі інтенсивно відбувається економічне і політичне зближення держав. У 1991 р. процес *європейської інтеграції* набув нових рис: підписано Маастрихтську угоду про створення Європейського Союзу, яка набула чинності 1 листопада 1993 р. Саме із цієї дати Європейське співтовариство отримало сучасну назву – **Європейський Союз (ЄС)** (мал. 59).

Реалії сьогодення

Сучасна Європейська інтеграція. Можливості подальшого розширення ЄС були визначені в Копенгагенських критеріях на вступ (1993 р.), які дістали назву політичних. Пізніше були прийняті й економічні критерії для країн, що бажали вступити до ЄС (їх ще називають країнами-аплікантами). Так були створені основи майбутнього розширення найбільшої у світі інтеграційної організації. У 1997 р. був підписаний Амстердамський договір, який визначав вільне працевлаштування і права громадян у спільній Європі, свободу пересування, надання більшої ваги ЄС на міжнародній арені.

Потужне розширення ЄС розпочалося 1 травня 2004 р., коли членами цієї організації стали десять країн: Кіпр, Мальта, республіки Прибалтики (Латвія, Литва, Естонія), а також Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія. Пізніше, у 2007 р., до ЄС приєдналися Болгарія та Румунія. Виявили бажання стати членами ЄС ще кілька країн, серед яких Ісландія, Туреччина, Сербія, Чорногорія, Албанія, а також Україна.

Важливим кроком європейської інтеграції стало об'єднання національних грошових одиниць і впровадження в січні 2002 р. в обіг наднаціональної валюти – *євро* (мал. 60).

- Країни ЄС – члени Єврозони (16)
- Країни ЄС, що планують приєднатися до Єврозони (9)
- Країна ЄС, яка ухиляється від входження в Єврозону (1 – Велика Британія)
- Країна ЄС, яка має намір провести референдум з питання впровадження євро (1 – Данія)
- Країни, що не входять до ЄС, але використовують євро за домовленістю (3)
- Території, які не входять до ЄС, але використовують євро без домовленості (4)
- Країни, що не входять до ЄС

Мал. 60. Картосхема Єврозони

Унаслідок активного процесу розширення Європейський Союз став найбільшою і найпотужнішою організацією у світі з площею понад 4,3 млн км², населенням майже 494 млн осіб, з показником сукупного ВВП понад 14 трлн дол.

Особливості європейської моделі господарства. Господарство європейських країн, на відміну від інших країн світу, завжди вдосконалювалося на власній основі, спиралося на власний інтелект і духовний потенціал своїх народів. Європейську модель розвитку економіки характеризує високий ступінь відкритості.

Нині господарство більшості країн Європи переживає постіндустріальний етап розвитку і характеризується як ринкове, соціально орієнтоване. Дійсно, на основі ринкових реформ у Європі реалізується програма соціального вирівнювання, зменшення економічного і соціального розшарування населення, утримання доходів низькооплачуваних верств населення на пристойному рівні тощо.

Реалії сьогодення

Євро об'єднало країни в Єврозону. Введення євро стало підставою для створення Єврозони – регіону в межах Європи, що включає країни ЄС, офіційною валютою яких є євро (мал. 60). Ці країни мають право випускати монети і банкноти, що номінують євро. А Європейський центральний банк відповідає за грошово-кредитну політику країн Єврозони. Єврозона має наміри розширитися за рахунок інших країн ЄС. Крім того, цю валюту, за домовленістю чи навіть без неї, використовують окремі країни й території, що не входять до ЄС: усього 44 держави і 5 областей з населенням близько 500 млн осіб.

Проблема

Дія високих соціальних стандартів у країнах Європи свідчить про гуманітарну зрілість суспільства, проте є стримуючим чинником розвитку підприємництва. Адже саме підприємці податками, що постійно зростають, наповнюють переважно бюджет країн, зокрема для соціальних виплат. Поміркуйте, як можна вирішити цю реальну проблему.

Економічними перевагами європейських країн є стрімкий розвиток так званих *локомотивних галузей* господарства, які спрямовані на випуск високотехнологічної продукції. Галузями виробництва, які забезпечують на початку ХХІ ст. європейським країнам глобальну конкуренцію, є літакобудування (Франція, Нідерланди, Велика Британія), автомобілебудування (Німеччина, Франція, Швеція), програмне забезпечення (Ірландія, Німеччина, Бельгія), цифрове телебачення (Франція), фармацевтична промисловість (Німеччина, Франція), виробництво засобів мобільного зв'язку (Фінляндія, Швеція, Велика Британія), поліграфічне виробництво (Німеччина), банківська діяльність (Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Швейцарія, Іспанія), фінансові послуги (Велика Британія, Люксембург) тощо.

Реалії сьогодення

Найдешевші і найдорожчі країни Європи. За даними Евростату, європейські країни суттєво відрізняються за рівнем цін на товари і послуги, що значно впливає на настрої населення і його купівельну спроможність. Загалом у країнах Північної Європи ціни вищі, ніж у країнах Південної і Східної. У 2009 р. найдорожчою країною в ЄС була Данія, а найдешевшою – Болгарія. За найбільш вигідними цінами одягу можна було купити у Великій Британії, взуття – у Болгарії, в якій найнижчими є ціни й на меблі, холодильники, пілососи та іншу побутову техніку. У Великій Британії відмічено найнижчі ціни на електроніку: телевізори, DVD-програвачі, комп'ютери тощо.

Місце Європи у світовому господарстві та міжнародних відносинах. Країни Європи посідають провідне місце у світі. На них припадає майже 40 % сукупного валового світового продукту (ВСП). Європейські країни, особливо члени ЄС, мають досить високий рівень економічного розвитку, а за показником ВВП на душу населення входять до десятки перших країн світу. Частка країн Європи в промисловому виробництві становить близько 40 %. Європейські країни впродовж останніх років мали позитивні показники темпів зростання економіки.

Прогноз

Середньорічні темпи зростання за 2005–2007 рр. у країнах Європи становили пересічно 3 %. Однак у 2008 р. ці показники скоротилися вдвічі. У 2009 р. спад темпів зростання економіки тривав. За прогнозами ООН, у 2010 р. ці показники зростуть у середньому до рівня 0,5 %. У європейських країнах з перехідною економікою очікуються не лише нижчі темпи росту, а й більш значний спад економічного розвитку. У багатьох країнах з перехідною економікою реальні доходи прогнозуються нижчими, ніж 20 років тому.

Основними завданнями європейського розвитку на найближчі роки є подальше створення економічного, політичного, а згодом і регіонального союзу. Європейська спільнота спрямовує свої зусилля на розвиток тих регіонів, що мають відставання, на модернізацію галузей освіти, професійно-технічну підготовку та відповідну зайнятість населення в них. У найближчому майбутньому планується перетворення Європи на визнаний центр світової екологічної політики, удосконалення відносин з країнами, що розвиваються, утворення багатополярного міжнародного господарського середовища.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Європа – західний регіон материка Євразії, який охоплює площу близько 10 млн км² з населенням понад 800 млн осіб.
- ✦ Суттєві зміни на політичній карті Європи відбулися в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст.
- ✦ У результаті інтеграції утворився Європейський Союз, до якого нині входять 27 країн і де діє єдина валюта.
- ✦ Економіка більшості країн Європи характеризується як ринкова, соціально орієнтована.
- ✦ Європейський регіон посідає провідне місце у світі за економічними показниками.

Ключові терміни і поняття

- ✦ Європейський регіон ✦ інтеграція ✦ Європейський Союз ✦ Єврозона
✦ локомотивні галузі господарства ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть приклади країн Європи з різною формою правління і територіального устрою.
II	Наведіть приклади тих галузей господарства європейських країн, які свідчать про їхній постіндустріальний етап розвитку.
III	Поясніть позитивні й негативні наслідки реалізації соціальних програм у більшості розвинених європейських країн.
IV	Доведіть, що країни Європи відіграють провідну роль у світовому господарстві.

§24. ЄВРОПЕЙСЬКІ СУБРЕГІОНИ. ЗАХІДНА ЄВРОПА

Географічна розминка

Пригадайте, на які фізико-географічні країни поділяють Європу.

Назвіть критерії виділення економічних районів на певній території.

Поділ Європи на субрегіони: *Субрегіон* – це частина географічного регіону світу, що відрізняється схожими географічними умовами, населенням, господарством, а часто й історичним розвитком. За пропозицією ООН Європу зазвичай поділяють на такі субрегіони, як Північна, Південна, Західна і Східна (мал. 61). Цей поділ є суто географічним. Залежно від політичної та економічної ситуації окремі країни можуть належати до різних груп країн і відповідно субрегіонів. Наприклад, Велику Британію та Ірландію суто за географічними ознаками – розташуванням поза межами материкової Європи – відносять до Північної Європи, а за економічними показниками – до Західної Європи. Останніми роками, особливо після потужного розширення ЄС у 2004 р., стало актуальним виділення субрегіону Центральна Європа.

Нині до *Північного субрегіону*, окрім країн Скандинавії, Фінляндії та Ісландії, відносять Прибалтійські республіки – Латвію, Литву й Естонію. Це зумовлено не тільки розташуванням останніх трьох країн на півночі Європи, а й історичними особливостями їхнього розвитку.

До *Південної Європи* належать три країни Піренейського півострова – Португалія, Іспанія та Андорра, а також Італія, Мальта, Греція, Албанія та більшість країн Балканського півострова – колишніх республік Югославії. Звісно, до Середземномор'я належать такі країни-карлики, як Сан-Марино і Ватикан. У зв'язку зі вступом Кіпру до ЄС та асоційованим членством у ЄС Туреччини ці країни часто також відносять до Південної Європи.

Мал. 61. Європейські субрегіони

Субрегіон *Західна Європа* включає Німеччину, Францію, Монако, Велику Британію, Ірландію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург, Ліхтенштейн, Австрію, Швейцарію.

Країнами сучасної *Східної Європи* є Росія, Україна, Білорусь та Молдова. А такі країни, як Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Словенія, Румунія і Болгарія, тобто ті, які нещодавно стали членами ЄС, виділяють в окрему групу країн *Центральної Європи*.

Західна Європа. Субрегіон розташований у найвужчій західній суходільній частині Європи, що омивається водами Атлантичного океану, і включає Британські острови. Він охоплює площу понад 1,42 млн км² з населенням близько 255 млн осіб. Західноєвропейський субрегіон є ядром Західної цивілізації. Головними його рисами є переважання розвинутих країн, так званих країн-лідерів, наявність зрілої демократії та громадянського суспільства.

Географічне положення країн Західної Європи сприятливе. Це пов'язано з тим, що більшість з них мають вихід до моря, що позитивно впливає на розвиток міцних економічних зв'язків не тільки в межах субрегіону, а й з іншими регіонами Європи і світу. Важливим є також незначна віддаленість країн одна від одної. Це сприяє встановленню добросусідських відносин і розбудові єдиної Європи. Незважаючи на певну складність і мозаїчність рельєфу території субрегіону, кордони між окремими державами проходять переважно через такі форми поверхні, які не створюють значних перешкод для транспортних зв'язків.

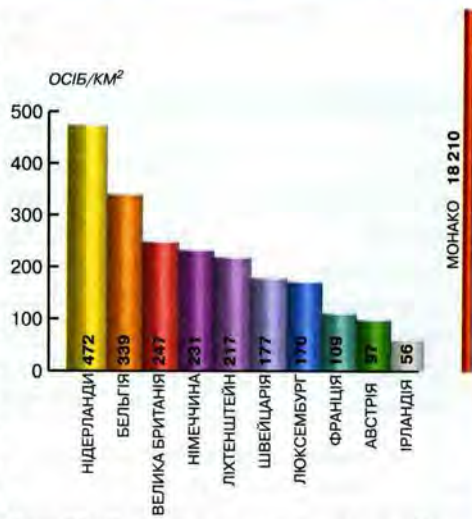
Природні умови і природні ресурси країн Західної Європи загалом сприятливі для розвитку господарства. Тут видобувають різноманітні мінерально-сировинні ресурси, зокрема вугілля у Великій Британії та ФРН, боксити у Франції, цинко-свинцеві руди у ФРН та Ірландії, калійні солі у ФРН та Франції, уран у Франції, нафту і газ на шельфі Північного моря та ін. Незважаючи на різноманітність корисних копалин, запаси багатьох з них близькі до виснаження. Так, вугільні басейни Англії та Німеччини, а також залізорудні басейни Франції, що були базою розвитку важкої промисловості, нині відіграють дедалі меншу роль як сировинні для паливно-енергетичної і металургійної галузей. Більшість країн Західної Європи не забезпечують власних потреб у мінеральних ресурсах, особливо енергетичних, тому змушені їх імпортувати. Західноєвропейські країни володіють різноманітними природно-рекреаційними ресурсами, які вдало використовують для розвитку туризму.

Усі країни субрегіону належать до першого типу відтворення населення з низькою народжуваністю і низьким рівнем природного приросту населення. Населення старіє, а коефіцієнт природного приросту в більшості країн не досягає нині відтворювального рівня і коливається в межах від 1,0 ‰ в Ірландії до 0,2 ‰ у Німеччині. Це змінило роль субрегіону у світовій системі зовнішніх міграцій населення. Нині він перетворився на головний осередок трудової імміграції, особливо з країн Центральної Європи та інших регіонів світу.

Більшість народів країн Західної Європи належить до індоєвропейської мовної сім'ї, однак їхня етнічна карта дуже строката. Тут є однонаціональні країни, наприклад Ірландія, ФРН, Австрія. Є країни, де пере-

важає одна нація, але наявні національні меншини, наприклад Велика Британія, Франція. Трапляються двонаціональні країни, як-от Бельгія, та країни зі строкатішим національним складом, наприклад Швейцарія. В усіх країнах Західної Європи панівною релігією є християнство – католицизм і протестантизм.

Західна Європа є однією з густозаселених територій світу (мал. 62). Зокрема, країни Бенілюксу належать до таких, де густина населення є однією з найбільших у світі. Пересічно в країнах субрегіону на площі 1 км² проживає 120 осіб. Понад 80 % людей живе в містах. Тут спостерігається значна концентрація великих міст і міських агломерацій.

Мал. 62. Густина населення в країнах Західної Європи

Практичне завдання

За картами атласу визначте найбільші міста і міські агломерації в країнах Західної Європи. Назвіть країни – лідери за кількістю великих міських агломерацій.

Як і в більшості розвинутих, урбанізованих територій, населення Західної Європи зайняте переважно у сфері послуг, включаючи туризм і фінансовий бізнес.

Проблема

У країнах Західної Європи скорочується кількість робочих місць у таких високотехнологічних галузях промисловості, як автомобільна, електронна, авіакосмічна, що пов'язано з автоматизацією виробництва і кризовими фінансовими та іншими економічними процесами, які періодично охоплюють ці галузі у зв'язку з глобалізацією світового господарства. Запропонуйте свої способи виходу із цієї проблеми сьогодення.

Країни Західної Європи відрізняються високим рівнем охорони здоров'я, освіти і соціальної захищеності, низьким рівнем бідності, а середня тривалість життя населення тут наближається до 80 років.

Західноєвропейські країни – Німеччина, Велика Британія, Франція – є економічними лідерами за показником ВВП не тільки у Європі, а й у світі, а їхній ВВП на душу населення в кілька разів перевищує середньо-світовий рівень.

Прогноз

За оцінкою МВФ, попри фінансово-економічні негаразди, показник ВВП на душу населення в країнах Західної Європи загалом буде зростати (див. таблицю 1).

Таблиця 1. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Західної Європи, дол.

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Австрія	38 744	38 920	39 632	40 949	42 543	44 314
Бельгія	34 905	34 872	35 436	36 396	37 679	39 058
Велика Британія	35 286	34 881	35 402	36 541	37 838	38 808
Ірландія	39 383	38 253	38 746	39 926	41 404	42 947
Люксембург	78 108	77 228	78 569	80 629	83 276	86 160
Нідерланди	38 675	38 393	39 105	40 526	42 337	44 242
Німеччина	33 804	33 638	34 383	35 580	37 030	38 641
Франція	33 334	33 445	34 046	35 060	36 372	37 788
Швейцарія	41 840	41 822	42 431	43 592	45 109	46 694

У галузевій структурі господарства західноєвропейських країн переважає сфера послуг (так звані галузі сервісного сектору), при цьому ефективно розвивається й матеріальне виробництво (промисловість і сільське господарство), яке є надзвичайно високотехнологічним. Ці країни мають провідні позиції у сфері інновацій, високий рівень конкурентоспроможності національних господарств, високі соціальні стандарти.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Європу поділяють на такі субрегіони, як Північна, Південна, Західна, Східна та Центральна Європа.
- ✦ Головними рисами субрегіону є переважання розвинутих країн, наявність зрілої демократії та громадянського суспільства з високими соціальними стандартами.
- ✦ У країнах Західної Європи спостерігаються старіння населення, трудова імміграція, значна концентрація великих міст і міських агломерацій.
- ✦ У галузевій структурі господарства країн субрегіону переважає сфера послуг і високотехнологічні галузі промисловості та сільського господарства.

Ключові терміни і поняття

✦ субрегіон ✦ субрегіони Європи: Західна Європа, Північна Європа, Південна Європа, Східна та Центральна Європа ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Що покладено в основу виділення субрегіонів у Європі?
II	Назвіть приклади країн, що належать до різних субрегіонів Європи.
III	Поясніть, які чинники більше впливають на розвиток господарства країн Західної Європи: сприятливе економіко-географічне положення і наявність природних ресурсів, наявність дешевої робочої сили і переважання міських жителів чи розвиток науки та інноваційних технологій виробництва.
IV	Доведіть, що субрегіон Західна Європа посідає провідні позиції у світі.

§25. ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНИ

Географічна розминка

Пригадайте, коли відбулося об'єднання Західної і Східної Німеччини.

Поміркуйте, як рельєф, корисні копалини та внутрішні води впливають на розвиток господарства країни.

Загальні відомості про країну. Офіційна назва Німеччини – Федеративна Республіка Німеччини, її площа 357,04 тис. км², населення – понад 82 млн осіб. Німеччину справедливо називають європейським велетнем. Так, за площею вона перебуває на п'ятому місці в Європі після України, Франції, Іспанії та Швеції. За кількістю населення країна посідає перше місце серед країн Західної Європи і друге серед усіх європейських держав. А її середня густота населення є однією з найвищих у Європі і становить 230 осіб на км².

Німеччина – це парламентська республіка за формою правління і федеративна держава за формою державного устрою. Вона поділяється на 16 федеральних земель (мал. 63). Найбільшою із земель є Баварія, а найзаселенішою – Північний Рейн-Вестфалія. Три із шістнадцяти федеральних земель є фактично містами. Це столиця ФРН Берлін, північне портове місто Гамбург і промислове місто Бремен. Серед інших міст Німеччини слід згадати Мюнхен – столицю Баварії, Франкфурт-на-Майні – найбільший аеропорт материкової Європи та ін. Державна мова в країні німецька, грошова одиниця – євро.

Географічне положення. ФРН розташована на сході Західної Європи в оточенні добре розвинених європейських країн, її економічних і політичних партнерів, що є вигідним насамперед для ведення зовнішньоекономічної діяльності. На півночі Німеччина межує з Данією, на сході її сусідкою є Польща, а на південному сході – Чехія. На півдні ФРН має спільні кордони з Австрією і Швейцарією, на заході з Францією, а на північному заході з країнами Бенілюксу. На півночі територія Німеччини омивається Північним і Балтійським морями, проте їхня мілководність і відсутність глибоководних природних проходів (фарватерів) до найбільших німецьких портів – Гамбурга та Бремена, робить Німеччину малоконкурентною з портами інших країн Західної Європи.

Природні умови й ресурси країни різноманітні, але не забезпечують повністю всіх її потреб. Поверхня Німеччини поступово знижується з півдня на північ, де представлена широкою і плоскою Північнонімецькою рів-

Мал. 63. Федеральні землі ФРН

ниною. Рівнинний *рельєф*, а також сприятливий *клімат* є основними чинниками розвитку тут сільського господарства. Центральна і південно-західна частини країни представлені середньовисотними горами, багатими на лікувальні мінеральні води, які використовують у рекреаційному господарстві. На півдні Німеччини здіймаються Альпи, яким передуює Баварське плоскогір'я. Ця місцевість цілорічно приваблює сюди туристів.

Північнонімецькою рівниною течуть *річки* Одер, Ельба, Візер. Вони об'єднані між собою каналами, які виконують роль важливих водних транспортних шляхів. На південному заході Німеччини розташована долина повноводного Рейну, який відіграє значну економічну роль для країни і має статус міжнародної річки. На півдні країни тече Дунай, що забезпечує водою великі міські агломерації.

До середньовисотних гір та їхніх передгір'їв тяжіють родовища кам'яного вугілля і рудних *корисних копалин*, нафта і природний газ зосереджені на Північнонімецькій рівнині. Переважно в Східній Німеччині є незначні поклади бурого вугілля. Запаси природного газу, що становлять понад 300 млрд м³, використовують в енергетиці, однак ці об'єми не забезпечують повністю потреб країни. Німеччина багата на різноманітні солі, зокрема калійні. Значними є запаси сировини для виробництва будівельних матеріалів, керамічних виробів і скла.

Народонаселення і культура. Незважаючи на від'ємний природний приріст, кількість населення Німеччини зростає, але переважно завдяки іммігрантам. З майже 82 млн мешканців понад 7 млн – це іноземці, а ще 4 млн є етнічними німцями, що народилися поза країною. У національному складі населення ФРН переважають німці (майже 92 %). Серед інших національностей найбільший відсоток становлять турки (2 %), а ще понад 6 % – це серби, хорвати, італійці, росіяни, євреї, греки, поляки, курди, араби, іспанці. Щодо віросповідання населення Німеччини, то близько 40 % віруючих належать до протестантів, які мешкають на сході, півночі і в центрі країни, 35 % – до католиків, що населяють переважно південь і захід, майже 2 % – це мусульмани.

Прогноз

За даними Міжнародної організації міграції, Німеччина посідає третє місце в світі за кількістю іммігрантів, значна частка яких є трудовими мігрантами. За даними Федерального агентства зайнятості Німеччини, нині понад 80 % виданих іммігрантам дозволів на роботу припадає на громадян країн Центральної Європи. Спостерігається тенденція до міграції із цих країн висококваліфікованих спеціалістів. Більшість працівників, що приїждять на роботу, родом з Польщі, Чехії та Румунії.

Особливості народів і націй

Рисами характеру німців є скромність, чесність і домовитість. З усіх цивілізованих націй німці легше і найдовше здатні підкорятися урядам, під владою яких вони живуть. За темпераментом німців відносять до флегматиків. Їм притаманні розсудливість, прагматизм і наполегливість у досягненні мети, а також здатність витримувати труднощі, але у кмітливості й смаку вони дещо поступають англійцям, французам та італійцям. Німці дуже люблять спорт, подорожі, цінують сімейні традиції. Населені пункти країни відрізняються високим рівнем благоустрою і чистотою.

Господарство. ФРН – це високорозвинута країна Європи й світу, що входить до Великої сімки. Господарська модель розвитку ФРН представлена соціально-ринковою системою, яка являє собою компроміс між економічним зростанням і рівномірним розподілом багатства. За показником ВВП Німеччина тривалий час не опускається нижче п'ятого місця у світі.

Проблема

Нині у ФРН низькі темпи росту ВВП, що є наслідком доволі щедрих соціальних програм. Майже 40 % чистого прибутку компаній ФРН йде на оплату праці, у численні соціальні фонди. Витрати на соціальне забезпечення пенсіонерів зростають. Високий рівень допомоги з безробіття часто породжує утриманські настрої в німецькому суспільстві. Поміркуйте, як можна поліпшити таку ситуацію.

У галузевій структурі господарства Німеччини, типовій для постіндустріальних країн, на сферу послуг припадає більше 68 % ВВП, на промисловість – 30 %, а на аграрний сектор – лише близько 2 %.

Промисловість Німеччини значно залежить від зовнішніх ринків сировини і збуту продукції. ФРН є одним з найбільших у світі виробників сталі, вугілля, цементу, хімічних товарів, транспортних засобів, верстатів, електроніки, суден, продуктів харчування та текстилю. Однак не всі галузі промисловості розвиваються нині успішно, що пов'язано як з міжнародною конкуренцією, так і з внутрішньою кризою. Так, конкуренції після воз'єднання країни не витримують більшість промислових підприємств Східної Німеччини. Існують певні проблеми у розвитку й *чорної металургії*, хоча за обсягом виробництва її продукції ФРН значно випереджає інші країни Західної Європи. Нині переважає передільна металургія, яка розміщена в багатьох районах Німеччини. Однак більшість основних потужностей чорної металургії зосереджено в межах давніх металургійних районів – Рурському і Нижньорейнському. *Кольорова металургія* працює переважно на імпортній сировині, тому її розміщення визначається транспортними умовами і дешевими енергоресурсами. Найголовнішим районом виплавки алюмінію є Північний Рейн-Вестфалія з центрами Ессен, Ферде, Норф; мідь виробляють у Гамбурзі, Люнені, Оснабрюке, Любеку та ін.

Однією з найважливіших галузей міжнародної спеціалізації країни є багатогалузевий *машинобудівний комплекс*, продукція якого забезпечує більше половини всього товарного експорту. Великими центрами машинобудування є Мюнхен, Нюрнберг, Манхайд, Гамбург, Берлін і Лейпциг (мал. 64). До галузей спеціалізації належить

Мал. 64. Міста ФРН – центри машинобудування

також *хімічна промисловість*. Головними районами концентрації хімічного виробництва є Рейнсько-Вестфальський, Рейн-Майнський та Верхній Рейн, де виробляється понад 50 % усієї продукції галузі. Найбільшими центрами є Леверкузен, Кельн, Весселінг, Франкфурт-на-Майні, Людвігсгафен та ін.

Провідні підприємства

Промислові гіганти. В організаційній структурі промисловості Німеччини основну роль відіграють інтегровані фірми – концерни. А всі найбільші промислові компанії – це ТНК, окремі з яких, особливо в галузях міжнародної спеціалізації, належать до найбільших корпорацій світу. Так, автомобільними гігантами є корпорації, «Даймлер-Крайслер» і «Фольксваген». Лідерами європейської хімічної і хіміко-фармацевтичної індустрії є німецькі концерни «Басф», «Бауер», які мають приблизно однаковий торговельний оборот і кількість працюючих. Найбільшими електротехнічними корпораціями Німеччини є «Сіменс» і «Бош».

Сільське господарство. У сільському господарстві Німеччина використовує майже 50 % своєї території. У галузевій структурі аграрного сектору господарства домінуючим є *тваринництво*, зокрема скотарство, свинарство і птахівництво. Ці галузі виробляють до 70 % товарної продукції. У *рослинництві* значні площі охоплено кормовими культурами (кормовий буряк, кукурудза на корм, люцерна, конюшина), що зумовлено потребами тваринництва, проте значну кількість кормового зерна Німеччина ще й імпортує. Продовольчим зерном країна забезпечує себе майже повністю. Тут вирощують переважно жито (3/4 збору зернових), овес, ячмінь. Добре розвиваються такі галузі рослинництва, як картоплярство, виноградарство і садівництво. Сільське господарство є потужною базою для розвитку харчової промисловості.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, назвіть основні галузі харчової промисловості Німеччини. Які з них виробляють продукцію на експорт? Які з німецьких товарів харчової промисловості є на українському ринку?

Сфера послуг ФРН представлена багатьма галузями, серед яких насамперед ті, що забезпечують соціальні потреби населення: освіта, охорона навколишнього середовища, медичне обслуговування, соціальне забезпечення, а також торгівля, громадський транспорт і банківська сфера. Найбільшу частку становлять *торгівля* і *транспорт*, у яких залучено близько 20 % робочої сили країни.

Провідні підприємства

Позиції лідерів торгівлі і транспорту. Німецька компанія «Метро» є європейським торговельним лідером, щорічний торговельний обіг якої становить близько 50 млрд євро і в якій працює майже 250 тис. населення. Найвищі сходинки на європейському транспортному ринку посідають німецькі компанії «Люфтваганза» (авіаційний транспорт) з торговельним обігом у 17 млрд євро і з кількістю зайнятих 90 тис. та «Вайн» (залізничний транспорт), відповідні показники якої становлять близько 16 млрд євро та 214 тис. працівників.

Мал. 65. Книжковий фестиваль у Німеччині

Мал. 66. Автомобільна виставка в Мюнхені

Німеччина є світовим лідером у банківській сфері. Тут створена двоступенева банківська система, яка складається з головного Дойче Бундесбанку, Центральних банків земель і численних відділень і філій. Крім того, існують приватні банки, функції яких чітко регламентовані.

У Німеччині переважає діловий та екскурсійний туризм. Серед туристичних міст варто згадати Берлін з Бранденбурзькими воротами, Дрезден з палацовим комплексом Цвінгер та Дрезденською картинною галереєю, Гамбург, Бремен, Кельн, Дюссельдорф, Мюнхен – міста проведення різноманітних виставок і фестивалів світового рівня (мал. 65, 66).

Рекреаційний туризм у країні пов'язаний з наявністю бальнеологічних ресурсів – мінеральних вод. Тут діє близько 50 курортів, багато з яких надзвичайно престижні, зокрема Баден-Баден, Бад-Кіссинген, Бад-Фюссінг та ін. Щорічно на німецьких курортах оздоровлюється понад 1 млн осіб. Гірськокліматичні курорти зосереджені в німецьких Альпах.

Зовнішньоекономічна діяльність. За обсягами експорту ФРН посідає 2–3 місця у світі. Основними експортними товарами є автомобілі та технологічне обладнання, метал, продукти харчування, продукція хімічної, хіміко-фармацевтичної, текстильної та швейної промисловості. Подібним до експорту є й перелік імпортованих товарів, проте в ньому значну частку становлять енергоносії – природний газ і нафта. Географія експорту та імпорту подібна до інших країн Євросоюзу. Майже 60 % експорту та імпорту припадає на країни ЄС. Потужними торговельними партнерами Німеччини є також США та Японія. Останнім часом активізувалися торговельні процеси з країнами Центральної Європи і Росією.

ФРН є одним з найбільших інвесторів для Іспанії, Португалії, Греції та інших країн ЄС. Справжній німецький «інвестиційний бум» наприкінці ХХ ст. пережили й США. Значно посилюється інтерес німецьких інвесторів до країн Центральної і Східної Європи, зокрема в галузях зв'язку, автомобілебудування, хімічної промисловості.

Україна також входить до двадцяти найважливіших партнерів Німеччини. У нашій країні діють близько 500 спільних українсько-німецьких підприємств. ФРН експортує до України різноманітну продукцію машинобудування, тканини, одяг, продукти харчування. В останні роки значно розширилося співробітництво двох держав у сфері науки, освіти й культури. В Україні продуктивно працюють бюро різноманітних німецьких фондів (Аденауера, Еберта, Зайделя), відділення інституту Гете. У Німеччині стажуються українські менеджери, студенти і викладачі.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

124

2 РОЗДІЛ

- ✦ Об'єднана Німеччина – це розвинена країна Західної Європи, що має великі розміри території, значну кількість і густоту населення.
- ✦ Різноманітні природні умови і ресурси не забезпечують усіх потреб країни, тому окремі галузі господарства орієнтуються на імпорту сировину.
- ✦ У національному складі населення ФРН переважають німці.
- ✦ Економіка країни ринкова, соціально орієнтована. Галузями міжнародної спеціалізації є машинобудування, хімічна, харчова і легка промисловість.
- ✦ Сфера послуг, зокрема такі галузі, як торгівля, транспорт і банківська сфера, за створенням ВВП посідає передові позиції.
- ✦ Найголовнішими зовнішньоекономічними партнерами Німеччини є країни ЄС, США та Японія.

Ключові терміни і поняття

✦ Федеративна Республіка Німеччини ✦ федеральні землі ✦ соціально-ринкова економіка ✦ постіндустріальна країна ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитну картку Німеччини.
II	Назвіть галузі господарства і продукцію Німеччини, яка має європейське і світове значення.
III	Поясніть розташування різних центрів розвитку промисловості Німеччини, користуючись картою атласу.
IV	Оцініть роль ФРН в об'єднаній Європі.

§26. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

Географічна розминка

Назвіть острови, на яких розташувалася Велика Британія.

Назвіть природні ресурси, які здавна використовували на території країни.

Загальні відомості про країну. Офіційна назва Великої Британії – Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, площа – 244,1 тис. км², населення – 61,8 млн осіб. Форма державного правління – парламентська монархія. Главою держави є королева. У державі не написана Конституція, а законодавство складається з актів конституційного характеру, які в сукупності є Конституцією країни. Проте відсутність основного закону не заважає населенню країни бути законослухняним.

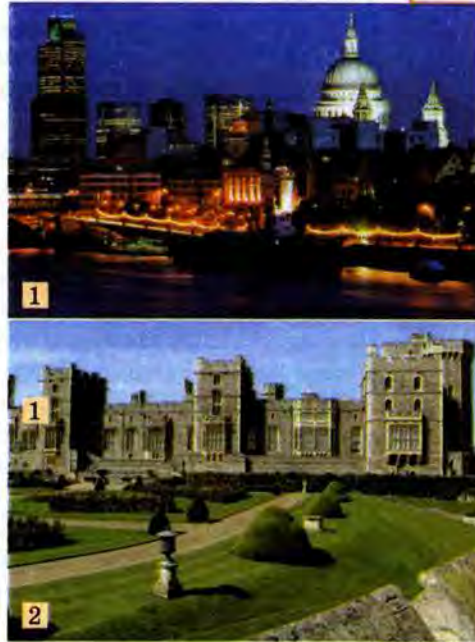
Велика Британія – унітарна держава з наданням прав адміністративної та політичної автономії Шотландії, Уельсу, Північній Ірландії. Країну поділяють на чотири історико-географічні області: Англія, Уельс, Північна Ірландія і Шотландія, особливий статус мають острів Мен і Нормандські острови. Велика Британія має острівні володіння за межами

своїєї території, вона зуміла зберегти економічні зв'язки з колишніми колоніями, створивши Співдружність Британських Націй. Це одна з небагатьох держав ЄС, яка поки що зберігає свою національну валюту *фунт стерлінгів*.

Столиця держави Лондон – один з найбільших фінансових, економічних, культурних центрів Європи і світу. Тут діє понад 30 музеїв, серед яких Тауер, музей Вікторії та Альберта, музей воскових фігур Мадам Тюссо. Лондон внесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як місто, в якому зібрано велику кількість пам'яток культури – Вестмінстерське абатство XI ст. з Куточком поетів, Віндзорський замок, Куточок ораторів у Гайд-парку, колона Нельсона та ін. Привертають увагу й численні парки міста (мал. 67).

Географічне положення. Велика Британія – це острівна країна. Берегова лінія Британських островів значно розчленована численними затоками і утворює великі півострови – Уельс і Корнуолл. Найближче до Королівства розташована Франція, з якою зв'язок здійснюється через протоки Ла-Манш (тунель під Ла-Маншем) і Па-де-Кале, а також Бельгія і Нідерланди, які межують з ним також по морю. Велику Британію часто називають західними воротами до Європи, що повністю виправдано, бо саме ця країна стоїть на перетині важливих повітряних і морських шляхів Старого світу з Новим. Таке розташування Великої Британії значно впливало на розвиток країни впродовж усієї її історії.

Природні умови і ресурси. Райони Великої Британії дуже відрізняються за рельєфом, кліматом і пануючими ландшафтами. На півночі і заході країни переважає гірський *рельєф*, на південному сході – рівнинний. Найбільш гористою є територія Шотландії. Значна частина території країни добре освоєна, а близько 3/4 її площі – це сільськогосподарські угіддя (мал. 68).

Мал. 67. Лондон – столиця Великої Британії (1), Вестмінстерський палац (2)

Мал. 68. Сільськогосподарські угіддя Великої Британії

Велика Британія не відрізняється різноманітністю *корисних копалин*, проте окремі з них відіграли у свій час суттєву роль у формуванні промислових районів країни. Найбільше значення мали запаси кам'яного вугілля, які зосереджені в трьох басейнах країни – Йоркширському, Нортумберленд-Даренському та Південно-Уельському. Нині роль вугілля суттєво зменшилася. Натомість зріс видобуток нафти й газу на шельфі Північного моря. Велика Британія раніше використовувала власну залізну руду для потреб металургії. Нині галузь перейшла на якіснішу імпортовану руду. З інших корисних копалин заслуговують на увагу родовища каоліну, кам'яної та калійної солі. Досліджуються родовища уранових руд.

Клімат Великої Британії морський, дуже м'який і вологий на заході та більш сухий на сході. У ґрунтовому покриві переважають підзолисті й бурі лісові ґрунти, які суттєво окультурені і дають високі врожаї. Особливості ґрунтово-кліматичних умов визначають спеціалізацію сільськогосподарства західної і східної частин країни.

Річки Великої Британії повноводні, близько розташовані одна до одної, що дало змогу об'єднати їх каналами і створити густу мережу транспортних шляхів. Порізаність берегової лінії і зручність гирлових частин річок, які далеко заходять у суходіл, позитивно впливає на створення портів, які стали важливими транспортними вузлами.

У Великій Британії переважають культурні *ландшафти*, хоча в багатьох місцях збереглися куточки незайманої природи, що вражають своєю красою всіх відвідувачів.

Народонаселення і культура. Нині для країни характерний низький природний приріст (0,4 ‰), з цим пов'язане «старіння нації» і проблеми відтворення працездатного населення. Англійці становлять близько 80 % населення країни. Вони є нащадками англосаксів і норманів. Близько 15 % – це шотландці, валійці та ірландці – нащадки кельтів. До 5 % припадає на іммігрантів з країн Співдружності. За віросповіданням переважають англікани. Серед віруючих є католики і незначна частка мусульман.

Особливості народів і націй

Англійці відрізняються поміркованістю, про яку вони не забувають ні під час роботи, ні під час відпочинку. Їм притаманна любов до порядку, комфорту, потяг до розумової діяльності. Вони люблять гарний транспорт, свіжий костюм і багату бібліотеку. Увагу привертає англійський спосіб життя, зокрема прихильність до традицій, повага до королівської сім'ї, своя система мір, лівосторонній рух, традиції в харчуванні, старомодні кеби та омнібуси на вулицях, зневага лондонських клерків до портфелів.

У країні спостерігаються одна з найвищих у Європі густота населення і дуже високий рівень урбанізації. У містах проживає понад 90 % населення. Велика Британія має високоефективний ринок праці, що забезпечує досить високий рівень зайнятості населення. Рівень безробіття приблизно вдвічі нижчий, ніж у Німеччині та Франції. Держава, не втручаючись у регулювання зайнятості населення, активно стимулює створення нових робочих місць у приватному секторі господарства.

Соціальні проблеми сучасної Великої Британії пов'язані з іммігрантами, з якими часто виникають і загострюються трудові конфлікти.

Велика Британія має надзвичайно цікаву й давню культуру. Країна дала світу багатьох діячів науки і культури, серед яких філософ Р. Бекон, мандрівники-дослідники Ф. Дрейк, Дж. Кук, біологи і медики Ч. Дарвін, Ф. Хопкінс, А. Флемінг, літератори В. Шекспір, Д. Дефо, Дж. Свіфт, С. Моем, Р. Кіплінг, Дж. Прістлі та ін., музиканти У. Бьорд, Б. Бріттен, група «Бітлз».

Господарство. Велика Британія є однією з найрозвинутіших країн світу, провідною торговельною країною, світовим фінансовим центром. ВВП країни становить понад 2 трлн дол. Країна вибудовує свою ринкову модель господарського розвитку, що має такі особливості: мінімум державного втручання і максимум приватної ініціативи. Велика Британія посідає провідне місце в науково-технічних розробках, у розвитку новітніх технологій.

Структура господарства Великої Британії в загальних рисах повторює німецьку. У ній на сферу послуг припадає понад 73 % ВВП, а на промисловість і сільське господарство відповідно лише 25 % і близько 2 %.

Прогноз

За економічним прогнозом Британської торгової палати (БТП) спад економічного розвитку у 2009 р. становив близько 4 %, але вже в 2010 р. фіксується зростання на 1,1 %, а в 2011 р. ВВП Великої Британії, як очікується, зросте на 1,9 %. На думку БТП, зростатиме до середини 2010 р. й кількість безробітних з 2,43 млн до пікової цифри понад 3 млн осіб, або 9,6 % усього працездатного населення.

Промисловість. За обсягами промислового виробництва Велика Британія посідає п'яте місце у світі. Як і в інших країнах Західної Європи, у Великій Британії існують галузі, які всіляко підтримуються урядом. Це передусім *металургійна промисловість*. Нині збереглося п'ять металургійних районів. Однак змінилася географія розміщення металургійної промисловості.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, назвіть металургійні райони Великої Британії. Поясніть, чому розміщення підприємств чорної металургії змістилося на узбережжя у порти.

Такою самою галуззю є *текстильна промисловість*, географія якої збереглася з епохи промислового перевороту. Бавовняна промисловість зосереджена у Ланкаширі, вовняна – в Йоркширі, лляна – у Північній Ірландії, а трикотажна – у Східному Мідленді.

Досить сильними є позиції Великої Британії в енергетичній, нафтохімічній, харчовій галузях промисловості та в багатогалузевому *машинобудуванні*. Хоча машинобудівний промисловий комплекс зазнав кризи і значних структурних змін, його частка впродовж останніх років зростає. Найбільш значущі позиції в машинобудуванні має виробництво двигунів, літаків і космічного обладнання, виробництво комп'ютерів, телефонів, засобів зв'язку, радіоелектронного обладнання, а також автомобілів. При цьому значно зменшилися обсяги суднобудування, проте Велика Британія залишається одним з найбільших у світі виробників військових та спеціалізованих суден.

Найбільшим центром розвитку електроніки та електротехніки є Лондонська агломерація, проте зростає роль і Глазго, Едінбурга та Данді, які справедливо називають «Силіконовою долиною Шотландії». Авіаракетна галузь розміщена в Лондоні, Бристолі і Східному Мідленді. Верстатобудування та приладобудування приурочені до Бірменгена, а важке машинобудування – до металургійних районів Північного Сходу Англії.

Провідні підприємства

Лідери британської економіки. П'яте місце у світі за торговельним обігом посідає нафтопереробна компанія «Брітіш Петроліум». Наступна за нею авангардна трійка представлена виробництвом первинних пластмас і пластику, фармацевтичних товарів (компанія «GSK») та органічної хімії. Британські компанії «Брітіш Телеком», «Ракал Електронікс», «Сіменс Плессі» є традиційно сильними в електротехнічній промисловості. Приватизована компанія «Брітіш Аероспейс» спеціалізується на випуску широкого спектру космічних апаратів, ракет, літаків тощо, а «Роллс-Ройс» – один зі світових лідерів з виробництва авіадвигунів. Харчова промисловість представлена багатьма гігантами, серед яких «Юнілевер» – британсько-нідерландський консорціум, торговельний обіг якого понад 50 млрд євро, а кількість зайнятих становить понад 250 тис. осіб.

Сільське господарство Великої Британії є типовим для постіндустріальних країн ЄС з досить низькою часткою у структурі ВВП та з високим рівнем фінансової підтримки з боку держави та країн ЄС.

Проблема

Обсяги виробництва продукції в аграрному секторі господарства країни постійно скорочуються, що пояснюється аграрною політикою ЄС, спрямованою на контроль за обсягами продукції, що випускається, та частими хворобами сільськогосподарських тварин останніми роками. Поміркуйте, як вирішити проблему збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і при цьому виконати всі угоди «Спільної аграрної політики» країн ЄС.

Сільське господарство характеризується наявністю великих землеволодарів (*лендлордів*), які здають свої землі в аренду, особливо на південному сході країни. У структурі галузі переважає *тваринництво*, що зумовлено наявністю цілорічних продуктивних пасовищ. Основними галузями тваринництва, як і в інших країнах Західної Європи, є розведення великої рогатої худоби, свинарство і птахівництво. У *рослинництві* третина земель охоплена зерновими культурами, серед яких провідними є пшениця і ячмінь. На половині ріллі вирощують багаторічні трави, незначні ділянки відведені під вирощування картоплі, цукрового буряку, городини та ягід.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, назвіть основні землеробські і тваринницькі райони Великої Британії.

Сфера послуг. Враховуючи острівне положення країни, важливою галуззю сфери послуг є *транспорт*, представлений усіма видами. Після

введення в експлуатацію Трансламаншського тунелю, завдовжки понад 50 км, країна отримала прямий вихід до континентальної транспортної системи. Велика Британія посідає одне з перших місць у Європі за розвитком морського транспорту. Вона володіє однією з найбільших авіакомпаній світу («Брітїш Ейрвейз»), яка за протяжністю авіаліній є абсолютним лідером у Європі, проте за торговельним обігом поступається німецькій «Люфтганзі».

Досить сильними є позиції Великої Британії в галузі *телекомунікацій*, *банківському* секторі, концентрація та централізація в якому призвела до формування потужних фінансових груп. Частка британських банків у міжнародному кредитуванні перевищує 20 %.

Велика Британія відіграє значну роль у сфері *туризму*. Вона є країною переважно ділового, пізнавального, спортивного та освітнього туризму. Крім Лондона, привабливими для туристів є молодіжний центр країни Ліверпуль, університетські міста Оксфорд та Кембридж, шотландські міста Единбург і Глазго – центри мистецтва і проведення фестивалів, Кардіфф – столиця Уельсу, яка збирає шанувальників пам'яток Середньовіччя, а також курортні райони на півдні Англії (Боримут).

Рівень розвитку господарства в окремих районах Великої Британії неоднаковий, що зумовлено як історичними чинниками, так і сучасними тенденціями. Провідні позиції в розвитку господарства країни посідають райони Південної Англії, серед яких Південний Схід. Райони Центральної Англії більше ніж інші залежать від розвитку обробних галузей промисловості. Північні райони Англії відрізняються насиченістю давніх традиційних галузей господарства. Райони національної окраїни, що включають Уельс, Шотландію та Північну Ірландію, з депресивних перетворилися на території інтенсивного промислового і сільськогосподарського розвитку.

Зовнішньоекономічна діяльність. Як і більшість країн Західної Європи, Велика Британія значну увагу приділяє зовнішній торгівлі, частка якої у світовій торгівлі становить близько 6 %. Основними промисловими товарами, які країна постачає на зовнішні ринки, є продукція машинобудування, хімічної та хіміко-фармацевтичної галузей. Надзвичайно конкурентоспроможними на світовому ринку є харчові концентрати, кондитерські вироби, тютюн і різноманітні напої. Основними статтями імпорту є промислове обладнання, технології, паливо, продукти харчування.

Країна здійснює 10 % світового експорту послуг – банківських, страхових, брокерських, консультативних, а також у галузі комп'ютерного програмування.

Велика Британія є потужним світовим інвестором. Значна частина інвестицій припадає на країни ЄС, зокрема на Німеччину (особливо Східну). А в самому Королівстві високою є частка інвестицій із США.

Відносини Великої Британії з Україною набувають дедалі більш стійкого і динамічного характеру. Спостерігається тенденція щодо збільшення обсягів взаємної торгівлі. У структурі товарообігу лідерами є текстильна промисловість, продукція чорної металургії і хімічної промисловості. Велика Британія входить до числа великих інвесторів України, посідаючи п'яте місце серед країн-інвесторів. Найбільша частка інвестицій спрямовується в харчову промисловість, машинобудування, внутрішню торгівлю. Створюються спільні українсько-британські підприємства.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Велика Британія – парламентська монархія, унітарна держава, має острівні володіння за межами своєї території.
- ✦ Країна не відрізняється різноманітністю мінерально-сировинних ресурсів, значна частина її території добре освоєна і зайнята сільськогосподарськими угіддями.
- ✦ Велика Британія – це держава з низьким природним приростом, високою густотою населення і урбанізацією, у її національному складі переважають англичани.
- ✦ Провідними галузями промисловості країни є енергетика, нафтохімічна, хіміко-фармацевтична, харчова галузь промисловості та багатогалузеве машинобудування.
- ✦ У структурі сільського господарства Великої Британії переважає тваринництво.
- ✦ Сильними є позиції Великої Британії в транспорті, галузі телекомунікацій, банківському секторі.
- ✦ Велика Британія є провідною торговельною країною і потужним інвестором.

Ключові терміни і поняття

- ✦ парламентська монархія ✦ ринкова модель господарського розвитку
- ✦ галузі міжнародної спеціалізації ✦ лендлорди ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть найважливіші риси економіко-географічного положення Великої Британії, що впливають на розвиток господарства.
II	Порівняйте особливості населення Великої Британії і Німеччини.
III	Поясніть, чому держава всіляко підтримує такі галузі господарства, як чорна металургія, текстильна промисловість і сільське господарство.
IV	Доведіть, що сфера послуг Великої Британії посідає провідні позиції у світі.

§27. ФРАНЦІЯ

Географічна розминка

Пригадайте, яке місце за площею посідає Франція в Європі.

Поміркуйте, які особливості природних умов Франції найбільше впливають на розвиток господарства.

Загальні відомості про країну. Офіційна назва держави – Французька Республіка. Її площа становить 551,6 тис. км², а населення – 62,9 млн осіб. Форма державного правління – президентсько-парламентська республіка. Франція є унітарною державою. Вона складається разом з Корсикою з 22 регіонів, які поділяють на 96 департаментів (мал. 69). Заморськими департаментами Франції є Французька Гвіана, Гваделупа,

Мартиніка, Реюньйон. Її територіальними одиницями з особливим статусом є Майотта, Сен-П'єр, Мікелон. Заморські французькі території – це Бассас-да-Індія, о. Кліппертон, о. Європа, Французька Полінезія, Французькі Південні та Антарктичні землі, о. Глорйоз, о. Жуан-да-Нова, Нова Каледонія, о. Тромплен, о. Уолесс і Футуна.

Столиця Франції – місто Париж – є серцевиною країни. Державна мова країни – французька. Країна входить до Єврозони і нині користується євро.

Географічне положення Франції на заході Європи є вигідним з погляду соціально-економічного розвитку. Моря і гори утворюють природні кордони країни з усіх боків, крім північно-східної частини, і водночас є джерелом важливих природних ресурсів. На заході, півночі і півдні територія країни омивається водами Атлантичного океану, зокрема його Біскайською затокою, протокою Ла-Манш і теплим Середземним морем.

Країна розташована на великому плато, яке на півночі перетинають річки Сена і Марна. На північному сході вздовж кордонів з Бельгією поверхня горбиста, укрита лісами. Південніше над долиною Рейну здіймаються гори Вогези. Саме тут проходить кордон Франції з Німеччиною. Далі на кордоні зі Швейцарією простягається гірський ланцюг Юра. Високогір'я Центрального масиву займають значну площу в центральній південній частині, де подекуди розкинуті застигли вулканічні кратери. Піренейські гори створюють природний кордон між Францією та Іспанією. На кордоні з Італією височіють грандіозні Альпи (мал. 70). Отже, Франція оточена такими природними об'єктами, які є її природною скарбницею, межує з такими сусідами, з якими склалися тісні політичні та економічні зв'язки.

Природні умови і ресурси Франції в цілому сприятливі для господарювання і комфортного проживання людей. Природні умови, зокрема рельєф переважної більшості території країни і клімат, сприятливі для ведення сільського господарства.

Мал. 69. Сучасні економічні райони Франції

Мал. 70. Французькі Альпи

На мінерально-сировинні ресурси Франція небагата. Так, у Лотарингії є незначні запаси кам'яного вугілля та залізної руди, у Центральному масиві – запаси урану, який використовують на атомних електростанціях. Як енергетичний ресурс використовують також енергію гірських річок. На півдні – у Провансі і Лангедоці – видобувають боксити. Країна має природні будівельні матеріали, а також калійну та кам'яну сіль.

Особливості рельєфу, зокрема гірські масиви Альп і Піренейів, є важливим чинником розвитку туризму. Туристськими ресурсами є й морські узбережжя з чудовими пляжами (мал. 71), судноплавні річки, серед яких Сена, Луара, Гаронна, Рона. У межах країни експлуатуються численні джерела цілющих мінеральних вод. Територія Франції вкрита широколистяними лісами, які становлять понад 25 % площі країни, на півдні – середземноморський маквіс, що подекуди змінює культурна рослинність – маслинові гаї, виноградники, фруктові і декоративні дерева. З метою збереження флори і фауни створено національні природні парки, ландшафти яких є важливими рекреаційними ресурсами країни.

Народонаселення і культура. Природний приріст населення у Франції, як і в більшості країн Західної Європи, невисокий і становить нині всього

0,4 ‰. Понад 85 % жителів країни – французи. Свої етнічні особливості зберігають каталонці, корсиканці, бретонці, фламандці та ін. народи. У країні проживає достатньо багато іммігрантів – алжирців, португальців, іспанців, італійців, турків, вірмен, марокканців, тунісців, в'єтнамців, басків. Католики становлять 90 %, що підтверджує сильні традиції Римської католицької церкви. Прихильність до інших релігій у відсотках така: протестанти становлять 2 %, мусульмани – 2 %, іудеї – 1 %, православні – 0,5 %, поза вірою – 4,5 %. Переважна більшість населення (понад 70 %) мешкає в містах. Рівень життя французів високий. Більше половини населення працює у сфері послуг.

Мал. 71. Французьке
Середземномор'я

Проблема

Франція має висококваліфіковані кадри, нове технологічно модернізоване обладнання, цікаві науково-технічні розробки. Однак останніми роками спостерігається «втеча мізків», особливо до США та Великої Британії, де оплата кваліфікованої праці вища, а податки нижчі, ніж у Франції. Запропонуйте способи подолання цієї проблеми.

Франція дала світу великих мислителів (Монтеск'є, Руссо, Вольтера), письменників (Бальзака, Золя, Мопассана, Дюма, Перо, Анатолія Франса), художників (Гогена, Матіса, Моне, Мане та ін.), музикантів (Бізе, Раavelя, Дебюссі та ін.) та інших представників культури.

Особливості народів і націй

Французька нація має багату історію і культуру, яка завжди впливала і впливає нині на розвиток європейської культури. Позитивними рисами французів, на думку іноземців, є їхня енергійність, привітність, працелюбність, розум, готовність прийти на допомогу, галантність, захопленість. Французів відрізняє вишуканий смак у спілкуванні. У минулому Франція значно вплинула на формування європейського етикету, а французька мова тривалий час була мовою дипломатичного листування. Французи виховані так, що потрапляючи в іншу країну, з легкістю засвоюють і чуже життя, і чужі норми поведінки. Водночас для французів характерні й такі риси, як суєтність, скептицизм, часто зверхність, недостатня пунктуальність. Справедливо пишаючись своєю мовою, французи зазвичай погано знають іноземні мови.

Господарство. За показником ВВП Франція посідає восьме місце у світі, поступаючись сусіднім Німеччині та Великій Британії, а також Росії. У ній, як і в Німеччині, утвердилася соціально орієнтована модель ринкової економіки. Її найважливішою особливістю є більша частка в господарстві державного сектору, ніж у ФРН і Великій Британії. Тому на державних підприємствах Франції працює майже четверта частина всього зайнятого населення країни, а держава розподіляє до 55 % ВВП. Саме держава зберігає суттєвий вплив у ключових галузях господарства, володіє більшою частиною залізниць, енергосистем, повітряного транспорту та телекомунікаційних компаній. Іншою важливою особливістю господарства Франції, як і Німеччини, є захист з боку держави соціальних інтересів населення. Підтвердженням цього є те, що рівень оплати праці в державному секторі вищий, ніж у приватному. Тому більшість французів віддають перевагу роботі на підприємствах, в установах і закладах державної форми власності.

Прогноз

За даними журналу європейської економіки, Франція посідає друге місце у світі за кількістю та розмірами податків, що відштовхує потенційних інвесторів. Так, соціальні відрахування в країні вищі порівняно з Німеччиною та Великою Британією на 6 %, порівняно з Японією – на 12 %, а зі США – на 16 %.

Промисловість Франції в умовах глобалізації орієнтується на розвиток тих галузей, які визначають НТП. Це насамперед багатогалузеве *машинобудування*, представлене виробництвом автомобілів, літаків, ракет, швидкісного рухомого складу залізниць, робототехніки, мікроелектроніки та ін. Найбільша концентрація машинобудування спостерігається у Великому Парижі, а також у Ліоні, Тулузі й інших міських агломераціях. Для країни характерний високий рівень розвитку ядерної енергетики і біотехнологій.

Реалії сьогодення

Ядерна енергетика Франції. За масштабами ядерної енергетики Франція поступається тільки США. У країні діє понад 50 енергоблоків АЕС, на яких щорічно виробляється понад 70 % електроенергії. У Франції багато унікальних центрів ядерної енергетики. Зокрема у Трикастене зосереджений найбільший у Західній Європі завод зі збагачення урану, а на мисі Лаг – найбільший у регіоні завод з відновлення стержнів АЕС.

Французькі підприємства мають досить високі конкурентні позиції в *хімічній, хіміко-фармацевтичній і харчовій галузях* промисловості. Підприємства цих галузей розміщено в багатьох районах. Так, найбільшим центром нафтохімії є Марсель. Підприємства з виробництва калійних добрив зосереджені в Ельзасі, виробництва соди та вуглехімії – у Лотарингії, лісохімії – у Ландах. Традиційно конкурентоспроможними на зовнішньому ринку є *виноробна, швейна та парфумерно-косметична* галузі.

Розвивається у Франції й металургійна промисловість, яка перебуває під надійним захистом держави. Найбільше значення мають металургійні комбінати в Дюнкерку та Фосі. Електрометалургія зосереджена поблизу джерел дешевої електроенергії в гірських районах.

Провідні підприємства

Лідери промислового виробництва. Європейськими лідерами з виробництва автомобілів є компанії «Пежо» і «Рено», електронної та електротехнічної промисловості – державна компанія «Томпсон», авіа-космічної – «Аероспасьяль». Потужною металургійною компанією є «Юзінор-Сасілор», яка забезпечує близько 70 % виробництва сталі та 98 % експорту продукції галузі. Одним з лідерів харчової промисловості є «Данон», яка домінує в Європі на ринку молокопродуктів.

Сільське господарство Франції забезпечене значними площами родючої землі, сучасними технологіями і державними дотаціями фермерів. Усе це зробило Францію лідером у виробництві сільськогосподарської продукції всієї Європи й потужним її експортером. У сільському господарстві, а також у легкій і харчовій промисловості ключову роль відіграють дрібні приватні підприємства.

Різноманітність клімату дає змогу поєднувати *рослинництво* помірного і субтропічного типів. Провідною галуззю рослинництва в помірному поясі є вирощування зернових культур, насамперед пшениці, кукурудзи і ячменю. На Північнофранцузькій низовині вирощують також картоплю, цукровий буряк, сояшник, хміль і льон. Традиційними для Франції і дуже важливими галузями рослинництва є виноградарство, садівництво та овочівництво, які тяжіють на південь до Середземномор'я.

Найважливішою галуззю *тваринництва* є скотарство, зокрема вирощування великої рогатої худоби. Розвинуті також свинарство та конярство. Значну роль у господарстві багатьох міст, що розташувалися на узбережжі Атлантичного океану, відіграє рибальство.

Сфера послуг. Провідну роль у структурі сфери послуг відіграють *банківська сфера, транспорт* (мал. 72), *торгівля, туризм*, хоча за кількістю зайнятих найбільшими є установи з надання *консультативних послуг* (інформаційних, рекламних, маркетингових та ін.).

Мал. 72. Швидкісний потяг

Провідні підприємства

Лідери з надання послуг. Найбільшими банками Франції вважаються «Сосьєте жєнераль», «Кредит Ліонне», «Банк насьональ де Парі», які мають розгалужену мережу відділень та активно працюють на світових ринках банківських послуг. Франція має розвинений транспортний комплекс, представлений насамперед надшвидкісними залізницями «ТЖВ» (швидкість понад 320 км на годину) (мал. 72). Авіаційна компанія «ЕР Франс» є лідером авіап перевезень з торговельним оборотом близько 12 млрд євро, у якій працює понад 60 тис. осіб.

Франція є світовим лідером у сфері туризму, частка якого становить більше 10 % ВВП країни. У сфері туризму зайнято понад 3 млн осіб. Пересічно щорічно країну відвідують понад 70 млн туристів, які приносять дохід у розмірі більше 55 млрд дол.

За особливостями розвитку й розміщення господарства Франція поділяється на вісім районів. Це – Столичний район (Іль-де-Франс), Паризький басейн, Північ, Схід, Центральний Схід, Середземномор'я, Південний Захід, Захід. Кожний район має своє господарське «обличчя». Нині райони розвиваються неоднаково: найбільш розвиненими є район Парижа та Середземномор'я, депресивними залишаються Північ і Схід, набирають обертів у господарському розвитку Південний Захід і Захід.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, назвіть галузі промислової і сільськогосподарської спеціалізації кожного з районів Франції.

Зовнішньоекономічна діяльність Франції представлена всіма формами, серед яких чільне місце посідає зовнішня торгівля. Так, за обсягом товарообігу країна посідає четверте-п'яте місце у світі. У ЄС вона є другою за обсягом експорту і третьою за обсягом імпорту. В експорті переважає передусім продукція промисловості – понад 80 %. Основними експортними товарами є автомобілі, літаки, гелікоптери, обладнання для АЕС, космічної техніки, сталь та алюміній, продукція хімічної промисловості, ліки, зброя, текстиль та одяг. На експорт Франція постачає й продукцію аграрного сектору господарства. Основу імпорту становлять енергоносії (зокрема, сира нафта), деякі сільгосппродукти та вироби хімічної галузі.

Перші місця у взаємній торгівлі Франції посідають Німеччина, Велика Британія, Італія, а також Бельгія, Люксембург та Іспанія. Частка США досить невелика і становить усього 7–9 %.

Загальний обсяг французьких інвестицій в економіку інших країн становить понад 25 млрд дол. на рік. Франція завжди приділяла значну увагу країнам Африки як чиннику свого впливу у світі. Це пояснюється в першу чергу наявністю колись тут великої кількості французьких колоній, які й нині перебувають під великим впливом країни.

Нині як у Франції, так і в Україні надається великого значення двостороннім відносинам. Франція замикає десяток головних країн-інвесторів в українську економіку. Інвестиції спрямовуються, зокрема, у харчову промисловість і сільське господарство, телекомунікації і зв'язок, виробництво будівельних матеріалів тощо. Перспективним є розвиток відносин у сфері морського торговельного судноплавства, а також культурних зв'язків.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Франція – це велика за розмірами парламентсько-президентська республіка, що розташувалася на заході Європи.
- ✦ Країна багата на земельні й рекреаційно-туристичні ресурси, меншою мірою забезпечена мінерально-сировинними ресурсами.
- ✦ Франція – однонаціональна країна, де сповідується католицизм.
- ✦ У країні сформоване ринкове соціально орієнтоване господарство з великою часткою державного сектору.
- ✦ Провідними галузями промисловості є атомна енергетика, машинобудування, хімічна і харчова галузі.
- ✦ Сільське господарство країни посідає провідні позиції в Європі і спеціалізується переважно на рослинництві.
- ✦ Франція експортує автомобілі, літаки, гелікоптери, обладнання для АЕС, космічну техніку, сталь та алюміній, продукцію хімічної промисловості, ліки, зброю, текстиль та одяг; імпортує переважно енергоносії.

Ключові терміни і поняття

✦ парламентсько-президентська республіка ✦ «втеча мізків» ✦ ринкова соціально орієнтована економіка ✦ державний сектор економіки ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитну картку Франції.
II	Порівняйте спеціалізацію будь-яких двох районів Франції.
III	Поясніть переваги й недоліки потужного державного сектору економіки Франції.
IV	Доведіть, що туризм посідає одне з провідних місць у господарстві Франції.

§28. ПІВНІЧНА І ПІВДЕННА ЄВРОПА

Географічна розминка

Назвіть країни, що входять до Північного та Південного субрегіону Європи.

Поміркуйте, чому Північну і Південну Європу називають субрегіонами-антиподами.

Загальна характеристика Північної Європи. Субрегіон налічує вісім країн, що відрізняються за формою державного правління, площею і кількістю населення (табл. 1). Цей субрегіон розташований на півночі Європи і простягається за Північне полярне коло до мису Нордкін, що є її крайньою північною точкою. Часто країни субрегіону називають Скандинавськими, що в перекладі з фінської, фарерської та ісландської мов означає «північні землі».

Таблиця 1.

Країни Північної Європи, 2009 р.

Назва країни	Форма державного правління	Площа, тис. км ²	Кількість населення, млн осіб	ВВП на душу населення, дол.
Ісландія	республіка	102,8	0,3	35758
Данія	конституційна монархія	43,0	5,5	35984
Норвегія	конституційна монархія	324,2	4,8	52797
Швеція	конституційна монархія	450,0	9,3	35836
Фінляндія	республіка	338,15	5,3	34582
Латвія	республіка	64,6	2,3	15218
Литва	республіка	65,3	3,3	17315
Естонія	республіка	45,2	1,3	18386

Північноєвропейські країни займають переважно півострівне та острівне положення. Винятком є Фінляндія та республіки Прибалтики. Від континентальної Європи субрегіон Північна Європа майже з усіх боків відокремлений водою.

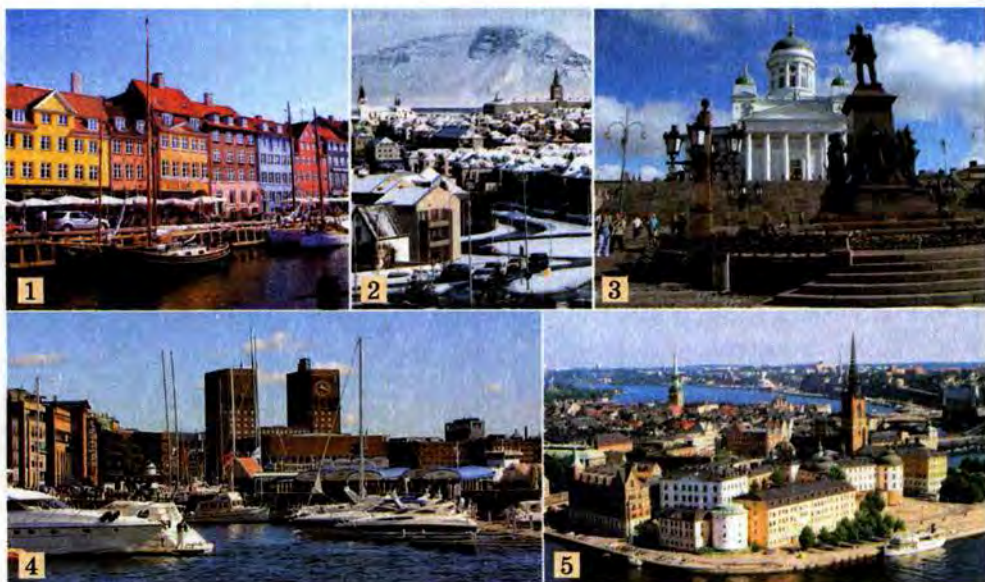
Загальна площа території становить понад 1,4 млн км². Цікаво, що на такій великій території проживає всього 32 млн мешканців, що майже удвічі менше, ніж, наприклад, населення Франції. Найбільша густота населення спостерігається в Данії (125 осіб/км²), а найменша – в Ісландії (2,7 осіб/км²). Національний склад населення строкатий. У Північній Європі мешкають шведи, ісландці, саами, фінни, фарерці, норвежці, данці, інуїти, росіяни, латиші, литовці, естонці та ін. Більшість населення субрегіону розмовляє трьома мовами – данською, шведською і норвезькою. Міграційні процеси переважають між основними країнами субрегіону, зокрема з Фінляндії і Данії до Швеції. Спостерігається невисока частка міграцій між країнами Північної Європи та іншими європейськими країнами.

Реалії сьогодення

Особливості країн Північної Європи. В усіх країнах регіону висока частка людей похилого віку. Середня тривалість життя становить 77 років, а у Швеції, Ісландії та Норвегії – 81 рік. До того ж Швеція є країною з найбільшою часткою людей похилого віку у світі. Усі країни – високоурбанізовані. Максимальний рівень урбанізації в регіоні зафіксований в Ісландії. Він становить 94 %. Міські агломерації країн Північної Європи за кількістю населення суттєво поступаються країнам Західної Європи. Так, найбільш людними є міські агломерації Копенгагена (1,75 млн осіб) і Стокгольма (1,2 млн осіб). Майже всі столиці північних держав розташовані на півдні своїх країн і приблизно на одній широті (мал. 73).

Іншими регіональними особливостями є приналежність країн до лютеранської церкви, високий рівень соціальної захищеності населення, більш повна участь жінок у владних органах і політиці, ніж будь-де у світі.

Мал. 73. Столиці країн Північної Європи: Копенгаген (1), Рейк'явік (2), Гельсінкі (3), Осло (4), Стокгольм (5)

Північне положення країн Північної Європи відрізняється особливими природними умовами – переважно холодним кліматом, малородючими ґрунтами і обмеженими мінерально-сировинними ресурсами. Проте сувора північна природа, цікава історія та високий рівень цивілізації Скандинавських країн приваблює сюди, особливо останніми роками, туристів з багатьох куточків світу (мал. 74).

Господарство країн Північної Європи. Постіндустріальні країни субрегіону за багатьма показниками входять до двадцятки країн-лідерів. Серед таких показників є ВВП на душу населення, темпи росту зовнішньоторговельного обігу, обсяг експорту й імпорту на душу населення.

Прогноз

За оцінкою МВФ, показник ВВП на душу населення в країнах Північної Європи загалом зростатиме і в більшості країн буде найбільшим не тільки в Європі, а й у світі (табл. 2).

Мал. 74. Фіорди Норвегії (1), мальовничі краєвиди Швеції (2) приваблюють численних туристів

Таблиця 2. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Північної Європи, дол.

Назва країни	2010	2011	2012	2013	2014
Ісландія	35485	36799	38626	40752	43127
Данія	36173	36817	38175	39807	41384
Норвегія	52855	53761	55140	56830	58610
Швеція	35901	36675	38536	40878	43265
Фінляндія	34225	34859	36173	37900	39918
Латвія	15026	15368	16103	17064	18154
Литва	16973	17670	19009	20546	22217
Естонія	18266	18790	19812	21092	22461

Набагато більшою, ніж в інших країнах, є «відкритість» економіки країн. Ці країни розвивають на світових ринках тип так званої нішової спеціалізації, тобто концентруються на випуску продукції в досить вузьких сферах виробництва (так званих нішах), які компанії-виробники цих країн намагаються зайняти повністю, забезпечуючи світовий попит на цей вид продукції. До них належать як прості вироби, наприклад шведські сірники чи підшипники, так і високотехнологічні – в атомній енергетиці, біотехнологіях, електроніці. Скандинавські країни мають досить високий рівень технологічності господарства. Упродовж останніх десятиків років ці держави створили потужні центри технологічного новаторства, які мають високий світовий рейтинг, як-от Стокгольм-Кіста, Мальме-Копенгаген, Гельсінкі, Оулу, Трондхейм.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, знайдіть перелічені центри і країни, у яких вони розміщені, визначте їхню спеціалізацію.

Досить відомими в усьому світі є окремі машинобудівні фірми та корпорації країн Північної Європи. Крім машинобудування, країнам субрегіону належать провідні позиції в енергетиці, целюлозно-паперовій, деревообробній, хімічній та інших галузях промисловості, а також у сільському господарстві, зокрема товарному тваринництві. Наприклад, Норвегія є лідером з виробництва найдешевшої електроенергії на ГЕС, що побудовані майже в кожному фіорді, а також за експортом риби; Швеція – з виробництва та експорту пиломатеріалів; Фінляндія – з виробництва та експорту паперу й картону. А данські сири, масло та бекони експортуються майже в усі країни Європи. Крім того, на Данію припадає 1/3 світового експорту норкових шкурок.

Провідні підприємства

Північноєвропейські лідери промисловості. Фінська «Нокія» впродовж останніх десяти років посідає перше місце за рівнем конкурентоспроможності з виробництва мобільних телефонів. Сильні позиції в електротехнічній галузі мають шведські «Еріксон» і «Електролюкс», а в автомобілебудуванні – «Вольво». Провідними підприємствами Норвегії є нафтогазова компанія «Статойл Гідро», хімічна – «Яра Інтернешнл», компанія з виробництва продуктів харчування «Оркла» та ін.

Реалії сьогодення

Норвегія має потужний морський флот з давніми традиціями. Норвежці експортують сушену рибу з XIII ст. Риболовецький флот Норвегії є одним з провідних у світі. Тоннаж торговельного флоту водозаміщенням понад 100 т становить понад 20 млн т. Норвегія посідає одне з перших місць у світі за внутрішніми перевезеннями. Крім того, до 90 % загального тону на припадає на так звану невидиму торгівлю, коли морським транспортом Норвегії перевозяться товари інших країн.

Скандинавські країни як постіндустріальні мають одну з найвищих у світі частку послуг, яка в структурі ВВП становить 63–73 %.

Своєрідною є інтеграційна політика країн Північної Європи. Насамперед країни регіону беруть участь у так званому Північному співробітництві, а потім у загальному європейському, завдяки участі в ЄС.

Республіки Прибалтики – Латвія, Литва та Естонія – це молоді незалежні країни з ринковою економікою, що формується. Нині ці країни адаптуються до нових умов розвитку в складі ЄС.

Загальна характеристика Південної Європи. Субрегіон налічує 16 держав й охоплює південну частину Європи, що омивається Середземним морем, тому часто його ще називають Середземноморською Європою. Переважна більшість країн Південної Європи розташовані на великих півостровах, що розділяються морями Середземноморського басейну. Є й островні країни. Подібно до Північної Європи, цей субрегіон також обмежує європейську серцевину.

Усі держави субрегіону відрізняються розмірами, чисельністю населення, формою державного правління (табл. 3). Саме в Південній Європі зосереджена більшість європейських країн-карликів. Деякі держави субрегіону є членами ЄС, хоча за окремими показниками не відповідають його стандартам, інші ж – країнами, що виявили бажання вступити до європейської спільноти.

Поступаючись за площею Північній Європі, Південна Європа має в кілька разів більшу кількість населення. За показником природного приросту країни субрегіону, як і більшість інших країн Європи, належать до першого типу відтворення населення. Найвищий природний приріст зафіксовано в Туреччині (1,2 ‰) та Андоррі (0,7 ‰), а найнижчий – у Сербії – -0,5 ‰. Це свідчить про старіння населення субрегіону. Розселення населення країн Південної Європи нерівномірне – найбільше людей зосереджено на прибережних низовинах і в басейнах річок. Спостерігається зростання й промислових центрів, особливо в Італії та Іспанії. Загалом показник рівня урбанізації в країнах Середземномор'я нижчий, ніж у Західній і Північній Європі. Винятком є Мальта, де в містах проживає до 94 % населення. А, наприклад, у Португалії і Боснії та Герцоговині – 46 %. Це один з найнижчих показників усієї Європи. Панівною релігією серед населення субрегіону є християнство (католицизм).

Територія Південної Європи характеризується підвищеним рельєфом і переважанням субтропічного середземноморського типу клімату, що позитивно впливає як на розвиток сільськогосподарського виробництва,

так і на рекреаційно-туристичну діяльність. Тут розвідано різноманітні корисні копалини, що давно використовуються як промислова сировина і багато з яких вже вичерпано. Серед них – поліметалеві, алюмінієві, мідні, ртутні, уранові та залізні руди, а також сірка, слюда, газ.

Таблиця 3. Країни Південної Європи

Назва країни	Форма державного правління	Площа, тис. км ²	Кількість населення, млн осіб (2009 р.)	ВВП на душу населення, дол. за даними МВФ (2008 р.)
Іспанія	конституційна монархія	506,0	46,9	29 596
Португалія	республіка	91,8	10,6	21 425
Андорра	конституційна монархія	0,453	0,1	17 000
Італія	республіка	301,3	60,3	29 274
Ватикан – держава-місто	теократична монархія	0,044	0,001	–
Сан-Марино	республіка	0,061	0,03	25 000
Греція	республіка	132,0	11,3	30 689
Мальта	республіка	0,316	0,4	23 413
Албанія	республіка	28,75	3,2	6916
Чорногорія	республіка		0,6	10 898
Сербія	республіка		7,3	10 679
Хорватія	республіка	56,6	4,4	18 057
Боснія і Герцоговина	республіка	51,13	3,8	7434
Македонія	республіка	25,7	2,0	9031

Господарство країн Південної Європи. Більшість країн Середземномор'я є нині індустріально-аграрними із середнім рівнем розвитку, хоча тривалий час розвивалися як аграрні з високою часткою зайнятих у сільському господарстві. Винятком є Італія. Наявність мінерально-сировинних ресурсів сприяла розвитку в країнах субрегіону гірничодобувної промисловості, яка має міжнародне значення. Так, одним з найбільших експортерів мінеральної сировини до Західної Європи є Іспанія. Серед інших галузей міжнародної спеціалізації країн регіону є багатогалузеве сільське господарство, зокрема вирощування олив, винограду, цитрусових, зернових і зернобобових культур, а також гірськопасовищне тваринництво. Провідні позиції в багатьох країнах субрегіону посідають туризм, машинобудування й легка промисловість.

Проблема

У промисловості країн Південної Європи переважають традиційні матеріало- та енергоємні галузі, гірше розвиваються наукоємні виробництва. Запропонуйте види інноваційного промислового виробництва в цих країнах.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Країни Північної Європи мають значну площу, але є малонаселеними, а країни Південної Європи – значно заселені при невеликій території.
- ✦ Природні умови і ресурси субрегіонів сприятливі для розвитку господарства.
- ✦ Країни Північної Європи переважно постіндустріальні, а країни Південної Європи – індустріально-аграрні, середньорозвинені.
- ✦ Скандинавські країни відзначаються досить високим рівнем технологічності господарства, країни Середземномор'я – потужним розвитком туризму.

Ключові терміни і поняття

- ✦ Скандинавські країни ✦ країни Середземномор'я ✦ країни-карлики
- ✦ центри технологічного новаторства ✦ інтенсивне сільськогосподарське виробництво ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	За якими показниками країни об'єднані у субрегіони Північна і Південна Європа?
II	Порівняйте природно-ресурсний потенціал країн Скандинавії та Середземномор'я.
III	На конкретних прикладах поясніть роль країн Північної і Південної Європи у світі.
IV	Яку інформацію про країни двох субрегіонів ви візьмете на озброєння як майбутній фахівець у галузі міжнародної економіки? Свою відповідь обґрунтуйте.

§29. ІТАЛІЯ

Географічна розминка

Пригадайте, на якому півострові розташована Італія і які острови входять до її складу.

Поміркуйте, які італійські товари найчастіше можна придбати в Україні.

Загальні відомості про країну. Офіційна назва країни – Італійська Республіка. Площа держави разом з островами Сицилія та Сардинія становить 301,3 тис. км², населення – 58 млн осіб. Форма державного правління – парламентська республіка. Італія – це унітарна держава, яка поділяється на 20 адміністративних областей (мал. 75). Столиця Італії – Рим, грошова одиниця – євро. На території Італії розташовані дві держави-карлики Ватикан і Сан-Марино. Державною мовою є італійська.

Географічне положення Італії на півдні Європи зручне з погляду розвитку економіки і зовнішніх зв'язків. Територія країни складається з материкової, півострівної і острівної частин, має протяжні морські кордони, оскільки омивається Адріатичним, Лігурійським, Тірренським,

Іонічним і Середземним морями. На півночі Італії здіймаються вкриті снігами і льодовиками Альпи. Східні прикордонні ділянки і узбережжя Адріатичного моря охоплені рівнинами. Апеннінський півострів перетинають з півночі на південь гори Апенніни. Між Альпами і Апеннінами розташована досить велика Паданська рівнина, якою несе свої води річка По. Західні узбережжя являють собою слабо хвилясту рівнину.

Найближчими сусідами Італії є Франція, Словенія, Швейцарія та Австрія. Відстань від Італії до найближчого материка – Африки – усього 148 км.

Природні умови і ресурси Італії різноманітні, що зумовлено значною протяжністю країни з півночі на південь. Майже 4/5 території зайнято горами, що визначило й загальні особливості ландшафтів країни. На півдні Апеннінського півострова і островах є сліди давньої і сучасної вулканічної діяльності. З вулканізмом пов'язано утворення гарячих мінеральних джерел, грязьових вулканів, гейзерів. Цікавими формами *рельєфу*, що трапляються переважно на південному сході вздовж берегів Адріатичного моря, є карстові печери, гроти, колодязі, лійки та ін.

Клімат Італії змінюється від помірно теплого на Паданській рівнині до типового субтропічного на півдні півострова та островах. Клімат Альп підпорядкований висотній зональності: помірно теплий біля підніжжя й холодний на вершинах гір. Клімат і рельєф сприятливі для розвитку рослинництва і рекреаційно-туристичного господарства.

Найбільшою за площею басейну і найповноводнішою річкою Італії є По. На Апеннінському півострові найбільшими річками є Тибр і Арно, що з'єднані системою каналів. Саме на цих річках розташовані найбільші міста Італії – Рим, Флоренція (мал. 76) і Піза. Річки використовуються для зрошення і як транспортні шляхи.

Мал. 75. Области Італії

Мал. 76. Міста Італії:
Рим (1), Флоренція (2)

Природна рослинність представлена широколистяними лісами, субтропічними вічнозеленими твердолистяними лісами і чагарниками, які значно змінені і перетворені на сільськогосподарські угіддя.

Італія небагата на мінерально-сировинні ресурси. Власні енергоресурси – нафта Сицилії та газ Паданської низовини – задовольняють потреби країни лише на 15 %. Промислове значення мають запаси сірки і солей, поліметалевих і ртутних руд, а також будівельних та облицювальних матеріалів, зокрема відомий з давніх часів білий карарський мармур.

Народонаселення і культура. Більшість населення Італії – понад 90 % – італійці, хоча вони себе вважають римлянами, венеціанцями, сицилійцями, а вже потім італійцями, що пов'язано з історією формування країни. Регіональні відмінності проявляються у мові (хоча більшість населення розмовляє італійською мовою), звичаях, традиціях. Нині показник річного приросту населення нульовий, тобто спостерігається процес старіння нації. Середня тривалість життя італійців – 82 роки. Пересічна густота населення – понад 190 осіб/км², а в окремих районах вона сягає 375 (Ломбардія) і 425 (Кампанія) осіб/км². У містах проживає близько 68 % населення країни; 99 % італійців сповідують католицизм.

Італія подарувала світові багато видатних постатей: художників, скульпторів, поетів, учених. Серед них – Леонардо да Вінчі, якого справедливо називають «титаном Відродження», Рафаель Санті, Мікеланджело Буонарроті, Данте, Петрарка, Боккаччо, Дж. Бруно, Г. Галілей, Е. Торрічеллі та ін.

Особливості народів і націй

Італійці – народ, у характері якого домінує експресивність, нестримність емоцій. Важливими рисами італійців є людяність, кмітливість, розум, вишуканий смак. Вони завжди і скрізь здатні насолоджуватися природою і мистецтвом, дуже люблять публічні розваги: карнавали, парадні спектаклі, процесії. Недаремно Італія стала батьківщиною карнавалів. Велику популярність у світі здобула традиційна італійська кухня. Але кожна область країни славиться своїми місцевими стравами: Лігурія – рибою, звареною в олії з великою кількістю зелені; Ломбардія – супом з нутрощами, Умбрія – сосисками з печінки; венеціанські провінції – рисом із зеленим горошком, а Неаполь – всесвітньо відомою нині піцою. Традиційна страва римлян – картопляні кльockи з молодого яловичиною.

Господарство. Італія – країна з багатопрофільною ринковою економікою. На початку XXI ст. пріоритетними напрямками господарського розвитку є стимулювання приватного бізнесу, продовження ринкових реформ, боротьба з інфляцією. Серед країн-лідерів Італія має помірні позиції. Так, за показником ВВП Італія посідає 10-те місце у світі, поступаючись Німеччині, Великій Британії і Франції. Незважаючи на це, держава належить до країн Великої сімки і відіграє провідну роль у Південній Європі та ЄС.

Прогноз

За прогнозом МВФ, ВВП на душу населення Італії найближчим часом зростатиме, хоча темпи зростання порівняно з країнами Північної і Західної Європи будуть невисокі. Так, показник ВВП на душу населення у 2009 р. становив 28 274 дол., у 2010 та 2011 рр. він сягне відповідно 29 080 і 29 255 дол. Суттєве зростання очікується у наступні три роки: у 2012 р. – до 29 889 дол., у 2013 р. – 30 767 дол., а в 2014 р. – 31 785 дол.

Промисловість країни представлена передусім обробними галузями, що орієнтуються на трудові ресурси та переважно імпорту сировину. Для Італії характерна наявність великих монополій, які відіграють суттєву роль в економіці країни. Промисловість країни об'єднує понад 150 підприємств різних галузей: суднобудування і судноремонт, морський транспорт, машинобудування, чорна металургія. Нафтогазове об'єднання «ЕНІ» контролює понад 160 компаній. Автомобільний концерн «ФІАТ» включає до свого складу понад 100 компаній і забезпечує понад 13 % європейського автомобільного ринку (мал. 77). Більшість галузей промисловості сконцентровані на півночі країни.

Мал. 77. Завод автомобільного концерну «ФІАТ»

Нині італійські промислові фірми за своїми розмірами і торговельним обігом не претендують на світове лідерство, проте мають сильні позиції в ЄС. Основними напрямками італійського машинобудування, що має міжнародне значення, є автомобілебудування, виробництво залізничного рухомого складу, обладнання для різних галузей, сільськогосподарське машинобудування, випуск електроніки та електротехніки, майже 40 % якої експортується. Іншими галузями міжнародної спеціалізації Італії є *хімічна й легка промисловість*, а також *виробництво будівельних матеріалів*. В останні роки в Італії інтенсивно зростає роль малого і середнього бізнесу. Продукція, що виробляється на таких підприємствах, посіла провідні позиції на світовому ринку.

Провідні підприємства

«Малі» італійські виробники. Вони постачають на внутрішній і зовнішній ринки верстати, інструменти високої точності, текстиль, одяг, взуття, меблі, кераміку, ювелірні вироби та інші товари і є дуже конкурентоспроможними. Так, у П'ємонті, вонняній столиці світу, три тисячі фірм постачають на міжнародний ринок 3/4 світового виробництва вонняних тканин. Місцева компанія «Алесеї» завоювала міжнародне визнання виробництвом кухонного начиння. Бергамо став визнаним центром меблевого виробництва. У Бреші десятки дрібних сталеплавильних компаній показали світу, як можна вигідно виробляти високоякісну сталь на міні-заводах. Містечко Вичевано – відомий центр взуттєвого виробництва, а Ареццо і Віченца – центри виробництва золотих прикрас. Фірми «Сафіло» та «Лукотика» постачають до 85 % італійських окулярів на експорт.

Сільське господарство Італії спеціалізується насамперед на *рослинництві*. Його частка у вартості товарної продукції становить майже 60 %. За збором овочів і фруктів Італія є лідером у Європі, а за обсягами вирощування цитрусових та оливков поступається лише Іспанії. Провідні позиції посідає країна також у вирощуванні та переробці винограду.

Розвиток *тваринництва* стримується як нестачею кормової бази, так і конкуренцією дешевшої продукції з Франції, Нідерландів та інших країн ЄС. Спеціалізується Італія на вирощуванні великої і дрібної рога-тої худоби, свиней.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, назвіть основні райони сільськогосподарського виробництва і визначте їхню спеціалізацію.

Сфера послуг Італії представлена такими найбільш значущими галузями, як *туризм, транспорт і банківська діяльність*. Їхня частка у ВВП становить 69 %. Транспортний комплекс Італії забезпечує не тільки внутрішні потреби країни, а й є важливою ланкою транспортної системи усіх країн ЄС. Стосується це насамперед трубопровідних і морських магістралей. Банківська сфера завжди добре була розвинена в країні, яка є її батьківщиною. Проте кількість банків та обсяг їхніх активів нині невпинно скорочуються.

Реалії сьогодення

Туристичний потенціал Італії. Італію справедливо вважають музеєм під відкритим небом, країною музики й архітектури, яку щорічно відвідують понад 40 млн туристів. У багатьох її містах зосереджені видатні пам'ятки архітектури різних часів, які сприяють розвитку пізнавального туризму. Туристичні райони Італії, як-от: Лаціо, П'ємонт, Лігурія, Ломбардія, Трентіно-Альто-Адідже, Венето, Фріулі-Джулія, Емілія-Романья, Тоскана, Умбрія, Калабрія, Апулія, Сицилія, Сардинія – мають розширену спеціалізацію відповідно до туристських ресурсів.

За особливостями розвитку і розміщення господарства Італія поділяється на 11 економічних районів, об'єднаних у три групи: Північ, Центр, Південь. На Північ припадає понад 40 % території і майже половина населення. Це найбільш урбанізований регіон країни, в якому створюється 58 % її ВВП. Північ є головним промисловим, сільськогосподарським і транспортним регіоном Італії. Промисловість району зосереджена в трикутнику: Мілан – Генуя – Турин. Мілан є неофіційною столицею Півночі Італії, містом «вищої ліги» із всесвітньо відомим Міланським собором, хмарочосами, скупченням ринкової інфраструктури – біржами, страховими компаніями, штаб-квартирами великих корпорацій.

Центр посідає друге місце в країні за економічним потенціалом, хоча є невеликим за площею і кількістю населення. Роль Центру в Італії визначається наявністю тут столиці країни. Рим пов'язують із Папською державою Ватиканом і стародавнім Римом, де й дотепер зберігаються руїни Форуму, Колізею, Триумфальна арка Тіта, колона Трояна і багато інших пам'яток архітектури, що приваблюють сюди мільйони туристів.

Південь Італії охоплює не тільки материкову, а й острівну частину і є найменш розвиненим. Проблемами Півдня є високий рівень безробіття, відтік населення, низькі доходи. Провідною галуззю тут є сільське господарство, в якому переважають вирощування цитрусових, олив, пшениці, а з галузей тваринництва – вівчарство. З галузей промисловості переважають нафтохімічна, металургійна та інші матеріало- і капіталоемні галузі. Неофіційною столицею Півдня є Неаполь – сучасне місто-порт, науковий і культурний центр.

Проблема

Основними внутрішніми проблемами сучасної Італії є корупція, високий рівень безробіття, значні диспропорції у соціально-економічному розвитку Півночі і Півдня. Враховуючи досвід інших європейських країн, запропонуйте способи подолання перелічених проблем країни.

147

Зовнішньоекономічна діяльність. В експорті країни переважає передусім продукція машинобудування, зокрема обладнання для різних галузей і транспортне обладнання, електротовари та інструменти. Понад 10 % експорту становлять текстиль, одяг і взуття. Імпортують до Італії мінеральну сировину, метали і металопродукцію, окремі хімічні й електротовари. Основними партнерами Італії є країни ЄС. Останніми роками країна намагається переорієнтувати свій експорт на країни Центральної і Східної Європи та Китай. Попри великий зовнішній борг, Італія є потужним джерелом економічної допомоги, яка в основному зорієнтована на країни Середземномор'я.

Стосунки Італії та України побудовані на взаємовигідних двосторонніх відносинах. Обидві країни активно співробітничать у рамках Ради Європи, ОБСЄ, регіональної організації Центральноєвропейська ініціатива. Італія підтримує Україну у відносинах з ЄС, НАТО та СОТ. Між двома країнами розвиваються торговельні відносини. Україна експортує до Італії метал і металопродукти, мінеральну сировину, хімічну продукцію. Італія постачає в Україну машини та обладнання, текстиль і текстильні вироби, а також продукцію хімічної промисловості.

Італія інвестує окремі галузі господарства України, зокрема сільське господарство і машинобудування. В Україні створені спільні італійсько-українські підприємства.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 3

Порівняльна характеристика промисловості ФРН і Франції, Великої Британії та Італії (за вибором)

Користуючись підручником і картами атласу, порівняйте промисловість двох країн (на вибір) за таким планом: 1. Частка промисловості у створенні ВВП країни; 2. Добувні галузі; 3. Обробні галузі; 4. Високотехнологічні галузі промисловості; 5. Галузі, які визначають участь країни у міжнародному поділі праці; 6. Найбільші промислові центри; 7. Провідні промислові підприємства та ТНК; 8. Експорт промислової продукції; 9. Імпорт промислової продукції.

Дані запишіть у таблицю. Зробіть висновок про переваги і недоліки в розвитку промисловості двох країн.

План порівняльної характеристики	Назва країни 1	Назва країни 2

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Італія розташована в Південній Європі і належить до країн Великої сімки.
- ✦ Країна небагата на мінерально-сировинні ресурси, а її рельєф і клімат сприятливі для розвитку рослинництва і рекреаційно-туристичного господарства.
- ✦ За показником ВВП Італія посідає 10-те місце у світі.
- ✦ У галузевій структурі промисловості переважають обробні галузі, орієнтовані на трудові ресурси та імпорту сировину, а в сільському господарстві – рослинництво.
- ✦ Найбільш значущими галузями сфери послуг Італії є туризм, транспорт і банківська діяльність.
- ✦ Переважаючими формами зовнішньоекономічної діяльності Італії є зовнішня торгівля, інвестування та спільне підприємництво.

Ключові терміни і поняття

- ✦ парламентська республіка ✦ багатопрофільна ринкова економіка
- ✦ малий і середній бізнес ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитну картку Італії.
II	Схарактеризуйте найголовніші риси населення країни.
III	Поясніть, які риси господарства віддаляють Італію від інших країн Великої сімки, а які об'єднують.
IV	Доведіть, що в господарстві Італії зростає роль малих і середніх підприємств.

§30. СХІДНА І ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА

Географічна розминка

Назвіть країни Східної і Центральної Європи.

Поміркуйте, чому кількість країн у цих регіонах і їхні кордони суттєво змінювалися останнім часом.

Загальна характеристика субрегіонів. Східна Європа налічує чотири країни, що розташовані на сході Європи і є колишніми республіками СРСР, а нині входять до СНД. До Центральної Європи належать сім країн, які не стільки займають центральне положення в Європі, скільки об'єднані політичними подіями останніх років, коли вони стали членами ЄС.

Усі країни Центральної і Східної Європи є республіками і унітарними державами (крім Російської Федерації). Проте вони суттєво відрізняються одна від одної географічним положенням, конфігурацією, розмірами території, природними умовами і ресурсами та макроекономічними показниками. Найбільшою за площею і кількістю населення є Росія, найменшою – Словенія (мал. 78). Серед країн субрегіонів найвигідніше транзитне положення займає Україна.

За запасами паливних ресурсів виділяються Росія, Україна, Польща, Румунія, залізних руд – Росія, Україна, Румунія, Словаччина, бокситів – Угорщина, хоча ці мінерально-сировинні ресурси не задовольняють усіх потреб країн. Країни Центральної і Східної Європи мають достатньо великі запаси земельних і рекреаційно-туристичних ресурсів. Росія вирізняється з-поміж інших країн субрегіонів лісовими і водними ресурсами.

Кількість населення Центральної і Східної Європи в сукупності більша, ніж в інших європейських субрегіонах, проте спостерігається стрімке скорочення населення у зв'язку з низькою народжуваністю і високою смертністю, особливо в країнах СНД. Найнижчі показники природного приросту населення ($-0,5 \dots -0,3 \text{ ‰}$) зафіксовані в Україні, Болгарії, Угорщині, Росії; найвищі ($+0,1 \text{ ‰}$) – у Польщі, Чехії, Словаччині.

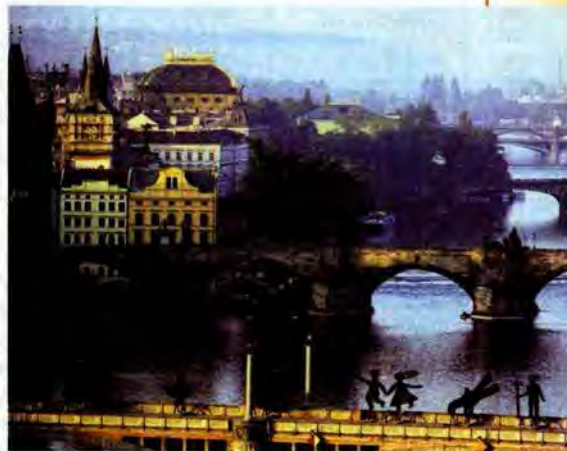
Населення субрегіонів має строка-тий етнічний склад, хоча переважають слов'янські народи. Найоднорідніший національний склад в Угорщині та Польщі. Найурбанізованішою країною є Чехія (мал. 79). На міських жителів тут припадає 74 % населення. Найменшим рівень урбанізації є у Молдові – 41 %. У Центральній і Східній Європі багато міських агломерацій, але в більшості країн переважають невеликі за кількістю населення міста.

Господарство Східної і Центральної Європи. Майже всі країни субрегіонів пройшли перехідний етап від планової до ринкової економіки. Під час здійснення комплексного реформування національних господарств ними були обрані різні підходи.

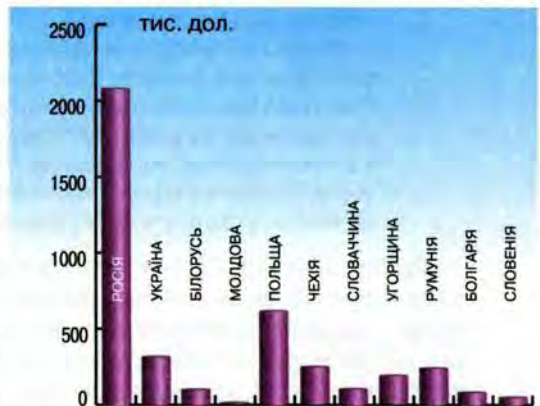
За показником ВВП (мал. 80) абсолютним лідером у Центральній та Східній Європі є Росія, друге і третє місця посідають відповідно Польща і Україна. Найнижчий рівень ВВП зафіксований у Молдові.

Мал. 78. Столиця Словенії
Любляна

Мал. 79. Прага – столиця Чехії

Мал. 80. Показники ВВП країн
Східної і Центральної Європи за
даними МВФ

Прогноз

За даними МВФ, країни Центральної Європи випереджають нині країни Східної Європи за показниками ВВП на душу населення (табл. 1). Така тенденція спостерігатиметься й у найближчі п'ять років.

Таблиця 1. Прогноз змін ВВП на душу населення в країнах Східної і Центральної Європи, дол.

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Росія	15176	15423	16104	17136	18368	19735
Україна	6873	7026	7446	8054	8746	9524
Білорусь	11989	12363	12814	13692	14794	16108
Молдова	3094	3108	3219	3430	3672	3932
Польща	17524	17825	18654	19766	21039	22398
Чехія	24727	24847	25607	26885	28496	30216
Словаччина	21771	22287	23589	25022	26563	28223
Угорщина	19044	19053	19666	20736	22113	23589
Румунія	12214	12299	13036	14231	15341	16337
Болгарія	12296	12316	12735	13545	14500	15527
Словенія	28898	29384	30617	32214	34046	35954

Реалії сьогодення

Успішні моделі трансформації економіки. Особливими успіхами відзначилися моделі трансформації постсоціалістичної економіки у Польщі, яка отримала назву «шокова терапія», та «еволюційна стратегія», що впроваджувалася в Угорщині. Відмінною рисою першої моделі була «космічна» швидкість здійснення ринкових реформ, унаслідок чого відбулася майже повна відмова держави від регулювання цін і від багатьох соціальних програм, приборкання інфляції, швидка приватизація тощо. Позитивним наслідком «шокової терапії» був швидкий перехід до ринкової економіки, негативним – різке зубожіння населення, 70 % якого опинилося за межею бідності.

Реформи за угорським зразком здійснювалися за принципом поступовості (еволюційності). Унаслідок цього Угорщина досягла стабільності у зростанні макроекономічних показників і високого рівня іноземних інвестицій. Цю модель у свій час використали й Чехія, Словаччина та Словенія. А в таких країнах, як Болгарія, Румунія, Молдова, Росія та Україна, програми здійснення реформ мали елементи як «шокової терапії», так і «еволюційності», унаслідок чого реформи затягнулися на тривалий час.

Країни Східної і Центральної Європи на сучасному етапі розвитку не характеризуються яскраво вираженою соціально-економічною єдністю, проте завдяки проведенню регіональної економічної політики як ЄС, так і СНД у них останніми роками більш високими темпами розвивалися не тільки галузі промисловості, а й сфера послуг. Значні зміни відбулися й у структурі та обсягах виробництва агропромислових комплексів.

Через дефіцит запасів нафти енергетична галузь у багатьох країнах орієнтована на вугілля. Важливе значення мають також ГЕС та АЕС.

Мал. 81. Завод компанії «Авто ВАЗ» – найбільшого виробника легкових автомобілів у Східній Європі

У Болгарії побудована одна з найбільших АЕС Центральної Європи «Козлодуй». Як енергетичний ресурс використовується також імпортна нафта і газ, переважно з Росії.

Промисловість. У країнах субрегіонів інтенсивно розвивається металургійна промисловість, що орієнтується як на власну сировину (кольорова металургія), так і на імпорتنу (чорна металургія). Машинобудування представлене в усіх країнах, але найбільш розвинене воно у Чехії та Росії (мал. 81). Істотно зросла частка конкурентоспроможної наукоємної продукції. Хімічна промисловість значно відстає від західноєвропейської насамперед за технологіями виробництва. Проте окремі хімічні галузі досягли гідного рівня розвитку, серед яких хіміко-фармацевтична та скляна.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, визначте основні центри розміщення галузей промисловості у Східній і Центральній Європі.

Сільське господарство країн Східної і Центральної Європи в основному забезпечує потреби населення у продуктах харчування. У галузевій структурі сільського господарства Чехії, Словаччини, Угорщини та Польщі частка тваринництва перевищує частку рослинництва, в інших країнах співвідношення між основними галузями на користь рослинництва.

Унаслідок різноманітності ґрунтово-кліматичних умов рослинництво характеризується різною спеціалізацією. Головні культури, що вирощують у країнах Центральної і Східної Європи, – це пшениця, кукурудза, овочі, фрукти і виноград. Важливу роль відіграють також жито і картопля. Головними пшенично-кукурудзяними районами є рівнини України, Середньо- і Нижньодунайська низовини. Найбільші успіхи у вирощуванні зернових культур мають Україна та Угорщина. Овочі, фрукти і виноград вирощують практично в усіх країнах Центральної і Східної Європи, але найбільші площі зайняті ними у південніших країнах. Картоплю вирощують переважно Польща і Білорусь, хміль – Чехія, а олійні культури – Болгарія і Україна.

Північні і центральні країни субрегіонів спеціалізуються на молочному і м'ясо-молочному скотарстві і на свинарстві, а південні – на вівчарстві м'ясного і вовняного напрямків.

Сфера послуг Центральної і Східної Європи представлена потужною транспортною системою, в якій переважають залізничні перевезення. Також важливу роль у зовнішньоторговельних перевезеннях відіграє морський транспорт, проте його значення у транспортній системі більшості країн субрегіонів набагато менше, ніж у країн Західної Європи. Галуззю, що забезпечує країни субрегіонів значними доходами, став в останнє десятиріччя і туризм. Міжнародний туризм сприяє підвищенню рівня розвитку багатьох депресивних районів цих країн.

Проблема

Серйозним економічним викликом для країн Центральної Європи стала глобальна фінансова криза, що розпочалась у 2008 р. Незважаючи на те, що економічні показники країн субрегіону впродовж останніх 3–4 років зростали швидше, ніж навіть у розвинутих країнах Західної Європи, падіння, спричинене кризою, у цьому регіоні відбувається також досить швидкими темпами. У Центральній Європі спостерігається падіння ще не дуже зрілих, так званих трансформаційних ринкових економік (винятком можуть бути Словенія і Чехія). Ускладнює ситуацію значна зовнішня заборгованість країн субрегіону. Поміркуйте, як краще вийти з цієї кризи.

Зовнішньоекономічна діяльність. Економічний розвиток країн Центральної Європи на початку ХХІ ст. супроводжується їх подальшою інтеграцією в ЄС. Крім того, було створено так звану Вишеградську групу країн, до якої увійшли Чехія, Словаччина, Угорщина і Польща. У рамках цього угруповання координується розвиток господарства й економічних зв'язків, забезпечується спільна оборона, розвивається виробнича кооперація. Країни групи є членами НАТО. Окремі країни регіону – Болгарія і Румунія – входять до Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), метою якого є сприяння господарському розвитку, зокрема поліпшення умов для підприємницької діяльності в басейні Чорного моря. Усі країни Центральної і Східної Європи беруть активну участь у зовнішній торгівлі, освоюючи нові ринки збуту своєї продукції. Більшість країн є членами Світової організації торгівлі (СОТ).

Країни Східної Європи співпрацюють у рамках регіонального об'єднання СНД, діяльність якого спрямована на погодження стратегії економічного розвитку країн субрегіону.

Реалії сьогодення

Нова сторінка у відносинах з ЄС. Відповіддю на бажання Білорусі, Молдови, України та країн Закавказзя наблизитися до Європейського Союзу є ініціатива «Східне партнерство». Це партнерство передбачає підвищення рівня політичної взаємодії, спрощення перетину кордону ЄС для громадян цих країн, фінансову допомогу. Ключовими ініціативами є програма інтегрованого управління кордонами; сприяння розвитку малих і середніх підприємств, а також регіональних ринків електроенергії, енергоефективності та відновлюваних джерел енергії; розвиток Південного енергетичного коридора; співпраця щодо запобігання стихійним лихам і техногенним аваріям.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ До Східної Європи належать чотири країни, об'єднані в СНД, а до Центральної – сім країн – членів ЄС.
- ✦ Країни субрегіонів суттєво відрізняються географічним положенням, конфігурацією, розмірами території, природними умовами і ресурсами та макроекономічними показниками.
- ✦ Майже всі країни субрегіонів пройшли перехідний етап від планової до ринкової економіки. У господарстві країн субрегіонів швидко розвивається не тільки промисловість, а й сфера послуг. Економічний розвиток країн Центральної і Східної Європи супроводжується їхньою подальшою інтеграцією.

Ключові терміни і поняття

- ✦ Східна Європа ✦ Центральна Європа ✦ «шокова терапія» ✦ «еволюційна стратегія» ✦ перехідний етап розвитку економіки ✦ трансформаційна економіка ✦ Вишеградська група ✦ «Східне партнерство» ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть провідні галузі господарства країн Східної і Центральної Європи.
II	Сформулюйте переваги і недоліки проведення ринкових реформ у країнах субрегіонів.
III	Порівняйте економічні показники країн Східної і Західної Європи і поясніть причини відмінностей між ними.
IV	Обґрунтуйте перспективи розширення ЄС за рахунок країн Східної Європи.

§31. КРАЇНИ – СУСІДИ УКРАЇНИ: РОСІЯ, БІЛОРУСЬ

Географічна розминка

- Пригадайте, де проходять кордони України з Росією та Білоруссю. Назвіть столиці Росії і Білорусі.
- Поміркуйте, які природні ресурси Росії мають світове значення.

Загальні відомості про Росію. Офіційна назва Росії, східного сусіда України, – Російська Федеративна Республіка. Вона є провідною країною СНД за природно-ресурсним, трудовим і виробничим потенціалом. Це євразійська держава, проте її найчастіше відносять до Європейського економічного регіону. За площею Росія є найбільшою державою світу. За формою державного правління РФ – президентсько-парламентська республіка, за державним устроєм – федерація. Російська мова є державною мовою і мовою міжнаціонального спілкування. Грошова одиниця – рубль.

Географічне положення РФ. Територія Росії простягається від Берингового моря в Азії до Фінської затоки в Європі, від Чорного моря на південному заході до Японського на південному сході. Північ Росії лежить за Полярним колом, а південь країни – на широті 42°. Її перетинає

десять часових поясів. Росія має найбільшу кількість прикордонних держав (16) і морів (13). Незважаючи на значні морські кордони, Росія переважно оточена суходолом. Тут дуже мало зручно розташованих портів. Загалом географічне положення РФ зручне для розвитку господарства і налагодження зовнішньоекономічних зв'язків.

Практичне завдання

Користуючись картою, знайдіть держави – сусіди Росії. Визначте, з якими країнами Росія має морські кордони.

Природні умови й ресурси. Територія країни має складний *рельєф*. Європейська частина країни лежить переважно в межах добре освоєної Східноєвропейської рівнини зі сприятливим для проживання і господарювання *кліматом*. Рівнина обмежена зі сходу Уральськими горами, східніше розташовані Західносибірська рівнина та Середньосибірське плоскогір'я. Освоєння цих частин Сибіру ускладнює панування континентального клімату, багаторічної мерзлоти та заболоченість. Зі сходу і півдня азійська частина країни оточена поясом середньовисотних гір, які також ускладнюють господарську діяльність.

Росія багата на *природні ресурси* – мінерально-сировинні, водні, лісові, земельні, які відіграють важливу роль в економіці країни. Серед мінерально-сировинних ресурсів велике господарське значення мають запаси газу, нафти, вугілля та залізної руди, за видобутком яких країна

посідає провідне місце у світовому господарстві. Водні ресурси потужних сибірських річок використовують для вироблення дешевої гідроенергії. Значні площі лісів сприяють розвитку лісової промисловості, тому на Росію припадає близько 30 % світового експорту необробленої деревини (мал. 82). Земельні ресурси, особливо європейської частини Росії, використовують під сільськогосподарські угіддя.

Народонаселення і культура. За кількістю населення Росія посідає шосте місце у світі після Китаю, Індії, США, Індонезії та Бразилії. Проте густота населення в країні невисока. Більшість населення сконцентрована в західній європейській частині, натомість східні азійські простори часто зовсім не заселені.

Нині понад 60 % населення зосереджено у трьох федеральних округах – Центральному (26 %), Приволзькому (22 %) та Південному (16 %). Найнечисленнішим є Далекосхідний федеральний округ. Останніми роками чисельність населення РФ скорочується через незначний природний приріст і зовнішні міграції.

Мал. 82. Заготівля деревини в сибірській тайзі

Реалії сьогодення

Трудова міграція. У 2008 році за кордон з метою працевлаштування виїхали понад 73 тис. російських громадян. Рейтинг найпривабливіших країн для російських гастарбайтерів виглядає так: США, Кіпр, Мальта, Німеччина, Ліберія, Камбоджа. Зазвичай до роботи в інших країнах заохочуються кваліфіковані кадри, які проходять своєрідне тестування на знання мови країни перебування, її культури, традицій, володіння спеціальністю, стан здоров'я тощо. Набравши необхідну кількість балів, людина отримує дозвіл на тимчасове проживання і трудову діяльність.

Прогноз

За прогнозами ООН, кількість населення Росії до 2025 р. зменшиться на 8,5 млн осіб. При цьому частка росіян працездатного віку скоротиться з нинішніх 67,4 % до 52,1 %, а частка людей, старших за 60 років, збільшиться з 20,6 % до 37,7 %. Кількість працюючих зрівняється з кількістю пенсіонерів уже до 2030 р.

Росія є однією з найбільш багатонаціональних держав світу, проте майже 80 % усього населення становлять росіяни. Друге місце посідають татари (близько 4 %), а третє – українці (2 %). За віросповіданням у Росії переважають православні християни (89 %), а традиційно сповідують іслам 10 % її мешканців.

Нині 73 % росіян проживає у містах, а 23 % – у селах. Особливістю розселення міського населення є його концентрація у невеликій кількості густонаселених центрів. Третина жителів країни мешкає у великих містах-мільйонерах: Москві, Санкт-Петербурзі, Новосибірську, Єкатеринбурзі, Нижньому Новгороді та ін. Москва входить до 20 найбільших міст світу.

Російська Федерація дала світу великих письменників, музикантів, художників, архітекторів, серед яких О. Пушкін, Ф. Достоевський, Л. Толстой, А. Чехов, П. Чайковський, І. Репін, В. Васнецов, В. Баженов, К. Брюллов та ін. Широко відомі вироби народних промислів Росії: палехська мініатюра, ростовська фініфть, хохломська іграшка. Архітектурні та історико-культурні пам'ятки РФ внесені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, зокрема Московський Кремль і Красна площа.

Господарство Росії. На початок XXI ст. за всіма макроекономічними показниками Росія є лідером Східної Європи. РФ посідає перше-п'яте місце у світовому господарстві з багатьох галузей і виробництв, серед яких видобуток природного газу, бурого вугілля, нафти, виробництво сірчаної кислоти, електроенергії, чавуну, сталі, мінеральних добрив та ін. Нині країна розробляє нову стратегію розвитку ринкової економіки, спрямовану на зміни не тільки в галузевій структурі господарства, а й у технологіях виробництва, у структурі зайнятості населення, у фінансовій політиці тощо.

У сучасній структурі ВВП Росії на сферу послуг припадає 55 %, що значно нижче, ніж у розвинутих країнах Європи, на промисловість – 31 %, на аграрний сектор і будівництво – по 7 %. Особливістю сучасного господарства РФ є наявність потужних ТНК, які працюють переважно у нафтогазовому комплексі, наприклад «Газпром» і «Сургут нафтогаз».

Нині галузями російської *промисловості*, що визначають міжнародну спеціалізацію країни, є добувна (23 % зайнятого населення), потужна оборонна промисловість, чорна і кольорова металургія, хімічна промисловість і машинобудування. У машинобудівному комплексі Росії виробляється майже все – від побутових приладів до аерокосмічної техніки.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, визначте основні центри і райони промисловості Росії та їхню спеціалізацію.

Сільське господарство спеціалізується на вирощуванні зерна, цукрового буряку, соняшнику, фруктів, овочів, а також на розведенні великої рогатої худоби м'ясо-молочного напрямку. Проте країна не задовольняє усіх своїх потреб у сільськогосподарській продукції і є великим її імпортером.

Сфера послуг Росії представлена усіма галузями. Особливе значення для господарства має транспортний комплекс та банківська система. За останні роки вантажообіг транспорту РФ значно зменшився, змінилася його структура. Зокрема, підвищилася частка трубопровідного і морського транспорту, а знизилася – річкового та залізничного. Швидкими темпами в Росії розвивається банківська сфера.

Провідні підприємства

Найбільші банки Росії. Це Ощадбанк, Зовнішторгбанк, Газпромбанк, Альфа Банк та ін, в яких працює кілька сотень тисяч службовців, а їхні обсяги активних грошей перевищують десятки мільярдів доларів. Особливістю російської банківської сфери є значна концентрація їхніх центральних офісів у Москві. Так, серед 30 найбільших банків РФ 25 перебувають у столиці, три у Санкт-Петербурзі і по одному в Уфі та Казані. За прогнозами, у першій половині XXI ст. Москва має стати регіональним фінансовим лідером.

Проблема

У Росії суттєво загострилися суперечності між різними за рівнем соціально-економічного розвитку економічними районами щодо отримання бюджетних коштів. Визначилися регіони-донори (Москва, Санкт-Петербург та цілий ряд областей Європейської Росії, а також Свердловська, Челябінська, Тюменська та ін.) і регіони – отримувачі допомоги з федерального бюджету. Поміркуйте, як можна гармонізувати бюджетний розподіл і «примирити» регіони Росії.

Зовнішньоекономічна діяльність. Основними пріоритетами зовнішньоекономічної діяльності Росії на найближчий час є забезпечення національної безпеки, збереження позицій Росії як великої держави, формування добросусідських відносин з усіма країнами-сусідами, активна участь у міжнародних відносинах у рамках ООН, ЄС та посилення азійського і латиноамериканського зовнішньоекономічного вектора (з Китаєм, Індією, Японією, Венесуелою, Бразилією та іншими країнами).

За останні роки змінилися пріоритети зовнішньої торгівлі РФ. Зокрема, зменшилися обсяги взаємної торгівлі між Росією та країнами СНД, натомість зросла частка зовнішньої торгівлі з країнами ЄС.

Мал. 83. Транспортування газу з Росії до країн Європи

Традиційними статтями російського експорту є нафта і природний газ (мал. 83), деревина та продукція первинної обробки деревини і хімічної промисловості, метали, продукція військово-промислового комплексу. Основними споживачами російських товарів є Німеччина, США, Італія, Білорусь, Китай та Україна. Структура імпорту представлена широким набором промислових і продовольчих товарів, які не можуть бути вироблені у достатньому обсязі російськими підприємствами. Це машини і обладнання, ліки, зерно, цукор, м'ясо, металургійні напівфабрикати та ін. Основними експортерами товарів до Росії є майже ті самі країни: Німеччина, Білорусь, Казахстан, Італія, США та Україна.

Росія є найбільшим зовнішньоторговельним партнером України. Зростає обсяг прямих російських інвестицій, зокрема у металургійну й нафтопереробну галузі, енергетику, машинобудування, транспорт і будівництво, у сферу фінансової діяльності та охорону здоров'я України. Між нашими країнами укладено двосторонні міждержавні і міжурядові договори різного спрямування, у тому числі з гуманітарного співробітництва.

Росія та Україна є важливими стратегічними партнерами щодо національної безпеки, взаємовідносин з ЄС та НАТО, спільної боротьби з тероризмом тощо. Проблема у відносинах між Росією та Україною залишається делімітація кордонів, створення зони вільної торгівлі.

Загальні відомості про Білорусь. Республіка Білорусь розмістилася на площі у 207,6 тис. км². У державі існує президентська форма правління. Президент наділений значними повноваженнями. Білорусь є унітарною державою. Офіційними мовами Білорусі є білоруська і російська мови, а грошовою одиницею – білоруський рубль.

Географічне положення. Білорусь займає континентальне положення і розташована північніше України. Вона межує, крім України, також з Росією, Литвою, Латвією та Польщею. Суттєвим недоліком географічного

положення країни є відсутність виходу до моря. Через Білорусь проходять важливі транспортні шляхи і трубопроводи до країн Центральної і Північної Європи.

Природні умови і ресурси. Ресурсна база Білорусі незначна і обмежена торфом, як паливною сировиною, калійною сіллю для виробництва мінеральних добрив і невеликою кількістю нафти. Велике значення для розвитку сільського господарства мають земельні ресурси. Природно-заповідний фонд країни широко використовують у рекреаційній діяльності.

Народонаселення і культура. Чисельність населення Білорусі має тенденцію до зменшення і становить сьогодні близько 10 млн осіб. Густота населення в країні невисока, її пересічний показник 48 осіб/км². Середня тривалість життя населення становить 70,5 року, що вище, ніж цей показник в Україні чи Росії.

На території Білорусі проживають представники 130 національностей. Серед них найбільш представницькими є білоруси (81 %), росіяни (11 %), поляки (4 %), українці (2 %) та інші (євреї, вірмени, азербайджанці, литовці і грузини). У країні здавна співіснують усі світові релігії. Нині понад 80 % віруючих вважають себе православними, 14 % – католиками, 2 % – протестантами. Решта віруючих – це іудеї, мусульмани, буддисти та представники нових релігійних течій.

Кількість сільського населення постійно зменшується і становить нині 26 % усього населення. У містах проживає 74 % населення Білорусі. Найбільшими містами є Мінськ, Гомель, Могилів, Вітебськ та ін.

На території країни збереглися найдавніші пам'ятки, середньовічні оборонні споруди, церкви і костели. До визначних місць належать музеї, пам'ятники та меморіальні комплекси, пов'язані з Другою світовою війною. Здавна в Білорусі розвивалися різноманітні художні ремесла – мистецтво дерев'яної скульптури, різьблення по дереву, кераміка, ювелірна справа та ін., які є справжнім культурним надбанням людства.

Господарство. Економічні показники (зокрема ВВП і ВВП на душу населення) свідчать, що країна є певним лідером пострадянської економіки. Білорусь розбудовує свою модель економічного розвитку, за якої влада держави намагається поєднати адміністративно-командну економіку з ринковою і створити так званий ринковий соціалізм. У Білорусі стабільно працює промисловість, на яку припадає понад 30 % ВВП і близько 30 % працюючих. Саме *промислове виробництво* сприяє насиченню внутрішнього ринку необхідними товарами, допомагає скоротити рівень безробіття.

Реалії сьогодення

Незначні обсяги інвестицій гальмують розвиток промисловості. У Білорусі переважають промислові підприємства державної форми власності, що поступаються європейським за впровадженням інноваційних технологій виробництва. Тому керівництво країни всіляко намагається залучити в економіку країни іноземні інвестиції. Проте частка іноземних інвестицій у Білорусі є однією з найнижчих серед країн Європи. Головною формою залучення інвестицій є створення спільних підприємств. Найбільше їх з Росією, Польщею, Литвою та Німеччиною.

Серед провідних галузей промисловості виділяються хімічна (виробництво добрив, шин, синтетичних матеріалів), нафтохімічна, а також автомобілебудування, приладобудування, тракторобудування та оборонна промисловість. Інтенсивно розвиваються і мають міжнародне значення харчова та легка галузі промисловості. Останній галузі приділяється значна підтримка з боку держави і намагання вивести її на світовий ринок.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, визначте промислові центри країни та їхню спеціалізацію.

Сільське господарство країни розвивається менш стабільно, що пов'язано як з природними чинниками, так і з аграрною політикою держави. Провідною галуззю сільськогосподарського виробництва є рослинництво. На майже 10 млн га угідь вирощуються зернові, картопля, льон, цукровий буряк та овочі. Серед галузей тваринництва виділяються скотарство, свинарство, птахівництво, які поки що не відповідають вимогам світового товарного тваринництва.

Зовнішньоекономічна діяльність. Основним зовнішньоекономічним пріоритетом Білорусі є союз з Росією та країнами СНД. Іншим пріоритетом є створення поясу добросусідства з країнами-сусідами, до яких належить й Україна. Білорусько-російські відносини розвиваються на основі поглиблення всебічних інтеграційних процесів.

Відносини Білорусі з Україною розвиваються як добросусідські, хоча існують й окремі проблеми. Зокрема, офіційний Мінськ не схвалює позицію України щодо НАТО. Нещодавно було проведено переговори про демаркацію кордонів між двома державами. У торгово-економічній сфері відносини розвиваються на основі довгострокового двостороннього співробітництва. Білорусь і Україна співпрацюють у сфері текстильної та фармацевтичної галузей промисловості, у проведенні заходів щодо захисту території від радіаційного забруднення, у торгівлі.

За торговельним оборотом Україна посідає у Білорусі друге місце після Росії. Обсяг двосторонньої торгівлі за останні роки складає понад 1 млрд дол. на рік. Білоруський експорт до України представлений сільськогосподарською технікою, мінеральними добривами, побутовою технікою, текстилем. Україна експортує до Білорусі зерно, продовольчі товари, метал, комплектуючі до продукції машинобудування та ін.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Росія та Білорусь – це східний і північний сусіди України, пострадянські незалежні держави, члени СНД, країни добросусідського партнерства.
- ✦ Росія має значні розміри, велику чисельність населення, потужний природно-ресурсний потенціал; Білорусь є країною з невеликою кількістю населення та обмеженою ресурсною базою.
- ✦ Росія є економічним лідером Східної Європи за економічними показниками.
- ✦ У країнах розвиваються як традиційні галузі матеріального виробництва (добувна, металургійна, хімічна галузі промисловості, багатогалузеве машинобудування, сільське господарство), так і сфера послуг.
- ✦ Зовнішньоекономічні зв'язки Росії і Білорусі з Україною розвиваються на взаємовигідній двосторонній основі.

Ключові терміни і поняття

✦ галузі спеціалізації ✦ делімітація та демаркація кордонів ✦ пріоритети зовнішньоекономічної діяльності ✦

САМОПЕРЕВІРКА

- I Складіть візитні картки для Росії і Білорусі.
- II Назвіть найважливіші географічні особливості Росії та Білорусі.
- III Порівняйте статті експорту та імпорту Росії і Білорусі і поясніть, чим вони зумовлені.
- IV Доведіть, що Росія є регіональним економічним лідером.

§32.**КРАЇНИ – СУСІДИ УКРАЇНИ: ПОЛЬЩА, СЛОВАЧЧИНА****Географічна розминка**

Пригадайте, де проходять кордони України з Польщею і Словаччиною.
Пригадайте, до якої групи країн за рівнем соціально-економічного розвитку належать Польща і Словаччина.

Загальні відомості про країни. Республіка Польща – таку офіційну назву має держава – сусідка України, що розмістилася в Центральній Європі, у басейні двох великих західноєвропейських річок – Вісли та Одеру. Площа території країни становить 312,7 тис. км², населення – понад 38 млн осіб. Вона є найбільшою державою серед нових членів ЄС як за кількістю населення, так і за площею та показником ВВП. Столицею Польщі є місто Варшава з населенням понад 2 млн осіб. За формою державного правління Польща – парламентсько-президентська республіка, за державним устроєм – унітарна держава. Державна мова – польська. Грошова одиниця – злотий, хоча Польща планує найближчим часом приєднатися до Єврозони.

Словаччина має офіційну назву Словацька Республіка. Площа країни – 49 тис. км², чисельність населення – 5,4 млн осіб. Столиця – місто Братислава з населенням майже 500 тис. осіб. Словаччина – це молода унітарна держава, що утворилася після розпаду Чехословаччини. За формою державного правління – парламентська республіка. Державна мова – словацька. Країна приєдналася до Єврозони на початку 2009 р., тому нині її грошовою одиницею є євро. Польща і Словаччина – члени НАТО та СОТ, а з 1 травня 2004 р. стали повноправними членами ЄС.

Географічне положення. На півдні Польща межує з Чехією і Словаччиною, на сході – з Україною, Білоруссю і Литвою, на заході – з Німеччиною, на півночі – з Калінінградською областю Росії і має вихід до Балтійського моря. Словаччина – континентальна країна. Вона розташована південніше Польщі. На сході країна межує з Україною, на півдні – з Угорщиною та Австрією, на заході – з Чехією. Географічне положення країн у Центральній Європі на перетині важливих економічних, зокрема транспортних, шляхів є сприятливим чинником розвитку держав.

Природні умови і ресурси. У рельєфі Польщі переважають рівнини. Середня висота поверхні над рівнем моря становить близько 170 м. У південній частині країни простягаються гори – Судети і Карпати (Високі Татри). Клімат Польщі помірно континентальний, перехідний від м'якого морського до континентального. І рельєф, і клімат сприятливі для розвитку сільського господарства. Країна має розвинену річкову мережу. На півночі серед лісів і мальовничих рівнин є багато озер льодовикового походження.

Мінерально-сировинні ресурси Польщі представлені кам'яним вугіллем, сіркою, сріблом, цинком, свинцем, кухонною сіллю і природним газом. Проте значна частка промисловості працює на імпортованій сировині.

Словаччина – це переважно гірська країна. На її території простягаються Західні Карпати і Словацькі Рудні гори. Їхня назва свідчить про наявність тут покладів рудних корисних копалин, зокрема залізних, марганцевих, поліметалевих руд, є родовища сурми та магнезиту. Низовини охоплюють незначні площі на південному заході та південному сході країни. На півдні Словаччини протікає Дунай із своїми притоками – важлива транспортна магістраль країни (мал. 84). На окремих притоках побудовані ГЕС.

Народонаселення і культура. За показниками природного приросту обидві країни належать до першого типу відтворення населення. У Польщі 98 % населення країни становлять поляки, що підтверджує її статус однонаціональної держави. Частка національних меншин в країні дуже незначна. Основною етнічною групою населення Словаччини є словаки (87 % усього населення країни). Інша численна етнічна група (понад 10 %) – це угорці. Тому у країні діє дві мови – словацька як офіційна та угорська як мова спілкування. Біля кордонів з іншими державами можна почути українську, польську і чеську мови.

Мал. 84. Дунай – важлива транспортна магістраль Словаччини

Особливості народів і націй

Найхарактернішою рисою поляків є патріотизм. Поляки з гордістю згадують кращі часи своєї історії й дуже болісно сприймають прояв будь-якої зневаги до своєї країни. Крім того, поляки відверті, здебільшого люди слова. Порядність у стосунках з партнером є однією з найважливіших цінностей для поляка. Багато рис польського менталітету сформовано під впливом католицької церкви, позиції якої в польському суспільстві дуже сильні. Серед позитивних рис слід також відзначити чесність, шляхетність у відносинах з іншими людьми, сумлінність у праці. Загалом поляки – надійні ділові партнери, що доброзичливо ставляться до співробітництва з українцями.

Серед віруючих як у Польщі, так і у Словаччині переважають католики. Проте у Словаччині значна частка серед віруючих – це протестанти (9 %) і православні (4 %).

Мал. 85. Варшава

У польських містах мешкає 61 % населення, а у словацьких лише 56 %. Це є наслідком того, що у складі колишньої Чехословаччини Словацька Республіка була здебільшого сільськогосподарською, менш розвиненою. Нині в обох країнах відбуваються суттєві зрушення у структурі зайнятості населення у бік збільшення частки тих, що займаються невиробничою сферою.

Звичаї, мови й релігії впродовж багатьох тисячоліть змішувалися на польських землях, результатом чого стала її неповторна культура. Попри колосальні втрати у Другій світовій війні, Польща може похвалитися багатьма історичними пам'ятками світового значення. До Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО занесено історичний центр Кракова, соляний рудник у Величчі, Старе місто Варшави (мал. 85), Старе місто в Замосці та ін.

У Словаччині збереглися готичні міста середньовіччя з укріпленнями, замками та ратушними площами, що також є частиною культурної скарбниці світу. Серед таких є й столиця країни Братислава (мал. 86). Словаки вирізняються особливою майстерністю у декоративно-прикладному мистецтві – кераміці, вишиванні, виготовленні вітражів і ювелірних виробів.

Господарства Польщі та Словаччини пройшли перехідний етап ринкових перетворень, і нині ці країни вважаються країнами з ринковою економікою. Нині Польща, як й інші країни Центральної Європи, перейшла до довгострокової стратегії економічних перетворень, яка передбачає структурну перебудову, розвиток фінансових ринків, вирішення проблеми зайнятості та соціального захисту населення.

Ринкові перетворення у Словаччині відбувалися повільно, а зростання економіки було забезпечене в основному конкурентоспроможністю словацьких товарів на ринках пострадянських країн. Одним із підтверджень успіху економічних перетворень є зростання основних макроекономічних показників обох країн.

Прогноз

За прогнозами експертів, економічна криза, яка розпочалася 2008 р., дала Польщі і Словаччині найкращі шанси впевнено протриматися «на плаву». Про це свідчать дані зростання економічних показників уже в 2009 р.: у Польщі на +2 %, а у Словаччині на +2,7 %. Пояснюють це тим, що Словаччина дуже вдало вступила до Єврозони, що допомагає долати їй деякі фінансові проблеми, а Польща оголосила політику жорсткої економії.

Мал. 86. Братислава

Промисловість Польщі нині залишається енергоємною, а машинобудування – металомістким (виробництво дорожньо-будівельної техніки, турбін і котлів, шахтного обладнання, обладнання для хімічної промисловості). В останні роки дещо збільшилися обсяги виробництва чорної й кольорової металургії, коксохімії. Поступово у Польщі формуються й нові, сучасні галузі машинобудування із залученням іноземного капіталу. До них належать електротехнічне машинобудування, електроніка і особливо автомобілебудування, яке розширюється завдяки капіталу таких фірм, як «Фольксваген», «Опель», «Део», «Судзуки». У хімічній промисловості переважають галузі неорганічної хімії, що працюють на власній сировині (вугілля, сірка, кухонна сіль). Продовжує розвиватися виробництво сірчаної кислоти, суперфосфату й азотних добрив.

Легка промисловість Польщі працює тепер переважно на внутрішній ринок, від чого обсяги виробництва, зокрема в текстильній промисловості, різко скоротилися. В останні роки поживавився збут продукції на ринки країн Східної Європи і країн-сусідів. Харчова промисловість Польщі має добрі традиції й відома на ринках Східної та Західної Європи. Особливо виділяється продукція молочної промисловості, а також цукрова, борошномельна, м'ясна.

Основними галузями промисловості Словаччини є чорна металургія, електроенергетика, хімічна промисловість, машинобудування, зокрема випуск транспортних засобів, електричних та оптичних приладів. Продовжується розвиток добувних галузей – видобуток кам'яного вугілля та ядерного палива. Після вступу до ЄС нормалізуються обсяги виробництва продукції текстильної та харчової промисловості.

Провідні підприємства

Промислові гіганти на теренах Словаччини. Завдяки відкритості економіки у Словаччину за останні 10 років прийшло багато світових промислових гігантів. Свої заводи у країні побудували німецький «Фольксваген», корейська «Kia Моторс», французький концерн «Пежо». Завдяки цьому загальна кількість автомобілів, що виробляються щорічно у Словаччині, сягає понад півмільйона, а показник виробництва автомобілів на душу населення є одним з найвищих у світі. До інших компаній, заводи яких формують «кістяк» словацького економічного дива, належать американські металургійна корпорація «Стелл» і виробник побутової техніки «Вірпул», азійські технологічні тигри «Соні» та «Самсунг» і норвезький алюмінієвий холдинг.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, знайдіть райони і центри розміщення галузей промисловості Польщі і Словаччини та визначте їхню спеціалізацію.

Сільське господарство Польщі зосереджене у малоземельних і середньоземельних господарствах. У структурі сільського господарства переважає тваринництво (дві третини товарної продукції), зокрема свиначство й розведення великої рогатої худоби молочного напрямку. У рослинництві основними культурами є пшениця, жито, картопля, цукровий буряк. Серед країн Центральної Європи Польща посідає третє місце за збиранням зерна й рапсу, четверте – за вирощуванням цукрових буряків і надоями молока, друге – за поголів'ям свиней, а перше – за збиранням картоплі.

Сільське господарство Словаччини є багатогалузевим і має сучасну матеріально-технічну базу. В країні практично завершився процес приватизації сільськогосподарського виробництва. У галузевій структурі переважає рослинництво, яке спеціалізується на вирощуванні пшениці, кукурудзи, ячменю, цукрового буряку.

Проблема

Після вступу до ЄС серйозним викликом для сільського господарства, в якому була зайнята значна частка населення Польщі та Словаччини, стало встановлення значних обмежень на виробництво аграрної продукції, суворих санітарних і технологічних вимог до виробництва продуктів харчування. Це зменшило обсяги виробництва і продажу продукції сільського господарства. Поміркуйте, як можна зберегти конкурентні позиції цієї важливої галузі для обох країн на європейському ринку сільськогосподарської продукції.

Сфера послуг Польщі та Словаччини тривалий час перебуває у стадії реформування та становлення. Важливе значення серед обслуговуючих галузей мають транспортні системи країн. Транспортна мережа Польщі має радіальний малюнок з центром у Варшаві і охоплює усі частини країни. Найбільш популярними є залізничний та автомобільний види транспорту. Автомагістралі, залізниці і водні шляхи з'єднують столицю з портом Гданськ на узбережжі Балтійського моря. Останніми роками Польща зробила значні інвестиції у реконструкцію транспортної мережі. Це зумовлено не тільки вимогами ЄС, а ще й проведенням на території країни чемпіонату Європи з футболу у 2012 році. Нині її дороги і система комунікацій вважаються найкращими у Центральній і Східній Європі.

Транспортний комплекс Словаччини представлений залізничним, повітряним та автомобільним видами транспорту. Найбільш комфортабельним і швидким є залізничний транспорт, який успішно перевозить як пасажирів, так і вантажі. Добре розвинені й автобусні перевезення, однак цей вид транспорту дорожчий за залізничний. Міжнародні автобусні маршрути дають змогу потрапити з Братислави до Мюнхена, Кельна, Відня, Берліна та Парижа. Існують міжнародні маршрути між Словаччиною та Україною.

Значні зміни останніми роками відбулися у банківському секторі країн, пов'язані з приходом на їхній фінансовий ринок іноземних банків – переважно американських і німецьких. Жорстка конкуренція привела до поглинання багатьох національних банків та зменшення контролю над ними з боку держави. Проте початок ХХІ ст. ознаменувався зростанням обсягів і якості банківських послуг, які нічим не відрізняються від аналогічних у західноєвропейських країнах.

Помітно зросла в країнах роль такої галузі сфери послуг, як туризм, який розвивається динамічно й інтенсивно. Так, у Словаччині популярними є зимові види туризму, а також лікувально-оздоровчий туризм на цілющих водах. У Польщі найбільш поширеними є такі види туризму, як пізнавальний і релігійний.

Цікаві факти

Туристичний потенціал Польщі. Країна славиться своїми резиденціями, які збереглися до наших днів з середньовіччя. Одна з найяскравіших королівських резиденцій – це Вавель у Кракові. Майже у кожному великому місті Польщі є музеї, в яких зберігаються колекції ремесел і живопису. Крім того, багато в містах і містечках костелів, пам'яток старовини й архітектури. Так, у місті Кракові в костелі Діви Марії міститься найбільший в Європі олтар, виконаний у готичному стилі. Цікавим об'єктом в цьому ж місті є Головний Ринок, квадрат у Старій частині міста, розмірами 200 на 200 метрів. Він був заснований 1257 р. на перехресті торговельних шляхів. Ринок сьогодні є однією з найбільших міських площ Європи. Польська земля відома своїми традиціями проведення різноманітних музичних заходів. Серед них Міжнародний конкурс піаністів імені Ф. Шопена, який відбувається кожні 5 років, щорічний Міжнародний фестиваль сучасної музики «Варшавська осінь». Всесвітньо відомими є також фестивалі церковної музики у Хайнувці.

Зовнішньоекономічна діяльність. Найбільшими зовнішньоекономічними партнерами Польщі і Словаччини нині є країни ЄС. Іншими партнерами є країни Східної Європи, у тому числі й Україна. Головними статтями експорту Польщі є продукція машинобудування (морські судна, гірничошахтне обладнання, автомобілі, устаткування для різних галузей промисловості, кокс). Експортується також вугілля, мідь, срібло. На сировину припадає близько 10 % експорту, на сільськогосподарські та харчові продукти – 10 %, на продукцію легкої і целюлозно-паперової промисловості – 8 %, на будівельні послуги – 5 %. Імпортує Польща переважно паливо, металургійну сировину, хімічні продукти.

Статті експорту Словаччини відповідають галузевій спеціалізації. Близько 50 % експорту припадає на продукцію важкої промисловості і машинобудування. Вивозяться за межі країни нафтопродукти, сталь, хімічні товари, автомобілі, хімікати. Ввозяться до Словаччини нафта і природний газ, машини та обладнання, продукти харчування.

Польща і Словаччина є важливими інвестиційними ринками у Центральній Європі. Основними країнами-інвесторами для них є Німеччина, США, Франція, Росія та ін.

Основою українсько-польських і українсько-словацьких відносин сьогодні є зовнішня торгівля, яка характеризується позитивною динамікою. В експорті України до цих країн переважає сировина – газ, нафта і нафтопродукти, руди чорних металів тощо. Імпортує Україна з Польщі і Словаччини здебільшого готову продукцію: автомобілі, енергетичне обладнання, папір і вироби поліграфічної промисловості, одяг, взуття, будівельні вироби, продукти харчування тощо. Країни-сусіди є інвесторами української економіки, хоча обсяги їхніх інвестицій незначні. Крім того, Польща, Словаччина та Україна співпрацюють у спільному підприємстві, інтенсивно розвивають співробітництво на прикордонних територіях у так званих еврорегіонах.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Польща – це найбільша держава серед нових членів ЄС як за кількістю населення, так і за площею та ВВП. Словаччина – це молода унітарна держава, що утворилася після розпаду Чехословаччини.
- ✦ Польща і Словаччина – члени НАТО, ЄС та СОТ.
- ✦ Природні умови і ресурси країн сприятливі для розвитку сільського господарства і рекреації, але недостатні для розвитку промисловості.
- ✦ Польща та Словаччина є країнами з ринковою економікою. У структурі господарства цих країн переважає промисловість, формується потужна сфера послуг.
- ✦ Найважливішими зовнішньоекономічними партнерами Польщі і Словаччини є країни ЄС, динамічно розвиваються двосторонні відносини з Україною.

Ключові терміни і поняття

✦ країни Центральної Європи ✦ ринкова економіка ✦ Єврозона ✦ економічний регіональний лідер ✦ інвестиційний ринок Центральної Європи ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитні картки для Польщі та Словаччини.
II	Порівняйте особливості розміщення основних галузей господарства двох країн.
III	Поясніть тенденції розвитку господарства Польщі і Словаччини після вступу до ЄС.
IV	Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що Польща є економічним лідером у Центральній Європі? Відповідь обґрунтуйте.

КРАЇНИ – СУСІДИ УКРАЇНИ: УГОРЩИНА, РУМУНІЯ, МОЛДОВА

Географічна розминка

Пригадайте, через які географічні об'єкти проходять кордони України з Угорщиною, Румунією і Молдовою.

Пригадайте показники ВВП трьох країн.

Загальні відомості про країни. Офіційна назва Угорщини – Угорська Республіка. Її кордони з Україною проходять на південному заході, Закарпатською низовиною. Площа країни – 93 тис. км², кількість населення – 10 млн осіб. Румунія – таку офіційну назву має країна, яка межує з Україною також на південному заході. Вона має набагато більшу площу, ніж Угорщина (понад 238 тис. км²). А кількість її населення удвічі перевищує населення Угорщини (21,5 млн осіб). Найменшою за площею і кількістю населення серед південно-західних сусідів України є Республіка Молдова – відповідно 33,7 тис. км² і 4,1 млн осіб. Усі три країни – це унітарні республіки.

Угорщина і Румунія – це молоді держави ЄС з ринковою економікою, Молдова – пострадянська республіка, яка входить до СНД і намагається розбудовувати ринкову економіку. Проте її успіхи в економіці незначні.

Угорщина і Румунія поки що не увійшли до Єврозони, тому користуються національними грошовими одиницями, відповідно форинтом та румунським леєм. Грошовою одиницею Молдови є молдовський лей.

Географічне положення. Угорщина розташована у південно-східній частині Центральної Європи і займає більшу частину Середньодунайської низовини, що на заході замикається Альпами, а на півночі і сході – Карпатами. Дунай перетинає країну майже посередині і ділить її на дві частини. Румунія також розташована на південному сході Центральної Європи, у басейні Нижнього Дунаю. Центральну частину країни займає Трансільванія, на півночі і сході країни розташовані Карпати, на півдні – Трансільванські Альпи, на заході – гори Бихор. Молдова розташована на південному заході Східної Європи. Найбільш високою є центральна частина країни – Кодри, решта території являє собою горбисту рівнину.

Географічне положення країн зручне з погляду соціально-економічного розвитку. Через їхню територію проходять важливі міжнародні транспортні коридори, у тому числі й Дунайський, що об'єднують Західну, Східну, Центральну і Південну Європу.

Практичне завдання

Користуючись політичною картою Європи, назвіть усі країни, з якими межують Угорщина, Румунія та Молдова. Оцініть сусідське положення трьох країн.

Природні умови і ресурси. Природно-ресурсний потенціал країн невисокий, проте окремі види ресурсів відіграють суттєву роль у розвитку господарства. Угорщина багата на боксити, які є сировиною для алюмінієвої промисловості і важливою експортною продукцією. Крім того, тут видобувають залізну і марганцеву руди, вугілля, нафту і природний газ, хоча паливні ресурси не задовольняють потреб країни. Значними є земельні ресурси Угорщини, 2/3 з яких зайняті сільськогосподарськими угіддями. Потужними в країні є рекреаційні ресурси, особливо термальні цілющі мінеральні джерела (мал. 87).

На території Румунії є родовища газу. Вона посідає одне з перших місць в Європі за видобутком вугілля, міді, залізної руди, свинцю, цинку, золота і срібла. Велике значення мають лісові ресурси. Природні умови як Румунії, так і Молдови, зокрема клімат і ґрунти, сприятливі для розвитку сільського

Мал. 87. Термальне озеро Хевіз в Угорщині

Мал. 88. Виноградники Молдови

рубіж своєї непростої історії, залишилася країною однієї нації: 90 % населення – це угорці. У національному складі населення Румунії також переважає одна нація – румуни (89 %). Серед її найбільш численних національних меншин виділяються угорці та цигани. Натомість населення Молдови представлене багатьма етнічними групами, серед яких переважну більшість становлять молдовани (65 %). Численними є тут українці, росіяни, гагаузи, болгар, євреї, а також цигани.

Рівень урбанізації, порівняно з іншими країнами Європи, в Угорщині, Румунії та Молдові невисокий.

Реалії сьогодення

Міграційні процеси в Угорщині й Румунії. Після вступу Угорщини та Румунії до ЄС і приєднання першої до Шенгенської угоди значно позвжалися міграційні процеси в цих країнах. Найбільше мігрує населення цих країн у пошуках роботи до найбільш розвинених країн Західної Європи. Це викликало хвилю серйозного занепокоєння місцевих жителів і керівництва цих держав. Розглядається питання про обмеження кількості мігрантів з країн Центральної Європи.

Господарство. Унаслідок проведення у 90-х роках ХХ ст. ринкових реформ – потужної приватизації та реалізації інвестиційних проектів – економіка Угорщини відчула значний підйом. Нині за структурою ВВП вона є постіндустріальною державою, в якій частка сервісних галузей перевищує 64 %, а частка приватного сектору досягла 85 %. Як і раніше, розвивається добувна та металургійна (особливо алюмінієва) промисловість, виробництво будівельних матеріалів, фармацевтичних виробів, транспортних засобів, а також продукція харчової промисловості.

Мал. 89. Будапешт – столиця Угорщини

Стимулом для розвитку економіки Румунії (мал. 90) були переваги у географічному положенні на перетині важливих шляхів між Європою, Азією та Африкою, на шляху основних транзитних нафто- і газопроводів із Каспійського регіону до Європи. За обсягом ВВП країна поступається лише Польщі. Використавши ці переваги, Румунія після вступу до ЄС спрямувала зусилля на подолання кризи попередніх років (особливо у соціальній сфері) і розвиток ринкових відносин в усіх галузях господарства. Останніми роками в Румунії були зафіксовані одні з найвищих темпів економічного зростання, підвищення заробітної плати, пенсій тощо. Нині ООН ставить Румунію в ряд країн з високим рівнем ІРПП. Румунія – єдина країна, яка на момент вступу до ЄС не мала зовнішніх боргів.

Мал. 90. Столиця Румунії
Бухарест

Румунія поки що залишається індустріально-аграрною державою, хоча стрімко зростає у ВВП частка сфери послуг; промисловість і сільське господарство сумарно створюють 55 % ВВП.

З країн Центральної Європи Румунія є найбільш енергетично забезпеченою. Подальший розвиток енергетики є її пріоритетом.

Прогноз

За оцінками експертів, коефіцієнт енергетичної незалежності Румунії становить нині 80 % (для порівняння: цей показник в інших країнах Центральної Європи лише 40–50 %). До 2012–2013 рр. Румунія планує досягти стовідсоткової енергетичної незалежності. Серед найближчих планів керівництва держави – створення загального регіонального енергетичного ринку з Угорщиною та Австрією для збільшення обсягів інвестицій у цю галузь та її реструктуризації.

Крім енергетики, промисловість Румунії представлена добувною, металургійною, хімічною, лісовою, меблевою галузями та машинобудуванням, перспективною галуззю якого є автомобілебудування. Приватизація американською компанією «Форд» автомобільного заводу у Крайові дасть змогу Румунії стати одним із найбільших виробників автомобілів у регіоні. Вже працює автозавод у Питешті, який виробляє автомобілі «Логан». Надшвидкими темпами в Румунії розвиваються будівельна індустрія та інформаційні технології.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, порівняйте розміщення галузей промисловості Угорщини і Румунії, вкажіть найбільші її центри, визначте їхню спеціалізацію.

Аграрний сектор Угорщини виробляє близько 7 % ВВП. Він спеціалізується на вирощуванні зернових (пшениці, кукурудзи), соняшнику, цукрового буряку, а також на скотарстві, свинарстві, птахівництві. Подібною є спеціалізація сільського господарства Румунії.

Мал. 91. Кишинів – столиця Молдови

ється й тим, що головною галуззю промисловості є харчова, для розвитку якої існують сприятливі умови – потужна сировинна сільськогосподарська база. На території країни вирощують різноманітні овочі, фрукти, кукурудзу, цукровий буряк, соняшник, тютюн, розводять велику рогату худобу м'ясо-молочного напрямку. Серед галузей промисловості, які мають певні традиції розвитку в Молдові, слід згадати машинобудування й легку промисловість. Проте продукція цих галузей не витримує конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Проблема

З 90-х років ХХ ст. і дотепер у Молдові зберігається гостра соціальна проблема – низькі доходи громадян, зубожіння і бідність, високий рівень безробіття і масовий виїзд людей за кордон у пошуках роботи, значне розшарування населення на багатих і бідних. Поміркуйте, як можна вирішити цю проблему, враховуючи досвід інших європейських країн.

Зовнішньоекономічна діяльність. Угорщина, Румунія і Молдова, як і більшість країн Центральної і Східної Європи, великого значення у міжнародних зв'язках надають зовнішній торгівлі. Основними партнерами Угорщини і Румунії є промислово розвинуті країни (Росія, Китай) та країни ЄС. Серед країн ЄС найбільша частка зовнішньоторговельного обороту припадає на Німеччину, Австрію, Францію. У структурі експорту Угорщини близько 60 % припадає на машини, обладнання, транспортні засоби, 30 % – на продукцію переробної промисловості, 7 % становлять продовольчі товари і близько 4 % – сировина. Подібною до експорту є структура й імпорту, але в ній зростає частка паливно-енергетичної продукції, а зменшується частка машин і обладнання.

Румунія у рамках міжнародного поділу праці представлена експортом взуття і текстилю, металів, машин та обладнання. У структурі імпорту переважають паливо і мінеральна сировина, машини й обладнання для окремих галузей промисловості, продукція хімічної промисловості. Важливу роль у зовнішньоекономічній діяльності Румунії відіграють прямі іноземні інвестиції.

За даними Світового Банку, Румунія за інвестиціями швидко перейшла із 101 місця у 2005 р. на 22 у 2007 р., а іноземні інвестиції перевищили 33 млрд дол. За обсягом інвестицій вона посідає друге місце в Європі.

Сфера послуг Угорщини представлена багатьма галузями, серед яких значну роль на сучасному етапі відіграє туризм, частка якого у ВВП становить 7 %. Туризм динамічно розвивається й у Румунії, проте у структурі ВВП на нього припадає лише близько 5 %, що значно нижче, ніж у сусідніх Угорщині та Болгарії (12 %). Швидкими темпами в обох країнах розвивається банківська сфера.

Молдова – аграрно-індустріальна держава (мал. 91). Це підтверджу-

Активну участь у зовнішній торгівлі Молдова розпочала з 1994 р. Виключне значення у зовнішньоекономічній діяльності відіграє імпорту енергоносіїв (переважно з Росії), що має пріоритетне значення для країни, а також електрообладнання, машин і побутової техніки, хімічної продукції. В експорті Молдови значна частка припадає на продукти харчування, напої, текстиль, шкіру та вироби з неї. Основне місце в експорті займає ринок країн СНД – понад 55 % та ринок країн ЄС – близько 22 %. Найбільше товарів імпортують до Молдови також країни СНД (40 %) та країни ЄС (понад 25 %).

Українсько-угорські та українсько-молдовські відносини будуються на основі добросусідства і взаємовигідних двосторонніх зв'язків. Україна є одним з партнерів Молдови і Угорщини у зовнішній торгівлі, інвестиціях та в реалізації проектів спільного підприємництва.

Українсько-румунські відносини тривалий час були непростими, що пов'язано передусім з проблемою кордонів, зокрема на о. Зміїному. Обом сторонам довелося звертатися до Міжнародного суду ООН щодо делімітації континентального шельфу та виключної економічної зони між Україною та Румунією в Чорному морі. Віднедавна активізувалася зовнішня торгівля між країнами, про що свідчить зростання товарообігу.

Нині між Україною, Румунією, Молдовою і Угорщиною існує цілий ряд угод про транскордонне співробітництво, зокрема створення євро-регіонів. Трьома сторонами – Україною, Румунією та Молдовою – розроблено проект євро-регіону «Нижній Дунай», діяльність якого спрямована як на розв'язання економічних питань, так і на проведення природоохоронних заходів і соціального захисту населення у прикордонних районах трьох країн.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Угорщина і Румунія – це молоді держави ЄС з ринковою економікою, Молдова – пострадянська республіка, яка входить до СНД.
- ✦ Угорщина – постіндустріальна, Румунія – індустріально-аграрна, Молдова – аграрно-індустріальна країна.
- ✦ Промисловість в Угорщині представлена добувною, металургійною, машинобудівною та хіміко-фармацевтичною галузями; у Румунії – енергетикою, металургійною, хімічною, лісовою, меблевою галузями та машинобудуванням; у Молдові – машинобудуванням та легкою промисловістю.
- ✦ Спеціалізація сільського господарства трьох країн подібна і представлена вирощуванням зернових культур, овочівництвом, садівництвом, виноградарством, скотарством, свинарством та птахівництвом.
- ✦ Сфера послуг інтенсивно розвивається в Угорщині та Румунії, серед пріоритетних галузей відзначається туризм.
- ✦ Угорщина, Румунія та Молдова розвивають відносини з Україною на взаємовигідних двосторонніх зв'язках.

Ключові терміни і поняття

✦ делімітація кордонів ✦ молоді держави ЄС ✦ постіндустріальна країна ✦ індустріально-аграрна країна ✦ аграрно-індустріальна країна ✦

САМОПЕРЕВІРКА

- I Складіть візитні картки для Угорщини, Румунії та Молдови.
- II Порівняйте географічне положення та природно-ресурсний потенціал трьох країн. У якій країні, на вашу думку, ці два чинники найбільше впливають на розвиток господарства?
- III Поясніть господарську спеціалізацію Румунії і Молдови.
- IV Оцініть наслідки сусідства України з Угорщиною, Румунією і Молдовою.

Практична робота № 3 (продовження)

Характеристика зв'язків України з країнами-сусідами

1. Проаналізуйте обсяги експорту та імпорту України і країн-сусідів, користуючись статистичними даними додатка.
2. Складіть таблицю статей експорту та імпорту між Україною і країнами-сусідами, користуючись текстом підручника, картами атласу і додатковою інформацією.

Країни – сусіди України	Товари і послуги, які країни-сусіди експортують в Україну	Товари і послуги, які країни-сусіди імпортують з України

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «КРАЇНИ ЄВРОПИ»

1. Схарактеризуйте наслідки розширеної європейської інтеграції для нових і старих країн ЄС, користуючись додатковими інформаційними джерелами.
2. Спрогнозуйте розвиток господарства в країнах Західної Європи на найближчу перспективу, користуючись матеріалами Інтернету.
3. Напишіть есе «Моє бачення розвитку взаємовідносин між ФРН та Україною», користуючись підручником і додатковими джерелами інформації.
4. Підготуйте статистичну інформацію про зовнішньоекономічні зв'язки Великої Британії з Україною.
5. Підготуйте есе «Міста-побратими Франції та України».
6. Зберіть інформацію про особливості розвитку відносин між країнами Північної і Південної Європи та Україною.
7. Підготуйте інформацію про спільний господарський проект між двома чи більше країнами Східної і Центральної Європи.
8. Зберіть інформацію про газові стосунки Росії та України. Спрогнозуйте, як будуть розвиватися взаємовідносини між країнами в енергетичній сфері у найближчій перспективі.
9. На основі аналізу розвитку господарства Білорусі й України розробіть проєкт спільного підприємництва двох країн, поясніть свій вибір.
10. Зберіть інформацію про прикордонне співробітництво України з Польщею і Словаччиною. Яке воно має значення для розвитку двосторонніх зв'язків між країнами?
11. Підготуйте есе про реалізацію проєктів єврорегіонів «Карпати» і «Нижній Дунай».

Тема 2. КРАЇНИ АЗІЇ

Азія – один із осередків зародження цивілізації, батьківщина землеробства, штучного зрошення, міст, багатьох наукових досягнень. Тут протягом століть розвивалося багато цивілізованих держав, виникали і розпадалися великі імперії. У XIX ст. значна кількість азійських територій і країн були колоніями. Азія вирізняється природними контрастами і геополітикою. Тут склалися непрості взаємовідносини між окремими країнами-сусідами, що часто призводить до загострення ситуації. За бурхливе XX ст. тут прогрімало немало війн, десятки революцій, військових переворотів, путчів. Більшість конфліктів і нині виникає на релігійній і міжетнічній основі. Серйозним викликом сучасності є війни, що періодично охоплюють окремі азійські регіони, в яких часто беруть участь і розвинені країни світу.

Нині на континенті переважають країни, що розвиваються. Вони намагаються поліпшити своє економічне становище, освоїти і впровадити новітні технології в господарство. Проте вдається це зробити далеко не всім з них. Окремі країни Азії досягли значних успіхів в економіці й увійшли в групу найбільш розвинутих, впливових держав світу.

Пропонуємо вам пізнати найбільший географічний регіон світу, щоб з'ясувати його роль у світовому господарстві, зрозуміти причини відмінностей у рівнях розвитку і спеціалізації країн, долучитися до культурної спадщини народів з іншою, ніж у нас, релігією, традиціями і побутом.

§34. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АЗІЇ

Географічна розминка

Пригадайте найголовніші географічні особливості Азії як частини світу. Назвіть країни, які розміщуються в Азії, а належать до Європи за геополітичними та економічними особливостями.

Загальні відомості про регіон. Азія займає 1/3 земної поверхні і є найбільшою частиною світу. В Азії налічують 47 суверенних держав, багато з яких є найдавнішими. Країни різні за розмірами і кількістю

населення, кордони між ними визначені і політично, і природними межами.

Географічне положення країн Азії відрізняється трьома особливостями: приморським положенням, глибинним (континентальним) положенням, а також не завжди сприятливим сусідським положенням.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу і картою на форзаці, назвіть приклади країн Азії, які мають широкий вихід до моря та які розташовані в глибині континенту. Як таке географічне положення, на вашу думку, впливає на розвиток господарства і зовнішньоекономічну діяльність?

Більшість країн великі за розмірами, наприклад Китай, Індія, Саудівська Аравія. На тлі цих велетнів виділяються зовсім малі за розмірами країни, приміром Сінгапур і Мальдіви. Проте в Азії, на відміну від Європи, таких країн небагато.

Чисельність населення Азії – 4 млрд 117 млн осіб, з них майже 2,5 млрд осіб проживає лише у двох країнах – Китаї та Індії.

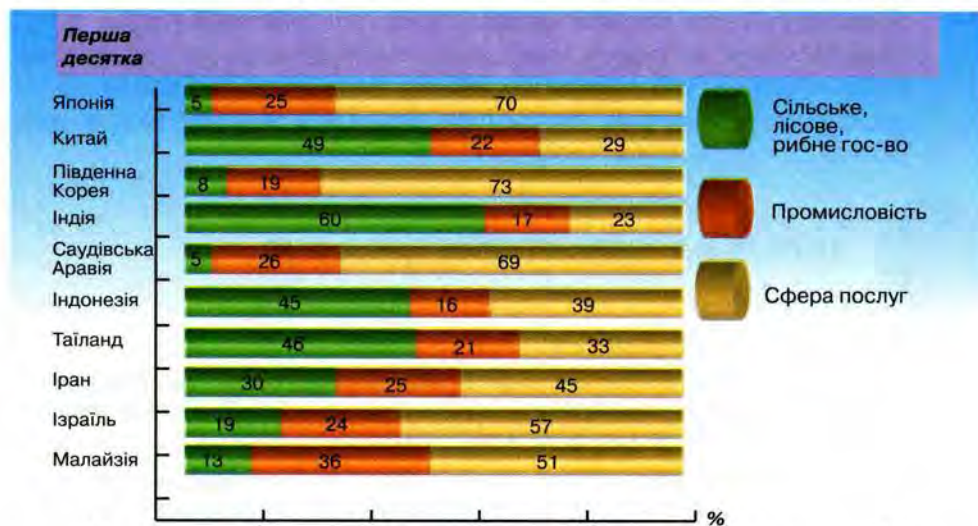

Прогноз

На думку експертів, у найближчі 50 років кількість населення на заході Азії збільшиться на 105 %, а на сході усього лише на 5 %. У найближчі 15 років зростання кількості населення Китаю загальмується. До 2025 р. китайців стане на 198 млн більше, ніж нині. Темпи зростання кількості населення Індії, навпаки, прискоряться, і до 2025 р. ця країна майже вирівняється з Китаєм за кількістю населення. Очікується значне зменшення кількості населення Японії.

Азія є одним з найменш урбанізованих регіонів, але це відставання від інших регіонів скорочується. Особливо це відчутно на півдні і сході, де розташовані деякі з найбільших і швидкозростаючих мегаполісів планети.

Зайнятість населення неоднакова в різних країнах (мал. 92). У менш розвинених країнах зростає частка зайнятих у сільському господарстві, а

Мал. 92. Зайнятість населення Азії за секторами господарства, %

в Японії 70 % робочої сили задіяно у сфері послуг. У промисловості країн Азії пересічно зайнято 20–25 % працюючих.

Політична карта Азії. Країни Азії – це складний комплекс демократичних і авторитарних режимів, які змінювалися і продовжують змінюватися впродовж тривалої історії. Тому сучасна політична карта і типологія країн строката: в Азії є різні за формою державного правління та устроєм держави. Більшість держав є республіками. Найбільш зрілими парламентськими республіками є Ізраїль, Індія та ін. До республік народної демократії належать Монголія, В'єтнам, Лаос. Вони, як і колишні середньоазійські республіки СРСР, перебувають на початковому етапі демократичних перетворень. Особливе місце в цій групі посідає Китай, для якого характерне поєднання авторитарного політичного режиму з ринковими перетвореннями в економіці. Є в Азії республіки, в яких поєднується релігійний режим з президентською владою, наприклад Ісламська Республіка Іран. Конституція Ірану закріплює керівну роль мусульманського духовенства в житті іранського суспільства, а духовний керівник країни наділений дуже широкими повноваженнями.

Шість держав Азії – це конституційні монархії, серед яких Японія, Малайзія, Таїланд, Бутан, Йорданія, Камбоджа. У деяких з цих держав спостерігається змішаний режим правління, своєрідний симбіоз авторитаризму в особі монарха з багатопартійною парламентською системою.

Є на континенті й абсолютні монархії. Більшість з них орієнтується на збереження і підтримку традиційних форм державного і суспільного життя, що сформувалося історично. Це – Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Кувейт, Бруней, Оман.

Реалії сьогодення

Азійські королівські дома. Вони й досі відіграють важливу роль у житті своїх держав, хоча більшість з них має переважно неформальний вплив, аніж формальну владу. Так, імператор Японії дуже шанований в країні, але не має ніякого впливу на політику. У Малайзії королі змінюються кожні п'ять років з числа нащадків, але відіграють лише церемоніальну роль. Проте є виняток з правил. Так, король Таїланду має велику популярність серед громадян країни і неодноразово приймав важливі політичні рішення (мал. 93). Зовсім інша ситуація у Непалі. Там ставлення до короля з боку парламенту і народу не зовсім поважне. Тому навесні 2006 р. роздратований народ позбавив короля влади і проголосив Непал світською державою.

Особливості господарства країн Азії. Роль Азії у світовому господарстві за останні десятиріччя значно зросла. Економіка регіону експорторієнтована, більш закрита, ніж європейська, де спостерігається швидке економічне зростання. Крім ринкової моделі, присутня й соціалістична модель, за якою розвиваються лише окремі країни. Відмінності в рівнях розвитку і спеціалізації країн виражені тут сильніше, ніж в Європі.

За рівнем соціально-економічного розвитку і особливостями господарства в Азії виділяють шість груп (типів) країн. До першої групи входить лише Японія – високорозвинута держава, єдиний азійський член Великої сімки, яка за багатьма показниками посідає провідні позиції у світі. До другої групи відносять Китай та Індію, які за сумарним ВВП обійшли розвинені країни Європи, але за душевим його значенням їхні успіхи

Мал. 93. Королівська резиденція в Таїланді

поки що незначні. Країни третьої групи називають новими індустріальними країнами, які за рахунок дешевої робочої сили та інвестицій, а також за участю західних ТНК здійснили реформи господарства, впровадивши високотехнологічну модель його розвитку. Серед таких країн Республіка Корея, Сінгапур, Китайська республіка Тайвань, а також Таїланд, Малайзія, Індонезія і Філіппіни.

Особливу групу країн Азії складають так звані нафтопереробні країни Перської затоки та Південно-Західної Азії. Цим країнам завдяки експорту нафти і газу вдалося також у короткі строки зміцнити свої позиції у світовому господарстві і розвинути інші галузі господарства у своїх країнах.

До п'ятої групи належать держави з переважанням добувних галузей і легкої промисловості. Це Монголія, Бангладеш, Афганістан, В'єтнам та ін. Шосту групу становлять найменш розвинуті країни, в яких структура господарства несформована і представлена однією-двома галузями. Це, наприклад, Лаос, Непал, Бутан та ін.

Проблема

Через невисоку культуру господарювання, обмежений життєвий простір та зростаюче населення невинно деградує навколишнє середовище. Інтенсивний видобуток корисних копалин без здійснення природоохоронних заходів, екстенсивне ведення сільського господарства, вирубування лісів – усе це призводить до забруднення повітря і води, ерозії ґрунтів. До того ж часті конфлікти і війни тільки ускладнюють екологічну ситуацію. Як зупинити негативний вплив на природу в Азії? Запропонуйте свої способи поліпшення стану довкілля в регіоні.

Місце Азії у світовому господарстві та міжнародних відносинах. Країни Азії посідають одне з провідних місць у світі в сучасних політичних та соціально-економічних процесах. Серед експертів навіть існує

думка, що найближчим часом центр світової економічної активності може переміститися зі США і Європи до Азії.

Позитивний імідж для свого регіону створює насамперед Японія, яка за багатьма показниками входить до десятки країн-лідерів. Вона має високий рейтинг за технологічними досягненнями, інноваціями, інформатизацією, конкурентоспроможністю національного господарства тощо. За деякими з цих показників у лідери виходить і Сінгапур. Ці дві країни, а ще Китай та Індія характеризуються високим показником ВВП. Чільне місце в системі світового господарства посідають країни – експортери нафти Південно-Західної та Південно-Східної Азії.

У межах регіону створено кілька політичних, економічних і культурних регіональних організацій (згадайте їхні назви). Серед них міжурядова організація країн Південно-Східної Азії АСЕАН, до якої входять 10 країн (Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней, В'єтнам, Лаос, М'янма, Камбоджа) (мал. 94). У складі АСЕАН є дві країни зі статусом спостерігачів – Папуа-Нова Гвінея та Східний Тімор. Співпрацюють з нею Японія, Південна Корея та Китай. Цю міжурядову організацію часто порівнюють з ЄС, оскільки АСЕАН є дійсно великою за площею та кількістю населення. Головною метою організації є інтеграція країн регіону, прискорення економічного зростання, соціального і культурного прогресу, установлення миру і стабільності.

Мал. 94. Країни – члени АСЕАН

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ В Азії налічують 43 суверенні держави, переважна більшість яких це держави, що розвиваються. На політичній карті Азії 29 республік, 7 конституційних і 7 абсолютних монархій.
- ✦ Чисельність населення Азії становить 4 млрд 117 млн осіб. Це найбільший показник серед регіонів світу. Попри це Азія є одним з найменш урбанізованих регіонів світу.
- ✦ За рівнем соціально-економічного розвитку в Азії виділяють шість груп країн.

Ключові терміни і поняття

✦ Азійський регіон ✦ типологія країн ✦ республіка ✦ конституційна і абсолютна монархія ✦ експортоорієнтована економіка ✦ АСЕАН ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть приклади країн Азії з різною формою державного правління.
II	Порівняйте політичну карту Азії та Європи і назвіть держави, різні за формою правління та устроєм.
III	Поясніть, чому значна частина населення азійських країн зайнята в сільському господарстві.
IV	Обґрунтуйте, чому економіку країн Азії вважають закритою, хоча вона експортоорієнтована.

СУБРЕГІОНИ АЗІЇ. СХІДНА І ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ

Географічна розминка

Назвіть країни Східної і Південно-Східної Азії.

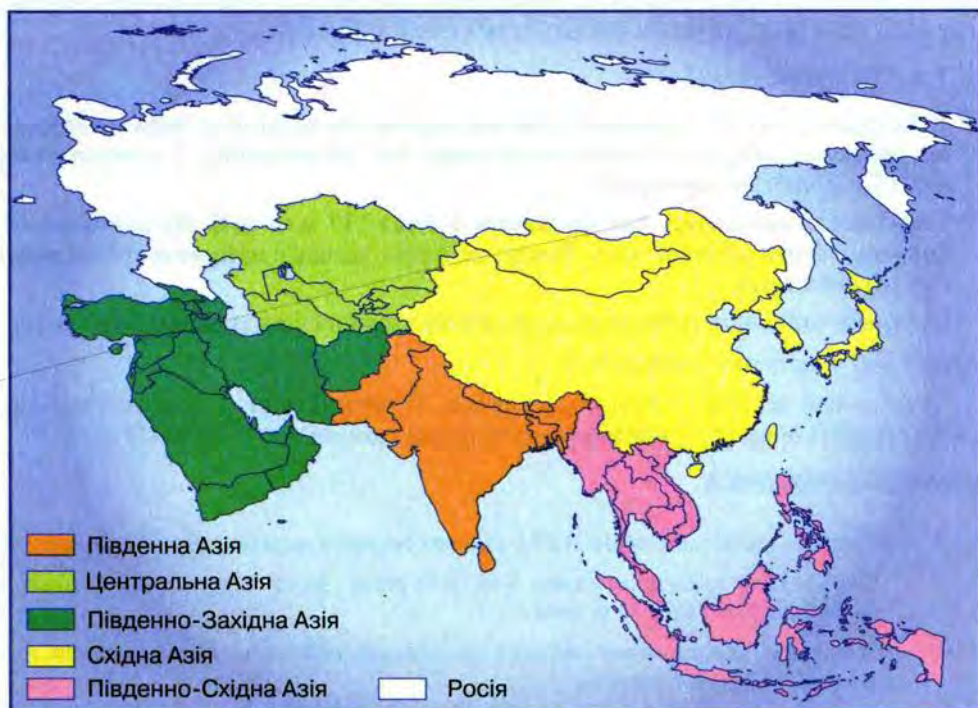
Пригадайте, на які природні ресурси багаті ці субрегіони Азії.

Субрегіони Азії. Поділ Азії на субрегіони зумовлений як географічними та історико-культурними особливостями окремих територій, так і соціально-економічними тенденціями розвитку країн. Нині таких субрегіонів п'ять, серед яких: Південно-Західна, Південна, Південно-Східна, Східна і Центральна Азія (мал. 95).

Практичне завдання

Користуючись картосхемою (мал. 95), назвіть приклади країн, які входять до різних субрегіонів Азії.

Південно-Західну Азію окремі вчені називають Близьким, або Середнім, Сходом. Існує також тенденція щодо об'єднання цього регіону за культурно-географічними ознаками з Північною Африкою. Ми будемо розглядати його як окремий азійський субрегіон, який відрізняється такими рисами: розміщений на перетині важливих геополітичних, економічних, транспортних шляхів, у так званій зоні контакту Азії, Європи

Мал. 95. Субрегіони Азії

та Африки, має унікальну нафтоносність, більшість країн субрегіону є ісламськими за віросповіданням (мал. 96).

У Південній Азії зосереджена значна частина населення світу з найбільшою густотою, переважають багатонаціональні держави з різноманітними релігіями. Цей субрегіон є одним з найдавніших у світі ареалів трудомісткого зрошувального землеробства та інтенсивного господарського освоєння, одним з найдавніших осередків міської культури. Нині цей регіон є економічно залежним від розвинених країн Заходу.

Південно-Східна Азія – великий історико-культурний субрегіон Азії, який завдяки географічному положенню відігравав ключову роль у розвитку світових цивілізацій. Через регіон пройшли кілька хвиль переселення населення з Азії до Австралії та на острови Тихого океану. І дотепер країни регіону є важливою ланкою світової торгівлі та судноплавства. Характерною рисою субрегіону є часта повторюваність несприятливих природних процесів: землетрусів, вулканізму, руйнівних тайфунів, які призводять до катастрофічних наслідків і є частиною життя населення. Країни Південно-Східної Азії різні й за рівнем соціально-економічного розвитку.

Східна Азія налічує небагато країн, які відрізняються своїми розмірами і кількістю населення. Значний вплив на формування культурно-цивілізаційної спільності регіону в різні часи відігравав Китай. Експерти вважають, що в багатьох випадках економічні успіхи країн регіону визначаються саме китайськими особливостями розвитку, здатністю Китаю до загальної мобілізації для досягнення загальнонаціональних цілей, здатністю сприймати все нове, засвоювати його і трансформувати для себе.

Центральна Азія – це країни, що не мають виходу до океану і розміщені майже в центрі континенту. До них належать п'ять колишніх середньоазійських республік СРСР: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан. Різноманітність природних умов, історичних шляхів розвитку і сучасного стану країн не суперечить їх об'єднанню в один субрегіон. У сучасному світі країни Центральної Азії є переважно аграрно-індустріальними з високим рівнем розвитку добувних галузей промисловості. У 90-х роках ХХ ст. країни вступили в якісно новий етап розвитку: від централізовано-планової до ринкової економіки.

Мал. 96. Саудівська Аравія.
Мекка – місто паломництва
мусульман

Проблема

Більшість країн Центральної Азії (Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан) є аграрно-індустріальними, в яких частка аграрного сектору у структурі ВВП переважає над промисловістю. Середньомісячна заробітна плата в них досить низька. Низький рівень доходів підштовхує громадян до вимушеної міграції. Як змінити ситуацію на краще? Запропонуйте способи вирішення проблеми, спираючись на досвід інших країн.

Мал. 97. Столиця Тайваню Тайбей

Мал. 98. Сеул – столиця Південної Кореї

Східна Азія. Субрегіон включає Китай (КНР) і Китайську республіку Тайвань (мал. 97), Японію, Південну Корею (мал. 98), Північну Корею, Монголію. За формою державного правління переважають республіки. На площі у 13 млн км² проживає 1,56 млрд осіб. Природні умови значно впливають на господарську діяльність населення регіону і визначають його спеціалізацію. Східну Азію часто називають коморою мінерально-сировинних ресурсів, проте розподіляються вони по території нерівномірно. Більшістю корисних копалин володіє КНР, а, наприклад, Японія має обмежену їх кількість. Значна роль Східної Азії у світовому видобутку вугілля, залізних і марганцевих руд, олова, поліметалевих, мідних руд та ін.

Східна Азія – один з найдавніших осередків культури і найстарішої цивілізації, один з найзаселеніших регіонів Землі. Проте більшість населення зосереджена на тихоокеанському узбережжі. Найчисленнішим і найдавнішим народом регіону є китайці. Перші достовірні відомості про предків сучасних китайців датовані V–III тис. до н. е. Іншими великими народами Східної Азії є японці, айни, корейці, монголи. Так звані малі народи і народності представлені тибетцями, іцзу, тайцями, мяо, яо та ін. Серед іммігрантів значна кількість європейців.

Реалії сьогодення

Джакотський трикутник. Так називають особливу частину Східної Азії. Англійська назва «Джакота» походить від перших двох літер кожної з трьох країн – Японії, Південної Кореї і Тайваню. Територія відрізняється прискореним економічним розвитком. Це територія великих міст, споживання у величезних обсягах імпортової сировини з усього світу, значного експорту готової продукції і глобальних фінансових зв'язків. Але це також регіон політичної нестабільності та різноманітних соціальних проблем. Певна політична нестабільність спостерігається у відносинах між Китаєм і Тайванем та між Північною і Південною Кореєю.

Країни субрегіону різні за рівнем соціально-економічного розвитку. Як вам уже відомо, Японія належить до розвинутих країн світу, де працює переважно національний капітал, Південна Корея – до нових індустріальних країн з іноземним капіталом. Китай є країною з перехідною економікою, для якої характерні високі темпи росту ВВП, хоча вони залишаються низькими з розрахунку на душу населення. Монголія є країною, що розвивається, а Північна Корея залишається соціалістичною республікою з вираженою централізованою економікою.

Прогноз

За прогнозами МВФ (табл. 1), показник ВВП на душу населення в країнах Східної Азії буде в цілому зростати, хоча темпи зростання в країнах різні.

181

Таблиця 1. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Східної Азії, дол.

Назва країни	2010	2011	2012	2013	2014
Китай	6786	7413	8202	9089	10044
Тайвань	28458	29219	30694	32447	34435
Південна Корея	27204	28752	30594	32599	34674
Монголія	3730	3916	4358	4947	5270
Японія	32638	33581	35211	36975	38748

Господарство країн субрегіону представлене різноманітними галузями. Провідними галузями важкої промисловості є чорна і кольорова металургія та хімічна промисловість (Китай, Японія). У машинобудівному комплексі переважають підприємства, що спеціалізуються на виробництві побутової техніки та радіоелектроніки, автомобілів і суден (Японія, Південна Корея, Китай, Тайвань). У хімічній промисловості особливо виділяються виробництво мінеральних добрив, засобів побутової хімії, фармацевтичної промисловості та полімерних матеріалів (Китай, Японія). Велику роль відіграє й текстильна промисловість, зокрема виробництво шовкових та бавовняних тканин.

Сільське господарство орієнтується здебільшого на рослинництво. Винятком є лише Монголія, де провідне місце посідає тваринництво. Основними культурами в субрегіоні є рис і пшениця. Крім того, тут також вирощують зернобобові, овочі і фрукти. Абсолютним лідером з вирощування сільськогосподарських культур серед країн Східної Азії є Китай. Однак країни субрегіону не забезпечують повністю своїх потреб і певну частку сільськогосподарських культур, зокрема зернових, імпортують. Тваринництво має різну спеціалізацію в країнах субрегіону й орієнтується переважно на свинарство, скотарство, вівчарство, птахівництво. Цікавим є той факт, що спеціалізація тваринництва великою мірою залежить і від релігії, яка сповідується в тій чи іншій країні.

Південно-Східна Азія. До субрегіону згідно із сучасною класифікацією ООН належать 11 країн: Бруней, В'єтнам, Камбоджа, Лаоська Народна-Демократична Республіка (ЛНДР), Індонезія, М'янма, Малайзія, Таїланд, Сінгапур, Філіппіни та Східний Тімор. За формою державного правління тут є як республіки, яких шість, так і монархії, яких чотири.

Загальна площа субрегіону становить понад 4,5 млн км², населення близько 600 млн осіб. Більше половини території припадає на півострів Індокитай. Значну площу займає також Малайський архіпелаг – Малі і Великі Зондські, Філіппінські та Молуккські острови. Країни Південно-Східної Азії є нібито природним містком між Австралією та Азією. Розділяючи два океани, вони розташувалися на перехресті морських шляхів. За економічним значенням Малаккську протоку часто порівнюють з Гібралтарською протокою та Суецьким каналом. Порт Сінгапур,

Мал. 99. Сінгапур – велике портове місто

Мал. 100. Типове сільське поселення в Південно-Східній Азії

розташований у цій протоці, посідає провідне місце у світі за вантажообігом і кількістю суден, що до нього заходять (мал. 99).

Відмінними рисами природи субрегіону є активна сейсмічність, значне розчленування рельєфу, наявність різноманітних корисних копалин, які за запасами і видобутком займають важливі позиції у світі, переважання екваторіального та мусонного типів клімату з величезною кількістю опадів, панування лісової рослинності з цінними породами дерев.

Етнічний склад населення субрегіону відрізняється складністю і строкатістю. Найбільшим народом тут є в'єти – в'єтнамці, за мовою і культурою близькі до них мінгї. Велику групу складають також тайські народи. Численними є також тибето-бірманці, яванці, малайці, філіппінці та ін. Для країн Південно-Східної Азії характерне нерівномірне розміщення населення. Поряд з малозаселеними територіями є такі, де густота населення одна з найвищих у світі. Таким є, наприклад, о. Ява. Майже всі країни відрізняються позитивним природним приростом населення (1–1,5 ‰). Винятком є Сінгапур і Таїланд, де природний приріст менше 1 ‰. Південно-Східна Азія є одним з найменш урбанізованих субрегіонів світу (середній рівень урбанізації становить 43 %), незважаючи на те, що міське життя почало розвиватися тут дуже давно – з перших століть нашої ери (мал. 100). Сінгапур знову є винятком. У цій державі рівень урбанізації становить сто відсотків.

Панівними релігіями в субрегіоні є буддизм та іслам. Цікавою є вікова і статева структури населення. На відміну від багатьох інших субрегіонів Азії, тут переважають молодь і жінки.

Основними рисами господарства країн Південно-Східної Азії є невпинне зростання частки промисловості і туризму у створенні ВВП, швидкий розвиток тих галузей, які випускають наукоємну продукцію, що орієнтована на експорт, проведення ефективних аграрних реформ, розвиток національної освіти, що орієнтована на підготовку власних конкурентоспроможних кадрів. Кілька країн субрегіону: Сінгапур, Індонезію, Філіппіни, Малайзію – відносять до нових індустріальних країн. Бруней є країною – експортером нафти. За показником ВВП на душу населення в субрегіоні більше половини бідних країн.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, назвіть галузі господарства, які розвиваються в країнах Південно-Східної Азії. Поясніть їхнє розміщення.

Прогноз

За прогнозами МВФ, показник ВВП на душу населення в країнах Південно-Східної Азії буде в цілому зростати, хоча темпи зростання в країнах, як і в інших субрегіонах Азії, також різні (табл. 2). Пояснюється це різною кількістю населення в країнах субрегіону, наявністю експортних ресурсів, господарською спеціалізацією країн, світовою фінансовою кризою.

Таблиця 2. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Південно-Східної Азії, дол.

Назва країни	2010	2011	2012	2013	2014
Бруней	49241	49164	49699	51509	53427
В'єтнам	2948	3087	3292	3542	3816
Індонезія	4178	4335	4559	4840	5166
Камбоджа	2063	2180	2321	2489	2674
Лаос	2352	2496	2650	2826	3086
Малайзія	13487	13878	14608	15523	16500
М'янма	1235	1266	1311	1363	1418
Сінгапур	45029	46451	48800	51569	54499
Східний Тимор	2506	2663	2823	3029	3325
Таїланд	8013	8299	8754	9366	10025
Філіппіни	3489	3571	3712	3896	4090

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Азія поділяється на п'ять субрегіонів: Південно-Західна, Південна, Південно-Східна, Східна і Центральна. На життя і діяльність населення країн субрегіонів значно впливають різноманітні природні процеси.
- ✦ Східна Азія налічує шість країн і є одним з найзаселеніших субрегіонів Землі. Країни Східної Азії різні за рівнем соціально-економічного розвитку; в її межах добре виражена внутрішня регіоналізація.
- ✦ До Південно-Східної Азії входять 11 держав, що належать до групи країн, що розвиваються. Субрегіон вирізняється строкатим етнічним складом населення, позитивним природним приростом, низьким рівнем урбанізації. У господарстві країн Південно-Східної Азії зростає частка промисловості.

Ключові терміни і поняття

- ✦ субрегіони Азії ✦ Джакотський трикутник ✦ нові індустріальні країни ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть субрегіони Азії та країни, що входять до них.
II	Порівняйте Східну і Південно-Східну Азію за географічним положенням, природними особливостями, рівнем розвитку господарства.
III	Поясніть, чому в країнах Східної і Південно-Східної Азії інтенсивно розвиваються наукоємні галузі промисловості.
IV	Доведіть, що на сході Азії формується потужний економічний регіон.

§36. ЯПОНІЯ

Географічна розминка

Поміркуйте, як природні умови Японії впливають на розвиток її господарства.

Пригадайте, в яких галузях світового господарства Японія є лідером.

Загальні відомості про країну. Японія займає площу 372,2 тис. км², кількість населення – 127,6 млн осіб. Столиця – місто Токіо, в якому мешкає понад 36 млн осіб (мал. 101). Офіційна мова – японська, але більшість японців добре володіє англійською мовою. Грошова одиниця – японська ена. Країна поділяється на 46 префектур та губернаторство. Японія – конституційна монархія, проте імператор є тільки символом нації і реальною владою не володіє. Давня назва Японії – Ніппон, що означає «джерело Сонця». Ця давня назва відображена на прапорі Японії: червоний диск в центрі полотнища означає сонце, що сходить.

Географічне положення. Японія розташована в Східній Азії на чотирьох великих островах (Хоккайдо, Хонсю, Сікоку, Кюсю) і майже чотирьох тисячах дрібних островів, які омиваються водами Тихого океану та його морями – Охотським, Японським, Східнокитайським. Найближче до Японії розташовані Курильські острови Росії та Південна Корея, яка відділена від Японських островів Корейською протокою.

Природні умови і ресурси. Головна особливість природи Японії – море. Воно оточує територію країни з усіх боків і присутнє в усіх сферах життя японців. Рельєф Японії переважно гірський (понад 70 % території).

Мал. 101. Токіо – столиця Японії

Мал. 102. Фудзіяма і квітуча сакура – візитівки Японії

Найвища точка – гора Фудзіяма (3776 м) (мал. 102). Територія країни сейсмічно активна. У країні налічують 150 вулканів, 15 з яких є діючими. Спостерігається часта повторюваність цунамі та тайфунів. Усе це ускладнює життєдіяльність населення. Клімат Японії переважно мусонний, на півночі – помірний, на півдні – субтропічний. Суттєвий зігрівуючий вплив на клімат Японії здійснюють морські течії Куросіо та Цусімска. В Японії багато коротких повноводних, переважно гірських, річок.

Особливості народів і націй

Існує багато традицій, яких дотримуються японці. Вони живуть, зазвичай, скромно у своєрідних будинках з розсувними дверима та стінами, в так званих кімнатах-капсулах, сплять на солом'яних матях – татамі, обов'язково відвідують пагоди – буддійські храми, побудовані в японському стилі з чотирискатними дахами, хоча здебільшого японці є стихійними атеїстами. Всі вони дотримуються традиційних норм поведінки: поклоняються горі Фудзіяма, фанатично люблять природу, а отже, часто ведуть спостереження в національних садах, дотримуються чайної церемонії, складають ікебани, носять кімоно, серйозно займаються бойовими мистецтвами – дзюдо, кендо, боротьбою сумо. Серед національних квітучих дерев Японії особливо привабливими є вишня сакура і слива, які рано зацвітають і символізують прихід весни і відродження всього живого (мал. 102). У квітні зацвітає азалія, у травні – півонія. У листопаді на островах зацвітають хризантеми – національна квітка Японії, яких тут створено велику кількість сортів. На честь квітів у Японії проводять тематичні фестивалі.

На території країни переважають лісові ландшафти, третина яких штучно посаджена. Острівний розвиток території сприяв збереженню тут ендемічних видів рослин і тварин. Японці значну увагу приділяють охороні природи. Свідченням цього є близько 30 національних парків і дер-

жавних заповідників, багато парків місцевого значення (мал. 103) і понад 2 тис. мисливських заказників. На острівному шельфі діє понад 40 підводних національних парків.

Японія бідна на мінерально-сировинні ресурси, тому вони не можуть слугувати основою економічного розвитку. Більш як на 80 % країна залежить від імпорту енергоносіїв і сировини. Дуже обмежені земельні ресурси країни, обробляється лише 14 % всієї площі. Проте окремими корисними копалинами Японія володіє, зокрема незначними покладами вугілля, природного газу, сірки, залізної, цинкової та мідної руд. Дефіцит землі певною мірою компенсується ресурсами океану, яким країна оточена з усіх боків.

Народонаселення і культура. Японія – однонаціональна країна, тут японці становлять 99 % населення. Серед інших національностей є корейці, що потрапили на японські острови як дешева робоча сила, та корінне населення айни на о. Хоккайдо, яке значно асимілювалося. Японія має нині найбільший у світі показник очікуваної тривалості життя – 83 роки. Державними релігіями є буддизм (з X ст.) та синтоїзм.

Переважна більшість японців – міські жителі, що живуть у перенаселених містах – мегалополісах. Близько 70 % японців працюють за наймом, що гарантує їм пенсійне забезпечення і захищає певним чином від безробіття.

Прогноз

У Японії відсутній природний приріст населення (0 %). Низька народжуваність і рекордна тривалість життя можуть перетворити Японію на країну людей похилого віку. До 2025 р. очікується зменшення чисельності населення на 7 млн осіб. А частка працездатного населення зменшиться з 57 % до 45 %. Для того аби забезпечити мінімальний приріст ВВП, Японії потрібно буде залучати щорічно до 100 тис. мігрантів. Отже, глобальний ринок трудових ресурсів уже нині є серйозною проблемою для країни.

Мал. 103. Типовий японський парк

Господарство. Японія – одна з найрозвинутіших держав світу. Частка країни у світовому ВВП становить близько 8 %, а у світовому промисловому виробництві – 12 %. Чинниками, які визначають економічний розвиток Японії та оригінальність її економічної моделі, є історичні умови розвитку, рішучість у проведенні економічних реформ та їхня ефективність, специфіка соціальних відносин, які встановилися всередині країни між урядом, бізнесом і рештою населення.

Модель сучасного господарства Японії є корпоративно-ієрархічною. Вона характеризується активною участю держави в економічних процесах. Відносини між державою та бізнесом будуються на принципах співробітництва, трудової етики, переваги високих технологій, пріоритетності освіти над оборонним комплексом, проте існують проблеми державного управління.

Проблема

Як вважають експерти, значний вплив з боку держави на регулювання попиту і пропозиції, виражений централізм у вирішенні окремих господарських питань, певна інформаційна закритість є гострою проблемою Японії. Як можна обмежити функції держави в економіці Японії? Сформулюйте свої пропозиції, користуючись додатковою інформацією.

Японія має розвинену сферу послуг, в якій створюється до 63 % ВВП, а основними її компонентами є торгівля, транспорт, телекомунікації, банківська сфера, туризм та ін. Це свідчить про постіндустріальний етап розвитку країни. Добре і широко в країні розвиваються фінансова і торгова інфраструктура, а морський флот за тоннажем посідає друге місце у світі. Про стабільність банківської сфери говорить той факт, що японська єна є однією з найбільш стійких валют світу. Ця грошова одиниця має стабільні позиції в країнах Східної Азії, для яких Японія надає кредити переважно у своїй національній валюті. А столиця Японії Токіо є найбільшим в Азійсько-Тихоокеанському регіоні валютно-фінансовим центром, проте поступається іншим світовим центрам, як-от Нью-Йорк і Лондон.

Японія є однією з потужних туристичних країн свого регіону, хоча японці й самі дуже люблять подорожувати. Тут розвиваються різні види туризму, а особливо діловий, пізнавальний і рекреаційний.

Промисловість Японії є добре розвинутою галуззю економіки (виробляє до 35 % ВВП країни). Вона представлена переважно наукоємними галузями, які базуються на новітніх технологіях виробництва.

Реалії сьогодення

Науково-технічні досягнення Японії. Вони відомі в усьому світі, оскільки в експорті японських товарів понад 80 % становлять товари високих і середніх технологій. За індексом технологічних досягнень Японія посідає четверте місце у світі після Фінляндії, США та Швеції. Країна посідає перше місце у світі за кількістю виданих патентів (понад мільйон осіб), випереджаючи США – у 3,4, ФРН – у 4,2, а Австралію – у 13,3 разу. 57 % промислових роботів світу виробляється саме в Японії.

Основними галузями промисловості є машинобудування (автомобілебудування, суднобудування, виробництво електронної техніки), чорна металургія, хімічна промисловість. Японія перебуває серед світових ліде-

рів за виробництвом чорних металів, електроенергії, автомобілів, суден і комп'ютерної техніки (на її частку припадає 50 % світового виробництва суден, до 20 % телевізорів, побутової техніки). Серед найбільших світових промислових корпорацій багато і японських, які виділяються значними обсягами та якістю виробництва продукції.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, поясніть особливості розміщення галузей промисловості Японії. Назвіть найбільші промислові центри та їхню спеціалізацію.

Провідні підприємства

Японські промислові лідери. «Тойота», «Ніссан», «Хонда», «Соні», «Тошиба» – усі ці назви об'єднує одне – вони є провідними японськими компаніями в автомобільній та електротехнічній галузях промисловості. Проте, незважаючи на явні успіхи у виробництві і збуті своєї продукції, ці фірми мають загалом невисокий рейтинг за рівнем транснаціоналізації, тобто за часткою зарубіжних активів у загальних активах компанії, часткою зарубіжних продажів у загальному обсязі продажів компанії та часткою зайнятих на закордонних підприємствах компаній від загальної кількості їхнього персоналу. Тому в останнє десятиріччя більшість японських фірм закривали заводи у своїй країні і переводили їх до Європи, США та в окремі країни Азії. Серед таких компаній «Міцубісі Мотор», «Фудзі», «Команцу» та ін.

Сільське господарство відіграє також значну роль у господарстві країни, хоча частка сільськогосподарської продукції у створенні ВВП нині знизилася до 2 %. Основою сільськогосподарського виробництва залишаються дрібні селянські господарства. Тому ця галузь господарства отримує великі субсидії від держави і перебуває під її опікою. В Японії розвинене зернове господарство, зокрема вирощування рису, що має найвищу у світі врожайність. Крім того, тут вирощують різноманітні овочі та фрукти, цукрові буряки, розводять свиней, велику рогату худобу, займаються птахівництвом. Забезпечуючи себе рисом, Японія загалом належить до імпортоорієнтованих країн щодо продуктів харчування (понад 30 % їх становить імпорт).

Перебуваючи в ранзі морської держави, Японія посідає провідне місце у світі щодо вилову риби (близько 12 млн т щорічно). Японці вправно продукують аквакультуру – успішно перетворюють певні ділянки моря в інтенсивні центри вирощування водоростей, розведення риб і моллюсків.

Зовнішньоекономічна діяльність. Сучасна Японія має розширену структуру зовнішньоекономічних зв'язків. Географічним пріоритетом у зовнішній торгівлі для Японії є насамперед країни Азійсько-Тихоокеанського регіону. Вони є як джерелом сировини, так і ринком збуту готової продукції. Найбільшими партнерами за експортом (понад 50 %) є країни Східної Азії – Китай, Південна Корея, Китайська республіка Тайвань і особливий район Гонконг, а також США. Основною продукцією, що вивозиться, є транспортні засоби, напівпровідникові прилади, автомобілі, хімікати, риба та рибопродукти. Японський імпорт складається переважно з палива, різних руд, продуктів харчування, окремих

хімікатів, цивільних літаків, тканин тощо. Основними партнерами з імпорту є ті самі країни та Австралія.

Значно розширилася останніми роками інвестиційна діяльність Японії. Понад 20 % японських інвестицій спрямовується до країн Азії, близько 15 % – до країн ЄС, 9 % – до Латинської Америки, а понад 40 % – припадає на США.

Японія є ініціатором проекту «АСЕАН плюс 3», який спрямований на створення потужного інтеграційного об'єднання в Азійсько-Тихоокеанському регіоні між країнами – членами АСЕАН та Японією, Південною Кореєю і Китаєм. Головна мета проекту, з одного боку, це подальший потужний розвиток регіону, а з іншого – посилення конкуренції з такими організаціями, як ЄС і НАФТА.

Нині Україна не має значних економічних стосунків з Японією. Це пояснюється як географічною віддаленістю країн, так і інвестиційною непривабливістю нашої країни. Проте як Україна, так і Японія шукають шляхи зближення. Так, упродовж наступних десяти років будуть реалізовуватися дослідницькі проекти в межах ЧАЕС. Також з'явилися нові можливості залучення в українську економіку пільгових кредитів з Японії та вигідних інвестицій. Крім того, японські фірми беруть участь у розбудові транспортної інфраструктури України. Закладені проекти з будівництва українських супутників і ракетоносіїв для Японії. Співпрацюють країни на спільному підприємстві з виробництва автобусів «Богдан».

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Японія – це острівна, однаціональна, постіндустріальна високорозвинута країна світу.
- ✦ Господарство Японії залежить від імпортих енергоносіїв, сировини та продуктів харчування. У Японії 63 % ВВП створюється сферою послуг, 35 % – промисловістю, лише 2 % – сільським господарством.
- ✦ У структурі промисловості країни переважають наукоємні галузі.
- ✦ Японія посідає провідне місце у світі щодо вилову риби.
- ✦ Основними зовнішньоекономічними партнерами Японії є країни Азійсько-Тихоокеанського регіону та США.

Ключові терміни і поняття

✦ однаціональна держава ✦ корпоративно-ієрархічна модель економіки ✦ наукоємні галузі промисловості ✦ транснаціоналізація ✦ аквакультура ✦ «АСЕАН плюс 3» ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитну картку Японії.
II	Порівняйте особливості розвитку промисловості і сільського господарства Японії.
III	Поясніть, як дефіцит природних ресурсів вплинув на економічний розвиток Японії.
IV	Обґрунтуйте напрямки подальшої інтеграції господарства Японії у світове господарство в умовах глобалізації.

§37. КИТАЙ

Географічна розминка

Порівняйте Китай за розмірами і чисельністю населення з іншими державами.

Назвіть ресурси країни, які, на вашу думку, відіграють визначальну роль у розвитку господарства.

Загальні відомості про країну. Офіційна назва держави – Китайська Народна Республіка. Країна охоплює п'яту частину Азії, її площа становить 9,5 млн км², а кількість населення – 1,3 млрд осіб. Підраховано, що кожний день тут народжується близько 50 тис. дітей. Столиця держави – місто Пекін (мал. 104). Адміністративний поділ Китаю – це 23 провінції, 3 муніципалітети, 5 адміністративних автономій, 2 особливі райони – Сянган (Гонконг) та Аоминь (Макао). Офіційна мова в країні – китайська. Грошова одиниця Китаю – юань.

Історична довідка

Історія назви країни. Китайці часто називають свою країну «Чжунго», що в перекладі означає «центральна держава». Жителі Стародавнього Китаю дійсно вважали свою країну центром Всесвіту. Себе китайці називають «хань», що відповідає назві стародавньої династії Хань. Колись на південному заході країни мешкав народ «кидань», від якого увійшло у вжиток трансформоване слово «Китай».

Географічне положення. Китай розташований на сході Азії, на перехресті важливих міжнародних транспортних і торговельних шляхів, що завжди впливало на розвиток країни, формування її іміджу у світі. На півночі країна межує з Росією, Монголією і Казахстаном, на заході – з

Киргизстаном, Таджикистаном, Індією та Непалом. На півдні до китайських кордонів знову підходять північні території Індії, також на півдні Китай межує з Королівством Бутан та кількома країнами Південно-Східної Азії: М'янмою, Лаосом, В'єтнамом. На північному сході Китай межує з Росією та Північною Кореєю, а на сході омивається морями Тихого океану, як-от: Жовтим, Східнокитайським та Південнокитайським. Країна розташована в помірному і субтропічному географічних поясах, що зумовлює різноманітність природи країни.

Природні умови і ресурси. Природа Китаю вирізняється контрастністю. Понад 3/4 території країни охоплюють гори, плоскогір'я, що розміщені на півдні, південному заході, північному захо-

Мал. 104. Місто Пекін – столиця Китаю

ді і півночі. На рівнинні ділянки припадає лише 12 % території, і розташовані вони на сході країни. Геологічна будова території зумовила наявність значних покладів корисних копалин. Китай є однією з найзабезпеченіших серед країн Азії гідроенергоресурсами, кам'яним вугіллям, графітом, вольфрамом, молібденом, оловом (найбільші запаси у світі), алмазами, золотом, марганцем, ураном (3-тє місце у світі за видобутком), нафтою, природним газом тощо.

На великій за площею території Китаю спостерігаються й різноманітні кліматичні умови. Загалом переважають континентальні типи клімату, що не дуже сприятливі для життя і діяльності людини. Тут розташовані величезні пустелі світу – Гобі та Такла-Макан, які майже не освоєні. На південному сході країни клімат жаркий і вологий з мусонними вітрами, які приносять рясні дощі в теплу пору року. Такі кліматичні умови сприятливі для землеробства.

Водні ресурси країни значні, але дуже нерівномірно розміщені по території. Через південно-східні райони Китаю несе свої води річка Янцзи, яка ніби ділить територію на дві частини – північну і південну. На північ від неї розташована Велика Китайська рівнина, якою несе свої води ще одна велика річка Китаю – Хуанхе. Саме від її руйнівних повеней багато століть захищаються люди, будуючи дамби та укріплення.

Рослинний світ Китаю вирізняється численністю видів, але у зв'язку з інтенсивним розвитком землеробства багато з них було знищено. Окремі лісові масиви, крім Маньчжурії, трапляються ще на схилах гір, в районах західніше Тибету та на півдні. Тут росте багато цінних у господарському відношенні порід дерев. Фауна Китаю багата на різноманітні рідкісні види, які перебувають під охороною. Тут мешкають велетенська панда, китайський водяний олень, сніговий барс, димчастий леопард та ін. У річках мешкає багато риби, яка має господарське значення.

Народонаселення і культура. Китай – багатонаціональна держава. З 56 народностей, що тут проживають, найчисленнішою є хань, яка становить понад 90 % жителів країни. Китай дав світові одне з релігійних напрямлень – конфуціанство, що сповідує владу монархів і проповідує самовдосконалення. Водночас з конфуціанством державними релігіями є даосизм, буддизм, християнство, іслам, але не все населення країни вірує. Офіційною мовою у країні є китайська стандартна (пекінський діалект) мова. Серед інших мов поширені ю, ву, мінбей, маннань, манбей, хань та інші.

Китай порівняно молода країна щодо вікової структури населення. 1/3 мешканців країни перебуває у віці до 15 років. У країні зафіксована найбільша кількість трудових ресурсів, половина з яких зайнята в сільському господарстві. Більшість населення мешкає в густозасе-

Мал. 105. Шанхай – один з популярних центрів туризму

лених східних районах країни, саме там, де земля придатна для сільськогосподарського освоєння. Проте є в КНР і великі мегалополіси, зокрема Шанхай (мал. 105), Пекін, Тяньцзінь.

Прогноз

За оцінками експертів, до 2050 р. КНР планує стати країною із середнім рівнем розвитку, а з майже 900 млн селян близько 300 млн стануть громадянами. У світовій історії немає аналогів постановки і реалізації таких масштабних завдань.

Особливості народів і націй

Китайці у своєму житті керуються суворими нормами і правилами. Є правила поїзду в транспорті, правила відвідування музеїв, кінотеатрів, різноманітних виставок, фестивалів тощо. Китайці дотримуються режиму дня. Після обіду є обов'язкова перерва на дві години у школярів, студентів, робітників і службовців. А в магазинах, які не зачиняються на перерву, продавці іноді сплять на робочих місцях, поклавши голову на прилавок. Національною гордістю китайців є кухня, яка має трьохтисячолітню історію. Тільки в китайській кухні можна скуштувати свинину, яку не відрізниш від курки, рибу, що за смаком нагадує баранину, та інші страви, походження яких важко визначити. Китайська кухня тісно зв'язана не тільки з історією, а й з повсякденним побутом китайців та з народними і сімейними традиціями. Так, в день повного місяця обов'язково готують солодкі пельмені – великі і білі, як місяць; у день народження готують довгу локшину – символ довголіття. Кожний сезон має свої страви, своя кухня є в кожній провінції країни і майже в кожному місті.

Господарство. Поєднання грамотно проведеної економічної реформи та унікальної культури колективної праці вивело китайську економіку на друге місце у світі. За оцінками Світового Банку, КНР володіє нині другою у світі економічною системою після США, а ВВП країни становить понад 7 трлн дол. У держави – третій за розмірами ядерний потенціал у світі. Господарство характеризується високим і стійким економічним ростом, темпи якого є одними з найвищих у світі (7–8 %).

Мал. 106. Сільськогосподарське виробництво в Китаї

Основними чинниками економічного росту Китаю на сучасному етапі є невичерпні трудові ресурси; наявність різноманітних природних ресурсів; зростання внутрішнього споживання; створення державою сприятливого інвестиційного клімату; проведення політики відкритості економіки; швидкий розвиток галузей, що використовують нові технології; якісне реформування системи освіти. Нині господарство характеризується переходом від традиційно планової економіки до так званої соціалістичної ринкової економіки.

Реалії сьогодення

Програма модернізації господарства. У 90-х роках ХХ ст. у Китаї була проголошена програма модернізації промисловості, сільськогосподарства, оборони, науки і техніки, яка успішно реалізується дотепер. Тоді ж у ранг закону була піднесена приватна власність і розпочалися ринкові реформи. Нині швидкими темпами впроваджуються нові технології, особливо у сфері використання ядерної енергії, в освоєнні космічного простору, у військово-промисловому комплексі, у розвитку сучасних телекомунікаційних систем. У чотирьох приморських містах були сформовані дослідні полігони реформ – спеціальні економічні зони (СЕЗ), в яких створені достатньо сприятливі умови для залучення іноземного капіталу. Найбільшою з них є СЕЗ Шанхая.

У сучасній структурі господарства Китаю на промисловість припадає понад 52 % створеного ВВП, на сільське господарство – 15 % (мал. 106), на сферу послуг – близько 33 %, що дозволяє відносити країну до індустріально-аграрних держав. У промисловому виробництві значна частка припадає на галузі важкої промисловості – чорну і кольорову металургію, енергетику та хімічну промисловість, важке машинобудування. Проте на початку ХХІ ст. найбільш динамічно почали розвиватися новітні галузі машинобудування, серед яких електронна та електротехнічна. Разом з тим у світовому виробництві високотехнологічної продукції країна поки що відстає від США та розвинутих країн Європи. Наявність значної кількості жіночої дешевої робочої сили сприяла розвитку багатогалузевої легкої промисловості.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, назвіть найбільші промислові центри Китаю та їхню спеціалізацію. Поясніть особливості розміщення промислового виробництва країни.

Провідні підприємства

Компанії з Піднебесної на міжнародному ринку. Багато китайських компаній на початку ХХІ ст. почали інтенсивно скуповувати західноєвропейські та американські компанії і цим підсилили свої ринкові позиції, вийшли на нових споживачів своїх товарів. Так, у 2002 р. корпорація TCL, одна з найбільших виробників телевізорів, придбала збанкрутілу німецьку компанію Schneider Electronics AG. А вже через рік після придбання німецького виробника TCL створила спільне підприємство з французькою компанією Thomson, отримавши статус найбільшого виробника телевізорів у світі.

Однією із значущих подій 2004 р. було придбання китайською Lenovo підрозділу з виробництва персональних комп'ютерів IBM. Завдяки цьому кроку китайська компанія стала третім у світі виробником ПК.

Сільське господарство Китаю розвивається в умовах обмеженості земельних ресурсів, а тому зосереджене переважно в межах Північнокитайської рівнини, де спостерігається найбільша у світі густота сільського населення світу. У рослинництві основною галуззю є зернове господарство. Недаремно за обсягом вирощування зернових культур, зокрема рису, країна посідає перше місце у світі. Пшениця є другою за

Мал. 107. Гонконг сучасний і колишній

значенням продовольчою культурою Китаю. Країна виділяється також збором кукурудзи і гаоляну, які широко використовуються як продукти харчування населення, корм для тварин та сировина в різних галузях промисловості (харчовій, паперовій). З інших сільськогосподарських культур, що вирощуються в країні, найбільш поширеними є батат, соя, бавовник, арахіс, цукровий буряк та цукрова тростина. Крім того, з давніх часів Китай відомий у світі як потужний виробник різноманітних сортів чаю. КНР є провідною країною світу з вирощування тютюну. Традиційними для китайців є такі галузі, як овочівництво і плодівництво.

У тваринництві провідною галуззю є свинарство, яке розвивається переважно в підсобних господарствах селян. За поголів'ям свиней країна є абсолютним лідером у світі. Стабільно функціонує й скотарство, яке спирається на природну кормову базу луків і пасовищ. У кожній селянській родині розводять домашніх птахів. Традиційно китайською галуззю тваринництва є шовківництво, яке поширене в південних та східних районах країни. Велике значення має рибне господарство. Нині популярним є освоєння прибережних ділянок для вирощування риби, креветок, водоростей тощо.

В аграрному секторі господарства нині відбуваються суттєві зміни, пов'язані зі швидкими темпами розвитку тваринництва, яке вже у найближчі роки може випередити рослинництво за обсягами виробництва.

У сфері послуг Китаю домінуючою галуззю є торгівля, товарообіг якої за період економічних реформ зріс у 12 разів. Важливим напрямком розвитку сфери послуг є туризм. Сучасний Китай – це один із світових туристичних лідерів. За деякими оцінками експертів, Китай у ХХІ ст. стане лідером у світі за відвідуванням туристів. Підставою для цього є щорічний

Мал. 108. Велика Китайська стіна

стабільно високий приріст туристів на 6–12 %. Найбільш популярними центрами туризму є Пекін, Шанхай, Гуанчжоу, Макао, Гонконг (Сянган) (мал. 107), Тибет і острів Хайнань.

Однією з найбільш грандіозних пам'яток архітектури країни є Велика китайська стіна (мал. 108). Цей історичний туристський об'єкт входить до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і є найбільш відвідуваним у Китаї.

Проблема

У Китаї склався суттєвий розрив у рівнях економічного розвитку між найрозвиненішими приморськими провінціями і містами центрального підпорядкування, з одного боку, та внутрішніми частинами країни – Тибетом, Синьцзяном, Ганьсу та ін. – з іншого. Це пояснюють особливостями історичного розвитку території, природними умовами, традиціями населення. Чи можливо зменшити цей розрив між Сходом і Заходом Китаю? Запропонуйте способи подолання регіональних диспропорцій розвитку країни.

Зовнішньоекономічна діяльність. Сучасний Китай є прихильником експортоорієнтованої економіки, тому зовнішня торгівля є однією з основних форм зв'язків країни з іншими державами. Основними статтями експорту є побутова техніка, продукція легкої промисловості (текстильні вироби, одяг, взуття, спортивні товари та іграшки), продукція хімічної промисловості. Головними партнерами Китаю і споживачами китайської продукції є США, Японія, Німеччина.

В імпорті країни переважають обладнання й устаткування, сталь, паливні ресурси, пластмасові вироби і технології. Партнерами КНР є практично ті ж самі держави, але провідне місце тут посідає Японія, а потім Південна Корея і США.

Суттєву роль у розвитку зовнішньоекономічної діяльності мали і мають тепер інвестиції. Керівництво держави змогло зацікавити численну китайську діаспору, що є в усьому світі, аби вона вкладала гроші в економіку своєї країни. Іноземні інвестиції приходили з Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню, Японії, США та ін. держав. За останні 30 років 190 країн світу вклали в Китай понад 600 млрд дол. Результатом інвестування стало створення близько 500 тис. компаній, що випускають нині до 60 % експортної продукції Китаю. Тепер значні кошти вкладає і сам Китай у господарство США, Великої Британії та Японії.

Торговельні відносини між Китаєм та Україною розпочалися в 1992 р., коли товарообіг між нашими країнами становив близько 230 млн дол, а нині він сягає кількох мільярдів доларів. В Україні діє понад 1200 спільних з Китаєм підприємств. Особливу зацікавленість проявляє китайська сторона в розвитку науково-технічних зв'язків з Україною. Так, у місті Цзинань з 2002 р. діє перший українсько-китайський технопарк. Пізніше був створений технопарк у місті Харбін.

Країни нарощують також співробітництво у сфері машинобудування, металургійної та хімічної галузей промисловості. Динамічно розвиваються зв'язки в галузі авіабудування. Розвиваються також міжрегіональні відносини між провінціями Китаю та областями України, між містами двох країн: Києвом і Пекіном, Дніпропетровськом і Шанхаєм, Донецьком і Таюанем, Харковом і Тяньцзинем, Одесою і Ціндао.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ КНР – це велика за розмірами і кількістю населення, багатонаціональна, індустріально-аграрна країна.
- ✦ У країні зосереджені значні поклади різноманітних мінерально-сировинних ресурсів і, навпаки, відчувається дефіцит земельних ресурсів.
- ✦ У Китаї зафіксована найбільша кількість трудових ресурсів, половина з яких зайнята в сільському господарстві.
- ✦ Китайська економіка посідає друге місце у світі. Найдинамічніше в країні розвиваються новітні галузі машинобудування, торгівля і туризм.
- ✦ Зовнішня торгівля, інвестиційна діяльність та спільне підприємництво – основні форми зовнішньоекономічної діяльності Китаю.

Ключові терміни і поняття

- ✦ конфуціанство ✦ мегаполіси ✦ соціалістична ринкова економіка ✦ спеціальні економічні зони ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитну картку Китаю та його районів.
II	Наведіть конкретні приклади впливу історичних і природних чинників на розвиток господарства Китаю.
III	Поясніть економічний феномен Китаю.
IV	Обґрунтуйте причини розміщення більшості галузей господарства і спільних підприємств на східному узбережжі країни.

ПІВДЕННО-ЗАХІДНА І ПІВДЕННА АЗІЯ

Географічна розминка

Пригадайте країни, що лідирують за видобутком і запасами нафти.

Субрегіон Південно-Західна Азія – це 19 незалежних держав і Палестинські території, загальна площа яких сягає понад 6,5 млн км², а населення становить понад 300 млн осіб. До країн субрегіону належать Грузія, Вірменія, Азербайджан, Афганістан, Бахрейн, Ємен, Ізраїль, Ірак, Іран, Йорданія, Катар, Кувейт, Ліван, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Туреччина. З Єгиптом і Лівією цей регіон називають Близьким Сходом. Певні дискусії існують щодо включення до регіону республік Закавказзя та Ізраїлю, які орієнтовані на Європу.

Географічне положення субрегіону на стику трьох частин світу і вихід до моря зумовлюють його традиційно важливу роль в європейсько-азійській торгівлі. Південно-Західна Азія має важливе військово-стратегічне положення.

Однією з об'єднавчих рис регіону є етнічно-релігійні особливості, оскільки більшість населення – це араби-мусульмани. Так, у Саудівській Аравії, ОАЕ, Кувейті, Омані, Катарі, Ємені арабське населення становить 96–100 %. Виняток щодо віросповідання становлять Грузія, Вірменія та Ізраїль. До того ж Південно-Західна Азія є історичним центром ісламу.

Країни регіону вирізняються демографічними особливостями. Середній природний приріст населення становить 1,8 ‰, середня густота населення – близько 30 осіб/км². Найбільший природний приріст – 3,0 ‰ – спостерігається в Ємені. Економічно активне населення становить лише 30 % населення регіону. Пояснюється це тим, що закони Шаріату (сукупність норм життя мусульманина, що спираються на Коран) забороняють працювати жінкам. До того ж у віковій структурі населення до 40 % припадає на дітей, які не належать до працездатної групи населення. Стрімке зростання економіки, що спостерігалось у більшості країн субрегіону останні кілька десятиків років, супроводжувалося й збільшенням чисельності населення та розвитком урбанізації.

Реалії сьогодення

Стрімке зростання міського населення. Майже в усіх країнах населення із сільських районів масово мігрувало в міста, а також спостерігалась імміграція іноземних громадян у пошуках роботи. Особливо це стосується країн Перської затоки. Як наслідок, середньорічний приріст міського населення досяг близько 6 %, що удвічі перевищувало природний приріст. Наприклад, в Омані міське населення зросло з 11,4 % у 1970 р. до 84 % у 2000 р. В усіх країнах Аравійського півострова рівень урбанізації перевищує 84 %. Винятком є Ємен, де цей показник становить близько 30 %. У 2000 р. майже все населення Бахрейну, Кувейту і Катару мешкало у містах. Нині темпи урбанізації дещо знизилися.

Мал. 109. Видобуток нафти у Перській затоці

Природні умови і ресурси. Природними особливостями країн субрегіону є переважання пустель (майже 70 % території), обмеженість і нерівномірність розподілу водних ресурсів, наявність різноманітних мінерально-сировинних ресурсів, серед яких світове значення мають нафта і газ.

Господарство країн Південно-Західної Азії характеризується дуже високим рівнем розвитку гірничодобувної промисловості. Світове значення має нафтовидобувна галузь (мал. 109). У субрегіоні зосереджена значна кількість країн – експортерів нафти, серед яких лідирують Саудівська Аравія, Іран, ОАЕ, Катар і Кувейт. На галузі обробної промисловості припадає близько 25 % створення регіонального ВВП. Це – нафтохімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів, шкіряно-взуттєва, металообробна, харчова галузі, в яких використовують дешеву робочу силу.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, з'ясуйте особливості розміщення галузей промисловості в країнах Південно-Західної Азії. Назвіть країни, в яких розвиваються галузі обробної промисловості.

У структурі *сільськогосподарського виробництва* 3/4 припадає на зернові культури та вирощування овочів і фруктів. У тваринництві виробляється близько 13 % продукції. До найбільших виробників продукції сільського господарства належать дві країни, які не є власне аграрними. Це Ізраїль, який вирощує овочі і фрукти, та Саудівська Аравія, що спеціалізується на вирощуванні пшениці. Іншими досить потужними виробниками сільськогосподарської продукції є Іран, Ірак, Сирія. Хоча сільське господарство розвивається тут загалом стабільно, проте регіон є залежним від імпорту продуктів харчування.

Важливу роль у регіоні відіграє *сфера послуг*, на яку припадає близько 60 % ВВП. Так, важливим джерелом доходів є туризм, банківська і фінансова сфери.

Зовнішньоекономічні зв'язки країн субрегіону досить широкі, проте найрозвиненішою формою цих зв'язків є зовнішня торгівля. Частка експорту країн субрегіону становить близько 4 %. В експорті переважають паливні ресурси та продукція легкої промисловості. У структурі субрегіонального імпорту 75 % припадає на промислову продукцію, 10 % – на продукти харчування, 3 % – на продукцію сільського господарства. Географія зовнішньої торгівлі в цілому відображає історичні зв'язки, що склалися в регіоні. Так, колишні республіки СРСР торгують переважно з країнами СНД, середземноморські країни – з ЄС, а країни Аравійського півострова – зі США та країнами інших субрегіонів Азії. На внутрішньорегіональну торгівлю припадає лише 1/6 частина загального обсягу товарообігу, що зумовлено структурою національних господарств країн.

Прогноз

За прогнозами МВФ, показник ВВП на душу населення в країнах Південно-Західної Азії буде загалом зростати (табл. 1). Винятком є лише Катар. Його високий показник ВВП знижуватиметься унаслідок зменшення частки країни у видобутку та експорті нафти. Невисокі показники ВВП мають республіки Закавказзя, що пов'язано з перехідним етапом розвитку економіки. Найбіднішою країною субрегіону є Афганістан.

199

Таблиця 1. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Південно-Західної Азії, дол.

Назва країни	2010	2011	2012	2013	2014
Азербайджан	9905	10286	10628	11089	11126
Афганістан	850	900	969	1051	1142
Бахрейн	35807	36699	38299	40144	42098
Вірменія	4855	5078	5462	5902	6320
Грузія	5128	5416	5770	6177	6614
Ємен	2597	2638	2716	2810	2909
Ізраїль	26969	27745	28796	29920	31095
Ірак	3817	3983	4192	4425	4624
Іран	11730	11904	12136	12432	12741
Йорданія	5515	5666	5901	6204	6526
Катар	97001	95711	90458	85127	80082
Кіпр	29335	30696	32329	34061	35889
Кувейт	39034	39771	41048	42561	44090
Ліван	13790	14240	14905	15676	16492
ОАЕ	37452	37776	38944	40509	42165
Оман	25686	27122	28973	31152	33526
Саудівська Аравія	23448	24020	24833	25693	26352
Сирія	4860	4990	5164	5395	5651
Туреччина	14084	14997	15897	16819	17768

Південна Азія є одним з найбільших субрегіонів Азії і включає півострів Індостан з Індо-Ганською низовиною, острови Шрі-Ланка, Мальдівські, Андаманські, Нікобарські та Лаккадівські острови. Площа субрегіону становить майже 4,5 млн км², населення – понад 1,56 млрд осіб. До Південної Азії відносять такі країни, як Індія, Пакистан, Бангладеш, Шрі-Ланка, Непал, Бутан та Мальдівська Республіка.

На політичній карті Південної Азії нині шість республік і одне королівство – Бутан. Усі держави, крім Індії і Пакистану, є унітарними.

Природні умови й ресурси. Субрегіон має чітко виражені природні межі, які проходять через гірські системи Гімалаї, Каракорум, Гіндукуш, Іранське нагір'я, Бірманські гори. Таке гірське оточення території на пів-

ночі, північному сході та північному заході зумовило певну її ізоляваність від зовнішнього світу. Лише окремі міжгірські проходи на північному заході були своєрідними воротами, через які просочувалися численні племена і народи з Південно-Західної Азії зі своєю культурою і укладом життя. Географічне положення субрегіону загалом сприятливе, бо воно не тільки прибережне, а й центральне на азійському узбережжі Індійського океану. Як раніше, так і тепер уздовж узбережжя проходять важливі міжнародні шляхи та інші комунікації, що з'єднують між собою усі субрегіони Азії, а також Азію з Європою та Африкою.

Серед природних ресурсів субрегіону особливо виділяються земельні; оброблювані землі складають половину площі території. Господарське значення мають корисні копалини Індостану, серед яких кам'яне вугілля, руди чорних і кольорових металів (алюміній, цинк, уран), а також газ, золото, алмази, смарагди тощо. Своїм специфічним ресурсом мешканці регіону вважають і мусонні дощі.

Населення і культура. За кількістю населення Південна Азія дещо перевищує Східну Азію і посідає перше місце у світі. Щорічні темпи приросту населення становлять пересічно 1,8 ‰, а найвищі вони в Пакистані (2,3 ‰) і Непалі (2,1 ‰). Цей субрегіон є й найбільш густозаселеним. Середня густина населення перевищує 250 осіб/км² (у Бангладеш – близько 1000 осіб/км²), що в шість разів більше від пересічного світового показника. У регіоні налічують 33 основні етноси, частка яких серед мешканців регіону становить 98 %. Найчисленніші народи – це хіндустанці, бенгальці, пенджабці. Найрізноманітніший етнічний склад населення в Індії, де налічують кілька сотень націй, народностей, етнічних груп. Відносно однорідним є етнічний склад населення в Бангладеш, де 98 % жителів є бенгальцями. Єдина народність й у Мальдівській Республіці, але за зовнішнім виглядом, культурними особливостями вона дуже відрізняється на різних островах.

У країнах Південної Азії поширені різні релігії. Так, індуїзм переважає в Індії та Непалі, іслам – у Пакистані, Бангладеш та в Мальдівській Республіці, буддизм є головною релігією у Бутані та у Шрі-Ланці. Серед інших релігій, що трапляються в Південній Азії, найпоширеніші – християнство, сикхізм, джайнізм та анімізм.

Південна Азія є одним з найдавніших осередків міської культури. Нині в регіоні налічують до 30 агломерацій-мільйонерів. Найбільшими мегалополісами є індійські Мумбаї, Колката, Делі, Карачі та Дакка, в яких мешкає третина всіх городян країни. Проте середній рівень урбанізації в субрегіоні є одним з найнижчих у світі і становить 27 %.

Про рівень економічного розвитку країн Південної Азії свідчать загалом низькі показники ВВП на душу населення, тому часто субрегіон називають регіоном бідності. Дотепер зберігається економічна залежність країн від промислово розвинутих держав Заходу.

Прогноз

За прогнозами МВФ, показник ВВП на душу населення у країнах Південної Азії буде загалом зростати (табл. 2). Невисокі показники ВВП на душу населення пов'язані із значною кількістю населення та економічною політикою держав, частими конфліктами в субрегіоні.

Таблиця 2. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Південної Азії, дол.

Назва країни	2010	2011	2012	2013	2014
Бангладеш	1503	1574	1673	1793	1922
Бутан	5857	6205	6604	7111	7741
Індія	3005	3187	3433	3730	4056
Мальдівська Республіка	5097	5321	5669	6098	6561
Непал	1215	1268	1340	1428	1522
Пакистан	2857	2959	3122	3310	3563
Шрі-Ланка	4841	5076	5397	5767	6163

201

Країни Південної Азії є важливими виробниками сільськогосподарської продукції у світі. Тут вирощують зернові й зернобобові культури, чай (мал. 110), цукрову тростину, бавовник, джут, арахіс, натуральний каучук, кокосовий горіх, різноманітні прянощі. Ця продукція постачається країнами й на світовий ринок. Добре розвивається й тваринництво, але тварин використовують переважно як тяглову силу.

Промисловість розвивається здебільшого в Індії, Шрі-Ланці і Пакистані. Головні напрямки промислового виробництва – це гірничодобувна, металургійна, вугільна промисловість, атомна енергетика, окремі галузі машинобудування, легкої та харчової промисловості. Промисловий розвиток у Непалі та Бутані дуже обмежений і представлений дрібними напівкустарними підприємствами харчової, текстильної і деревообробної галузей. Виробництво оригінальних поштових марок є основним джерелом валютних надходжень цих держав. Мальдівська Республіка спеціалізується на рибній промисловості і туризмі (мал. 111).

Південна Азія посідає скромне місце у світовій торгівлі. На неї припадає близько 3 % світового товарообігу. Масштаби торгівлі між окремими країнами субрегіону незначні, незважаючи на існування Асоціації субрегіонального співробітництва Південної Азії, створеної 1985 р., яка має на меті розширення зовнішньоекономічних зв'язків у субрегіоні.

Мал. 110. Чайні плантації в Південній Азії

Мал. 111. Курорти Мальдівів

УЗАГАЛЬНЕННЯ

202

РОЗДІЛ 2

- ✦ Південно-Західна Азія – це 19 незалежних держав і Палестинські території загальною площею близько 6,5 млн км², з населенням понад 300 млн осіб.
- ✦ Господарство країн Південно-Західної Азії характеризується дуже високим рівнем розвитку гірничодобувної промисловості. Особливе значення має сфера послуг, на яку припадає близько 60 % ВВП.
- ✦ Субрегіон має важливе військово-стратегічне положення, відіграє провідну роль в європейсько-азійській торгівлі. В експорті країн регіону переважають паливні ресурси та продукція легкої промисловості.
- ✦ До Південної Азії входять сім незалежних держав, які охоплюють площу понад 4,5 млн км², з населенням понад 1,56 млрд осіб.
- ✦ Серед природних ресурсів субрегіону особливо виділяються земельні; господарське значення мають корисні копалини Індостану (кам'яне вугілля, руди чорних і кольорових металів, а також газ, золото, алмази, смарагди).
- ✦ Країни Південної Азії є важливими світовими виробниками сільськогосподарської продукції; промисловість розвивається здебільшого в Індії, Шрі-Ланці та Пакистані.
- ✦ Зовнішньоекономічні та внутрішньорегіональні торговельні зв'язки в Південній Азії розвинені слабо.

Ключові терміни і поняття

- ✦ субрегіон ✦ іслам ✦ індуїзм ✦ буддизм ✦ країни – експортери нафти
- ✦ мегалополиси ✦ напівкустарні підприємства ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть республіки та монархії серед країн Південно-Західної і Південної Азії.
II	Порівняйте географічне положення країн Південно-Західної та Південної Азії. Як воно впливає на розвиток господарства?
III	Поясніть, чому показники ВВП на душу населення суттєво відрізняються як усередині субрегіонів, так і між субрегіонами.
IV	Обґрунтуйте господарську спеціалізацію країн Південно-Західної і Південної Азії. Які, на вашу думку, галузі є найбільш перспективними для цих субрегіонів у майбутньому?

§39. ІНДІЯ

Географічна розминка

Поміркуйте, як тривала залежність Індії від Великої Британії позначилася на її господарстві.

Загальні відомості. Офіційна назва країни – Республіка Індія. Площа – 3,2 млн км², населення – 1 млрд 171 млн осіб, столиця – Делі (мал. 112, 113). Індія посідає сьоме місце у світі за площею і друге за кількістю на-

селення. Індія – федеративна держава, а за формою державного правління – парламентська республіка. Офіційних мов у країні дві – хінді та англійська. Грошовою одиницею є індійська рупія.

Географічне положення. Індія майже повністю розташована на півострові Індостан. Її територія за конфігурацією нагадує величезний трикутник, спрямований своєю вершиною на південь. Часто цю територію називають Індійським субконтинентом. На північному заході Індія межує з Пакистаном, на півночі має протяжні кордони з Китаєм, які перериваються кордонами з Непалом і Бутаном. На північному сході сусідами Індії є М'янма і Бангладеш. Більша частина території країни на заході, сході і півдні омивається водами Індійського океану та його морів. Здавна через територію Індії проходили важливі торговельні і транспортні шляхи, які й нині мають велике значення для розвитку держави.

Мал. 112. Делі – столиця Індії

Природні умови і ресурси. Індія відрізняється різноманітним рельєфом. На півночі височіють Гімалаї – найвищі гори світу, що до висоти 4000 м вкриті густими лісами. Південніше від гірської системи лежить велика і родюча Індогоангська рівнина. Тут мешкає більшість населення країни. Західніше рівнини розташувалася безжиттєва пустеля Тар. Більшу частину центральної і південної Індії охоплює плоскогір'я Декан. Тут розвідано багато родовищ корисних копалин, розташовані найбільші пасовища та інші сільськогосподарські угіддя. Із заходу і сходу плоскогір'я оточене хребтами і горбами Західних і Східних Гат, які поступово знижуються на південь, поступаючись місцем прибережним рівнинам.

Індія розташована в субекваторіальному кліматичному поясі з вологим і сухим сезонами. Щорічно на західну частину країни надходять потужні

Мал. 113. На вулицях Делі

мусони, які приносять рясні дощі і спричиняють повені на річках. Ці явища є справжнім лихом для населення і господарства країни.

Країна має значні мінерально-сировинні ресурси. Так, виділяються запаси високоякісної залізної руди, значними є родовища марганцевої та хромітової руд, бокситів, цинку, титану. Світове значення мають ресурси слюди, графіту, бариту і берилію. Індія володіє також великими запасами урану – сировини для ядерної енергетики. За запасами кам'яного вугілля серед країн, що розвиваються, Індія посідає перше місце, проте його якість невисока.

Різноманітність природних умов сприяла формуванню на території Індії майже всіх типів ґрунтів земної кулі, серед яких найродючішими є алювіальні ґрунти Індо-Гангської та прибережних низовин. Вони здатні давати декілька врожаїв на рік. Іншими високоякісними ґрунтами є червоноземи та чорноземоподібні ґрунти.

Індія володіє також значним гідроенергетичним потенціалом та лісовими ресурсами, частка яких суттєво скоротилася (нині ліси охоплюють менше 20 % території країни). Економічне значення мають цінні породи дерев гімалайських лісів: кедр, камфорне, сандалове, рожеве, залізне, атласне дерева, різні види пальм і бамбука.

Народонаселення і культура. Індія – багатонаціональна держава, де налічують більше 500 етносів. Проте понад 70 % складає населення індо-арійського походження, ще 25 % – це дравіди і монголи, 3 % – інші етноси. Крім двох офіційних мов, в Індії користуються ще сімнадцятьма мовами, серед яких найпоширенішими є пенджабська, бенгальська, кашмірська.

За віросповіданням країна також різноманітна, проте в ній переважають прихильники індуїзму – майже 80 %. Другою за чисельністю конфесією є мусульмани (близько 10 %). Представники інших віросповідань менш численні: християни становлять близько 3 %, сікхи – 2 %, буддисти – 1 %.

Особливості народів і націй

За індуською традицією, люди з народження належать до різних соціальних груп – каст, кожна з яких має свою кухню, одяг і виконує певну роботу. У країні велике значення надається родинним зв'язкам, і тому шлюб розглядається здебільшого як об'єднання сімей, а не як союз двох людей. За існуючими традиціями дружину чи чоловіка своїм дітям обирають батьки.

Трудові ресурси становлять понад 60 % населення країни, понад половину яких зайнято в сільському господарстві. Цей показник є одним з найвищих у світі. Характерними рисами у структурі зайнятості населення є низька частка зайнятих жінок, високий рівень безробіття, низький рівень зайнятих за найманням і переважання кількості самозайнятих трудових ресурсів.

Майже 3/4 населення Індії проживає у сільській місцевості (мал. 114). В останні десятиріччя спостерігається швидке зростання великих міст і міського населення. Характерним є те, що третина городян зосереджена всього у 23 великих містах. Міграція населення із села до міста зумовлена пошуком роботи і кращими соціальними умовами, зокрема охороною здоров'я й освітою.

Мал. 114. Сільські поселення Індії

Проблема

Однією з найбільших соціальних проблем Індії є висока частка населення, що перебуває на межі бідності. За офіційними даними, це понад 20 % людей, переважно мешканці сільської місцевості. Поміркуйте, як можна знизити цей відсоток. Досвід яких країн світу в боротьбі з бідністю може запозичити Індія?

Господарство. За своїм господарським спрямуванням Індія є індустріально-аграрною країною. На сучасному етапі її вважають провідною державою серед країн, що розвиваються. Вона посідає четверте місце у світі за показником ВВП (понад 3 трлн дол.), входить у двадцятку країн за обсягом промислового виробництва. За останні роки щорічне зростання ВВП становить пересічно 6 %. Індія першою з країн, що розвиваються, почала розробляти атомну енергетику, розвиває аерокосмічну галузь, створює нові науково-технічні центри, інтенсивно впроваджує нові технології. Найсуттєвіші позитивні зміни відбуваються в таких галузях промисловості, як металургія, машинобудування, нафтопереробна і хімічна галузі, в яких значна частка виробництва продукції припадає на приватні підприємства. Нарощує свої потужності військово-промисловий комплекс країни.

Провідними центрами розвитку чорної металургії є Бхілаї, Бакаро, Руркела і Дургапура. Найбільші підприємства кольорової металургії зосереджені в містах Корба та Алвая, які є експортоорієнтованими. Провідними центрами машинобудування є Мумбаї, Колката, Мадрас, Пуне, Бангалор та ін. На машинобудівних підприємствах випускають найрізноманітнішу продукцію: верстати, електромотори, тепловози, автомобілі, трактори, військові літаки, судна тощо. Країна є одним з найбільших виробників хімічної промисловості і посідає 12 місце у світі за обсягами виробництва хімічної продукції. Індія нині є другим найбільшим виробником ювелірних виробів і центром з огранки і шліфування алмазів у світі.

Разом з тим у республіці ще значною залишається частка традиційних галузей: текстильної (джутова, бавовняна), харчової (чайна, цукрова, тютюнова), шкіряно-взуттєвої та медичної промисловості. Велика частка продукції цих галузей іде на експорт.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, поясніть особливості розміщення галузей промисловості Індії. Визначте, які чинники при цьому відіграють найважливішу роль.

Провідні підприємства

Промислові гіганти Індії. Таких у цій країні надзвичайно багато. Світової слави набули нафтопереробні заводи Індії, які були створені за підтримки держави. Країна посідає шосте місце у світі за здатністю якісно переробляти нафту. Нафтогазовий сектор відкритий для прямих іноземних інвестицій. Процес свідчить наявність спільних індійсько-американських компаній «Калтекс» і «Ессо», індійсько-англійської «Бірма Шелл». Серед підприємств чорної металургії виділяється за обсягами виробництва державна компанія «Стил Асориті оф Індія Лімітед». Лідерами автомобілебудування є вітчизняні компанії «Тата Моторс», «Черо Хонда», а серед міжнародних, які працюють в країні, – «Форд», «Сузукі», «Тойота».

Індія – країна давньої землеробської культури. Нині вона є одним з найважливіших сільськогосподарських регіонів світу. Тут обробляється 2/5 території, 20 % земель зрошується, 4/5 вартості всієї сільськогосподарської продукції становить рослинництво. Основні культури: рис, пшениця, просяні, бобові. Держава посідає одне з перших місць у світі за виробництвом цукрової тростини, арахісу, чаю, джуту. Виробляють в Індії також каучук, каву, прянощі.

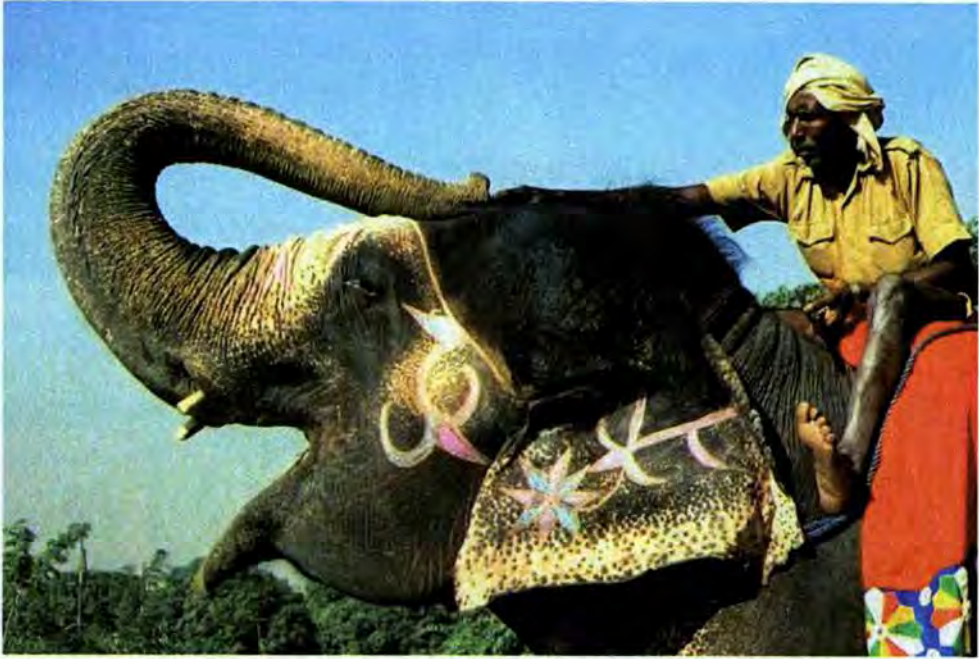
Тваринництво представлене переважно скотарством. В Індії розводять велику рогату худобу, за поголів'ям якої країна посідає перше місце у світі. Однак у державі існує релігійна заборона щодо вживання м'яса. Тому велику рогату худобу – буйволів, волів, корів – використовують здебільшого як тяглову силу.

Індія займає сьоме місце у світі за обсягами вилову риби. При цьому морське рибальство зосереджене в приморських південних і західних штатах, річкове – на сході і південному сході країни. Для багатьох районів Індії риба є одним з головних продуктів харчування.

Незважаючи на високу частку населення, зайнятого в сільському господарстві, воно не досягло високої інтенсифікації. У багатьох селах і досі зберігаються натуральний і напівтоварний уклади. А третина господарств взагалі не продає своєї продукції. Переважають дрібні та дуже дрібні господарства, а в результаті аграрних реформ не всі селяни отримали землю.

Для подолання недоліків у сільському господарстві в Індії розроблено державну програму його реформування, згідно з якою країна ставить перед собою амбітні плани щодо виробництва продовольчих товарів на експорт, заявляючи про свою готовність стати «продовольчим кошиком світу». Для реалізації цієї програми розпочалося впровадження біотехнологій з розробки зернових культур, іноземним інвесторам надається стовідсотковий дозвіл на участь у виробництві продукції харчової промисловості. За прогнозами експертів, виробництво продовольчих товарів може зрости удвічі вже до 2020 р.

Послуги є найбільш швидкозростаючим сектором економіки Індії, що підтверджується його часткою у створенні ВВП, яка нині становить 52 %

Мал. 115. Слон в індійській культурі – дуже шанована тварина, традиційно бере участь у релігійних церемоніях

проти 30 % на початку 90-х років XX ст. Галузі сфери послуг представлені торгівлею, транспортом, туризмом, фінансовими, телекомунікаційними, інформаційними та іншими послугами.

Індія є однією з найбільших залізничних держав світу. За обсягом вантажоперевезень країна посідає п'яте місце у світі. Основні залізничні магістралі прокладені між великими містами. Постійно удосконалюються і розширюються автомобільні шляхи країни. Однак більшість доріг в індійських глибинках залишаються поки що ґрунтовими, що ускладнює життєдіяльність віддалених сіл. У важкодоступних для автотранспорту районах Індії як їздових тварин і досі використовують слонів (мал. 115).

Індія є морською державою з потужним морським торговельним флотом. Понад 60 % морського товарообігу обслуговують вісім портів, найбільшим з яких є Мумбаї. Значного розвитку досяг в Індії повітряний транспорт, який обслуговує як внутрішні, так і міжнародні авіалінії. Найбільшими аеропортами, які обслуговують транзитні маршрути з Європи в Австралію та Південно-Східну Азію, є Делі, Мумбаї, Колката.

Для поліпшення роботи транспорту в Індії також розроблена державна програма, якою передбачене значне фінансування для реконструкції автодоріг, великих портів, модернізації аеропортів та створення мережі метро в містах на зразок делійського.

Іntenсивно розвиваються в Індії різні види туризму – пізнавальний, рекреаційний, екологічний, які приносять країні значні прибутки. Класичним туром до Індії є тур «Золотий трикутник» з відвідуванням всесвітньо відомого палацу Тадж-Махал (мал. 116).

Мал. 116. Палац Тадж-Махал в Індії

Прогноз

За оцінкою експертів, до 2025 р. в Індії прибуток від іноземного туризму становитиме 24 млрд дол., що є одним з найвищих показників серед країн світу. Особливе місце серед видів туризму в Індії посідає медичний туризм, який дає прибуток у понад 300 млн дол. За прогнозами, цей показник може зрости до 2012 р. у шість разів.

Зовнішньоекономічна діяльність Індії представлена насамперед торгівлею. Статтями індійського експорту є сталь, промислове обладнання, транспортні засоби, програмне забезпечення, продукція хімічної промисловості, шкіра, текстиль, джут, одяг, чай, кава, рибопродукти та продукти харчування, ліки, діаманти, ковдри ручної роботи, дорогоцінне каміння, ювелірні вироби. Імпортує країна продукцію важкого машинобудування, автомобілі, військову техніку та зброю, нафту, газ, споживчі товари. Головні торговельні партнери Індії з експорту – це США, Росія, Японія і Велика Британія, а з імпорту – Росія, США, ФРН, Велика Британія і Канада.

Індія підтримує торговельні відносини і з Україною, які стійко розвиваються. Основними товарами експорту з України до Індії є чорні метали та вироби з них (близько 50 % усього обсягу експорту), машини, устаткування і продукція хімічної промисловості. Натомість основними товарними позиціями імпорту є продукція хімічної промисловості, зокрема медикаменти та фармацевтичні препарати, сільськогосподарська продукція і продукція харчової промисловості, мінеральна сировина (алюмінієві руди та концентрати).

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Республіка Індія – це одна з найбільших за площею та кількістю населення країн світу, федеративна, багатонаціональна держава.
- ✦ Господарство країни забезпечене значними мінерально-сировинними і земельними ресурсами.
- ✦ Провідними галузями промисловості Індії є металургійна, хімічна, нафтопереробна, текстильна, медична, харчова галузі та машинобудування, у сільському господарстві лідирує рослинництво. Сфера послуг розвивається в країні швидкими темпами, чому сприяють спеціально розроблені державні програми.
- ✦ Головними зовнішньоекономічними партнерами Індії є США, Росія, Велика Британія, ФРН і Канада.

Ключові терміни і поняття

- ✦ країна, що розвивається ✦ федеративна держава ✦ структура зайнятості населення ✦ науково-технічні центри ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитну картку для Індії.
II	На конкретних прикладах покажіть, як історія, природа і культура вплинули на розвиток господарства в Індії.
III	Поясніть причини зростання економіки Індії та визначте її місце у світовому господарстві.
IV	Обґрунтуйте, чому країна з четвертим у світі показником ВВП належить до країн, що розвиваються.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «КРАЇНИ АЗІЇ»

1. Напишіть есе на тему «Сучасна інтеграція країн Азії – це об'єктивна реальність чи мрія?».
2. Розробіть маршрут перебування в одній з країн Східної та Південно-Східної Азії з бізнесовою чи туристичною метою.
3. Оцініть особливості сучасного стану українсько-японських відносин. Накресліть перспективи цих відносин у найближчий час.
4. Напишіть есе «Китайські традиції та їхня роль у розвитку туризму в країні».
5. Напишіть есе на тему «Роль Південно-Західної і Південної Азії у процесах глобалізації», користуючись підручником і додатковою інформацією.
6. Напишіть есе на тему «Індія – країна звуків, кольорів і ароматів», використавши додаткові джерела інформації.

Тема 3.

КРАЇНИ
ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ

Північноамериканський регіон, на відміну від двох попередніх, складається лише з двох країн, що мають значні розміри. Населення регіону нечисленне, порівняно з Азією, дуже урбанізоване і надзвичайно мобільне. Маючи величезні природні, наукові та інтелектуальні ресурси, країни регіону за короткий історичний час стали впливовою силою в усьому світі. У Північній Америці як економічному регіоні діє ринкова модель розвитку економіки з низькою часткою державної власності, законодавчим забезпеченням свободи ринку, високою динамікою розвитку, гнучкістю господарства і швидким пристосуванням до нових економічних умов. Проте, крім переваг, тут є й недоліки, переважно соціального характеру: неоднорідність суспільства, значна диференціація доходів населення. Створення суспільства високих доходів сприяло формуванню суспільства високого рівня споживання, що періодично дає збої. Пропонуємо вам оцінити переваги і недоліки країн Нового світу, ознайомившись з цією темою.

\$40. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ**Географічна розминка**

Пригадайте, чому Північну Америку називають Новим світом.

Пригадайте, коли було відкрито Північноамериканський континент.

Загальні відомості про регіон. Материк Північна Америка – це великий масив суходолу аж до Панамського каналу плюс острови Карибського басейну та Гренландія, однак до економічного регіону Північна Америка відносять лише США і Канаду (мал. 117). Цей регіон охоплює територію 19,4 млн км² з населенням 340,5 млн осіб. Умовна суходільна межа регіону на півдні проходить по кордону США з Мексикою. На півночі регіон обмежений Північним Льодовитим океаном і включає групу островів Канадського Арктичного архіпелагу.

Більша частина території Північної Америки розташована в помірному географічному поясі, північ – в арктичному, а південь – у субтропічному і тропічному. Третина площі регіону вкрита лісами, близько 8 % земель оброб-

ляються і належать до одних з найпродуктивніших у світі. Природні умови загалом сприятливі для життя і діяльності населення.

Практичне завдання

Користуючись картою атласу, назвіть мінерально-сировинні ресурси Північної Америки, які мають господарське значення. У яких галузях промисловості вони можуть бути використані?

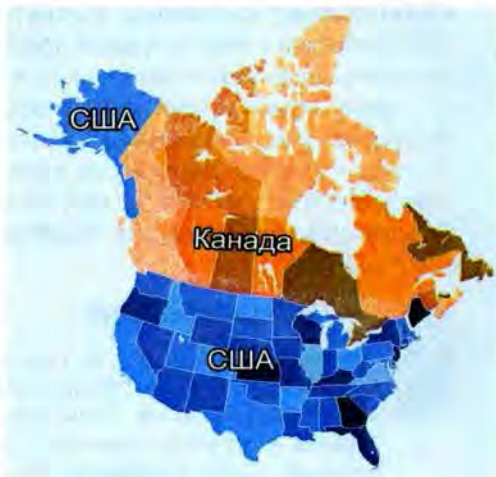
Географічне положення Північної Америки загалом вигідне. Це пояснюється наявністю широкого фронту морських кордонів і природних бухт, які сприяють розвитку торговельно-економічних зв'язків. Сусідське положення між США і Канадою та між США і Мексикою позитивно впливає на формування загалом сприятливого геополітичного клімату в регіоні.

Країни північноамериканського регіону мають невисокий показник природного приросту населення: пересічно він становить 0,5 ‰. Переважна більшість населення живе в містах. Рівень урбанізації Канади становить 80 %, а США – 79 %. Тут сконцентровані одні з найбільших мегалополісів світу.

Після відкриття Нового світу, як назвали Америку, у формуванні населення США і Канади велику роль відігравали еміграції, що відбувалися в першу чергу з Європи. Серед переселенців до Північної Америки в різні часи були й українці, які в північноамериканських країнах утворили так звану західну українську діаспору з кількістю українців понад 2,6 млн осіб. Зв'язок української діаспори з історичною батьківщиною здійснюється через товариство «Україна», громадські і культурні організації. Державна політика України спрямована на підтримку української діаспори і формування механізму широкого долучення українців, що проживають у США і Канаді, до розвитку української держави, сприяння співробітництву громадських організацій українців у цих державах.

США і Канада належать до одних з найбагатших країн світу, про що свідчить показник ВВП на душу населення (табл. 1). Обидві держави входять до 20 країн, у яких соціально-економічні умови для життя людей визнані найкращими. Канада у цій двадцятці посіла четверте, а США – тринадцяте місце. Проте пересічно високі доходи населення, високий рівень охорони здоров'я й освіти не означають повної відсутності бідності в них.

Більша частина населення Північної Америки зайнята у сфері послуг. Близько 25 % економічно активного населення працює у промисловості, хоча багато підприємств перенесено в регіони дешевої робочої сили, зокрема в Латинську Америку. У сільському господарстві США і Канади зайнята зовсім незначна кількість робочої сили.

Мал. 117. Економічний регіон Північна Америка

Прогноз

За оцінкою МВФ, попри сучасну фінансово-економічну кризу, показник ВВП на душу населення в країнах Північної Америки у найближчій перспективі буде зростати (табл. 1).

Таблиця 1. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Північної Америки, дол.

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
США	45550	45254	46663	48591	50652	52393
Канада	38154	38478	39363	41175	43097	44724

Обидві країни північноамериканського регіону належать до високорозвинених постіндустріальних країн – лідерів світу. США посідають особливе місце в сучасній світовій економіці насамперед тому, що мають не тільки регіональне лідерство, а й глобальне. Маючи спільні зі США риси економіки, Канада вирізняється своїми ресурсами, які за запасами мають світове значення.

Інтеграційні процеси. У північноамериканському регіоні в 1992 р. була укладена угода про вільну торгівлю і створена організація НАФТА. Це прискорило взаємну інтеграцію двох країн регіону з Мексикою, поліпшило співробітництво між державами і розширило зовнішньоекономічні відносини, що позитивно відбилося на економіці країн-учасниць. Було ліквідовано обмеження у взаємній торгівлі, створені умови, що полегшили взаємні капіталовкладення і реалізацію інвестиційних програм.

Місце Північної Америки у світовому господарстві та міжнародних відносинах. Інтенсивний розвиток економіки США і Канади значно впливає на хід економічного розвитку всього світу, на структуру міжнародних економічних зв'язків, на процеси глобалізації та інтерналізації.

У США і Канаді добре виражені всі ознаки країн-лідерів. Це, насамперед, високий рівень економічного розвитку і виробництва сукупного ВВП і ВВП на душу населення. У структурі господарства цих країн у створенні ВВП високою є частка сфери послуг. Високим є й рівень конкурентоспроможності національних економік. Країни регіону входять у першу десятку країн щодо розвитку інновацій. Їхнє лідерство підтверджується й високими технологічними досягненнями: США посідають 2-ге місце, а Канада – 8-ме у світі. Крім того, країни регіону є лідерами з надання інформаційних послуг у світі. Наприклад, США володіють понад 75 % баз інформаційних даних, що підтверджує перехід країни до інформаційного суспільства.

Реалії сьогодення

Фірми – лідери в галузі інформаційних технологій. За даними експертів Світового Банку, у рейтингу 100 компаній цієї сфери 75 припадають на США, три з яких є світовими лідерами. Щотижня тільки в одній Силіконовій долині (штат Каліфорнія) виникає близько десяти нових компаній, які й утворюють так звану нову економіку з такими новими галузями, як інформатика, телекомунікації, електроніка (мал. 118).

Сільське господарство північноамериканських країн вирізняється великим ступенем інтенсивності та продуктивності. Аграрний сектор США і Канади, незважаючи на невисоку зайнятість у ньому населення, не тільки повністю забезпечує внутрішні потреби країни, а й має великий експортний потенціал. Ще одним підтвердженням лідерства північноамериканських держав є стрімкий вплив їхніх транснаціональних корпорацій на всі сфери діяльності.

Мал. 118. Сан-Хосе – найбільше місто Силіконової долини

Проблема

Глобальне гальмування темпів росту світового господарства у 2008–2009 рр. було спричинене фінансовою кризою, що розпочалася спочатку в США, а потім поширилася на весь світ. Це підтверджує, з одного боку, глобальну синхронізацію усіх економічних процесів, що відбуваються у світі, а з іншого – показує роль США в них. Поміркуйте, як можна обмежити вплив однієї держави на розвиток господарства інших країн. Запропонуйте свої способи виходу із ситуації, що склалася, використавши додаткові інформаційні матеріали.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Економічний регіон Північна Америка – це США і Канада.
- ✦ Північна Америка має сприятливі соціально-економічні умови для життя і діяльності людей.
- ✦ Країни північноамериканського регіону належать до другого типу відтворення населення з високим рівнем урбанізації.
- ✦ США і Канада є постіндустріальними країнами-лідерами з добре вираженими ознаками таких країн.
- ✦ Високий рівень господарського розвитку країн північноамериканського регіону впливає на хід усіх економічних процесів у світі.

Ключові терміни і поняття

✦ регіон Північна Америка ✦ діаспора ✦ ознаки країн-лідерів ✦ інтеграційна організація НАФТА ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть найголовніші риси географічного положення північноамериканського регіону.
II	Порівняйте ознаки країн – лідерів Північної Америки і Європи. Що у них спільного і чим вони відрізняються?
III	Поясніть своєрідність північноамериканської економічної інтеграції.
IV	Оцініть місце США і Канади у світовому господарстві.

§41. США: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЇНИ

Географічна розминка

Порівняйте США з іншими країнами світу за площею і чисельністю населення.

Пригадайте, з яких континентів відбувалися міграції до США.

Загальні відомості про країну. Офіційна назва держави – Сполучені Штати Америки. Площа США становить 9,4 млн км²; населення – 306,8 млн осіб. Столиця держави – Вашингтон. США – це батьківщина першої у світі Конституції, яка була прийнята ще 17 вересня 1787 р. За формою державного правління США є президентською республікою, за державним устроєм – федеративною державою. Вищою посадовою особою держави є президент, який уособлює у собі й виконавчу владу. Вищим законодавчим органом влади є Конгрес США (мал. 119), який складається з двох палат. Влада і авторитет президента в США дуже великі. Він може накладати вето на закони парламенту, призначати членів Верховного суду. В той же час його влада контролюється як парламентом, так і Верховним судом, який може відмінити будь-яке рішення інших гілок влади, якщо воно суперечить Конституції. Така система взаємного контролю гілок влади не дозволяє їм безмежно застосовувати свої владні повноваження.

Територія США поділена на 50 штатів (включаючи Аляску і Гаваї) і федеральний (столичний) округ Колумбію. Держава має й відокремлені

Мал. 119. Капітолій – місце перебування Конгресу США на Капітолійському пагорбі у Вашингтоні

територіальні володіння. Серед них Віргінські острови, Самоа, Гуам, Пуерто-Рико, острови Уейк, Джонстон, Мідуей та ін. Об'єднавшись у федерацію, штати за Конституцією відмовилися від частини своїх суверенних прав на користь федеративних інтересів, у тому числі від права на вихід із федерації. Офіційно встановленої державної мови у США немає, однак найпоширенішою мовою спілкування в країні є англійська. Грошовою одиницею є американський долар.

Географічне положення. Країна розташована на більшій, переважно центральній частині материка Північна Америка. Протяжність країни з півночі на південь понад 2570 км, а із заходу на схід – від Атлантичного узбережжя до Гавайських островів у Тихому океані – становить понад 4500 км. США розміщені у восьми часових поясах. Територія країни омивається водами двох океанів – Атлантичного і Тихого, протяжність материкової берегової лінії становить 8035 км. На півночі США межують з Канадою, її південною сусідкою є Мексика, на північному заході має морські кордони з Росією. Загалом географічне положення країни зручне.

Природні умови і ресурси США різноманітні, що зумовлено великими розмірами країни, значною протяжністю її території не тільки із заходу на схід, а й з півночі на південь. Дві великі гірські системи височать на заході і сході країни. Між ними простягаються великі за розмірами рівнини, якими течуть Міссісіпі з Міссурі та Огайо. Ці річки каналами з'єднані з системою Великих озер і річкою Св. Лаврентія, яка є судноплавною. Для потреб східних прибережних районів США використовуються низка коротких річок Атлантичного узбережжя. На крайньому заході джерелами питної води, зрошування та гідроенергії стали річки Колумбія і Колорадо (мал. 120), які до того ж є цікавими всесвітньо відомими туристичними об'єктами.

Мал. 120. Річка Колорадо

Кліматичні умови на півночі і півдні країни відрізняються насамперед умовами зволоження, що найбільше впливає на освоєння і сільсько-господарську спеціалізацію окремих районів. Велика частина опадів випадає на узбережжі Атлантичного океану, де формується помірний морський тип клімату під дією мусонів. У центральних штатах клімат помірно континентальний, а на Тихоокеанському узбережжі перехідний – від океанічного до континентального. У південних штатах панують субтропічні типи клімату: на південному сході – вологий, а на південному заході – сухий, що зумовило формування тут пустель. Ландшафти країни різноманітні – від лісових на півночі до лісостепових, степових і пустельних відповідно у центрі і на півдні.

США забезпечені різноманітними мінерально-сировинними ресурсами, серед яких особливе значення мають вугілля, нафта і природний газ, залізна руда, руди кольорових металів (мідні, свинцеві, цинкові), а також золото, срібло, платина, уран, сірка і фосфорити.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, визначте основні басейни вугілля, родовища нафти й газу та рудних корисних копалин. Поясніть, як вони впливають на розвиток промисловості. Якими мінерально-сировинними ресурсами США мало забезпечені?

Поясніть особливості розміщення населення США. Назвіть райони з найбільшою і найменшою густотою.

Мал. 121. Індіанці – корінні мешканці США

Народонаселення і культура. З перших днів існування США характеризуються стійким припливом іммігрантів. Тому нині країна відрізняється багатонаціональним і строкатим расовим складом населення. Найчисленніші за расовим складом є американці європейського походження (майже 70 %). Представники інших рас, зокрема афроамериканці та американці азійського походження, становлять близько 30 %. Найменш численною є група корінного населення – індіанці, яких залишилося менше 1 % (мал. 121).

Жорстокі, жадібні до землі європейці до кінця XVIII ст. вигнали більшу частину корінних жителів з їхніх земель уздовж Атлантичного узбережжя і Мексиканської затоки на не освоєний тоді захід. Такими були вигнання східних народів чірокі, чікасау, чоктау, крік, семіноле. Попри те що Конгрес США неодноразово проголошував гарантії захисту корінних жителів, білі поселенці нехтували ними. Півстолітня війна залишила рештки від перших народів, як їх нині називають у США, на 4 % території країни. З часом корінні американці перетворилися у сотні народів з різними мовами і культурою.

Населення США розміщене по території країни нерівномірно. Це зумовлено історією заселення території європейцями і природними умовами. Нині міграції всередині країни спостерігаються переважно у південному та західному напрямках (у бік так званого Сонячного поясу).

Історична довідка

Перші поселенці. Існують свідчення, що перші люди на континенті з'явилися понад 13 тис. років тому. Вони були переселенцями з Азії і потрапили в Америку через Аляску, а можливо, й через Тихий океан. Цих перших американців європейці назвали індіанцями і віднесли до корінних мешканців, хоча вони були історично споріднені з народами Східної і Північно-Східної Азії, а не Індії.

Прогноз

На думку експертів, переважаючими напрямками міграцій до США найближчими роками залишатимуться потоки з Латинської Америки і Східної Азії, які відповідно будуть спрямовані до південного кордону країни та в міські райони Тихоокеанського узбережжя. Натомість кількість мігрантів з Європи значно скоротиться. У внутрішніх міграціях триватиме зворотний процес переміщення темношкірого населення з середніми доходами з міської Півночі до сільського Півдня США.

У США переважає міське населення. Міста розвиваються у країні понад 200 років, проте значний їх розквіт припадає на другу половину XIX ст. і сучасну епоху супутників, електроніки, реактивних двигунів. Особлива роль нині відводиться глобально орієнтованим містам, які розташовані вздовж Атлантичного і Тихоокеанського узбережжя США. Їх часто називають світовими містами, міжнародними воротами. У результаті зростання мегалополісів розширилася периферія великих міст. Найважливішими у цьому процесі є мегалополіси Атлантичного узбережжя, що тягнуться на 1000 км. Серед них Бостон (мал. 122, 1), Нью-Йорк, Філадельфія (мал. 122, 2), Балтимор, Вашингтон. Окрім них, важливими мегалополісами країни є Нижні Великі озера (Чикаго–Детройт–Клівленд–Піттсбург), Підмонт (Атланта–Шарлотт–Ролі–Дарем), Флорида (Джacksonвілл–Тампа–Орlando–Маямі), Техас (Х'юстон–Даллас–Форт-Верт–Сан-Антоніо), Каліфорнія (Сан-Дієго–Лос-Анджелес–Сан-Франциско).

Мал. 122. Бостон (1), Філадельфія (2)

Переважає більшість американців розмовляють англійською мовою, проте у 1/8 населення країни головна мова якась інша. Відмінності у використанні англійської мови дуже помітні на регіональному рівні між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем, де існують свої діалекти.

Панівною релігією у США є християнство, однак воно також має значні просторові відмінності. Так, римокатолики найбільше зосереджені у мегаполісах на сході країни та у прикордонних районах з Мексикою. Лютерани сконцентровані переважно на півночі Великих рівнин. Мормони компактно проживають у штаті Юта. Найбільше іудеїв зосереджено у містах і передмістях Південної Кароліни, Південної Флориди та Південної Каліфорнії.

Представники різних етносів намагаються зберегти свою мову, культуру, традиції, віросповідання. Проте у США сформувалася єдина американська культура, яка за походженням є «гібридною», але об'єднана спільними цілями американського народу.

Особливості народів і націй

На думку спеціалістів, американська культура виникла на основі сукупності таких ціннісних орієнтирів, як любов до новизни, індивідуалізм, свобода пересування, наполегливість у досягненні мети, неохитне усвідомлення долі, бажання бути ближче до природи, схвалення суспільством, доступ у наступний вищий прошарок суспільства. Ці риси добре проявляються у поведінці американців. Для більшості американців важливим є багатство і цілковите задоволення.

Проблема

Нині у США відбувається значне розшарування населення і формування окремих груп, як за прибутками, расою чи етнічністю, релігією, так і за віком, професією та способом життя. Кількість груп, у яких люди бажають спілкуватися точно з такими, як вони самі, швидко зростає. На думку експертів, це загрожує збереженню цінностей демократії, що переважали упродовж усього періоду становлення американського суспільства. Поміркуйте, чи можуть ці процеси зруйнувати демократичне американське суспільство. Як можна уникнути цього?

Для США характерна гнучкість ринку праці – кожний американець змінює роботу у середньому кожні п'ять років, тобто економічно активне населення має високу мобільність. У країні працює багато висококваліфікованих спеціалістів – як своїх, так і з інших країн світу. Високим рівнем відрізняється американський менеджмент, зокрема, щодо швидкого прийняття рішень. Докризовий рівень безробіття у США пересічно становив 4,0–4,5 %.

Реалії сьогодення

Наслідки кризи. У першому кварталі 2009 р. кількість робочих місць скоротилася у США на 5,1 млн, а рівень безробіття зріс до 13,1 млн осіб, або на 8,5 %, і є найвищим рівнем за останні 25 років. Кількість людей, що отримують допомогу з безробіття, досягла 5,84 млн осіб, що також є найвищим показником з 1967 р., коли стали вести статистичний облік цього показника. А кількість людей, що користуються продовольчими талонами, зросла до 32,2 млн. Цей показник є також найвищим показником за всю історію.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Сполучені Штати Америки – це президентська республіка, федеративна держава, що розмістилася на площі 9,4 млн км², з населенням 306,8 млн осіб.
- ✦ Територія США поділена на 50 штатів і федеральний (столичний) округ Колумбію; держава має й відокремлені територіальні володіння.
- ✦ США розташовані переважно в центральній частині материка Північна Америка, мають зручне географічне положення і різноманітні природні ресурси: водні, лісові, земельні, мінерально-сировинні.
- ✦ Країна відрізняється багатонаціональним і строкатим расовим складом населення, що сформувалося унаслідок зовнішніх міграцій, переважанням городян, високим рівнем урбанізації.
- ✦ У США сформувався мобільний ринок праці, на якому працюють як американці, так й іноземці з різних країн світу.

Ключові терміни і поняття

✦ президентська республіка ✦ штат ✦ відокремлені території ✦ расовий склад населення ✦ міграція ✦ мегаполіс ✦ світові міста ✦ ринок праці ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитну картку США.
II	Порівняйте США з однією з країн Східної Азії за природно-ресурсним потенціалом.
III	Поясніть особливості формування населення США. Чому країну часто порівнюють з киплячим казаном?
IV	Оцініть рівень урбанізації США та особливості її розвитку на сучасному етапі.

§42. США: ГОСПОДАРСТВО, ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Географічна розминка

Пригадайте, які галузі світового господарства розвиваються у США. Назвіть фізико-географічні регіони США, які найбільше відрізняються своїми природними умовами.

Господарство. За масштабами економічного розвитку США випереджають інші країни світу. Загальновизнаною є думка, що США мають одну з найефективніших систем господарства. Це підтверджується макроекономічними показниками: держава має найбільший у світі показник сумарного ВВП – понад 14,6 трлн дол., а реальне зростання ВВП становить пересічно 3 % на рік.

У США сформувалася **ринкова модель ринкової економіки** – потужна технологічно, різноманітна щодо галузевої структури, найбільша за масштабами і обсягами виробництва. Основна риса американської моделі

економіки – перевага приватної власності над державним сектором, перевага підприємницьких рішень в усіх сферах економіки: інвестуванні, виробництві, використанні людських ресурсів, розподілі та збуті продукції. Попри це, держава все-таки відіграє важливу роль в економічних процесах. Насамперед, вона через законодавство бере участь у регулюванні співвідношення між окремими галузями, впливає на місцеву владу з метою створення конкуренції, протидіє монополізму, всіляко захищає інтереси окремих соціальних груп.

Реалії сьогодення

Провідна роль в економіці США належить корпораціям.

Так, за оцінками експертів, прибутки американських корпорацій у 2005 р. перевищували 20 трлн дол., а прибутки некорпоративних приватних підприємств – усього лише 1,5 трлн дол. Помічено, що велика частка продукції корпорацій виробляється невеликим числом найбільших фірм. Переважна частина прибутків зазвичай припадає на корпорації з капіталом понад 250 млн дол. Їхня частка становить близько 2 % усіх корпорацій країни, а прибуток – понад 80 %. Зазвичай це транснаціональні корпорації (ТНК). На території США налічують близько 500 центрів ТНК.

Галузева структура господарства США характеризується чітко вираженою постіндустріальністю: переважна більшість ВВП – близько 80 % – створюється у сфері послуг. Частка матеріального виробництва у створенні

ВВП становить відповідно близько 20 %, з них у сільському господарстві створюється дещо більше 1 % ВВП. Серед галузей матеріального виробництва обробна промисловість залишається найважливішою, натомість частка добувних галузей і сільського господарства постійно зменшується.

Промисловість. Найбільш розвинутими є наукоємні галузі промисловості, зокрема електроніка (мал. 123) та багатопрофільне машинобудування. Швидкими темпами в останні десятиріччя розвивалися лазерна техніка, генна інженерія та біотехнології. Серед інших галузей промисловості, які є традиційними для США, особливо ефективними є металургія, хімічна і нафтохімічна галузі промисловості.

Основними промисловими районами США є Північно-Східний, Приозерний, Каліфорнійський, Аппалацький Підмонт. Промисловими центрами є такі міста, як Сент-Пол, Сент-Луїс, Даллас, Сіетл. У США сформувалося кілька потужних технопарків – своєрідних науково-технологічних лабораторій, в яких розвиваються найсучасніші галузі промисловості. Серед таких сучасних технопарків Силіконова долина Північної Каліфорнії, Шосе 128 у Бостоні, а також Вашингтонський, Даллас–Форт-Верт–Х'юстон та ін.

Мал. 123. Празька філія найбільшого американського виробника програмного забезпечення – корпорації «Майкрософт»

Мал. 124. «Ексон Мобіл» – найбільша у США і світі промислова ТНК

Провідні підприємства

Найбільші компанії США. Це корпорації «Дженерал Електрик», «Сіті груп», «Ексон Мобіл», «Дженерал Моторс», «АйБіеМ», «Американ Телеграф енд Телефон Груп», «Вол-Март», «еСБіСі комм'юнікейшнс» та ін. Найбільшою промисловою ТНК у США і в усьому світі є «Ексон Мобіл», яка утворилася унаслідок злиття двох нафтових гігантів. Валовий дохід цієї компанії перевищує ВВП окремих країн, як-от Венесуела чи Туреччина. Компанія має виробничі відділення і філіали на всіх континентах, а дочірні фірми у більшості країн Європи, Азії і Латинської Америки. «Ексон Мобіл» видобуває понад 200 млн нафти на рік, а за прибутками значно випереджає компанію «Дженерал Моторс» (мал. 124).

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, відшукайте промислові райони, центри і технопарки США і визначте їхню спеціалізацію.

Сільське господарство США вирізняється високим рівнем продуктивності, незначною часткою зайнятих і переважанням рослинництва. У рослинництві провідною галуззю є вирощування різноманітних зернових культур. Нині на США припадає понад 45 % світового виробництва кукурудзи, 12 % світового виробництва пшениці. Країна посідає провідні позиції щодо вирощування рису. Крім виробництва зерна, у США розвиваються садівництво і городництво, вирощується бавовник і різноманітні субтропічні культури. Зміна природних умов як з півночі на південь, так і з заходу на схід позначилася на закономірностях вирощування сільськогосподарських культур у вигляді своєрідних поясів – зернового, пшеничного, бавовняного, субтропічних культур та ін. У США представлені майже усі галузі тваринництва, серед яких за обсягами виробництва особливо виділяються скотарство, птахівництво і свинарство.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, знайдіть пояси і райони різних галузей сільського господарства США і поясніть їхнє розміщення. Які штати вони охоплюють?

Проблема

Американські фермери досягли найвищої продуктивності праці у світі. На початку ХХІ ст. один фермер США забезпечував потреби у продукції сільського господарства 59 осіб, західноєвропейський – 19, японський – 14. Однак є актуальною проблема банкрутства фермерів. За прогнозами американських експертів, найближчим часом кількість ферм знизиться з 2 до 1,5 млн. Поміркуйте, як можна призупинити цей процес. Якими можуть бути наслідки скорочення фермерських господарств США?

Сфера послуг США має дуже розгалужену структуру. Так, понад 25 % усіх послуг припадає на операції з нерухомістю, надання фінансових і страхових послуг. Близько 22 % послуг створюється в оптовій і роздрібній торгівлі; 26 % – це ділові, юридичні, соціальні, особисті послуги, а також охорона здоров'я, розваги, відпочинок, туризм та автосервіс. Частка транспорту та зв'язку становить понад 8 % усіх послуг, а на державне управління припадає понад 18 %.

Банківська справа з-поміж багатьох галузей сфери послуг є провідною. Вона характеризується концентрацією банківського капіталу при скороченні малих і середніх банків. У 50 з 12 тис. банків зосереджена третина активів і депозитів усіх банків США. Найпотужнішими з них є «Сіті Бенк Корпорейшн», «Бенк оф Американ», «Чейз Манхеттен Бенк» та ін.

Прогноз

На думку експертів, розвиток банківської сфери останніх років став причиною кризи, що розпочалася у США 2007 р. У післякризовий період відновлення економіки США і повернення нею втрачених позицій може бути найтривалішим з часів Другої світової війни. Падіння було настільки глибоким, що повернути докризовий пік ВВП за рік неможливо. У цьому відмінність останньої кризи від попередніх 10, коли ВВП повертався до свого докризового рівня протягом 12 місяців. Дефіцит у бюджеті США на 2010 фінансовий рік становитиме близько 10 %. Унаслідок цього державний борг країни у процентному відношенні до ВВП може зрости більш ніж удвічі і досягти приблизно 100 % ВВП 2012 р.

Мал. 125. Скелясті гори – улюблений туристичний об'єкт американців

Американці як мобільна нація люблять подорожувати, тому важливою галуззю сфери послуг країни є туризм (мал. 125), який пов'язаний з відвідуванням великих міст і курортів, відпочинком на морських курортах і розвагами. Задля задоволення рекреаційних потреб громадян у країні була створена спеціальна мережа автомагістралей, яка дає змогу перетинати країну в усіх напрямках. В останні роки підвищився інтерес до подорожей потягом. Значною популярністю користується маршрут «Транс-Америка» – 12-добовий переїзд із Вашингтона до Лос-Анджелеса, а також залізничні тури до Скелястих гір із штату Айдахо

до штату Монтана. Національні і тематичні парки із задоволенням використовують стародавні локомотиви і вагони для організації оглядових екскурсій.

Регіональний розвиток господарства. США є країною, в якій відчувається суттєва диспропорційність господарського розвитку між окремими територіями. Загальноприйнятим є поділ США на три великі економічні регіони – Північ, Південь і Захід. Проте у кожному з них існують менші регіони, що суттєво відрізняються один від одного розмірами, кількістю населення, господарською спеціалізацією і навіть своїми економічними проблемами.

Північ є провідним економічним регіоном США. Тут виробляється значна частина промислової і сільськогосподарської продукції. Майже всі промислові підприємства зосереджені у східній частині регіону. Сільське господарство переважає у західних штатах здебільшого у басейні Міссісіпі та в преріях. Одним з найбільших міст Півночі, яке виконує найрізноманітніші функції, є Нью-Йорк. Тут зосереджені промислові підприємства і потужні фінансові установи, розташована штаб-квартира ООН, машинобудівні і хімічні заводи, поліграфічні та швейні фабрики. Іншими важливими економічними, транспортними і культурними центрами регіону є Філадельфія, у якій розвинуті металургія, нафтохімічна та нафтопереробна галузі, Балтимор із суднобудівною та нафтопереробною промисловістю та міста Приозер'я: Чикаго і Детройт. На Півночі виробляють більше половини усієї сільськогосподарської продукції США.

Південь США спеціалізується переважно на нафтопереробній, нафтохімічній та алюмінієвій галузях промисловості (мал. 126). Більшість підприємств цих галузей розташовані у штаті Техас, на прибережній низовині сусідніх штатів та у долині річки Теннесі, де створено потужний енергетичний комплекс для енергоємної кольорової металургії. У районі розвиваються різноманітні галузі сільського господарства, проте переважає рослинництво.

Захід – це порівняно молодий економічний регіон, в якому розвиваються нові галузі промисловості (аерокосмічна, електронна), а також нафтопереробна, суднобудівна та ін. Більшість міст – промислових центрів Заходу зосереджені у штаті Каліфорнія. Серед них Лос-Анджелес,

Мал. 126. Детройт

Сан-Франциско, Сан-Дієго, Сан-Хосе, Окленд. Серед міст інших штатів регіону виділяються Портленд, Сіетл. Сільське господарство Заходу розвивається у двох напрямках: на зрошувальних землях – рослинництво, у гірських штатах – пасовищне тваринництво.

У віддалених штатах Заходу, а саме на Алясці та Гаваях, своя спеціалізація. Роль Аляски визначається видобутком нафти і газу, а також риболовством і пушним промислом. Гаваї – це сільськогосподарський і рекреаційний штат США.

Цікаві факти

Лідери і аутсайтери США. Абсолютним лідером серед штатів за створенням валового регіонального продукту (ВРП) є Каліфорнія, яка входить до Заходу. Натомість аутсайдерами, де цей показник низький, є штати Північна Дакота, Південна Дакота, Вермонт та Вайомінг, які належать Півночі. Каліфорнія виробляє майже у 63 рази більше, ніж, наприклад, штат Вайомінг. Ці важливі показники регіональної економіки суттєво впливають насамперед на доходи населення і часто визначають напрями внутрішніх міграцій.

Федеральна і місцева влада США приділяє особливу увагу розвитку депресивних штатів, стимулюючи їхнє економічне зростання. З цією метою розробляються спеціальні державні програми, створюються зони підприємництва і так звані кластери (комплекси). На відміну від технопарків, вони можуть спеціалізуватися не тільки на наукомісткому виробництві. Це можуть бути, наприклад, й деревообробні, рекреаційно-туристичні та інші комплекси, але обов'язково ті, які використовують новітні технології.

Зовнішньоекономічна діяльність. США відіграють провідну роль у світовій торгівлі. На США припадає близько 13 % світового експорту і 18 % світового імпорту. Пересічно експортується лише близько 15 % промислової продукції. Набагато більша в експорті роль сільського господарства. Статті експорту США – це продукти харчування і сільськогосподарської продукції. Країна посідає перше місце у світі за експортом кукурудзи та пшениці і друге за експортом рису. Експортуються також різноманітні продовольчі напівфабрикати, а з промислової продукції – літаки, телекомунікаційне обладнання, споживчі товари (автомобілі, ліки) та ін. Партнери США з експорту – це Канада, Мексика, Китай, Японія, Велика Британія. Товари імпорту дещо повторюють експортні товари. Серед них продовольчі товари, нафта, обладнання, споживчі товари (автомобілі, одяг, взуття тощо). Партнерами з імпорту насамперед є найближчі сусіди США і члени НАФТА Канада та Мексика. Серед інших країн провідне місце в імпорті товарів до США мають Китай, Японія та Німеччина. Нині США є найбільшим у світі експортером не тільки товарів, а й капіталу.

Розвиток українсько-американських відносин на сучасному етапі має загальнодинамічний характер. Для нашої країни є дуже важливою підтримка США у МВФ, СОТ та інших міжнародних організаціях. Крім того, за роки незалежності суттєво зросли прямі американські інвестиції в економіку України, за обсягом яких США входять у десятку країн-інвесторів. Найбільші обсяги інвестицій надходять у харчову промисловість. США входять до перших шести країн в українській зовнішній торгівлі.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ У США сформувалася ринкова модель економіки. Галузева структура господарства США вирізняється чітко вираженою постіндустріальністю.
- ✦ Наукоємні галузі промисловості є основою усього господарства, серед них машинобудування з електронікою та аерокосмічною галуззю, мікробіологія, генна інженерія.
- ✦ Сільське господарство США відрізняється високим рівнем продуктивності, незначною часткою зайнятих і переважанням рослинництва.
- ✦ Сфера послуг країни має розгалужену систему з переважанням банківського сектору.
- ✦ США поділяються на три економічні регіони – Північ, Південь і Захід.

Ключові терміни і поняття

✦ неоліберальна модель економіки ✦ транснаціональні корпорації ✦ валовий регіональний продукт ✦ промислові райони ✦ пояси сільського господарства ✦ економічні регіони ✦ спеціалізація ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Перелічіть найважливіші риси американської економіки.
II	Порівняйте галузеву структуру господарства США та Японії. Що між ними спільного і чим вони відрізняються?
III	Поясніть особливості розміщення галузей матеріального виробництва на Півночі, Півдні і Заході США. Які нові форми розміщення господарства поширені у країні?
IV	Оцініть роль ТНК у розвитку економіки США.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 4

Порівняльна характеристика господарства головних економічних регіонів США: Півночі, Півдня та Заходу

1. Користуючись текстом підручника, додатком і картами атласу, складіть порівняльну характеристику економічних районів США за таким планом: 1) Склад району, розміри; 2) Оцінка географічного положення; 3) Оцінка природно-ресурсного потенціалу; 4) Народонаселення; 5) Галузі промислової спеціалізації; 6) Галузі сільськогосподарської спеціалізації; 7) Особливості розвитку сфери послуг; 8) Вивіз і ввіз товарів і послуг; 9) Проблеми розвитку; 10) Перспективи розвитку. Дані запишіть у таблицю.

Порівняльна характеристика економічних регіонів США

План характеристики	Північ	Південь	Захід

2. Позначте на контурній карті у кожному з регіонів найбільші промислові центри та технопарки.

КАНАДА

226

2

РОЗДІЛ

Географічна розминка

Пригадайте природні особливості північних районів Північної Америки. Як вони впливають на господарську діяльність людей?

Поміркуйте, як вплинула на розвиток Канади її колонізація Великою Британією.

Загальні відомості про країну. Площа Канади – близько 10 млн км²; населення 33,7 млн осіб. Канада – друга за розмірами країна світу після Росії. За формою державного правління Канада є конституційною монархією, за формою державного устрою – федерацією (мал. 127). Столиця країни – Оттава. Главою держави є Королева Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Представляє монарха в Канаді генерал-губернатор, якого призначає монарх за поданням прем'єр-міністра. Грошова одиниця – канадський долар. Офіційними мовами в країні є англійська і французька.

Географічне положення Канади на півночі материка визначило її природні особливості. На півдні і північному заході країна межує зі США, з якими підтримує найтісніші економічні зв'язки. Решта кордонів країни – на півночі, заході і сході – морські. До складу Канади входить велика група арктичних островів, так званий Канадський арктичний архіпелаг, який має суворі природні умови і поки що мало освоєний. Поряд з Канадою розташований найбільший острів світу Гренландія, вкритий потужним льодовиком. Таке сусідство також впливає на формування природних, зокрема кліматичних, умов країни.

Мал. 127. Провінції Канади

Природні умови і ресурси. Канада відрізняється наявністю різноманітних природних ресурсів – мінерально-сировинних, земельних і лісових. На заході Канади здіймаються високі гірські хребти Кордильєр. Гори поступаються місцем Великим рівнинам з їхніми вічнозеленими хвойними лісами на півночі і преріями на півдні. До рівнин на півночі примикає Канадський щит – дугоподібний виступ фундаменту Північноамериканської платформи. У рельєфі – це скелясте плато з розташованими на ньому численними озерами й горбами.

Канада розташована в арктичному, субарктичному та помірному кліматичних поясах. На півночі країни кліматичні умови суворі, узимку з пронизливими вітрами, що утримують температуру набагато нижче нульової позначки. Лише на півдні і заході переважає дещо м'якший клімат. Найбільша кількість опадів спостерігається на західному узбережжі.

Країна відрізняється величезними запасами водних, і зокрема гідроенергетичних, ресурсів. Велике господарське значення мають Великі озера з річкою Св. Лаврентія, водні системи Великих Канадських озер, річки Маккензі з Атабаскою, Нельсон із Саскачеваном та ін. Природа в Канаді перебуває під охороною держави.

Канада посідає одне з перших місць у світі за запасами деревини, володіє значними (світового значення) покладами мінерально-сировинних ресурсів, зокрема рудами кольорових і дорогоцінних металів, залізною та урановою рудами, нафтою і природним газом, калійними солями і азбестом, вугіллям.

Народонаселення і культура. Природний приріст населення Канади, як і більшості розвинутих країн, становить менше 1 ‰. А найголовнішим чинником формування населення країни є імміграція. Так, за рахунок іноземців, які інтенсивно переселялися до Канади в XIX ст., населення країни збільшилося в п'ять разів! Значними міграційні процеси були й до 70-х років XX ст. Нині темпи переселення населення до Канади суттєво зменшилися. Іммігранти не тільки вплинули на чисельність населення, а й визначили його вікову, статеву, національну і професійну структуру. У Канаді переважає населення у віці старше 15 і молодше 65 років. Проте в останні роки намітилася тенденція до старіння населення. Тривалий час в країні переважали чоловіки. Тепер їхня кількість суттєво зменшилася.

Національний склад населення Канади дуже строкатий, проте його основою є дві нації, яких часто називають засновниками країни. Це – канадці британського походження (40 % від усього населення країни) і канадці французького походження (відповідно 25 %). Є серед жителів корінне населення – індіанці та ескімоси, кількість яких становить близько півмільйона осіб. Найбільше корінного населення проживає в північно-західній частині країни в провінції Нунавут.

Канада характеризується дуже низькою густотою населення. Найгустіше заселені південні райони країни на кордоні зі США. Довжина заселеної смуги в 40 разів перевищує ширину. Мало заселеними або зовсім незаселеними є території на Півночі та в центральній частині країни. У багатих на природні ресурси північних районах проживає тільки 1,5 % її жителів.

Серед віруючих переважають католики і протестанти, яких у країні майже порівну (по 40 %), представники інших конфесій та поза вірою –

близько 20 %. У державі діє дві офіційні мови – англійська та французька. Двомовність дотримується вельми скрупульозно: двомовними є всі офіційні документи, етикетки на товарах, оголошення, написи та ін. Причиною цього є неодноразове загострення мовної проблеми між канадцами британського та канадцами французького походження, яке вилилося у так званий Квебекський конфлікт.

Реалії сьогодення

Найкраще місце для життя. За оцінками ООН, Канада вже кілька років поспіль є «одним з кращих у світі місцем для проживання» за загальним рівнем життя, можливістю отримати освіту, за екологічними умовами, за розвитком культури і мистецтва, особистісною безпекою людини тощо. За комплексним показником «індекс розвитку людського потенціалу» Канада стійко випереджає США, Японію та розвинуті країни Європи. У 2002 р. в Канаді набрав чинності імміграційний закон, який забороняє проникнення в країну «з чорного ходу», тобто нелегально.

Господарство. Канада входить до країн Великої сімки. За рівнем ВВП (1,3 трлн дол.) вона посідає тринадцяте місце у світі. Для Канади, як і для США, характерна ринкова модель розвитку економіки, що ґрунтується на ринкових відносинах, приватному підприємництві та приватній ініціативі, стабільному правовому забезпеченні всіх видів економічної діяльності.

В основі динамічного розвитку країни лежить раціональне використання природних ресурсів країни, застосування найсучасніших досягнень НТР, значні іноземні інвестиції, розширення міжнародного співробітництва, зокрема в рамках НАФТА.

Однією з провідних галузей економіки Канади є добувна промисловість, що відрізняє її від більшості розвинутих країн світу (80 % продукції цієї галузі йде на експорт).

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, визначте райони розвитку добувної промисловості. Які галузі обробної промисловості вона забезпечує сировиною?

Прогноз

У провінції Альберта є величезні запаси бітуму та бітумного піску. А як відомо, бітум за певних технологій виробництва може використовуватися для виробництва нафти. Значний стрибок цін на нафту, що спостерігався в останні роки, породив у країні значне зростання інвестицій і виробництва «бітумної нафти». Експерти стверджують: якщо ціни на нафту будуть так стрімко зростати, то в найближчому майбутньому Канада без особливих труднощів може стати одним з найбільших у світі постачальників палива.

У структурі обробної промисловості країни головні позиції посідають машинобудування, металургія та деревообробка. 3/4 продукції обробної промисловості виробляють провінції Онтаріо та Квебек. Провінція Альберта є ядром нафтохімії, а Британська Колумбія – центром лісової промисловості країни.

Провідні підприємства

Лідери промисловості. У Канаді розмістили свої провідні автомобільні корпорації США і Японія («Дженерал-Моторс», «Форд», «Крайслер», «Хонда», «Ніссан»), хоча власних підприємств цієї галузі країна не має. Натомість Канада є одним зі світових лідерів в авіаційному машинобудуванні і виробництві потягів метро. Однією з найкращих машинобудівних компаній є «Бомбардье Інк». Частина виробленої продукції потрапляє на канадський ринок, але більшість направляється до південного сусіда.

Для Канади характерне високотоварне, багатогалузеве сільське господарство. Сільськогосподарські угіддя становить лише 7 % території країни, а чисельність фермерських поселень становить менше 4 % жителів Канади. Проте тут щороку виробляють 50 млн т зерна, більша частина якого є товарною продукцією експорту. Частка Канади у світовому виробництві зерна становить 4 % та 13 % світового експорту і 20 % світового експорту пшениці. Головні житниці – це провінції Саскачеван, Альберта та Манітоба. Ці провінції спеціалізуються також на розведенні великої рогатої худоби і виробництві м'яса. У Британській Колумбії розвинене птахівництво, а Квебек є найбільшим у Канаді виробником молока, володіє другим за розмірами поголів'ям великої рогатої худоби в країні.

«Фруктові кошики Канади», як називають провінції Нова Шотландія та Британська Колумбія, спеціалізуються на вирощуванні фруктів, зокрема яблук, які експортуються в понад 30 країн світу. В атлантичних провінціях Канади вирощують картоплю. У прибережних водах розвивається рибальство – традиційна галузь країни. Спеціалізується ця провінція переважно на вилові раків, креветок, коропів, лангустів. Суттєве зменшення обсягів риби стало причиною заборони риболовлі у водах на широті Ньюфаундленду і Лабрадору. Дотримуючись заборони, Канада намагається не допускати в ці води й інші країни, зокрема Іспанію. Між ними ведеться тривалий економічний і політичний спір із цього питання.

Сфера послуг створює 3/4 ВВП Канади і є значним джерелом доходів країни. Провідна роль у сфері послуг належить торговельним (22 %) і фінансовим (19 %) послугам. Міста Торонто і Монреаль – це головні фінансові центри Канади, у яких зосереджено багато різноманітних фінансових установ, бірж, банків тощо.

Джерелом доходів є й туризм. Торонто, Ванкувер (мал. 128), Монреаль є містами-рекордсменами щодо прибуття туристів з пізнавальною метою.

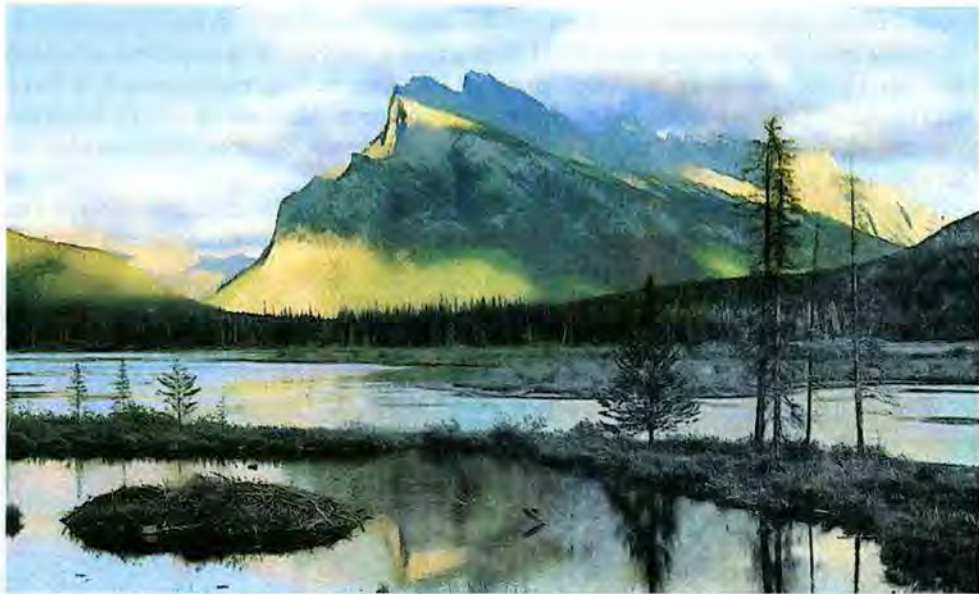
Мал. 128. Ванкувер (1) і Торонто (2)

Добре розвинений в країні й екологічний туризм, що зумовлено наявністю унікальних національних парків (мал. 129). Серед них: Вуд-Баффало – з найбільшим стадом бізонів, Елк-Айленд – лосиний острів, Джаспер – з льодовиками, озерами, гарячими джерелами тощо.

Канада – це країна із сучасною транспортною системою, у якій розвинені всі види транспорту. Канадські залізниці посідають четверте місце у світі за довжиною. Міста країни з'єднані між собою автомагістралями. Серед них виділяється «Трансканадська автомагістраль», завдовжки у вісім тисяч кілометрів, від Тихого до Атлантичного океану. У Канаді діє найбільш використовувана в світі автомагістраль – Автострада 401. Найбільшим автодорожнім вузлом країни є Монреаль з розвинутою системою швидкісних доріг. Головними канадськими портами є Ванкувер, Монреаль, Галіфакс, Торонто. Функцію повітряних воріт країни виконують Торонто, Ванкувер і Монреаль.

Зовнішньоекономічна діяльність. Канада найбільший серед розвинутих країн виробник урану, нікелю, цинку, азбесту, калійних солей, газетного паперу. Вона посідає друге-третє місце в світі з видобутку золота, платини, молібдену, титану, гіпсу, сірки, кобальту, кадмію, міді, свинцю, виробляє достатньо багато алюмінію. Тому одним з напрямків експорту є сировина. Експортує Канада також і готову продукцію: автомобілі та комплектуючі до них, верстати, літаки, телекомунікаційне обладнання, хімікати, целюлозу, добрива, електроенергію, алюміній.

Канада імпортує значну частку технологій переважно з країн Великої сімки. Найголовнішим економічним партнером Канади є США. Товарообіг між цими двома країнами є найбільшим у світі. Економічна інтеграція цих двох країн є джерелом процвітання Канади, хоча й створює проблему економічної залежності, особливо технологічної. Помітна також інформаційна експансія США в Канаді. Так, 80 % усіх журналів та 90 % фільмів, що демонструються в Канаді, мають американське походження.

Мал. 129. Національний парк Банф, гора Рандл

Проблема

Як відомо, Канада має значні запаси прісної води, за яку США платять, в районі Великих озер. Експорт прісної води Канади до США є предметом обговорення в різних колах обох країн. А яке ваше ставлення до факту продажу води Канадою?

Канадсько-українські відносини розвиваються динамічно з часів набуття Україною незалежності. Наприклад, Канада першою визнала суверенітет нашої держави, налагодила повітряне сполучення. Крім того, між двома країнами підписано низку угод про співпрацю в галузі освіти, з питань надзвичайних ситуацій, з питань захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС, підписано також комерційні угоди між бізнесменами. Канада є торговельним партнером України. Вона неодноразово надавала допомогу Україні в розвитку інфраструктури, ПЕК, фермерських господарств, розвитку малого й середнього бізнесу.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Канада розташована в межах трьох географічних поясів на півночі Північної Америки. Країна володіє різноманітними природними ресурсами, що визначає її господарський розвиток.
- ✦ Найголовнішим чинником формування населення країни є імміграція.
- ✦ Для Канади характерна ринкова модель розвитку економіки, у якій провідними є добувна галузь промисловості і високопродуктивне сільське господарство.
- ✦ Сфера послуг Канади створює понад 75 % ВВП країни. Провідними галузями цієї сфери є торговельні, фінансові, туристичні та транспортні послуги.

Ключові терміни і поняття

- ✦ канадці британського походження
- ✦ канадці французького походження
- ✦ ринкова модель економіки

САМОПЕРЕВІРКА

- I Складіть візитну картку Канади.
- II Порівняйте природно-ресурсний потенціал Канади і країн Північної Європи. Що в них спільного і чим вони відрізняються?
- III Поясніть вислів «У Канаді надто мало історії та занадто багато географії».
- IV Доведіть, що Канада є розвинутою країною світу.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «КРАЇНИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ»

1. Підготуйте міні-доповідь «Українська діаспора в США і Канаді».
2. Напишіть міні-доповідь на тему «Моделі американських міст та їхній вплив на господарство і спосіб життя американців».
3. Напишіть міні-доповідь «Технопарки США та їхня роль у розвитку економіки країни».
4. Розробіть туристичний маршрут по Канаді для туристів з України, використавши транспортну систему країни. Обґрунтуйте свій вибір.

Тема 4.

КРАЇНИ
ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Тут не одразу зрозумієш, де ти є. Адже природа і люди спромоглися створити в цьому регіоні дивовижне різноманіття. Увінчані льодовиками зовні пустельні гірські вершини і дивовижно багаті на життя ліси площею з цілий материк. «Загублений», майже невідомий навіть місцевим жителям світ неприступних плоскогір'їв і міста, що буквально задихаються від перенаселеності. Багатющі родовища корисних копалин і волаюче жебрацтво тисяч і тисяч знедолених. Біла, чорна, жовта, червона... шкіра мешканців однієї країни і мовна суміш, корені якої тягнуться сюди з різних континентів. Вражаючі успіхи в економіці одних країн і не менш вражаюча відсталість інших... Такою вона є – Латинська Америка.

**ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. ПОЛІТИЧНА КАРТА.
ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ. НАСЕЛЕННЯ**

Географічна розминка

Пригадайте, хто такі метиси і мулати.

Загальні відомості про регіон. Латинська Америка – регіон, розташований у Західній півкулі між південним кордоном США на півночі й Антарктидою на півдні. Із заходу омивається Тихим океаном, зі сходу – Атлантичним. Цей регіон включає південну частину материка Північна Америка, Центральну Америку, острови Вест-Індії (усі разом вони утворюють Середню Америку) та материк Південна Америка. Загальна площа регіону сягає близько 21 млн км², що становить понад 15 % суходолу земної кулі.

Термін «латинська» є умовним і відбиває загальну латинську основу романських мов (іспанської, португальської та французької), якими розмовляє абсолютна більшість мешканців регіону.

Природні умови і ресурси. Завдяки розташуванню переважно в низьких широтах (здебільшого поблизу екватора), Латинська Америка отримує багато сонячного тепла. Тому для більшої частини регіону характерні жаркі типи клімату, де середні місячні температури перевищують +20 °С, а сезонні відмінності виявляються здебільшого в зміні режиму

опадів, а не температур. Це створює сприятливі умови для цілорічної вегетації рослин і дає змогу вирощувати всі тропічні плантаційні та споживчі сільськогосподарські культури.

Латинська Америка має досить своєрідну флору, багату на ендемічні рослини. У гілеях росте чимало дерев з цінною деревиною і рослин, які дають важливу технічну та медичну сировину. Регіон є батьківщиною багатьох відомих культурних рослин – ананасу, кукурудзи, соняшнику, перцю, картоплі, помідора, квасолі та ін.

Складна геологічна будова визначає багатство й різноманітність корисних копалин Латинської Америки. На неї припадає 20 % світових запасів нафти, 25 % залізних і олов'яних руд і бокситів, 30 % – чорних металів, сірки та срібла, понад 40 % – мідних руд, 55 % рідкісних і розсіяних металів. За запасами деяких корисних копалин окремі держави регіону посідають провідні місця у світі. Країни Латинської Америки найкраще в світі забезпечені водними ресурсами.

Практичне завдання

За картами географічного атласу назвіть країни регіону, що багаті на паливні і рудні корисні копалини.

Політична карта. На території регіону розташовано 33 самостійні держави (див. форзац). Крім того, у регіоні збереглося більше 10 колоній і залежних територій, переважно острівних. Вони належать США, Великій Британії, Франції і Нідерландам.

Реалії сьогодення

Самостійні держави Латинської Америки. До таких належать Антигуа і Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гаїті, Гайана, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініка, Домініканська Республіка, Колумбія, Коста-Рика, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Чилі, Еквадор, Ямайка.

Практичне завдання

Знайдіть на політичній карті держави Латинської Америки.

Країни Латинської Америки досить різняться за розмірами території. Половина країн регіону за цим показником належить до малих країн. Це насамперед острівні країни в басейні Карибського моря. Наприклад, територія найменшої в Західній півкулі країни Сент-Кітс і Невіс (269 км²) утричі менша, ніж територія Києва. Водночас Бразилія за розмірами території (понад 8,5 млн км²) належить до першої десятки найбільших країн світу.

За формою державного правління в Латинській Америці переважають республіки. Колишні колонії Великої Британії утворили іншу форму державного правління – країни в складі Співдружності. До Співдружності увійшло 12 країн регіону. Ці країни формально незалежні від Великої Британії. Вони самостійно вирішують свої внутрішні й зовнішні проблеми. Разом з тим вони добровільно обрали для себе главою держави і символом вищої влади Королеву Великої Британії і закріпили це в

Конституціях. Три країни Співдружності – Гайяна, Домініка, Тринідад і Тобаго мають власного главу держави – президента.

За адміністративно-територіальним устроєм у регіоні домінують унітарні країни. П'ять країн мають федеративний устрій – Аргентина, Бразилія, Венесуела, Мексика, Сент-Кітс і Невіс.

Останні два десятиліття регіон потрясли військові перевороти. На початку 70-х років ХХ ст. (1971–1985) у країнах регіону панували військові режими. Наприклад, у Бразилії військова диктатура тривала 20 років, у Чилі – 17, Болівії і Нікарагуа – 15, у Гватемалі і Гондурасі – 12, а в Аргентині і Перу – 11 років. Найтривалішим було правління військових режимів у Сальвадорі і Парагваї. Рекордсменом за кількістю переворотів є Болівія – 190. Демократизація в регіоні відбувається повільно. З 1990 р. 18 країн перейшли від військових режимів до демократичних форм правління.

Народонаселення і культура. Чисельність населення Латинської Америки перевищує 500 млн осіб. При цьому країни регіону значно відрізняються за кількістю населення. У трьох країнах – Аргентині, Бразилії і Мексиці – проживає більше половини населення Латинської Америки. Бразилія з населенням 188 млн осіб посідає п'яте місце в світі за його чисельністю. Проте чисельність населення майже третини країн регіону не перевищує 1 млн жителів, а острівна країна Сент-Кітс і Невіс має лише близько 40 тис. жителів.

За прогнозами ООН, до 2025 р. чисельність населення регіону сягне 790 млн осіб. Інтенсивне збільшення чисельності населення регіону є результатом успіхів країн Латинської Америки в зниженні смертності у повоєнний період за збереження високої народжуваності. На відміну від Європи чи Північної Америки, скорочення смертності в Латинській Америці, за деякими винятками, не супроводжувалося помітним зниженням народжуваності, тому в регіоні склалася молода вікова структура населення. Діти й підлітки до 15 років становлять близько 45 % населення регіону (для порівняння в Європі цей показник – 25 %, у США – майже 30 %).

Латинська Америка – один з найменше заселених регіонів світу. Середня густота населення тут становить близько 22 особи/км². Для регіону характерні два типи розселення – узбережний і внутрішній. Так, у Бразилії на вузькій приморській смузі, що становить 7 % території, мешкає близько половини населення країни. Водночас великі внутрішні райони та південь Латинської Америки заселені вкрай рідко, а величезні області екваторіальних лісів у басейні Амазонки практично безлюдні.

Для латиноамериканських країн характерний інтенсивний процес урбанізації. На початку 90-х років ХХ ст. у її містах проживало 74 %, за прогнозами ООН цей показник у 2025 р. становитиме 84 %. Найвищу питому вагу міського населення (85–91 %) мають Венесуела і країни півдня регіону. Процеси урбанізації супроводжуються формуванням великих міських агломерацій. Зокрема, в столичних агломераціях Мексики, Перу, Аргентини та Уругваю зосереджується від 25 до 50 % населення цих країн. Великий Мехіко (близько 23 млн осіб) і Сан-Паулу (близько 21 млн осіб) входять у провідну десятку найбільших міст планети.

Проблема

Стрімка урбанізація призводить до того, що основну зайнятість населення забезпечує сфера послуг (мал. 131), яка притягує в міста щораз більше сільських мешканців. Проте, не маючи належної кваліфікації, а часто й елементарної освіти, багато з них лише поповнюють численну армію безробітних, що населяють міські злиденні нетрі, типові для всього регіону. Поміркуйте, як можна подолати такі негативні наслідки урбанізації.

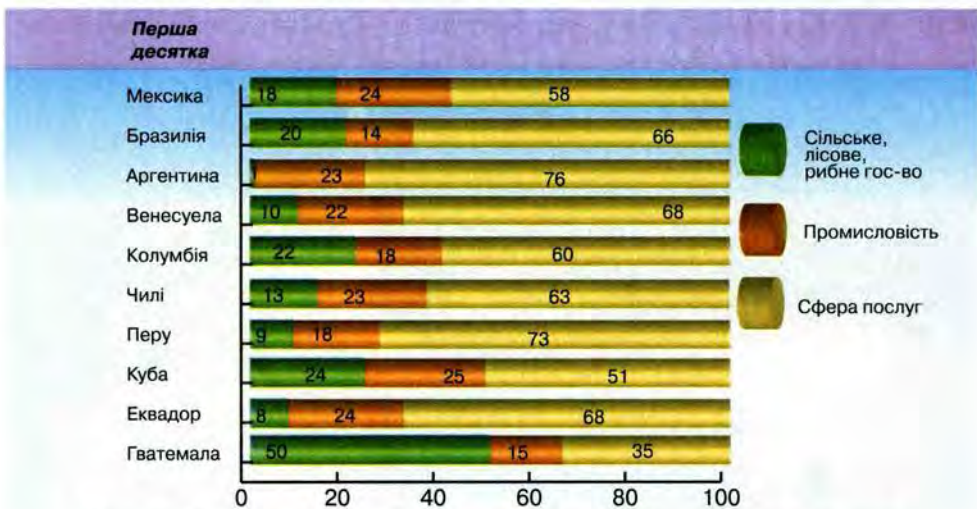
Сучасний національний склад населення Латинської Америки формувався на основі різноманітних рас і народів. У Латинській Америці нині живуть європейські й африканські переселенці, метиси, мулати, індіанці (мал. 130) та ін. Нащадків перших іспанських і португальських переселенців у Латинській Америці називають *креолами*.

У країнах, що розташовані в Андах, за винятком Коста-Рики та Парагваю, переважають *індіанці* та *метиси*. Причому найбільш «індіанською» серед них є Болівія, де індіанські народи становлять 55 % населення. У сусідніх Перу й Еквадорі на них припадає близько 45 % населення, у Гватемалі приблизно 44 %. Загалом у сучасній Латинській Америці індіанців залишилося не більше 15 % (мал. 130). Понад половину населення регіону становлять метиси.

У Бразилії та країнах Карибського басейну (Венесуела, Колумбія, Панама, острови Вест-Індії), куди в XVI–XVIII ст. для роботи на планта-

Мал. 130. Корінні мешканці Латинської Америки

Мал. 131. Зайнятість населення Латинської Америки за галузями господарства, %

ціях було завезено кілька мільйонів негрів із Західної Африки, багато людей з темним кольором шкіри. Майже 45 % бразильців – *мулати і негри*. У Домініканській Республіці, Гаїті, Ямайці та на Малих Антильських островах цей показник подекуди перевищує 90 %. Загалом негри становлять приблизно 10 % населення Латинської Америки.

У країнах пізньої колонізації, масове заселення котрих почалося в другій половині XIX ст., – Аргентині, Уругваї та Коста-Риці – переважають *нащадки європейських іммігрантів*. Причому склад переселенців з Європи тут був різноманітним – приїжджало чимало італійців, німців, слов'ян. Вони віддавали перевагу компактному поселенню, створюючи національні колонії.

Від колишніх іспанських і португальських колоній за етнічним складом помітно відрізняються Гайана, Суринам та Тринідад і Тобаго, де 35–55 % населення становлять *вихідці з Індостану*. У латиноамериканських країнах можна зустріти й людей з арабськими прізвищами.

Географія культури

У новій батьківщині. Деякі вихідці з далеких від Латинської Америки регіонів змогли досягти високого становища в новій батьківщині. Так, синами іммігрантів-арабів були в 1990-ті роки президенти Аргентини (Карлос Сауль Менем) і Еквадору (Джаміль Мауад Вітт). Серед японців, котрі опинилися в Латинській Америці в 30–40-х роках XX ст., один – Альберто Фухіморі – в 1990 і 1995 рр. обирався президентом Перу.

Абсолютна більшість країн Латинської Америки багатонаціональна. Наприклад, у Бразилії нині мешкають представники понад 80 народів, в Аргентині та Мексиці – більше 50, у Болівії, Венесуелі, Колумбії, Перу та Чилі – більше 25.

Із часів конкісти європейські завойовники примусово насаджували свої мови в Латинській Америці, тому в усіх її державах і територіях вони стали державними (чи офіційними). У 18 державах – це іспанська, у Бразилії – португальська, у Гаїті – французька, у Суринамі – нідерландська,

Мал. 132. Кафедральний католицький собор у Мехіко

в інших – англійська. Загалом для значної частини населення Латинської Америки характерна двомовність і навіть багатомовність.

Індіанські мови після завоювання Латинської Америки були витіснені і залишилися здебільшого в побуті пригніченого корінного населення. На сьогодні лише кечуа в Болівії та Перу і гуарані в Парагваї є офіційними мовами. Ними, як і деякими іншими (у Гватемалі, Мексиці, Перу і Чилі), існує писемність, видається література, котра, однак, не здобула поширення через низький рівень грамотності основної маси індіанського населення.

Наука стверджує

У Латинській Америці «народжуються» мови. У ряді країн Карибського басейну в процесі міжнаціонального спілкування виникли так звані *креольські мови*. Вони сформувалися в результаті неповного засвоєння європейських мов (зазвичай англійської та французької) носіями інших мов. Так, у Суринамі функціонує кілька креольських мов, що утворилися на англійській і португальській основі (сарамаккан), на англійській (джука і сранантонга). Подекуди вони навіть одержують статус державної, як-от гаїтянська креольська мова, що стала державною водночас із французькою.

Релігійна структура населення Латинської Америки відзначається абсолютним переважанням католиків (більше 90 %), оскільки в колоніальний період католицизм був єдиною обов'язковою релігією, а належність до інших віросповідань переслідувалась інквізицією (мал. 132).

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Латинська Америка – регіон, що охоплює південь Північної Америки, Центральну Америку, острови Вест-Індії і Південну Америку.
- ✦ У регіоні розташовано 33 самостійні держави і 13 колоній та залежних територій.
- ✦ За формою державного правління в Латинській Америці переважають республіки, а за адміністративно-територіальним устроєм – унітарні країни.
- ✦ Більшість країн Латинської Америки багатонаціональні й щонайменше двомовні

Ключові терміни і поняття

✦ Латинська Америка ✦ Вест-Індія ✦ Співдружність ✦ креоли ✦ індіанці ✦ метиси ✦ мулати ✦ негри ✦ нащадки європейських іммігрантів ✦ креольські мови

САМОПЕРЕВІРКА

- I Назвіть і покажіть на карті материкові та острівні країни Латинської Америки.
- II Порівняйте передумови розвитку економіки в різних країнах Латинської Америки.
- III Поясніть назву Америки – «Латинська» і багатомовність цього регіону.
- IV Доведіть наявність закономірностей у розселенні населення по території Латинської Америки.

ГОСПОДАРСТВО, ТРАНСПОРТ, ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Географічна розминка

Назвіть види корисних копалин, на які багаті країни Латинської Америки.

Господарство країн Латинської Америки. Промисловість. Однією з провідних галузей економіки багатьох країн Латинської Америки є *видобувна промисловість*.

Нафтовій промисловості належить провідне місце серед паливних галузей Латинської Америки. Дві країни Латинської Америки – Мексика і Венесуела – входять до десятки найбільших виробників та експортерів нафти у світі. Більшу частину нафти вивозять за межі регіону, переважно до США, Канади й інших економічно розвинених країн.

Гірничорудна промисловість – одна з основних галузей економіки регіону, що має сприятливі передумови для подальшого розвитку. Переважає видобуток руд кольорових металів (Бразилія, Чилі, Мексика, Перу). На регіон припадає третина світового видобутку (передусім, Чилі) і майже чверть світового експорту мідної руди.

Латинська Америка також забезпечує близько чверті світового видобутку бокситів. На країни регіону припадає майже третина світового експорту бокситів (Бразилія, Ямайка, Суринам і Гаяна) і понад 20 % світового експорту олов'яної руди (Болівія, Бразилія).

За підрахунками спеціалістів, регіон не має собі рівних у світі за обсягом вивезеного за його межі золота і срібла. На Бразилію і Колумбію припадає 3/4 загального видобутку золота в регіоні. Бразилія входить до першої десятки світових виробників цього металу. А Мексика посідає перше місце у світі за видобутком срібла.

Відома Латинська Америка й рудами чорних металів. Так, Бразилія є однією з провідних держав світу щодо видобутку залізної руди.

В *енергетиці* головним ресурсом Латинської Америки є нафта. Друге місце в паливно-енергетичному балансі регіону займає природний газ. Роль кам'яного вугілля та інших джерел енергії невелика.

Проблема

Загалом енергетика є слабкою ланкою економіки регіону. У регіоні, особливо в побуті народів Центральної Америки та Карибського басейну, широко використовуються місцеві традиційні енергоджерела, як-от дрова й біомаса. Поміркуйте, який вихід з даної проблеми можуть знайти країни Латинської Америки.

На Латинську Америку припадає близько половини продукції *обробної промисловості* країн, що розвиваються. Але в розрахунку на одного жителя регіону виробляється вдвічі менше продукції обробної промисловості, ніж в економічно високорозвинених країнах. Основна частка загального обсягу продукції обробної промисловості припадає на Бразилію, Мексику й Аргентину. Значних успіхів у розвитку цієї галузі досягли також Венесуела, Колумбія, Чилі і Перу.

Процес індустріалізації в Латинській Америці призвів до різкого зменшення питомої ваги традиційних галузей промисловості – харчової і легкої. У 1970-х роках їх випередили металообробка і машинобудування. У процесі індустріалізації виникли також нові галузі: чорна металургія, машинобудування, нафтохімія та ін. Значний розвиток отримали наукоємкі галузі – електроніка, інформатика і біотехнології. Розміщення більшості галузей промисловості збігається з місцями видобутку сировини.

Практичне завдання

За картами географічного атласу назвіть країни регіону, у яких розвинуті сучасні галузі обробної промисловості.

Сільське господарство Латинської Америки характеризується високою концентрацією виробництва. Понад 2/3 продукції аграрного сектору припадає на Бразилію, Мексику, Аргентину та Колумбію.

Провідною галуззю є *рослинництво*. У Латинській Америці поширені два типи рослинництва. Споживче рослинництво розвивається в усіх країнах регіону і передбачає вирощування традиційних сільськогосподарських культур для власного споживання або невеликого обміну на внутрішньому ринку. Платанційне рослинництво в Латинській Америці склалося під впливом потреб світового ринку, від якого воно суттєво залежить. Головні плантаційні культури – банани, кава, какао, цукрова тростина – дають основну частину сільськогосподарського експорту.

Практичне завдання

За картами атласу назвіть країни, які є головними виробниками експортних сільськогосподарських культур.

Щодо тваринництва, то розвиток його в регіоні стримує недостатня кормова база (мал. 133). У цій галузі передусім виділяється Аргентина, продукція скотарства і вівчарства якої має експортне значення.

Мал. 133. Дикі лами здавна є свійськими тваринами в країнах Латинської Америки

Географія транспорту. У структурі вантажообігу основних видів транспорту провідне місце посідає морський транспорт. Друге місце належить автомобільному, третє – трубопровідному і лише четверте – залізничному. У пасажироперевезеннях зростає значення автомобільного й авіаційного транспорту.

Морський транспорт, що переважає в структурі водного транспорту Латинської Америки, відіграє важливу роль у зовнішній торгівлі регіону і транспортних зв'язках латиноамериканських країн. За тоннажем морського флоту перше місце посідає Бразилія, друге – Аргентина і третє – Мексика.

Практичне завдання

За картами Латинської Америки назвіть країни, що володіють головними морськими портами регіону.

Автомобільний транспорт почав активно розвиватися в Латинській Америці лише після Другої світової війни. Загальна довжина дорожньої сітки становить тут понад 2700 тис. км, з них лише 20 % – дороги з твердим покриттям. Найбільш протяжну сітку доріг мають Бразилія, Мексика, Аргентина і Венесуела.

Реалії сьогодення

Головні «проспекти» Латинської Америки. Їх лише два, і одним з них є Панамериканське шосе – трансконтинентальна магістраль, яка проходить через усю Латинську Америку, сполучаючи країни Південної і Центральної Америки зі США. Його протяжність у межах регіону становить 36 тис. км.

Трансамазонське шосе – велика транспортна магістраль Бразилії протяжністю 5,5 тис. км. Особливістю її є те, що розпочинаючись на північно-східному узбережжі Бразилії, шосе потім проходить важкодоступними тропічними лісами басейну Амазонки. Закінчується магістраль поблизу кордону з Перу.

Трубопровідний транспорт Латинської Америки є відносно молодим видом транспорту. Нині загальна протяжність трубопроводів у країнах Латинської Америки перевищує 100 тис. км. Близько 2/3 загальної протяжності трубопроводів припадає на Мексику, Аргентину і Венесуелу. Сітка магістральних трубопроводів з'єднує нафтові й газові родовища та морські порти.

Залізничі Латинської Америки не утворюють єдиної сітки і до того ж мають неоднакову ширину залізничної колії у різних країнах, що створює додаткові труднощі під час переміщення вантажів. Актуальною проблемою для країн Латинської Америки є слабка електрифікація залізничного транспорту. На сьогодні лише п'ять країн регіону мають електрифіковані залізничі: Бразилія, Чилі, Аргентина, Коста-Рика, Болівія.

Повітряний транспорт представлений на внутрішніх лініях переважно національними приватними, а на міжнародних – іноземними авіакомпаніями. Регулярні авіалінії сполучають латиноамериканські країни зі США, країнами Західної Європи тощо. Міжконтинентальні авіарейси здійснюються на літаках, куплених у США та Європі. Водночас у внутрішніх перевезеннях подекуди використовуються літаки власного виробництва.

Екологічні проблеми. У Латинській Америці дедалі гостріше відчувається потреба пов'язати економічний розвиток з раціональним використанням і охороною природних багатств. За підрахунками латиноамериканських учених, протягом останньої третини ХХ ст. було винищено лісів більше, ніж за попередні 400 років. Під загрозою зникнення перебувають вічнозелені ліси Амазонії – «легені планети», за збереження існуючих темпів вирубки вони припинять своє існування до середини ХХІ ст. (мал. 134). Площа територій під охороною все ще не перевищує 1 % площі регіону (в Японії – майже 15 %, Танзанії – близько 10 %, США – більше 3 %).

Пануючі методи землекористування спричинили повсюдне прискорення процесів ерозії ґрунту, зокрема в «пшеничному поясі» аргентинської пампи ними охоплено не менше чверті угідь, у Мексиці – більше 70 %. Наприкінці 70-х років ХХ ст. 17 провідних промислових зон Аргентини, Бразилії, Венесуели, Колумбії, Мексики, Перу, Уругваю та Чилі було оголошено екологічно загрозливими.

Зовнішньоекономічна діяльність. Участь регіону в міжнародному географічному поділі праці є досить активною завдяки зовнішній торгівлі країн Латинської Америки. Адже більшість країн регіону значну частину товарної продукції реалізують на зовнішньому ринку.

Наприклад, частка регіону у світовому експорті бананів становить близько 80 %, цукру і кави – близько 60 %. На ці товари припадає понад половину всього експорту сільськогосподарської продукції.

Велику роль відіграє Латинська Америка також як експортер цитрусових, сизалю, сої, какао, тютюну. З продовольчих культур провідне місце в структурі експорту займають зернові – пшениця і кукурудза.

Вагомі позиції займає регіон на ринках мінеральної сировини і металів – мідної руди і міді, залізної руди, бокситів і алюмінію, нікелю, олов'яної руди та олова. Однак структура експорту розширюється, і вже нині в регіоні є країни з високою часткою промислового експорту. Наприклад, Аргентина, Бразилія і Мексика експортують комплексне об-

Мал. 134. Вирубка вологих екваторіальних лісів Амазонії

ладнання, технологічні лінії. А Барбадос – електротехнічне обладнання, як-от: принтери, фотоелементи тощо.

Структура експорту країн Латинської Америки значною мірою розширюється завдяки нетрадиційним товарам. Наприклад, Чилі за останні двадцять років перетворилася з моноекспортера міді в експортера товарів на ринки США і Європи: целюлози, риби, винограду, фруктів. Колумбія протягом кількох років перетворилася з експортера кави в постачальника нафти і нафтопродуктів, вугілля і одягу. Бразилія швидко закріпилася на ринках сої і алюмінію.

На світовому ринку Латинська Америка є також важливим імпортером сільськогосподарських товарів, деревини. У продовольчих товарах це є пшениця, рис, олія, молочні продукти. Найбільшими імпортерами продовольства в регіоні є Мексика, Венесуела, Перу та ін.

Основна частина обсягу зовнішньої торгівлі припадає на економічно розвинені країни, у які спрямовується 2/3 експорту Латинської Америки. Головним зовнішньоторговельним партнером регіону і надалі залишаються США, на які припадає близько 1/3 експорту та імпорту країн Латинської Америки. Друге місце за обсягом зовнішньоторговельного обігу посідають країни Західної Європи. Швидко розвивається торгівля з Японією.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Розміщення більшості галузей промисловості країн Латинської Америки приурочено до сировинної бази.
- ✦ Провідною галуззю сільського господарства є рослинництво, виробництва якого зазвичай визначаються поширенням головних плантаційних культур.
- ✦ За вантажообігом провідне місце посідає морський транспорт. У пасажироперевезеннях зростає значення автомобільного й авіаційного транспорту.
- ✦ Найбільш економічно розвинутими країнами Латинської Америки є Бразилія, Мексика і Аргентина.

Ключові терміни і поняття

✦ господарство ✦ видобувна промисловість ✦ нафтова промисловість ✦ гірничорудна промисловість ✦ обробна промисловість ✦ плантаційне рослинництво ✦ морський транспорт ✦ автомобільний транспорт ✦ трубопровідний транспорт ✦ залізниці ✦ повітряний транспорт ✦ зовнішня торгівля ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть провідні галузі промисловості країн Латинської Америки.
II	Порівняйте рівень економічного розвитку двох країн Латинської Америки (за вибором).
III	Поясніть, які насамперед галузі сільського господарства розвинуті в країнах Латинської Америки.
IV	Обґрунтуйте необхідність одночасного вирішення в Латинській Америці проблем економічного та екологічного характеру.

КРАЇНИ АФРИКИ, АВСТРАЛІЯ ТА ОКЕАНІЯ

У цій темі ви познайомитеся з особливостями господарського розвитку країн Африки, Австралії та Океанії, їхніми здобутками і проблемами, а також дізнаєтеся про цікаві сторінки з історії формування і розвитку держав цих регіонів.

Африка є одним з найбільших у світі за площею і кількістю населення регіоном, на карті якого можна побачити понад 50 великих і малих держав зі своєю історією і традиціями, що суттєво відрізняються від європейських. Країни регіону мають різний рівень соціально-економічного розвитку, серед них багато бідних країн. На Африканському континенті гостро проявляються всі глобальні виклики людства.

Австралія і Океанія – це найвіддаленіший регіон, який розвивається в тісній співдружності з найближчими сусідами – країнами Азії. Тому часто Австралію і Океанію асоціюють з Азійсько-Тихоокеанським регіоном світу. До його складу входить унікальна держава, що займає повністю увесь континент, і кілька молодих держав, розташованих на островах і архіпелагах Тихого океану.

§46. АФРИКА. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Географічна розминка

Пригадайте найголовніші особливості природних умов і природних ресурсів Африки. Як вони впливають на життя і діяльність населення континенту?

Зазначте, які країни за рівнем соціально-економічного розвитку переважають в Африці.

Загальні відомості. Африка розмістилася між Атлантичним та Індійським океанами, на південь від Середземного моря. Найближчими її сусідами є Європа та Південно-Західна Азія. Континент охоплює 1/5 площі суходолу (разом з островами 30,3 млн км²), а кількість населення наближається до 1 млрд (понад 999 млн осіб).

Мал. 135. Каїр — столиця Єгипту і культурний центр арабського світу

В Африці розташовано 53 держави, що суттєво відрізняються одна від одної та від інших країн світу. Нині більшість країн континенту перебуває на рівні розвитку періоду неоліту, а незначна частка країн має постіндустріальний рівень розвитку. Для африканських країн характерна примітивна структура господарства і незначні обсяги виробництва, загальна економічна відсталість і нерозвиненість. Транспортна система на континенті за загальним напрямком і малюнком мережі доріг і за технічним станом рухомого складу успадкувала колоніальні риси.

Політична карта. Африка політично наймолодший регіон світу. Нині на її політичній карті за формою державного правління переважають республіки. Вони мають різне політичне спрямування, віросповідання, мову, що часто відображено в їхніх офіційних назвах. Так, назва Демократична Республіка Конго вказує на демократичний вибір країни, а Арабська Республіка Єгипет (мал. 135) підкреслює етнічне походження та релігійну прихильність.

Лише три країни регіону є монархіями. Це – Королівство Лесото, Королівство Свaziленд, Королівство Марокко. За державним устроєм більшість держав на континенті унітарні, але є й федерації. Найбільші з них – це Нігерія та Ефіопія.

Між африканськими державами підтримуються політичні, економічні, культурні зв'язки. Африканські держави входять до ООН та Африканського Союзу. Проте в багатьох країнах часто виникають внутрішні міжусобні конфлікти і війни. Найнестабільнішими державами є Судан, Зімбабве, Сомалі, Гвінея, Центральнаафриканська Республіка, Чад, Уганда, Руанда, Ефіопія, Малаві, Нігерія.

Реалії сьогодення

Африканська інтеграція. У вересні 1999 р. за ініціативою лівійського лідера М. Каддафі була створена Організація Африканської Єдності (ОАЄ), яка об'єднала 53 держави, а в липні 2002 р. вона була офіційно перетворена на Африканський Союз. Головними його завданнями є сприяння політичній і соціально-економічній інтеграції континенту; просування і захист інтересів населення Африки у світі; досягнення миру і безпеки на континенті; сприяння розвитку демократії в африканських країнах. До Африканського Союзу нині не входить Марокко на знак протесту проти прийняття до його складу Західної Сахари, яку Марокко вважає своєю територією.

Природні умови і ресурси. Африканський регіон – один з найкраще забезпечених регіонів світу. Тут зосереджені різноманітні мінерально-сировинні ресурси. Серед інших регіонів Африка посідає перше місце за запасами марганцю, бокситів, хромітів, кобальту, ванадію, металів платинової групи, золота, алмазів; друге – за запасами міді, урану, берилію, азбесту, графіту; третє – за запасами нафти, газу, залізної руди. Значними й здебільшого високорентабельними є поклади титану, вольфраму, танталу, літію, вісмуту, ніобію, цезію, тобто особливо цінної і важливої для високих технологій сировини, а також олова і дорогоцінних мінералів. Зберігаються значні темпи зростання розвіданих покладів корисних копалин.

Практичне завдання

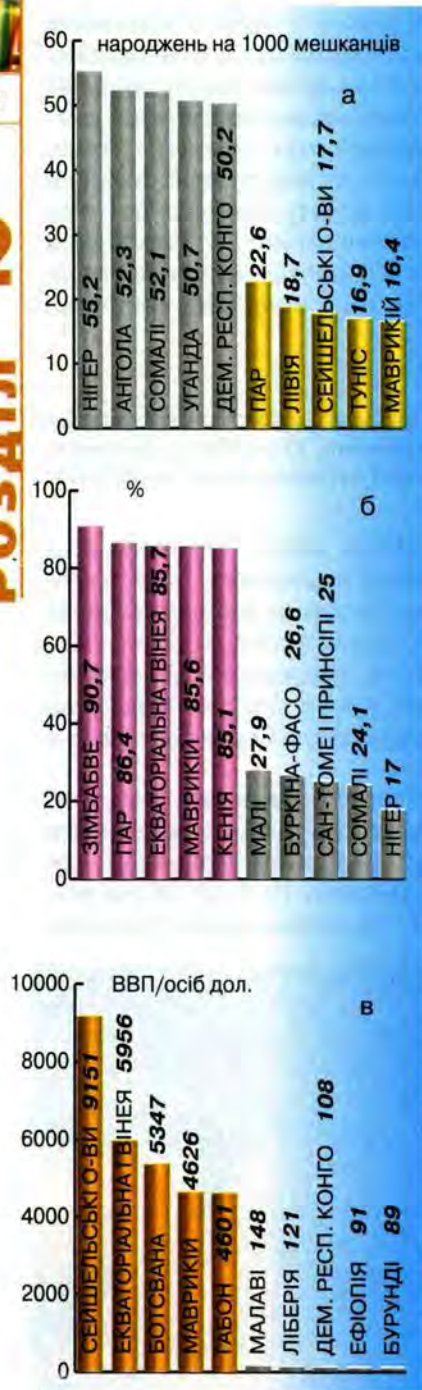
Користуючись картами атласу, визначте основні райони зосередження різних груп корисних копалин: паливних, рудних, нерудних, дорогоцінних та ін. Які країни найбільше забезпечені мінерально-сировинними ресурсами?

У приєкваторіальній частині Африки ростуть вологі екваторіальні ліси – потужні рослинні ресурси. Майже третина континенту – це пустелі, малопридатні для господарського освоєння. Близько половини площі охоплено саванами, які використовують під сільськогосподарські угіддя, зокрема пасовища (мал. 136). Розорані землі зосереджені переважно в долинах річок і навколо озер. Сприятливі умови для землеробства характерні також для прибережних рівнин, зокрема для Середземномор'я та південної окраїни материка.

Отже, загалом африканський регіон має значні ґрунтово-рослинні ресурси. За розмірами оброблюваної поверхні на одного мешканця (0,6 га) Африка значно випереджає такий аграрний субрегіон, як Південно-Східна Азія (0,2 га), і Латинську Америку (0,4 га). Хоча відносна природна родючість землі тут невисока, Африканський континент

Мал. 136. Скотарі народу масаї

Мал. 137. Населення Африки: народжуваність (а), грамотність (б), річний ВВП на душу населення (в)

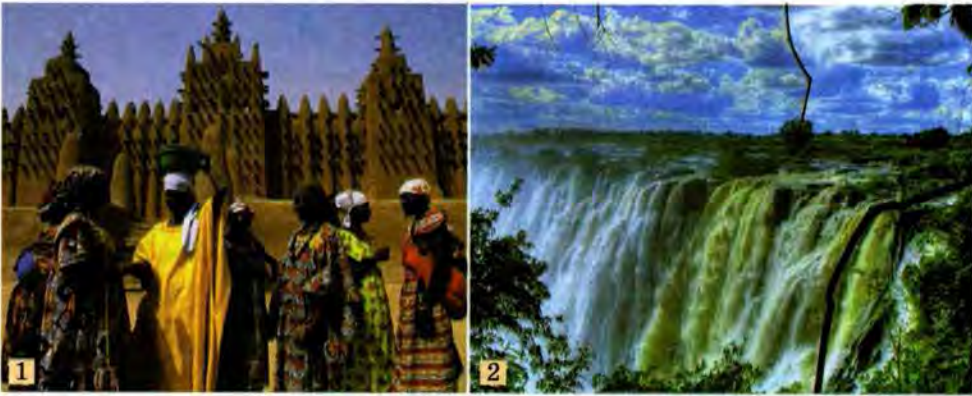
міг би забезпечити продовольством майже 1,5 млрд осіб. Проте екстенсивний характер виробництва, примітивна агротехніка, архаїчні форми аграрних відносин призвели до загострення саме продовольчої проблеми в більшості африканських країн.

Народонаселення і культура. Населення на континенті зростає швидше, ніж будь-де. Середній показник приросту населення становить 2,4 ‰, що вдвічі перевищує середній світовий показник. Причиною цього є збереження традиції ранніх шлюбів та багатодітних сімей. Абсолютний світовий рекорд належить Республіці Нігер, де щорічно населення зростає на 3,9 ‰.

У віковій структурі дуже високою є частка дітей. На цю групу (до 15 років) припадає в середньому по африканському регіону 41 % населення, натомість середній показник людей похилого віку (більше 65 років) – усього 3 %. Це, з одного боку, підтверджує факт високого природного приросту, а з іншого, вказує на низьку тривалість життя населення в Африці (пересічно 53–55 років). Причиною цього є загалом низький рівень життя населення в регіоні (мал. 137).

Попри швидке зростання кількості населення, Африка залишається порівняно малолюдною. Більшість її мешканців зосереджена вздовж узбережжя морів, річок, навколо східних озер і на півдні регіону. Переважає сільське населення (понад 62 %). Проте в окремих країнах, як-от Джибуті, Габон і Лівія, спостерігається висока частка міського населення, відповідно 87 %, 84 % та 77 %.

Серед інших особливостей населення Африки – значна етнічна строкатість. Населення континенту належить до кількох мовних сімей: семіто-хамітська (афроазійська) мовна сім'я з арабською мовою в основі; ніло-сахарська мовна сім'я; нігеро-кордофанська. На окремих територіях трапляються представники індоєвропейської сім'ї. За твердженнями демографів, в Африці налічують понад 3,5 тис. етносів.

Мал. 138. Середньовічне місто Тімбукту (1) і водоспад Вікторія (2) – унікальні культурні й природні об'єкти Африки, що належать до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

Особливості народів і націй

Африка – регіон багатомовності. Найпоширенішими мовами є арабська, англійська, французька. Існує ще щонайменше 85 мов, кожна з яких має понад один мільйон носіїв. Різноманітний етнічний склад робить населення Африки неповторним щодо своїх традицій, звичаїв, способу життя, культури. Країни континенту насичені унікальними природними й культурними об'єктами, 91 з яких занесено до Списку культурної спадщини ЮНЕСКО. Це, наприклад, середньовічні столиці в Марокко – Фес, Марракеш і Мекнес, руїни Карфагена і Керкуана в Тунісі, пам'ятки Абу-Самбель в Єгипті, центри середньовічних міст Дженне і Тімбукту в Малі, культурний ландшафт Сукура в Нігерії, церкви Лалібелі, висічені в скелях Ефіопії та ін. (мал. 138).

В Африці збільшується кількість великих міст. Незважаючи на те, що чисельність населення в них суттєво менша, ніж у найбільших мегаполісах світу, темпи урбанізації дуже високі. Спостерігається значна міграція населення до міст, де гостро проявляється контрастність рівня життя. У містах спостерігається підвищена частка чоловічого населення.

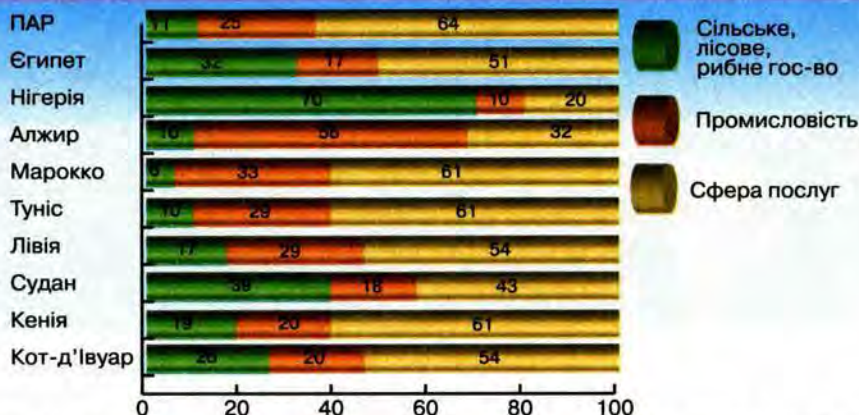

Проблема

Майже половина населення Африки живе менше ніж на один долар в день. У більшості країн немає обов'язкової освіти, не вистачає вчителів і підручників. Галузь охорони здоров'я розвинута слабо і бореться переважно з наслідками недоїдання та інфекційними хворобами – малярією, черевним тифом, дизентерією. Південніше Сахари багато хворих на СНІД і тих, які мають ВІЛ-інфекцію. Як ці соціальні виклики на Африканському континенті можна подолати? Запропонуйте найефективніші, на вашу думку, заходи, які сприятимуть поліпшенню ситуації в країнах Африки.

Зайнятість загалом в африканському регіоні невисока, тому в багатьох країнах люди не мають роботи й виживають лише завдяки іноземній допомозі. Така ситуація змушує їх емігрувати (легально, а здебільшого нелегально) до Європи та Америки.

Перша
десятка

Мал. 139. Структура зайнятості населення в африканських країнах за галузями господарства, %

Селяни займаються малопродуктивним і низькотоварним виробництвом, міські жителі працюють за наймом. Структура зайнятості населення суттєво відрізняється між країнами (мал. 139).

Практичне завдання

Користуючись діаграмою (мал. 139), порівняйте структуру зайнятості населення різних африканських країн. Поясніть причини такої зайнятості населення за основними галузями господарства.

Особливості африканської моделі господарства. За галузевою структурою господарства переважна більшість країн Африки належить до аграрних, деякі – до аграрно-індустріальних. Відносно високого рівня індустріалізації, крім ПАР, досягли Маврикій і Республіка Сейшельські Острови – невеличкі держави, яким вдалося ефективно використати зовнішні чинники розвитку, зокрема інвестиції іноземного капіталу.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, визначте аграрні та аграрно-індустріальні країни Африки. Які галузі промисловості і сільського господарства розвиваються в них?

Реалії сьогодення

День індустріалізації Африки. За ініціативою ООН цей день відзначають щорічно, починаючи з 1990 р., 20 листопада. Головною метою проведення Дня є підтримка міжнародним співтовариством стійкого промислового розвитку африканських країн, який відбувається дуже повільно і складно. Африка відстає від усіх інших регіонів щодо промислового зростання і забезпечення зайнятості в цьому секторі економіки. За останні 15 років частка Африки у світовому промисловому виробництві не змінилася і становить 1 %.

У господарському розвитку країн спостерігаються значні контрасти між Північною Африкою та Африкою, розташованою південніше Сахари. У більшості країн зберігається відстала структура господарства зі слаб-

ким розвитком обробної промисловості та низькопродуктивним сільським господарством. Розвинуті переважно гірничодобувна галузь, яка в багатьох країнах складає єдині статті експорту і валютних надходжень, тому такі країни дуже залежать від світового ринку.

Частка сільського господарства в країнах на південь від Сахари становить пересічно понад 40 % від ВВП, промисловості – більше 20 %, а сфери послуг – близько 39 %. У країнах Північної Африки відповідні показники становлять у сільському господарстві – близько 15 %, у промисловості – близько 35 %, у сфері послуг – понад 50 %.

Характерною рисою господарства африканських країн є його багатоукладність. Провідну роль у розбудові національних господарств окремих африканських країн відіграє державний сектор економіки. Він має значні позиції в Алжирі, Анголі, Габоні, Заїрі, Замбії, Єгипті, Нігерії, Сенегалі, Тунісі та інших країнах.

Прогноз

Економічна і Соціальна Рада ООН зауважує, що в Африці стало легше займатися підприємницькою діяльністю, бо в останні роки в 28 країнах континенту здійснювалися різноманітні реформи. Це дало можливість Африці в 2008 р. у регіональному рейтингу посісти третє місце у світі після Європи і Центральної Азії. Три африканські країни – Сенегал, Буркіна-Фасо і Ботсвана – увійшли в першу десятку країн, що здійснюють реформи в сфері підприємництва. За оцінками експертів, реформи, проведені у державах Африки, стимулюватимуть, незважаючи на світову фінансову кризу, подальше зростання макроекономічних показників, яке було суттєвим у попередні роки.

Зовнішньоекономічна діяльність. Країни Африки намагаються брати активну участь у зовнішньоекономічній діяльності переважно в процесі зовнішньої торгівлі, частка якої у світі незначна (1,5 %). Спочатку з континенту вивозилася рослинна сировина та дорогоцінні метали, пізніше нафта та інші мінеральні ресурси. Розвинуті країни отримують з країн Африки до 93 % алмазів, близько 80 % кобальту і золота, 30 % – фосфатів, 27 % – міді.

Іноземні інвестиції вкладаються здебільшого у видобуток нафти, енергетику і банківську справу. Наприклад, Південна Африка є країною значного за обсягом іноземного капіталу. Присутній він також у Заїрі, Нігерії, Габоні, Кенії, Кот-д'Івуарі. Значна частка цього капіталу йде на кредити, які досягли суми, що дорівнює близько 90 % річного ВВП усіх африканських країн.

Країни африканського регіону є для України важливим напрямом для подальшого нарощування економічного співробітництва, ринком збуту промислових і продовольчих товарів, обладнання і надання різноманітних послуг. Водночас цей регіон потребує участі України в науково-технічному співробітництві, наданні освітніх медичних послуг, участі в різних миротворчих місіях тощо. Найбільш важливими та перспективними для України є взаємовідносини з африканськими країнами в таких сферах, як: нафтогазова промисловість, металургійний комплекс, авіаційна промисловість, будівництво, банківська сфера та ін. Партнерами в зовнішньоекономічній діяльності України є здебільшого Лівія та Єгипет.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Африканський регіон займає 1/5 площі суходолу, із чисельністю населення близько 1 млрд осіб. У регіоні 52 держави, переважають за формою державного правління республіки.
- ✦ За наявністю основних природних ресурсів африканський макрорегіон – один із найкраще забезпечених регіонів світу.
- ✦ Африка – це регіон високих темпів приросту населення, яке проживає переважно в сільській місцевості, низької густоти населення і значної етнічної строкатості.
- ✦ За галузевою структурою господарства переважна більшість країн Африки належить до аграрних та аграрно-індустріальних з багатоукладністю господарства.
- ✦ Частка країн Африки у зовнішній торгівлі незначна, вони постачають на світовий ринок сировину й сільськогосподарські товари.

Ключові терміни і поняття

✦ республіка ✦ монархія ✦ Африканський Союз ✦ аграрна структура господарства ✦ аграрно-індустріальна структура господарства ✦ багатоукладність економіки ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть приклади країн Африки з різною формою державного правління.
II	Порівняйте особливості населення Африки й Латинської Америки. Що у них спільного і чим вони відрізняються?
III	Поясніть, чому 60-ті роки XX ст. називають «роками Африки».
IV	Обґрунтуйте причини слабого економічного рівня розвитку країн африканського регіону.

§47. СУБРЕГІОНИ І КРАЇНИ АФРИКИ

Географічна розминка

Назвіть макроекономічні показники, за якими суттєво відрізняються країни Африки.

Поміркуйте, яка галузь сфери послуг має одні з найвищих темпів розвитку на Африканському континенті. Назвіть країни, де ця галузь є провідною.

Поділ на субрегіони. За пропозицією ООН, африканський регіон поділяється на п'ять субрегіонів – Північну, Західну, Східну, Центральну (Тропічну) і Південну Африку (мал. 127). При цьому об'єднувальними чинниками виступають історія розвитку країн, їх географія, особливості населення, господарства, культури, їх взаємовідносини на сучасному етапі. Існують й інші підходи до регіоналізації континенту, в основі якої лежать природні чи політичні чинники. Наприклад, економісти виокрем-

люють країни Північної Африки та ті, що розташовані південніше Сахари (так звані країни Чорної Африки). Виокремлюють також Сахель – країни, що розташовані на межі Сахари та зони саван. Єгипет з політичних міркувань часто розглядають у складі Близького Сходу, а Північну Африку без Єгипту називають Магриб (мал. 140).

Регіони, що визначені ООН, суттєво відрізняються один від одного макроекономічними показниками, спеціалізацією та інтеграцією у світовий економічний простір.

Північна Африка охоплює такі країни, як Алжир, Єгипет, Лівія, Мавританія, Марокко, Туніс, Судан і Західна Сахара. Країни Північної Африки мають значні розміри, майже всі виходять до Середземного моря, що впливає на їхні торговельні відносини з Європою. Більша частина території регіону охоплена пустелею Сахара, комфортні умови для життя і діяльності населення склалися вздовж долини Нілу та на узбережжі морів.

Північна Африка є середньо розвиненим регіоном Африки. Трохи вищий рівень економічного розвитку спостерігається в Єгипті, Лівії та Алжирі, про що свідчить, зокрема, показник ВВП цих країн.

Мал. 140. Субрегіони Африки

Прогноз

Показник ВВП на душу населення в країнах Північної Африки не є дуже високим, але, за оцінкою МВФ, найближчими роками буде зростати (табл. 1). Найбіднішою країною регіону є Мавританія.

Таблиця 1. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Північної Африки, дол.

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Алжир	6801	6994	7216	7527	7890	8267
Єгипет	6044	6130	6346	6692	7091	7517
Лівія	14540	14713	15573	16844	18316	19851
Мавританія	2070	2125	2206	2473	2653	2799
Марокко	4519	4673	4885	5176	5516	5881
Туніс	8220	8486	8871	9410	10047	10752
Судан	2357	2424	2496	2575	2678	2794

У середземноморських районах Єгипту, Лівії, Алжиру, Тунісу та Марокко вирощують цитрусові, оливи та ячмінь. У долині Нілу збирають багаті врожаї бавовнику й цукрової тростини. В оазисах Сахари головною культурою є фініки.

Серед галузей промисловості регіону виділяється добувна, легка й харчова. Однією з найбільш індустріально розвинутих країн регіону й усієї Африки є Єгипет. Цьому сприяє наявність ресурсів і відповідна промислова політика керівництва країни, зокрема залучення іноземних інвестицій. Серед корисних копалин, які найбільш активно розробляються в останні роки в Єгипті, є нафта, газ, фосфорити, уран, залізна руда, марганець, золото (мал. 141), вугілля. Провідними галузями промисловості країни є нафтова, металургійна, хімічна, цементна, легка, зокрема текстильна.

Прибутковою галуззю економіки Єгипту та й інших країн Північної Африки є туризм. Отже, Єгипет, Лівія, Алжир та деякі інші країни Північної Африки є експортерами нафти й природного газу, туристичних послуг, сільськогосподарської продукції, товарів легкої промисловості. Усі країни регіону є членами ООН і Ліги Арабських Держав.

Реалії сьогодення

Північноафриканські лідери туризму. За даними Всесвітньої туристичної організації, серед країн Північної Африки кілька років поспіль лідером за кількістю туристів є Єгипет (понад 10–12 млн туристів щорічно). Потік туристів збільшується щорічно не тільки до Єгипту, а й таких нових на туристичному ринку країн, як Марокко та Туніс, які пропонують не тільки пізнавальні маршрути, а й широку програму лікувально-оздоровчих турів.

Західна Африка – це регіон, розташований південніше центральної Сахари. Багато країн регіону мають вихід до Атлантичного океану. Природним кордоном регіону на сході є гірський масив Камерун. До Західної Африки належать країни Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Камерун, Кот-д'Івуар, Лівія, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того, Чад.

Більшість країн регіону є слабо-розвинутими з ВВП від 1–2 млрд до навіть кількох сот мільйонів доларів (наприклад, ВВП Гвінеї-Бісау становить 808 млн дол.), показники ВВП на душу населення також невисокі (табл. 2). Винятком є насамперед Нігерія з ВВП понад 328 млрд дол. Країні за інші країни показники економічного розвитку мають також Гвінея, Камерун, Кабо-Верде.

Мал. 141. Шукачі діамантів у Сьєрра-Леоне

Прогноз

Показник ВВП на душу населення в країнах Західної Африки, за оцінкою МВФ, загалом невисокий і залишатиметься таким на найближчу перспективу (табл. 2).

Таблиця 2. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Західної Африки, дол.

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Бенін	1630	1634	1683	1754	1836	1923
Буркіна-Фасо	1293	1321	1368	1438	1519	1606
Гамбія	1421	1453	1497	1561	1635	1715
Гана	1564	1604	1837	1944	2041	2148
Гвінея	1006	1019	1039	1074	1116	1160
Гвінея-Бісау	485	488	494	508	525	543
Кабо-Верде	3551	3603	3787	4018	4286	4564
Камерун	2165	2177	2222	2291	2381	2481
Кот-д'Івуар	1667	1693	1731	1795	1880	1973
Ліберія	376	389	417	462	516	578
Малі	1154	1179	1213	1264	1322	1392
Нігер	745	758	773	854	885	925
Нігерія	2156	2162	2220	2320	2447	2582
Сенегал	1765	1790	1835	1906	1990	2079
Сьєрра-Леоне	745	768	798	840	888	932
Того	811	811	828	852	881	911
Чад	1677	1685	1702	1718	1749	1771

Країни Західної Африки спеціалізуються на сільськогосподарському виробництві, тому понад 60 % населення субрегіону працює в сільському господарстві (мал. 142). Окремі галузі добувної і обробної промисловості розвинені в країнах Сахеля, зокрема в Нігерії. Статті експорту цих країн представлені какао, пальмовою олією, мінеральною сировиною, тропічною деревиною тощо. Надзвичайно погано в субрегіоні розвинений транспорт. Залізничі прокладені лише від окремих внутрішніх районів до узбережжя, що є наслідком колоніальної економічної політики. Гвінея, Камерун, Кабо-Верде розвивають судноплавство, хоча плавають вони під «чужими прапорами». Найбільшими портами Західної Африки є Дакар, Конакрі, Абіджан, Аккра, Ломе і Лагос.

Мал. 142. Значна частка нігерійських жінок працює в сільському господарстві

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, назвіть країни Західної Африки, в яких розвивається промисловість. Порівняйте їх промислову спеціалізацію зі спеціалізацією країн Північної Африки.

Проблема

Країни Західної Африки розділені між собою протиріччями на мовній основі – між франкомовними та англomовними країнами. Нині зв'язки між колишніми колоніями і колишніми метрополіями в субрегіоні нерідко є тіснішими, ніж між сусідніми державами. Тому тут дуже багато «гарячих» конфліктних точок. Як можна вирішити цю серйозну проблему, адже вона суттєво впливає й на економічний розвиток країн? Яка Західноафриканська організація сприяє інтеграції країн субрегіону?

Центральна Африка – це субрегіон, до якого входять такі країни: Габон, Демократична Республіка Конго, Республіка Конго, Сан-Томе і Принсіпі, Центральнаафриканська Республіка (ЦАР) та Екваторіальна Гвінея. Іноді до цього субрегіону відносять Чад і Камерун. Обсяг субрегіонального ВВП становить нині близько 73 млрд дол., а середній по країнах показник ВВП на душу населення – 5476 дол. Найбіднішою країною в Центральній Африці є ДР Конго з душевим показником ВВП 330 дол.

Прогноз

Показник ВВП на душу населення в країнах Центральної Африки низький, а темпи зростання найближчими роками будуть невисокі (табл. 3).

Таблиця 3. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Центральної Африки, дол.

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Габон	14507	14756	15286	15809	16276	16817
ДР Конго	330	340	358	377	406	432
Екваторіальна Гвінея	16721	15859	16086	16254	16047	16606
Республіка Конго	4204	4591	4534	4550	4570	4654
Сан-Томе і Принсіпі	1824	1910	2023	2171	2351	2545
ЦАР	749	760	779	814	854	897

У створенні ВВП країн Центральної Африки, як і більшості інших субрегіонів континенту, провідну роль відіграють сільське господарство і добувні галузі промисловості. Тут видобувають кобальт, мідь, марганець, золото, алмази, нафту і природний газ. Субрегіон володіє також значними гідроенергетичними та лісовими ресурсами. Це зумовило сировинну орієнтацію експорту країн та експортування сільськогосподарської продукції. Імпортують держави Центральної Африки іноземний капітал та продукцію обробних галузей промисловості, зокрема машинобудування. Сукупний зовнішній борг цих країн становить майже 60 % сукупного субрегіонального ВВП.

Східна Африка є одним із найбільших за кількістю держав субрегіонів континенту. Він охоплює усі материкові й островні країни, розташовані східніше Нілу (крім Єгипту). Це – Бурунді, Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Коморські острови, Мадагаскар, Маврикій, Мозамбік, Руанда, Сейшельські острови, Сомалі, Танзанія, Уганда, які отримали незалежність недавно. Причинами відсталості окремих країн цього субрегіону Африки є складні природні умови, тривале перебування в колоніальній залежності, панування військових режимів і часті збройні конфлікти. Нині серйозною проблемою цього субрегіону й усього світу є піратство.

Східну Африку вважають батьківщиною сучасної людини. Нині тут мешкають близько 200 народностей і представники чотирьох мовних груп. Така етнічна строкатість і значні культурно-соціальні відмінності є причиною частих конфліктів і військових сутичок як між сусідами, так і всередині окремих країн. До того ж кордони багатьох колишніх колоній у свій час були проведені без урахування природних, етнічних і культурних меж, що також погіршує ситуацію та ускладнює розвиток країн. Найбіднішою державою субрегіону є Сомалі. Показник ВВП на душу населення у Східній Африці суттєво відрізняється між країнами (табл. 4).

Прогноз

Показник ВВП на душу населення в країнах Східної Африки за останні роки суттєво зріс і буде зростати надалі (табл. 4).

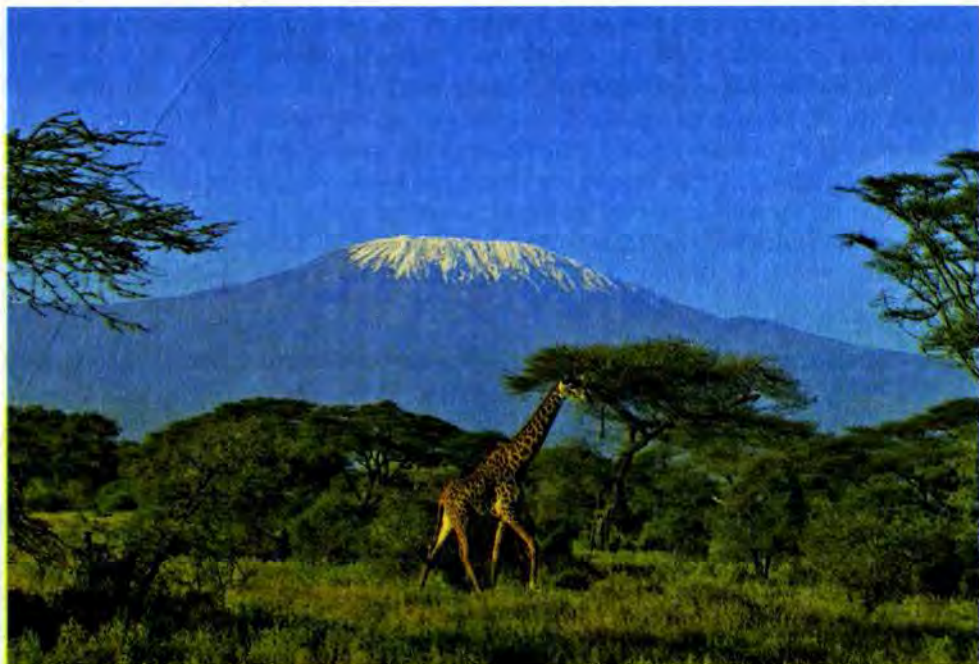
Таблиця 4. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Східної Африки, дол.

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Бурунді	399	408	417	433	454	476
Джібуті	2476	2556	2654	2793	2965	3161
Еритрея	740	754	774	793	822	839
Ефіопія	940	982	1032	1097	1174	1258
Кенія	1751	1797	1865	1977	2110	2253
Коморські Острови	1151	1149	1161	1194	1240	1288
Мадагаскар	957	956	972	1015	1067	1122
Маврикій	12261	12497	13067	13720	14482	15294
Мозамбік	925	948	976	1025	1091	1161
Руанда	1087	1131	1180	1244	1318	1396
Сейшельські Острови	19898	20072	20858	22253	23764	25355
Сомалі	Даних немає					
Танзанія	1404	1460	1543	1650	1773	1906
Уганда	1192	1219	1263	1323	1393	1468

Близько 90 % зайнятого населення країн працює у монокультурному сільському господарстві, продукція якого йде на експорт. Серед експортних культур виділяються кави (мал. 143), бавовна, тютюн та ін. Острівні країни інтенсивно розвивають туризм, доходи від якого становлять значну частку їхнього ВВП. До найпопулярніших щодо туризму материкових країн субрегіону належать

Мал. 143. Збирання кави

Мал. 144. У Національному парку Кенії

Кенія, Танзанія, Уганда, в яких розташовані унікальні національні парки (мал. 144).

Великий попит на туристичні послуги, а також на сировинні товари і високі ціни на них є головними чинниками, що в останні роки підтримують значне зростання показників економіки у Східній Африці. Зростання ВВП у більшості країн зафіксовано в межах 8–6 %.

Південна Африка включає дев'ять держав, серед яких Ангола, Ботсвана, Замбія, Зімбабве, Лесото, Малаві, Намібія, Південна Африка (ПАР) та Свазіленд, що розташовані в південній частині материка. Проте існують й інші думки щодо складу цього субрегіону. Інколи до Південної Африки відносять ДР Конго і Танзанію, а також південні острівні країни. У складі субрегіону часто заявляються невизнані країни та ті, які поки є залежними.

Країни Південної Африки належать до середньорозвинутих країн, хоча їхній рівень розвитку суттєво відрізняється. Малаві і Зімбабве – це найбідніші країни. Найбільш розвинутою державою субрегіону і всієї Африки є Південна Африка (Південно-Африканська Республіка, ПАР). За показником ВВП (506 млрд дол.) ПАР посідає нині 25 місце у світі.

ПАР має три столиці, що виконують різні функції: Преторія – адміністративна столиця, Кейптаун – законодавча, а Блумфонтейн – юридична столиця. Країна є членом Британської Співдружності націй.

Прогноз

За оцінкою МВФ, показник ВВП на душу населення в країнах Південної Африки неоднаковий і найближчими роками він буде зростати (табл. 5).

Таблиця 5. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Південної Африки, дол.

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ангола	5982	6376	6896	7179	7570	7951
Ботсвана	13301	15094	15837	16963	18591	19402
Замбія	1435	1472	1518	1594	1681	1774
Зімбабве	Даних немає					
Лесото	1299	1319	1366	1424	1489	1557
Малаві	882	921	954	1010	1062	1118
Намібія	6536	6628	6770	7001	7294	7605
ПАР	10070	10195	10538	11034	11627	12245
Свазіленд	5694	5848	6040	6264	6521	6724

ПАР є постіндустріальною країною. У структурі зайнятості на сферу послуг припадає понад 65 % зайнятого населення, у промисловості – 26 %, а у сільському господарстві – 9 %. Основні принципи розвитку економіки, які проголосила держава, є зростання інвестицій в економіку; розвиток зовнішньої торгівлі; забезпечення вільного руху капіталу як всередині країни, так і на міжнародному рівні; вирішення соціальних проблем; приватизація підприємств державного сектору. Результатом реалізації економічної програми став потужний розвиток підприємницької діяльності, збільшення іноземних інвестицій, розвиток економічної інфраструктури, розгалуженої мережі телекомунікаційних систем і IP-технологій, низькі ціни на споживання електроенергії, її доступність на всій території країни.

На частку ПАР припадає понад 52 % електроенергії, 40 % промислової і 30 % сільськогосподарської продукції, що виробляються на континенті. Це зумовлено насамперед значними запасами природних ресурсів (особливо мінерально-сировинних), які стали основою розвитку різноманітних галузей промисловості. Саме з цієї причини близько 52 % експорту ПАР припадає на добувну промисловість.

Практичне завдання

Користуючись картою атласу, визначте галузі промислової і сільськогосподарської спеціалізації ПАР, порівняйте їх з іншими країнами субрегіону.

Реалії сьогодення

Туристичний потенціал ПАР. У ПАР розвиваються різні види туризму (діловий, пізнавальний, рекреаційний, екологічний). Оскільки країна є важливим фінансовим центром континенту, то тут часто відбуваються різноманітні симпозиуми, конференції регіонального і міжнародного рівня. Як велика виноробська країна ПАР проводить виробничі тури по країні з метою ознайомлення з процесом виробництва вина. Як алмазна країна ПАР пропонує туристам відвідати визначні місця гірничорудної промисловості, зокрема найглибшу рукотворну алмазну шахту світу у місті-музеї Кімберлі.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ В Африці виділяють такі економічні субрегіони: Північна, Західна, Центральна, Східна і Південна Африка.
- ✦ Країни Північної Африки відрізняються значними розмірами, середнім рівнем розвитку господарства, переважанням добувних галузей промисловості, багатогалузевим сільським господарством і розвитком туризму.
- ✦ Країни Західної Африки спеціалізуються на сільському господарстві та послугах, демонструють позитивні зміни у розвитку економіки.
- ✦ У створенні ВВП країн Центральної Африки провідну роль відіграє сільське господарство і добувні галузі промисловості.
- ✦ Східна Африка є одним з найбільших за кількістю держав субрегіонів континенту зі значною кількістю як середньорозвинутих, так і бідних країн.
- ✦ Країни Південної Африки належать до середньорозвинутих країн, крім ПАР, яка є провідною постіндустріальною країною континенту.

Ключові терміни і поняття

- ✦ субрегіони ✦ ВВП на душу населення ✦ рівень соціально-економічного розвитку ✦ монокультурне сільське господарство ✦ постіндустріальна країна ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитні картки двох країн з різних субрегіонів Африки.
II	Порівняйте природно-ресурсний і людський потенціал країн Північної і Південної Африки. Назвіть спільні й відмінні їхні особливості.
III	Поясніть, чому найбільше соціальних проблем існує в країнах Західної, Центральної і Східної Африки.
IV	Обґрунтуйте необхідність гуманітарної допомоги для африканських країн. Країнам якого субрегіону вона найбільше необхідна?

\$48. АВСТРАЛІЯ

Географічна розминка

Пригадайте особливості державного правління Канади.

Назвіть унікальні риси природи Австралії, їх роль у розвитку господарства країни.

Загальні відомості про країну. Офіційна назва держави – Австралійський Союз. Вона розташована на однойменному материку та на дрібних островах (Різдва, Норфолк, Макдональд, Кокосові та ін.). Загальна площа країни становить близько 7,7 млн км²; населення – 21,9 млн осіб. Столиця держави – Канберра, яка виділена в особливу адміністративну одиницю – Австралійську столичну територію (мал. 145).

За формою державного правління Австралія є конституційною монархією, за устроєм – федерацією. Вона поділяється на 6 штатів – Західна і

Мал. 145. Будівля австралійського парламенту (1) і Австралійської академії наук (2) у Канберрі – столиці держави

Південна Австралія, Новий Південний Уельс, Вікторія, Квінсленд, Тасманія та 2 території – Північну і Столичну. Главою держави є монарх Великої Британії, представлений в Австралії генерал-губернатором, який призначається за рекомендацією австралійського уряду. Офіційна мова держави англійська. Грошова одиниця – австралійський долар.

Географічне положення. Країна розташована переважно у тропічних широтах, омивається водами Індійського й Тихого океанів, має тільки дві значні затоки: Карпентарія на півночі й Велика Австралійська – на півдні. Океанічні простори значно відокремлюють Австралію від інших регіонів і країн світу. Тільки на півночі через численні острови вона має зв'язок із країнами Південно-Східної Азії.

Природні умови й ресурси. В Австралії переважає рівнинний рельєф: на заході – плоскогір'я, у центрі – низовина. На сході материка розміщені давні середньовисотні гори. Країна розташована в трьох кліматичних поясах: субекваторіальному, тропічному та субтропічному. Внаслідок сухості клімату тут мало великих річок, що створює проблему водного дефіциту. Лише річки басейну Муррею та підземні води є важливими джерелами водопостачання для господарських і побутових цілей.

Мінерально-сировинні ресурси Австралії різноманітні й достатні як для власних потреб, так і для експорту. Це боксити, алмази, залізна і марганцева руди, вольфрам, титан, цинк, олово, свинець, золото (мал. 146), срібло. Є великі поклади урану в північних штатах країни.

Тривала ізольованість Австралії зумовила неповторність її органічного світу. Для рослинності й тваринного світу країни характерними є ендеміки та релікти, серед яких численні види

Мал. 146. Золотий рудник у Калгурлі

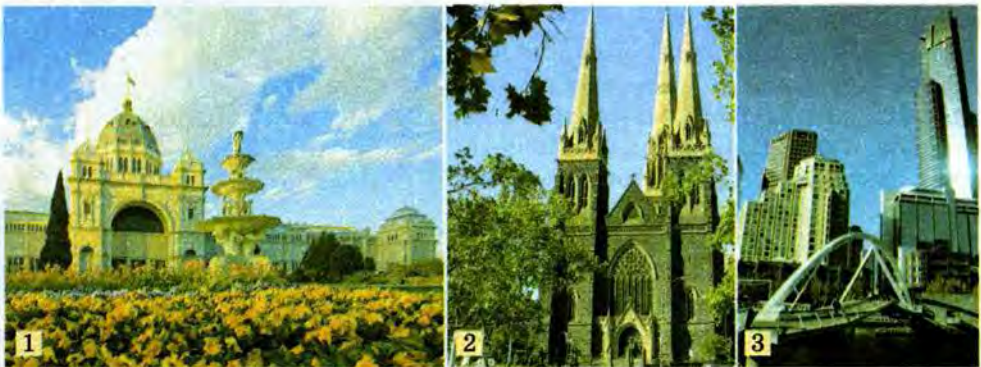

Мал. 147. Сідней

евкаліптів, сумчасті тварини. Найбільшу площу в Австралії охоплюють природні зони тропічних пустель і напівпустель. Ліси трапляються на крайній півночі та в горах. Природу країни значно змінили люди особливо в густозаселених районах. Серед проблем, що трапляються в Австралії щорічно, є лісові пожежі, які завдають великих збитків державі.

Народонаселення і культура. Понад 80 % австралійців мають європейське походження і є нащадками англійців та ірландців. Крім того, тут живуть італійці, греки й слов'яни, зокрема українці (діаспора українців налічує тут понад 35 тис. осіб). Аборигени становлять лише 1,5 % населення країни. В останні роки вони активно проводять боротьбу за повернення своїх земель, зміцнення соціальних та інших прав.

Для країни характерна найнижча густота населення: пересічно до 10 осіб/км². Найгустіше заселені південно-східні (разом з Тасманією) й південно-західні території. Австралія має високий рівень урбанізації – 83 %, що є одним з найвищих показників у світі. Особливе місце серед міських поселень належить столицям штатів, як-от: Брісбен, Сідней (мал. 147), Аделаїда, Мельбурн (мал. 148), Перт, а також гірничим містам і середнім містам – центрам окремих галузей важкої промисловості

Мал. 148. Королівський виставковий центр (1), собор Св. Патріка (2), хмарочоси (3) в Мельбурні

(Ньюкасл, Порт-Кембл, Куїнана та ін.). Натомість сільські поселення мають дуже незначну густоту населення. Характерним явищем для Австралії є крапкове ізольоване фермерське розселення людей.

У релігії переважає християнство, зокрема, серед віруючих переважна більшість є католиками й англіканами, у країні є представники й інших віросповідань.

Особливості народів і націй

Незалежно від походження в австралійців добре розвинене почуття своєї національної приналежності. Це досить витривалі, сміливі, працьовиті люди. Вони часто влаштовують різноманітні свята, змагання, особливо кінні. Скачки коней є основною подією на щорічному королівському пасхальному шоу в Сідней. Це своєрідний ярмарок, на який звозиться сільськогосподарська продукція і худоба з усієї країни. У Сідней щорічно влаштовуються аукціони вовни, скотарства, ремісничькі виставки. Улюбленими видами спорту австралійців є крикет, футбол, регбі й водні види: серфінг, плавання, віндсерфінг, парусний спорт, водні лижі та ін. В Аделаїді щорічно проводяться автогонки «Формула-1» на Гран-прі Австралії, у Мельбурні – відкритий чемпіонат країни з тенісу, що входить у серію «Великого шлему».

В Австралії значна увага приділяється охороні культурних і природних об'єктів, багато з яких є унікальними туристичними ресурсами. Серед найбільш цікавих – споруда оперного театру, Королівський національний парк у Сідней, Королівський монетний двір, Королівський виставковий центр, собор Св. Патріка у Мельбурні (мал. 148), католицькі собори у Перті та Аделаїді. Серед природних пам'яток – Великий Бар'єрний Риф, останці Айєрс-Рок та Ольгас.

Обов'язковою в Австралії є шкільна освіта з 6 до 15 років у державних чи приватних школах. Для дітей, що живуть на тваринницьких фермах, навчальний матеріал транслюється по радіо (дистанційне навчання), використовується Інтернет, відео- та аудіоуроки. Університетська освіта не є обов'язковою. Молодь віддає перевагу базовій вищій освіті у коледжах. Австралія відрізняється високим показником людського розвитку.

Господарство. Структура економіки Австралії відповідає критеріям високорозвинутих країн світу. Про це свідчить високий показник ВВП, який нині оцінюється у понад 770 млрд дол. та понад 36 000 дол. ВВП на душу населення (табл. 1).

Прогноз

Показник ВВП на душу населення в Австралії та країнах Океанії, за оцінкою МВФ, найближчими роками буде стабільно зростати (табл. 1).

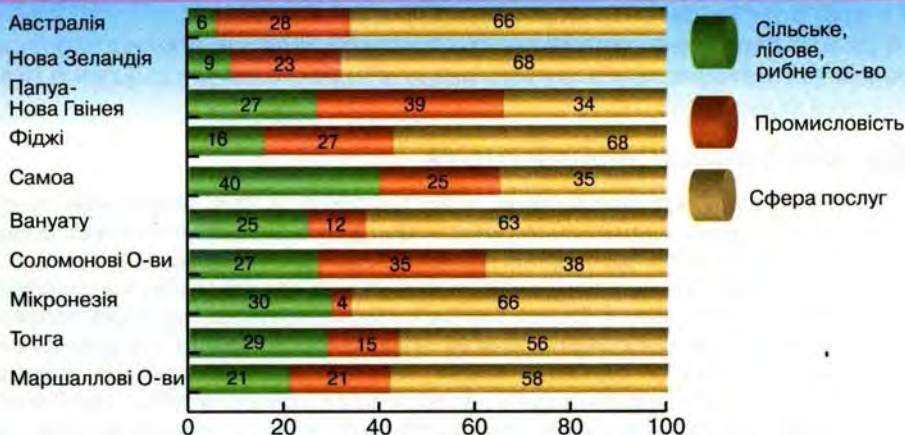
Таблиця 1.

**Прогноз зміни показника ВВП
на душу населення в Австралії, дол.**

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Австралія	36642	36583	37040	38176	39559	41060

Більша частина населення країни (69 %) зайнята у сфері послуг (туризм, банківська справа, кіноіндустрія, телеіндустрія), яка створює

Перша
десятка

Мал. 149. Зайнятість населення Австралії та Океанії за галузями господарства, %

62 % ВВП. В обробній промисловості ці показники становлять відповідно 15 і 18 % ВВП, у добувній – 2 і 7 %, а в сільському господарстві – 5 і 3 % (мал. 149).

Значним в Австралії є розвиток гірничодобувних галузей, які орієнтуються на зовнішній ринок. Обробна промисловість представлена галузями харчової, текстильної промисловості, автомобілебудуванням, чорною металургією. Близько 2/3 підприємств обробної промисловості сконцентровані у штатах Новий Південний Уельс і Вікторія. Інтенсивно розвивається обробна промисловість у штаті Південна Австралія. Поблизу міста Аделаїда з допомогою японців був створений багатофункціональний технополіс «Хайтек-Сіті», в якому розвиваються наукоємні галузі. Поблизу міста Сіднея є космічний і атомний центри.

Практичне завдання

Користуючись картами атласу, виявіть райони розвитку промисловості й сільського господарства Австралії.

Мал. 150. Виноградники Австралії

Зовнішньоекономічна діяльність. Підвищений інтерес для Австралії становить співпраця з країнами Азії. Держава входить до складу Комісії країн південної частини Тихого океану, є членом Організації економічного співробітництва і розвитку країн, з 1989 р. входить до Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва, метою якого є сприяння обміну послугами, інвестиціями, охороні довкілля.

Австралія підтримує потужні двосторонні торговельні відносини з багатьма країнами. На добувні галузі промисловості країни припадає до 45 % експорту. Вони виступають основним джерелом надходження валюти до країни. Експортною галуззю є також сільське господарство й переробні галузі, на які припадає понад 35 % вартості експорту. Експортуються переважно вовна, м'ясо, сир, шкіра, пшениця, цукрова тростина, фрукти (мал. 150).

Головні зовнішньоторговельні партнери Австралії – це Японія, США, Китай та країни Південно-Східної Азії. З Україною Австралія також підтримує торговельні відносини, однак товарообіг між нашими країнами поки що незначний.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Австралійський Союз розташований на однойменному материку та на дрібних островах. Величезні океанічні простори значно відокремлюють Австралію від інших регіонів і країн світу. Тривала ізоляваність Австралії зумовила неповторність її органічного світу.
- ✦ За формою державного правління Австралія є конституційною монархією, за устроєм – федерацією.
- ✦ В Австралії переважає рівнинний рельєф. Країна розташована в трьох кліматичних поясах: субекваторіальному, тропічному та субтропічному. Внаслідок сухості клімату в Австралії мало великих річок, що створює серйозну проблему водного дефіциту.
- ✦ Структура економіки Австралії відповідає критеріям високорозвинутих країн світу. Австралія підтримує потужні двосторонні торговельні відносини з багатьма країнами.

Ключові терміни і поняття

- ✦ Австралійський Союз ✦ член Британської Співдружності націй ✦
- індекс розвитку людського потенціалу ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитну картку для Австралії.
II	Порівняйте галузеву спеціалізацію Австралії і Канади. Що у ній спільного і чим вона відрізняється?
III	Поясніть місце Австралії у світі, використавши додаткову інформацію і статистичні дані.
IV	Оцініть роль природно-ресурсного потенціалу в розвитку Австралії.

49. ОКЕАНІЯ

264

2
РОЗДІЛ

Географічна розминка

Пригадайте, скільки держав є в Океанії.

Поміркуйте, які природні умови сприяють життю людей на островах Океанії, а які його ускладнюють.

Загальні відомості. Океанія – це сукупність островів південно-західної, центральної і південної частин Тихого океану. За походженням це острови вулканічного, коралового й материкового походження. За соціально-економічними особливостями та їх заселенням острови об'єднані у три великі групи – Меланезію, Мікронезію та Полінезію (мал. 151).

Меланезія у перекладі з грецької мови означає «Чорні острови». Це дійсно сукупність островів, розташованих на північний схід від Австралії, де корінні жителі належать до негроїдної раси. Мікронезія названа так за незначну площу островів і кількість населення, що на них проживає. Полінезія з грецької мови перекладається як «багато островів». Ця частина Океанії охоплює центральні частини Тихого океану.

Нині на політичній карті Океанії існує 13 незалежних держав, переважно республік, і кілька залежних територій, загальною площею близько 525 тис. км², з населенням 6,1 млн осіб.

Мал. 151. Регіони Океанії

До самостійних незалежних держав належать Республіка Вануату, Республіка Кірибаті, Республіка Маршаллові Острови, Федеративні Штати Мікронезії, Республіка Науру, Республіка Палау, Незалежна Держава Самоа, Суверенна Демократична Республіка Фіджі. Є серед держав Океанії й конституційні монархії. Це – Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Королівство Тонга і Тувалу (Еліс).

Залежними від розвинутих країн світу територіями поки що залишаються Гуам, Кокосові Острови, Кука, Мідуей, Ніуе, Нова Каледонія, Норфолк, Острів Різдва, Піткерн, Східне Самоа, Північні Маріанські Острови, Токелау, Уолліс і Футуна, Французька Полінезія.

Практичне завдання

Користуючись картосхемою (мал. 151) і картами атласу, відшукайте Меланезію, Мікронезію і Полінезію, усі незалежні держави й залежні території. Визначте, які з розвинутих держав володіють останніми.

Природні умови й ресурси безпосередньо впливають на характер і структуру господарства країн Океанії. Більшість островів утворилися у результаті потужної вулканічної діяльності, яка триває і нині. До інших

несприятливих природних умов належать цунамі. Є в Океанії коралові за походженням острови, які суттєво відрізняються від вулканічних своїм низовинним плоским рельєфом.

На більшості островів корисні копалини відсутні. Окремі родовища нафти і газу, нікелю, міді, золота, а також фосфоритів розробляються лише на кількох великих островах – Нова Гвінея, Нова Зеландія, Фіджі, Папуа-Нова Гвінея. Перспективними для освоєння є родовища рудних корисних копалин на океанічному дні.

Океанія розташована в п'яти кліматичних поясах, проте на більшій частині островів панує тропічний клімат із значною кількістю опадів, що формуються під дією пасатної циркуляції. На формування погодних умов регіону часто впливають океанічні течії Ель-Нінья і Ла-Нінья, з якими пов'язують як тривалі посухи, так і тривалі дощі. Населення Океанії звикло до таких умов проживання, хоча часто вони несуть значні матеріальні й людські втрати (мал. 152).

Походження островів і кліматичні умови сприяли формуванню різноманітних ґрунтів, проте родючими вони є лише на вулканічних островах, де й зосереджене сільське господарство.

Рідкістю для окремих островів Океанії є прісна вода. Переважають або солонуваті підземні води, або термальні озера. Великі річки також рідкість для регіону. Є вони лише на островах Нової Зеландії та Нової Гвінеї.

Рослинний покрив і тваринний світ Океанії багатий. Різноманітні дерева відіграють суттєву роль у житті місцевих жителів, які використовують їх плоди в їжу, деревину на дрова і як будівельний матеріал. Серед тварин надзвичайно цікавими є ссавці, плазуни й птахи. З метою збереження унікальної флори й фауни в Океанії створено кілька великих національних парків.

Народонаселення й культура. Корінними жителями Океанії є полінезійці, мікронезійці, меланезійці й папуаси, які представлені змішаними расовими типами (мал. 153). Вони відрізняються не тільки зовнішніми рисами, а й мовами, кількість яких тут дуже велика. Багато мов перебувають на стадії зникнення, їх заміщають англійська й французька мови.

Кількість населення Океанії нині становить близько 15 млн осіб, а середній показник приросту населення – 1,5 ‰. Найбільшим він є на Маршаллових (2,9 ‰) і Соломонових (2,7 ‰) Островах. Середній показник урбанізації – 67 %. Проте є країни, де цей показник наближається або вже дорівнює 100 %. Це, наприклад, Науру та острів Гуам.

Положення корінного населення в країнах Океанії різне. Є держави, в яких частка корінних жителів висока. Наприклад, у Новій Зеландії аборигени становлять до 15 % населення країни, частка полінезійців на Північних Маріанських островах сягає понад 21 %. Частка європейців є високою на Гавайських островах, у Новій Каледонії та Новій Зеландії. Останнім часом у

Мал. 152. Типові ландшафти островів Океанії

Мал. 153. Корінні мешканці
Океанії

Мал. 154. Переробка кокосів на одному з
островів у Французькій Полінезії

країнах Океанії зростає частка вихідців із країн Азії. Населення Океанії сповідує переважно християнство.

Господарство. Економічно країни Океанії тісно пов'язані зі своїми колишніми чи теперішніми метрополіями. Більшість країн і територій належать до слаборозвинутих країн, мають невисокі макроекономічні показники, індекс людського розвитку і низький рівень життя (табл. 1). Це зумовлено обмеженістю природних ресурсів, віддаленістю від світових ринків збуту продукції, дефіцитом кваліфікованих спеціалістів, фінансовою залежністю від розвинутих держав. Загалом краще розвиваються ті острови, які експортують мінеральну сировину або є відокремленими департаментами метрополій.

Головною галуззю у більшості країн є сільське господарство, яке спеціалізується на виробництві споживчих культур. Тут вирощують батат, маніок, хлібне дерево, цукрову тростину, банани, кокосову пальму (мал. 154), окремі з яких є експортоорієнтованими. Серед галузей тваринництва представлені свинарство, птахівництво, скотарство, зокрема розведення малої рогатої худоби (мал. 155). Популярною галуззю Океанії останнім часом стає туризм.

Прогноз

Показник ВВП на душу населення в країнах Океанії, за оцінкою МВФ, буде стабільно зростати в найближчі роки (табл. 1).

Таблиця 1. Прогноз зміни показника ВВП на душу населення в країнах Океанії, дол.

Назва країни	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Вануату	4301	4357	4451	4600	4900	5223
Кірибаті	6262	6358	6465	6632	6836	7048
Науру	Даних немає					
Нова Зеландія	26495	26447	26949	27896	29032	30233
Палау	Даних немає					
Папуа-Нова Гвінея	2158	2197	2231	2279	2380	2485
Самоа	6018	6255	6511	6838	7251	7615
Тонга	5552	5666	5784	5966	6182	6409
Фіджі	4116	4152	4247	4426	4639	4863

Проблема

Однією з найгостріших проблем окремих країн Океанії є нерозвиненість транспортної системи. Мешканці країни користуються як транспортним засобом переважно човнами-каное. Проте є деякі держави, які досить швидко розвивають авіаційний і морський транспорт, створюючи потужні компанії. Поміркуйте, як можна активізувати створення транспортної системи в Океанії. Знайдіть на карті ті міста, які нині є міжнародними транспортними вузлами в регіоні.

Найбільш розвинутою країною Океанії нині є Нова Зеландія. Вона займає частину Полінезії на площі понад 271 тис. км². Кількість населення понад 4,3 млн осіб. Столиця країни – Веллінгтон.

Нова Зеландія – це парламентська держава, хоча її главою є англійський монарх, якого представляє генерал-губернатор. Високий рівень демократії у Новій Зеландії утвердився дуже давно. Цікавим фактом є те, що саме ця країна ще в 1893 р. першою надала право голосу жінкам.

Понад 85 % населення країни належить до європеїдної раси англійського походження. Тому офіційна англійська мова є тут невинуватковою.

Нова Зеландія відрізняється високим рівнем розвитку, про що свідчать усі макроекономічні показники. Основною галуззю господарства країни є обробна промисловість – чорна і кольорова металургія, лісохімічна промисловість, багатопрофільне машинобудування. Одночасно Нова Зеландія спеціалізується й на аграрно-сировинних галузях і є важливим постачальником на світовий ринок продукції тваринництва, лісопаперових виробів, рибопродуктів та алюмінію. Основними її торговельними партнерами є Австралія, США та Японія. Швидкими темпами у Новій Зеландії розвивається міжнародний туризм із щорічним прибутком понад 4–5 млрд дол.

Зовнішньоекономічна діяльність. Країни Океанії здобували свою незалежність ніби двома хвилями: перша група країн стала незалежною у 70-ті, а друга – у 90-ті роки ХХ ст. Зважаючи на молодість новостворених суверенних держав, варто говорити про незначну їхню роль у світовому господарстві й міжнародних відносинах. Окремі з них і досі є формально залежними від своїх колишніх метрополій, які надають систематичну допомогу своїм заморським володінням.

Мал. 155. Новозеландська мериносна вівця

Реалії сьогодення

Зв'язки між Океанією та іншим світом. Прикладом таких зв'язків є Французька Полінезія, до складу якої входить 130 островів. Франція зберігає повний контроль над цією територією і одночасно допомагає в розвитку прибуткових галузей, які сама й інвестує. Такими галузями є туризм, вирощування на світовий ринок прянощів (зокрема, ваніліну). Завдяки такій підтримці й допомозі Французька Полінезія має достатньо високі економічні показники (ВВП на душу населення – понад 10 000 дол.).

Окремі країни мають стратегічне значення: у них побудовані військові бази розвинутих держав світу. Випробування тут ядерної зброї завдало великої шкоди довкіллю. Прибуття туристів на острови приносить країнам значні доходи й змінює їхній імідж у світі.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- ✦ Океанія – це сукупність островів Тихого океану, які об'єднані у Меланезію, Мікронезію та Полінезію. На політичній карті Океанії існує 13 незалежних держав.
- ✦ Природні умови Океанії прямо впливають на життя й діяльність населення, на сировинні ресурси багаті лише окремі країни.
- ✦ Головною галуззю в більшості країн є сільське господарство, яке спеціалізується на виробництві споживчих культур, на окремих островах швидкими темпами розвиваються туризм та обробні галузі промисловості.
- ✦ Нова Зеландія є високорозвинутою країною Океанії й світу.
- ✦ Окремі острови зайняті під військові бази розвинутих країн світу.

Ключові терміни й поняття

- ✦ Океанія ✦ Меланезія ✦ Мікронезія ✦ Полінезія ✦ залежні території ✦ метрополії ✦ аборигени ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Складіть візитну картку однієї з країн Океанії.
II	На які частини поділяють Океанію? Порівняйте два океанічні регіони за особливостями населення й господарства, користуючись тематичними картами.
III	Поясніть, чому Нова Зеландія стала високорозвинутою державою.
IV	Оцініть роль країн Океанії у світовому господарстві, користуючись додатковими статистичними даними.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

«КРАЇНИ АФРИКИ, АВСТРАЛІЯ ТА ОКЕАНІЯ»

1. Підготуйте міні-доповідь «Традиції і звичаї народів Африки».
2. Підготуйте міні-доповідь «Сучасні регіональні виклики Африки, їхні наслідки і шляхи розв'язання».
3. Спрогнозуйте, як можуть розвиватися взаємовідносини між Україною та Австралією в найближчій перспективі. Якою може бути роль української діаспори в Австралії у зміцненні наших стосунків?
4. Підготуйте творчу роботу на одну із запропонованих тем: «Сфера послуг Нової Зеландії – шлях до процвітання»; «Перлини Французької Полінезії»; «Науру – Кувейт Тихого океану».

ВЕСЕСВІТНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Географічна розминка

Пригадайте, що є зовнішніми економічними зв'язками.

Форми всесвітніх економічних відносин. Як вам уже відомо, світове господарство – це сукупність національних господарств, які пов'язані між собою системою міжнародних економічних відносин. Такі відносини є своєрідною «кровоносною системою» світової економіки.

Основні форми міжнародних економічних відносин – це міжнародна спеціалізація, зовнішня торгівля, міжнародна фінансова діяльність, міжнародні трудові міграції, міжнародний туризм. Частково деякі із цих форм уже раніше розглядалися.

Міжнародні економічні відносини почали розвиватися з виникненням перших держав. З розвитком цивілізації їхня роль поступово зростала. На етапі аграрної економіки, коли господарство мало натуральний характер, вони були другорядні. Але в індустріальну епоху значення міжнародних господарських зв'язків різко зросло. Нині вони є невід'ємною частиною економіки будь-якої країни світу. Усі форми міжнародних економічних відносин поглибилися, розширилися й тісно переплелися між собою.

Міжнародна спеціалізація. Міжнародні економічні відносини розвиваються на основі міжнародного географічного розподілу праці та інтеграції праці. Власне йдеться про спеціалізацію окремих країн і територій на виробництві певних товарів і наданні конкретних послуг. Міжнародна спеціалізація – це «візитівка» країни, її місце у світі.

Міжнародним спеціалізованим виробництвом називається те виробництво, яке має велике значення в господарстві країни, і особливо у світовому експорті.

У процесі розвитку склалися чотири основні види міжнародної спеціалізації виробництва: міжгалузева, предметна, технологічна й подетальна.

Найдавніша за часом виникнення й найпростіша за механізмом функціонування – *міжгалузева спеціалізація*. Вона формується на основі природних чинників, як-от: наявність певних видів корисних копалин, агрокліматичних, лісових, а також біологічних ресурсів. Тому міжгалузева спеціалізація охоплює експорт мінеральної, сільськогосподарської, лісової сировини, а також морепродуктів.

Проблема

Ринки спеціалізованої продукції давно вже зайняті, і потрапити на них новим виробникам дуже важко. Наприклад, світовий ринок квітів більш як наполовину зайнятий нідерландськими фермерами (знамениті нідерландські тюльпани). Але деяким новим конкурентам вдається потіснити «ветеранів». Особливо вдало розвивають своє експортне квітникарство Кенія і Еквадор. Поміркуйте, за яких умов нині можна вийти на світовий ринок новим виробникам.

Предметна спеціалізація охоплює продукцію обробної промисловості, яка є готовим виробом (а не сировиною, напівфабрикатом чи деталлю).

Найкраще предметна спеціалізація розвивається в основних промислових виробництвах – машинобудуванні й хімії.

Необхідність предметної спеціалізації зумовлена тим, що виробляти у себе все необхідне для життєдіяльності надзвичайно невигідно. У такому випадку продукція виходить майже завжди дорожча, а інколи й більш низької якості. Разом із тим є виробництва, які отримали більший розвиток. Країна може бути лідером у певному, більш вузькому напрямку.

Практичне завдання

За картами географічного атласу з'ясуйте предметну спеціалізацію провідних розвинутих країн світу.

Технологічна спеціалізація означає своєрідний територіальний «розрив» в єдиному технологічному ланцюжку. Він відбувається за рахунок розподілення окремих технологічних стадій виробництва товару або послуги між різними виробниками, які знаходяться в різних країнах.

Подетальна спеціалізація є вищою й найскладнішою формою міжнародної спеціалізації. Подетальна спеціалізація отримала розвиток лише в епоху НТР, з поглибленням економічної інтеграції.

Торгівля. Міжнародні економічні відносини зазвичай поділяють на дві великі групи торгівлі – товарами й послугами.

У *товарній структурі* світової торгівлі переважають готові вироби й напівфабрикати, у т.ч. машини, обладнання й транспортні засоби. У промислово розвинутих країнах на частку обробної промисловості припадає понад 90 % (в Японії практично усі 100 %) їх експорту. На другому місці знаходяться паливно-сировинні та продовольчі товари. Вони складають основний обсяг експорту країн, що розвиваються.

Вам уже відомо, що поряд з торгівлею товарами значного розвитку набула також *торгівля послугами*. Найбільше їх надають країни Західної Європи, які особливо виділяються за розмірами туристичних, транспортних, інформаційних, фінансових послуг, а також послуг в галузі культури, освіти й охорони здоров'я. До лідерів у сфері послуг належать також США і Японія.

У епоху НТР різко зросло значення ще однієї форми торгівлі – *науково-технічними знаннями*, тобто технологіями й науковою інформацією. Для того щоб подібна торгівля відбулася, кожен винахід реєструється, а заявникові видається свідоцтво на право використання свого винаходу або патент. Коли винахід зафіксований, його автор, маючи патент, може продати дозвіл (тобто ліцензію) на його використання у своїй країні або за кордоном. Ліцензується право використання не лише якого-небудь винаходу, але й різних товарних знаків (брендів).

Торгівля ліцензіями в даний час набула найбільшого поширення. Вартість продукції, що випускається у світі за іноземними ліцензіями, оцінюється приблизно в 0,5 трлн дол. Серед експортерів постійним лідером є США, що продають ліцензії перш за все в країни Західної Європи і до Канади. Експортують ліцензії й інші великі розвинуті країни.

Головні покупці ліцензій – Японія, Італія, Німеччина та ін. Особливо виділяється Японія, яка дуже ефективно використовує іноземний науково-технічний досвід.

Окрім ліцензій, на ринку науково-технічних знань торгують і «ноу-хау» (з англійської – «знаю як»). Ноу-хау є сукупністю знань і досвіду,

необхідних для швидкого освоєння нового виробництва. У порівнянні з ліцензією система ноу-хау дає можливість покупцеві в найкоротші терміни налагодити нову справу.

Широко практикується надання різних науково-технічних послуг, що отримали найменування «інжиніринг» (з англ. «споруджувати», «проектувати»). До основних видів інжинірингу відносяться послуги з проектування, рекомендації щодо експлуатації, управління, продажів тощо. Так само великого попиту нині набули різноманітні консалтингові послуги – консультації в різних сферах життєдіяльності.

У науково-технічній сфері розвивається інтернаціоналізація. Транснаціональні компанії виносять свої науково-дослідні центри за рубіж, використовуючи переваги місцевих умов (дешевший персонал, менші податки, високий рівень науки й техніки в певних областях тощо). Американські транснаціональні компанії приблизно 1/10 своїх витрат на науково-дослідні цілі здійснюють за кордоном. Усе більше укладається міжнародних угод, які стосуються спільних розробок у пріоритетних напрямках, – інформаційні технології, біотехнологія, нові конструкційні матеріали.

Міжнародна фінансова діяльність. Вона посідає особливе місце у міжнародній торгівлі послугами й взагалі в господарських зв'язках. Дана форма міжнародних економічних відносин реалізується через торгівлю валютою, безпосередні вклади в розвиток конкретних підприємств (інвестиції) та надання позик (кредитування).

Найбільші валютні резерви мають у своєму розпорядженні найбільші і економічно потужніші держави. Серед регіонів світу за обсягом фінансових послуг виділяється Європа, де лідером є Швейцарія. Друге місце посідає Північна Америка, передусім завдяки США. До світових лідерів належать також азійські країни – Гонконг (Китай), Японія, Сінгапур, Республіка Корея та ін.

На інвестиційному ринку вирішальну роль відіграють так звані прямі приватні інвестиції – такі, що надають інвестору право контролю над діяльністю будь-якого об'єкта. Основну їх частину в умовах глобалізації забезпечують нині ТНК, серед яких особливо велика роль належить західноєвропейським корпораціям.

Одержання іноземних кредитів (так само, як і надання кредитів іншим країнам) є нормою міжнародних економічних відносин. На них базуються усі основні економічні зв'язки між країнами.

Провідні підприємства

«Нестле» – світовий лідер харчової промисловості. «Нестле» (Nestle) – швейцарська харчова компанія, найбільший у світі виробник продуктів харчування. Окрім продуктів харчування, вона контролює ряд підприємств парфумерно-косметичної і фармацевтичної промисловості. «Нестле» контролює близько 45 % світового виробництва кави. Компанії належать бренди Nescafe, Perrier, Vera, Nestea, Nesquik, Maggi, Friskies, L'Oreal. У групі компаній «Нестле» працюють близько 253 тис. осіб, їй належать 500 фабрик і промислових підприємств у багатьох країнах світу. Однак майже усі фінансові кошти (активи), персонал і продажі зареєстровані за кордоном. Близько 95 % продукції «Нестле» випускається поза межами Швейцарії.

- ✦ Основні форми міжнародних економічних відносин – це міжнародна спеціалізація, зовнішня торгівля, міжнародна фінансова діяльність, міжнародні трудові міграції, міжнародний туризм.
- ✦ Найважливіші тенденції розвитку світового господарства – інтеграція, інтернаціоналізація й глобалізація.

Ключові поняття і терміни

✦ міжнародна спеціалізація ✦ інтеграція ✦ торгівля ✦ ноу-хау ✦ інжиніринг ✦ інтернаціоналізація ✦ міжнародна фінансова діяльність ✦ інвестиції ✦ міжнародні трудові міграції ✦ міжнародний туризм ✦

САМОПЕРЕВІРКА

I	Назвіть основні форми міжнародних економічних відносин.
II	Поясніть, у чому полягає суть і важливість міжнародної спеціалізації.
III	Розкрийте особливості сучасної зовнішньої торгівлі.
IV	Які, на вашу думку, форми міжнародних економічних відносин найближчим часом будуть відігравати головну роль?

Адміністративно-територіальний поділ – система просторової організації держави, затверджена законом.

Азійсько-Тихоокеанський регіон – регіон, що включає країни материкової частини Азії і Америки і зони Тихого океану.

Буддизм – давня світова релігія. Виникла в Індії у VI–V ст. до н. е. на противагу кастовому брахманізму.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна вартість усієї кінцевої продукції і послуг, вироблених і реалізованих протягом року в країні.

Валовий національний продукт (ВНП) – сукупна вартість усього обсягу товарів і послуг, вироблених протягом року на території країни і за її межами.

Вантажні потоки – кількість вантажів, перевезених транспортом у певному напрямку за рік.

Вантажообіг – кількість вантажу, який перевозиться за певний проміжок часу на певну відстань. Вимірюється зазвичай у тонно-кілометрах за рік.

Відтворення населення – постійне оновлення поколінь людей, процес зміни поколінь.

Військово-промисловий комплекс (ВПК) – військова промисловість, армія і зв'язані з нею частини державного апарату і науки.

Вікова структура населення – розподіл населення за віковими групами з метою вивчення демографічних і соціально-економічних процесів.

Галузь спеціалізації – галузь, виробництво продукції якої забезпечене ресурсами на тривалий строк; вартість виробництва нижча, ніж в інших районах чи країнах; обсяги виробництва не тільки забезпечують потреби даного району чи країни, а й експортуються.

Генеральна угода про тарифи і торгівлю – багатостороння угода про режим торгівлі і тарифної політики. У рамках цієї угоди проводяться переговори про взаємне зниження мита.

Геополітика – це науковий напрямок, що вивчає залежність зовнішньої політики держав і міжнародних відносин від системи політичних, економічних, військово-стратегічних та ін. взаємозв'язків, обумовлених географічним положенням країни (регіону) та ін. чинниками.

Густота населення – показник розміщення населення (виражається в кількості осіб, що мешкають на 1 км²).

Дезурбанізація – занепад міст, скорочення їх значущості в суспільстві.

Делімітація кордонів – визначення шляхом переговорів загального положення і наряду державного кордону між сусідніми державами.

Демаркація – проведення лінії державного кордону на місцевості з позначенням її спеціальними прикордонними знаками, здійснюється на основі документів про делімітацію кордонів.

Демографічна політика – соціальні, економічні та юридичні заходи щодо регулювання процесу народжуваності. Мета цієї політики – зміна чи підтримка існуючих в даний момент демографічних тенденцій.

Демографічний вибух – процес, що супроводжується швидким природним приростом населення за рахунок високої народжуваності і низького рівня смертності.

Демографічні показники – показники, що характеризують стан і якісний склад населення (народжуваність, смертність, природний приріст тощо).

Депопуляція – абсолютне скорочення чисельності населення.

Депресивні райони – райони країни, що характеризуються економічним і соціальним занепадом.

Державна мова – мова, якою говорить найчисленніша нація держави.

Державний суверенітет – верховенство держави в межах власних кордонів та її самостійність у міжнародних справах.

Диверсифікація господарства – процес ускладнення галузевої структури господарства, збільшення номенклатури (різноманітності) продукції, числа економічних об'єктів, їх розосередження по території.

Диспропорції економічні – незбалансованість у розвитку окремих галузей, виробництв, між ресурсами і виробництвом та ін.

Домініони – держави у складі Британської імперії.

Економіко-географічне положення (ЕГП) – це положення країни, регіону відносно природних та історико-економічних об'єктів, що впливають на їхній розвиток.

Економічний уклад – спосіб ведення господарства із специфічними виробничими відносинами.

Експорт – це вивіз і продаж товарів, технологій і послуг за кордон для реалізації їх на зовнішньому ринку.

Еміграція – виїзд громадян за межі країни з метою тимчасового чи постійного проживання в іншій державі.

Етнос – стійка спільнота людей, що історично склалася на певній території, де люди мають власну мову, культуру, розуміння своєї єдності і відмінності від інших етносів.

Зелена революція – комплекс заходів, які проводяться у країнах, що розвиваються, з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур для вирішення продовольчої проблеми.

Зовнішньоекономічні зв'язки – сукупність видів економічної діяльності, які характеризуються міжкрайновим переміщенням товарів, послуг, технологій, управлінського досвіду, а також міжнародним туризмом.

Зовнішньоторговельний оборот – сумарний обсяг експорту та імпорту держави.

Зовнішня торгівля – одна з форм міжнародних економічних зв'язків. Основними показниками, що характеризують зовнішню торгівлю, є обсяг експорту, імпорту, зовнішньоторговельного обігу, сальдо зовнішньої торгівлі (різниця між експортом та імпортом) тощо.

Зона вільної торгівлі – територія з особливим статусом, який передбачає ліквідацію тарифних і кількісних обмежень на товарообіг між державами.

Імміграція – в'їзд громадян однієї країни в іншу на тимчасове чи постійне проживання.

Імпорт – закупівля і ввіз товарів, технологій та послуг із-за кордону для реалізації їх на внутрішньому ринку країни.

Інвестиція – довгострокове вкладання капіталу в галузі економіки в країні та за кордоном. Розрізняють фінансові (купівля цінних паперів) та реальні інвестиції (вкладання капіталу в промисловість, сільське господарство тощо).

Індуїзм – це сукупність форм релігій, індійський спосіб життя з кастовим поділом населення, що включає життєві принципи, норми поведінки, соціальні та етичні цінності, вірування, культи, обряди.

Іноземні інвестиції – усі види майнових й інтелектуальних цінностей, щокладаються іноземними інвесторами в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку.

Інтенсифікація виробництва – розвиток виробництва, що базується на використанні ефективних засобів виробництва і технологічних процесів, використання передових методів організації праці, більш раціональне використання ресурсів.

Інфляція – знецінення паперових грошей, що перебувають в обігу, тобто падіння їхньої купівельної спроможності.

Інфраструктура – комплекс галузей, що обслуговують виробництво і населення, а також необхідних для їхнього функціонування споруд, систем і служб.

Іригація – штучне зрошення полів.

Іслам – світова релігія, яку заснував в Аравії пророк Мухаммед у VII ст. на ґрунті арабських племінних релігій.

Іудаїзм – релігійне вчення, сформоване в I тисячолітті до н. е. серед єврейського населення Палестини, на його основі сформувалося християнство.

Католицизм – одна з гілок християнства, існує як суворо централізована церква, на чолі якої стоїть Папа – глава держави Ватикан.

Квота (експортна) – частка продукції, що йде на експорт, від загального виробництва продукції тієї чи іншої галузі господарства, окремого підприємства.

Коефіцієнт міграційного приросту населення – відношення різниці між числом прибулих і вибулих людей до середньорічної кількості населення.

Коефіцієнт народжуваності – число народжень за рік на 1000 осіб.

Коефіцієнт природного приросту населення – відношення різниці між кількістю народжених і померлих у країні за рік до загальної кількості населення країни.

Коефіцієнт смертності – число смертей за рік на 1000 осіб.

Колонія – країна чи територія, що перебуває під владою іноземної держави (метрополії). Вона не має політичної та економічної самостійності, керівництво в ній здійснюється на основі спеціального режиму.

Конфедерація – тимчасовий юридичний союз суверенних держав, створений для забезпечення їхніх спільних інтересів.

Корпорація – об'єднання, союз підприємств чи окремих підприємців, одна з форм підприємництва.

Латифундії – великі приватні господарства у Латинській Америці і Африці, що виробляють значні обсяги сільськогосподарської товарної продукції на продаж.

Людність – чисельність постійного населення того чи іншого міського або сільського поселення.

Мегалополіс (мегаполіс) – значна за розмірами високоурбанізована зона, що утворилася в результаті зростання кількох міських агломерацій.

Метрополія – країна, що володіє колонією.

Механічний приріст населення – різниця між числом прибулих на якусь територію і числом вибулих з неї за певний строк.

Механічний рух населення – рух населення з одних місць в інші.

Міграція населення – переміщення людей, зв'язане зазвичай із зміною місця проживання.

Міжнародна інтеграція – процес розвитку глибоких і стійких зв'язків між групами країн, що ґрунтується на узгодженні і проведенні міждержавної економіки і політики; вищий ступінь міжнародного поділу праці.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) – спеціалізована установа з валютно-фінансових питань. Нині до складу МБРР входить близько 180 держав.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – спеціалізована установа з упорядкування валютно-фінансових відносин між країнами; у складі МВФ близько 180 держав-членів.

Міжнародний поділ праці (МПП) – спеціалізація господарства окремих країн світу на виробництві певних видів продукції і послуг, якими вони обмінюються з іншими країнами.

Міська агломерація – компактне просторове угруповання міських поселень, що об'єднані інтенсивними виробничими, трудовими, культурно-побутовими, рекреаційними зв'язками.

Мовні сім'ї – сукупність мов народів світу, що схожі за лінгвістичною будовою і походженням. До найбільших мовних сімей належать індоевропейська, тибетська, афро-азійська, алтайська, уральська та ін.

Монархія – форма правління держави, за якої влада зосереджена в руках однієї людини (царя, короля, імператора, султана). Зазвичай влада є позитивною і передається у спадок.

Монотоварна спеціалізація – вузька спеціалізація країни на виробництві одного чи двох-трьох видів товарів (сировини або сільськогосподарської продукції), що призначена переважно для експорту.

Народонаселення – сукупність людей, що проживає на Землі у цілому чи на певній території і характеризується чисельністю, динамікою чисельності, інтенсивністю демографічних процесів (народжуваність, смертність), статеві-віковою структурою, расовим, мовним, етнічним, релігійним складом, особливостями зайнятості тощо.

Науково-технічна революція (НТР) – якісне перетворення сучасних виробничих сил на основі науки; провідний чинник розвитку суспільства.

Нафтодолари («нафтові гроші») – поняття, що закріпилося в міжнародній комерційній практиці через стрімке підвищення ціни на нафту. Вони є державними валютними доходами країн – експортерів нафти, перш за все держав – членів ОПЕК.

Нація – стійка спільність людей, що склалася історично і для якої характерна спільність економічного життя, мови, території і певних рис ментальності (психології).

Несамоправна територія – термін, прийнятий ООН для позначення всіх колоніальних і залежних територій, народи яких ще не досягли повного самоуправління.

Нові індустріальні країни (НІК) – група країн, що розвиваються, в яких стрімко розвиваються галузі обробної промисловості, що дало їм змогу значно розширити постачання промислової продукції на світовий ринок.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – універсальна міжнародна організація загальної компетенції, що утворена на основі добровільного об'єднання суверенних держав з метою підтримання і зміцнення міжнародного миру і безпеки. Була створена 24 жовтня 1945 р.

Паритет купівельної здатності (ПКЗ) – перевідні курси валют, що використовуються для перерахунку ВВП чи ВНП доходу на душу населення з метою більш точної оцінки рівня життя населення у різних країнах.

Підопічні території – залежні території, управління якими було передане ООН якійсь державі.

Плантаційні культури – сільськогосподарські культури (кава, какао, банани, арахіс, чай тощо), які вирощують на великих плантаціях переважно на експорт.

Політична географія – галузь географії, що вивчає регіональні і глобальні проблеми миру; є базою для виявлення причин конфліктів, пошуку розумних компромісів, оптимальних просторових рівнів для співробітництва.

Православ'я – одна з найдавніших гілок християнства. Виникла у 395 р., коли Римська імперія розпалася на західну і східну частини; остаточно сформувалась як самостійна церква у 1054 р.

Районування – процес виділення районів на основі однієї чи декількох ознак.

Регіон – територіально однорідне утворення, як правило, більше, ніж район.

Рівень урбанізації – частка міського населення в чисельності населення країни.

Розселення населення – процес розподілу і перерозподілу населення по території і створення в результаті мережі поселень.

Світове господарство – система взаємозв'язаних національних господарств, в основі якої лежить міжнародний поділ праці, різноманітні економічні, політичні та інші відносини.

Світові релігії – релігії, що найбільше поширені серед народів різних країн і континентів. До світових релігій належать буддизм, іслам, християнство.

Система розселення – територіальне поєднання поселень, між якими існує розподіл функцій, а також виробничі і соціальні зв'язки.

Спеціалізація країни (району) – зосередження в країні (районі) виробництва певного виду продукції, значна частина якої призначена для обміну (торгівлі).

Спільне підприємство – господарська організація, створена вітчизняними підприємствами на певних умовах разом з партнерами з інших країн.

Статеві-вікова піраміда – графічне зображення розподілу населення за статтю і віком.

Субурбанізація – процес стрімкого розвитку приміських територій великих міст (процес відтоку населення в приміські, екологічно більш чисті зони).

Сфера послуг – частина невиробничої діяльності людей, що обслуговує споживчі потреби населення.

Типологія країн – виділення груп країн світу за рівнем, характером і типом соціально-економічного та історичного розвитку.

Транснаціональні корпорації (ТНК) – найбільші приватні монополії з широкою мережею філіалів і відділень у різних країнах світу; союзи фірм різної національної приналежності.

Уклад – спосіб ведення господарства із специфічними виробничими відносинами (натурально-патріархальний, дрібнотоварний та ін.).

Унітарна держава – одна з форм державного устрою, за якої адміністративно-територіальні одиниці всередині країни підкоряються безпосередньо центральному уряду.

Урбанізація – процес виникнення, зростання людності і числа міст, концентрації в них економічного потенціалу, підвищення ролі міст у житті суспільства.

Федерація – добровільне об'єднання кількох раніше самостійних державних утворень в одну союзню державу.

Форми міжнародного економічного співробітництва – зовнішня торгівля, науково-технічне співробітництво, кредитно-фінансові відносини, міжнародний туризм, спільне підприємництво, надання різних послуг тощо.

Християнство – світова релігія, що нині включає три основні гілки – католицизм, православ'я, протестантизм – у рамках яких існує багато різних віросповідань і релігійних об'єднань.

Чинник розміщення – конкретна умова, що обумовлює розміщення об'єкта, галузі в тому чи іншому місці.

Якість життя населення – сукупність показників, що характеризують умови і рівень життя населення (доходи населення, житлові умови, рівень медичного обслуговування, екологічний стан території, розвиненість соціальної інфраструктури тощо).

ДОДАТКИ

Додаток 1
Населення світу

Регіон	1950 р.		2000 р.		Прогноз на 2050 р.	
	млн осіб	% від населення світу	млн осіб	% від населення світу	млн осіб	% від населення світу
Європа	549,4	21,8	728,0	12,1	603,3	6,5
Азія	1 398,6	55,5	3 634,0	60,6	5 428,2	58,2
Африка	221,8	8,8	786,7	13,1	2 000,4	21,5
Північна Америка	171,4	6,8	407,2	6,7	437,6	4,7
Центральна і Південна Америка	166,3	6,6	414,2	7,0	805,6	8,6
Австралія та Океанія	12,6	0,5	29,9	0,5	42,2	0,5
Усього	2 520,0	100,0	6 037,0	100,0	9 322,3	100,0

Додаток 2
Зміни кількості і темпи зростання населення світу, 1950–2050 рр.

Показник	1950–1955	1955–1960	1960–1965	1965–1970	1970–1975	1975–1980	1980–1985	1985–1990	1990–1995
Зміни кількості населення за період (тисячі)	46 822	51 981	61 663	70 821	75 108	75 258	81 728	88 841	84 524
Темпи зростання населення (%)	1,77	1,80	1,94	2,02	1,94	1,77	1,76	1,75	1,54

Показник	1995–2000	2000–2005	2005–2010	2010–2015	2015–2020	2020–2025	2025–2030	2030–2035	2035–2040	2040–2045	2045–2050
Зміни кількості населення за період (тисячі)	80 459	79 382	79 282	78 700	74 529	67 340	59 472	52 335	46 125	39 030	30 728

Показник	1995– 2000	2000– 2005	2005– 2010	2010– 2015	2015– 2020	2020– 2025	2025– 2030	2030– 2035	2035– 2040	2040– 2045	2045– 2050
Темпи зростання населення (%)	1,36	1,26	1,18	1,11	1,00	0,86	0,73	0,62	0,53	0,44	0,34

Додаток 3
**Густота населення світу,
 1950–2050 рр.**

Рік	Густота населення (осіб на км²)
1950	19
1955	20
1960	22
1965	24
1970	27
1975	30
1980	33
1985	36
1990	39
1995	42
2000	45
2005	48
2010	51
2015	54
2020	56
2025	59
2030	61
2035	63
2040	65
2045	66
2050	67

Додаток 4
**Міське і сільське населення світу,
 1950–2050 рр.**

Світ, регіон	Населення, млрд осіб					Середньорічні темпи приросту, %			
	1950	1975	2007	2025	2050	1950– 1975	1975– 2007	2007– 2025	2025– 2050
Загальна чисельність населення									
Світ	2,54	4,08	6,67	8,01	9,19	1,90	1,54	1,02	0,55
Більш розвинуті регіони	0,81	1,05	1,22	1,26	1,25	1,01	0,48	0,16	–0,04
Менш розвинуті регіони	1,71	3,03	5,45	6,75	7,95	2,26	1,84	1,19	0,65
Міське населення									
Світ	0,74	1,52	3,29	4,58	6,40	2,89	2,42	1,84	1,33
Більш розвинуті регіони	0,43	0,70	0,91	0,99	1,07	1,98	0,81	0,49	0,30
Менш розвинуті регіони	0,31	0,82	2,38	3,59	5,33	3,88	3,35	2,27	1,58
Сільське населення									
Світ	1,80	2,56	3,38	3,43	2,79	1,41	0,87	0,08	–0,82
Більш розвинуті регіони	0,39	0,35	0,31	0,26	0,17	–0,44	–0,32	–0,94	–1,67
Менш розвинуті регіони	1,41	2,21	3,06	3,16	2,62	1,80	1,02	0,17	–0,75

**Міське населення в регіонах світу,
 1950–2050 рр.**

Світ, регіон	Міське населення, %					Середньорічні темпи приросту, %			
	1950	1975	2007	2025	2050	1950– 1975	1975– 2007	2007– 2025	2025– 2050
Африка	14,5	25,7	38,7	47,2	61,8	2,28	1,28	1,10	1,08
Азія	16,8	24,0	40,8	51,1	66,2	1,42	1,66	1,24	1,04
Європа	51,2	65,7	72,2	76,2	83,8	1,00	0,29	0,30	0,38

Світ, регіон	Міське населення, %					Середньорічні темпи приросту, %			
	1950	1975	2007	2025	2050	1950– 1975	1975– 2007	2007– 2025	2025– 2050
Латинська Америка і Карибський басейн	41,4	61,1	78,3	83,5	88,7	1,56	0,78	0,36	0,24
Північна Америка	63,9	73,8	81,3	85,7	90,2	0,58	0,30	0,29	0,20
Австралія і Океанія	62,0	71,5	70,5	71,9	76,4	0,57	–0,05	0,11	0,24

Додаток 5

**Найбільші агломерації на Землі з чисельністю жителів
понад 10 млн (на січень 2009 р.)**

	Агломерація	Кількість мешканців	Міста, що утворюють агломерацію	Держава
1	Токіо	33,8 млн	Йокогама, Кавасакі, Саїтама	Японія
2	Сеул	23,9 млн	Пучхон, Коян, Інчхон, Соннам, Сувон	Південна Корея
3	Мехіко	22,9 млн	Несауалькойотль, Екатепек-де- Морелос, Наукальпан-де-Хуарес	Мексика
4	Делі	22,4 млн	Фаридабад, Газіабад	Індія
5	Мумбаї	22,3 млн	Bhiwandi, Кальян, Тхане, Ulhasnagar	Індія
6	Нью-Йорк	21,9 млн	Ньюарк, Патерсон	США
7	Сан-Паулу	21,0 млн	Гуарульєс	Бразилія
8	Маніла	19,2 млн	Калоокан, Кесон	Філіппіни
9	Лос- Анджелес	18,0 млн	Риверсайд, Анахайм	США
10	Шанхай	17,9 млн		Китай
11	Осака	16,7 млн	Кобе, Кіото	Японія
12	Калькутта	16,0 млн	Хаура	Індія
13	Карачі	15,7 млн		Пакистан
14	Гуанчжоу	15,3 млн	Фошань	Китай
15	Джакарта	15,1 млн	Бекаси, Богор, Депок, Тагенганг	Індонезія
16	Каїр	14,8 млн	Гиза, Хелуан, Шубра-Ель-Хайма	Єгипет
17	Москва	14,5 млн		Росія

	Агломерація	Кількість мешканців	Міста, що утворюють агломерацію	Держава
18	Буенос-Айрес	13,8 млн	Сан-Хусто, Ла-Плата	Аргентина
19	Пекін	13,2 млн		Китай
20	Дакка	13,1 млн		Бангладеш

Додаток 6
Зайнятість населення

Регіон, країна	Зайнятість населення в промисловості, %	Зайнятість населення в сільському, лісовому та рибному господарстві, %	Зайнятість населення в обслуговуючих галузях господарства, %
Німеччина	33	3	64
Франція	25	4	71
Швейцарія	26	5	69
США	22	2	76
Канада	23	3	74
Саудівська Аравія	25	12	63
Афганістан	10	80	10
Індія	17	60	23
Казахстан	30	20	50
Малайзія	36	15	49
Індонезія	16	45	39
Таїланд	14	49	37
В'єтнам	20	63	17
Куба	25	24	51
Чилі	23	14	63
ПАР	25	30	45
Єгипет	17	32	51
Нігерія	10	70	20
Марокко	15	40	45
Австралія	26	4	70
Нова Зеландія	25	10	65

Додаток 7

Світові ресурси нафти, 2008 р.

(за даними BP Statistical Review of World Energy)

283

Регіон, країна	Доведені запаси, млрд т	Видобуток, млн т	Споживання, млн т
Світ	170,8	3928,8	3927,9
Північна Америка	9,7	619,2	1076,6
США	3,7	305,1	884,5
Канада	4,4	156,7	102,0
Латинська Америка	17,6	335,6	270,3
Венесуела	14,3	131,6	32,5
Євразія	19,2	851,0	955,5
Росія	10,8	488,5	130,4
Казахстан	5,3	72,0	10,9
Близький Схід	102,0	1253,7	306,9
Саудівська Аравія	36,3	515,3	104,2
Іран	18,9	209,8	83,3
Ірак	15,5	119,3	–
Кувейт	14,0	137,3	15,3
ОАЕ	13,0	139,5	22,9
Африка	16,6	488,1	135,2
Алжир	1,5	85,6	14,0
Єгипет	0,6	34,6	32,6
Азія і Тихий океан	5,6	381,2	1183,4
Китай	2,1	189,7	375,7

Додаток 8

Світові ресурси природного газу, 2008 р.

(за даними BP Statistical Review of World Energy)

Регіон, країна	Доведені запаси, трлн м³	Видобуток, млрд м³	Споживання, млрд м³
Світ	185,02	3065,6	3018,7
Північна Америка	8,87	812,3	824,4
США	6,73	582,2	657,2
Канада	1,63	175,2	100,0
Латинська Америка	7,31	158,9	143,0
Венесуела	4,84	31,5	32,4

Регіон, країна	Доведені запаси, трлн м³	Видобуток, млрд м³	Споживання, млрд м³
Євразія	62,89	1087,3	1143,9
Росія	43,30	601,7	420,2
Туркменистан	7,94	66,1	19,0
Близький Схід	75,91	381,1	327,1
Іран	29,61	116,3	117,6
Катар	25,46	76,6	19,8
Саудівська Аравія	7,57	78,1	78,1
ОАЕ	6,43	50,2	58,1
Африка	14,65	214,8	94,9
Алжир	4,50	86,5	25,4
Єгипет	2,17	58,9	40,9
Азія і Тихий океан	15,39	411,2	485,3
Індонезія	3,18	69,7	38,0
Австралія	2,51	38,3	23,5
Китай	2,46	76,1	80,7

Додаток 9

Світові ресурси вугілля, 2008 р.

(за даними BP Statistical Review of World Energy)

Регіон, країна	Доведені запаси, млн т	Видобуток, млн т	Споживання, млн т
Світ	826001	3324,9	3303,7
Північна Америка	246097	638,4	606,9
США	238308	596,9	565,0
Канада	6578	36,0	33,0
Латинська Америка	15006	55,5	23,3
Бразилія	7059	2,4	14,6
Колумбія	6814	47,8	2,3
Євразія	272246	456,4	522,7
Росія	157010	152,8	101,3
Україна	33873	40,2	39,3
Казахстан	31300	58,8	33,6
Близький Схід	1386	0,5	9,4
Африка	32013	143,4	110,3

Регіон, країна	Доведені запаси, млн т	Видобуток, млн т	Споживання, млн т
ПАР	30408	141,1	102,8
Азія і Тихий океан	259253	2030,7	2031,2
Китай	114500	1414,5	1406,3
Австралія	76200	219,9	51,3
Індія	58600	194,3	231,4

Додаток 10

Сучасний земельний фонд і можливі резерви
освоєння нових земель, млн га (за даними ФАО)

Регіон	Загальна площа, млн га	Сільгоспугіддя		Лісові площі	Можливі площі освоєння для обробітку	Площі оброблених земель з урахуван- ням освоєних	% до загаль- ної площі
		всього	обробле- них земель				
Європа і країни СНД	2733	850	380	1050	70–80	470	17,2
Азія	2753	970	460	540	100–110	560	20,0
Африка	3031	1040	210	640	210–230	430	14,2
Північна Америка	1971	500	230	740	50–60	280	14,2
Південна Америка	2054	580	130	990	300–320	410	20,0
Австралія і Океанія	851	510	50	80	20–30	70	7,0
Усього	13393	4450	1460	4040	750–820	2210	16,5

Додаток 11

Темпи зростання світового виробництва за ООН
(зміни порівняно з попереднім роком, у %)

Світ, регіони	2004– 2007 рр.	2008 р.	2009 р.	2010 р.		
				Базовий сценарій	Оптимі- стичний сценарій	Песимі- стичний сценарій
Світ	3,8	2,1	–2,6	1,6	2,3	0,2
Розвинуті країни	2,6	0,8	–3,9	0,6	1,1	–0,4
США	2,6	1,1	–3,5	1,0	1,5	0,0

Світ, регіони	2004– 2007 рр.	2008 р.	2009 р.	2010 р.		
				Базовий сценарій	Оптимі- стичний сценарій	Песимі- стичний сценарій
Японія	2,1	–0,6	–7,1	1,5	2,0	0,4
ЄС	2,6	0,9	–3,5	0,0	0,6	–1,0
Країни з перехідною економікою	7,6	5,3	–5,1	1,4	2,4	–0,5
СНД	7,8	5,4	–5,4	1,5	2,5	–0,6
Країни, що розвиваються	7,1	5,4	1,4	4,3	5,5	2,0
Африка	5,9	4,9	0,9	4,0	5,3	1,7
Східна і Південна Азія	8,5	6,2	3,2	5,6	6,5	3,7
Західна Азія	5,9	4,5	–0,7	2,9	5,0	–1,1
Латинська Америка і Карибський басейн	5,2	4,0	–1,9	1,7	3,2	–0,7

Додаток 12

Виробництво сталі в світі, 2007 р.
(за даними Міжнародного інституту чистоти і сталі (IISI))

Групи країн	Виробництво, тис. т	Частка у світовому виробництві, %
Загалом світ	1344265	100
Азія	754574	56,1
Африка	18764	1,4
Близький Схід	16452	1,2
Європейський Союз (27)	210186	15,6
Європейський Союз (15)	175609	13,1
Інша Європа	30452	2,3
Океанія	8745	0,7
Північна Америка	132834	9,9
СНД (6)	124006	9,2
Південна Америка	48251	3,6

Додаток 13

**Виробництво автомобілів, 2007 р.
(за даними Міжнародної організації виробників автомобілів)**

287

Місце	Країна/Регіон	Автомобільна продукція, одиниць
—	Світ	73 101 695
—	ЄС	18 887 996
1	Японія	11 596 327
2	США	10 780 729
3	Китай	8 882 456
4	Німеччина	6 213 460
5	Південна Корея	4 086 308
6	Франція	3 019 144
7	Бразилія	2 970 818
8	Іспанія	2 889 703
9	Канада	2 578 238
10	Індія	2 306 768
11	Мексика	2 095 245
12	Велика Британія	1 750 253
13	Росія	1 660 120
14	Італія	1 284 312
15	Таїланд	1 238 460
16	Туреччина	1 099 414
17	Іран	997 240
18	Чехія	938 527
19	Бельгія	844 030
20	Польща	784 700
21	Словаччина	571 071
22	Аргентина	544 647
23	ПАР	534 490
24	Індонезія	419 040
25	Малайзія	413 440
26	Україна	402 591

Додаток 15
Провідні експортери з надання транспортних послуг, 2007 р.
(за даними СОТ)

Країна	Частка в експорті світу, %	
	2000 р.	2007 р.
США	14,5	10,3
Японія	7,4	5,6
Республіка Корея	3,9	4,5
Китай	1,1	4,2
Гонконг (Китай)	3,7	3,2
Сінгапур	3,4	3,1
Норвегія	2,8	2,5
Росія	1,0	1,6
Канада	2,2	1,6
Індія	0,6	1,2

Додаток 16
Протяжність залізниць
і густота залізничної сітки в країнах світу

Країна	Протяжність доріг, тис. км	Густота сітки, км на 1 тис. км ²	Країна	Протяжність доріг, тис. км	Густота сітки, км на 1 тис. км ²
США	195	21	Польща	23	75
Росія	86	5	Україна	23	37
Канада	80	8	ПАР	23	20
Індія	59	18	Бразилія	22	3
Китай	58	6	Японія	20	53
Німеччина	38	107	Велика Британія	17	68
Австралія	33	4	Італія	16	53
Аргентина	33	11	Казахстан	14	5
Франція	32	58	Іспанія	14	27
Мексика	27	12	Швеція	11	24

Додаток 17

Протяжність автомобільних доріг у країнах світу

Країна	Протяжність автодоріг, тис. км	Країна	Протяжність автодоріг, тис. км
США	6284	ПАР	530
Індія	3350	Туреччина	380
Бразилія	2000	Польща	371
Китай	1300	Велика Британія	367
Японія	1150	Іспанія	350
Росія	936	Індонезія	350
Канада	902	Італія	305
Франція	813	Мексика	250
Австралія	800	Пакистан	230
Німеччина	640	Аргентина	220

Додаток 18

Автомобільний парк в країнах світу

Країна	Автомобільний парк, млн одиниць		
	Всього	У т. ч.	
		легкові	вантажні і автобуси
США	215	207	8
Японія	70	50	20
Німеччина	45	42	3
Італія	33	31	2
Франція	32	27	5
Велика Британія	24	21	3
Росія	22	18	4
Канада	20	13	7
Іспанія	18	15	3
Бразилія	16	13	3
Мексика	13	9	4
Китай	13	7	6
Австралія	11	9	2
Польща	11	9	2
Республіка Корея	10	8	2

Додаток 19
Протяжність трубопроводів у країнах світу

Країна	Протяжність трубопроводів, тис. км		
	Нафто- і нафтопродуктопроводи	Газопроводи	Всього
США	276,0	331,0	607,0
Росія	63,0	150,0	213,0
Німеччина	7,5	97,6	105,1
Канада	23,5	75,0	98,5
Мексика	39,7	13,2	52,9
Франція	7,5	24,7	32,2
Італія	3,8	19,4	23,2
Китай	10,8	6,2	17,0
Аргентина	7,0	9,9	16,9
Велика Британія	3,9	12,8	16,7

Додаток 20
Найбільші універсальні морські порти світу

Порт	Країна	Вантажообіг, млн т
Сінгапур	Сінгапур	325
Роттердам	Нідерланди	320
Новий Орлеан	США	225
Шанхай	Китай	185
Сянган	Китай	175
Тиба	Японія	170
Хьюстон	США	160
Нагоя	Японія	155
Ульсан	Республіка Корея	150
Антверпен	Бельгія	130

Додаток 21
Тоннаж світового морського флоту

Країна	Кількість суден	Тоннаж, млн брт (об'єм приміщень судна)	Країна	Кількість суден	Тоннаж, млн брт (об'єм приміщень судна)
Панама	6140	105,2	Росія	4700	10,6
Ліберія	1630	54,1	Італія	1400	8,0
Багамські Острови	1300	29,5	Філіппіни	1900	7,7

Країна	Кількість суден	Тоннаж, млн брт (об'єм приміщень судна)	Країна	Кількість суден	Тоннаж, млн брт (об'єм приміщень судна)
Мальта	1570	28,2	Сент-Вінсент і Гренадіни	2440	7,2
Греція	1500	24,8	Індія	970	6,9
Кіпр	1560	23,6	Німеччина	1030	6,5
Норвегія	2315	23,4	Туреччина	1150	6,3
Сінгапур	1730	21,8	Данія	1050	5,9
Японія	8460	17,1	Республіка Корея	2420	5,7
Китай	3280	16,3	Тайвань	680	5,3
США	5640	12,0	Малайзія	630	5,2

Додаток 22
Найбільші аеропорти світу

Аеропорт	Країна	Кількість пасажирів на рік, млн осіб
Атланта (Хартфілд)	США	80
Чикаго (О'Хара)	США	73
Лос-Анджелес	США	66
Хітроу (Лондон)	Велика Британія	65
Даллас	США	61
Ханеда (Токіо)	Японія	56
Рейн-Майн Франкфурт	Німеччина	49
Шарль де Голль (Париж)	Франція	48
Сан-Франциско	США	41
Схіпхол (Амстердам)	Нідерланди	40

Додаток 23
Провідні світові експортери і імпортери товарів та послуг, 2007 р.
(за даними ВТО)

Країна	Частка в експорті світу, %	Країна	Частка в імпорті світу, %
США	13,9	США	10,9
Велика Британія	8,3	Німеччина	8,1
Німеччина	6,3	Велика Британія	6,3

Країна	Частка в експорті світу, %	Країна	Частка в імпорті світу, %
Франція	4,2	Японія	4,8
Іспанія	3,9	Китай	4,2
Японія	3,9	Франція	4,0
Китай	3,7	Італія	3,8
Італія	3,4	Іспанія	3,2
Індія	2,7	Ірландія	3,1
Ірландія	2,7	Нідерланди	2,8

Додаток 24

Країни, що користуються євро

Категорії країн	Кількість населення, млн осіб	Країни і території
Офіційні члени Єврозони	329	Австрія, Бельгія, Греція, Ірландія, Італія, Іспанія, Кіпр, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Словенія, Словаччина, Фінляндія, Франція
Інші європейські країни і території, які використовують євро	3,0	Акротірі і Декелія, Андорра, Косово, Чорногорія, Монако, Сан-Марино, Ватикан
Неєвропейські території, що використовують євро	0,207	о. Кліппертон, південні французькі та антарктичні землі, Майотта, Сен-П'єр і Мікелон
Країни ЄС, валюти яких прив'язані до євро	26	Болгарія, Данія, Естонія, Латвія, Литва
Інші європейські держави, валюти яких прив'язані до євро	4	Боснія та Герцоговина
Інші держави і території, валюти яких прив'язані до євро	35	Кабо-Верде, Коморські Острови, Марокко
Африканські держави, що використовують франки, прив'язані до євро	110	Бенін, Буркіна-Фасо, Камерун, ЦАР, Республіка Чад, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Габон, Гвінея-Бісау, Малі, Нігер, Республіка Конго, Сенегал, Того
Французькі території Тихого океану, що використовують французький тихоокеанський франк, прив'язаний до євро	0,5	Французька Полінезія, Нова Каледонія, Острови Уолліс і Футуна

**Динаміка експорту–імпорту послуг України з країнами світу 2005–2008 рр.,
тис. дол. (за даними Державного комітету статистики України)**

Назва країн	Експорт			
	2005	2006	2007	2008
Країни СНД	2849229,2	3451304,8	3717066,6	4311211,7
Азербайджан	10691,1	11051,6	14335,3	24462,9
Білорусь	47268,2	57939,7	81257,8	123253,8
Вірменія	5637,8	8606,1	7601,7	9526,5
Грузія	33718,4	41392,5	50760,6	65681,3
Казахстан	21358,8	33339,3	67527,9	113106,1
Киргизстан	1051,7	2336,4	1535,8	2731,2
Молдова	33724,3	35266,7	53390,8	68935,1
Росія	2574533,2	3137030,2	3410567,7	3851594,0
Таджикистан	7732,4	1636,3	2243,8	2062,5
Туркменистан	107990,6	114753,3	16415,7	37941,9
Узбекистан	5522,9	7952,8	11429,5	11916,4
Країни Європи	1870363,4	2360832,9	3154141,1	4176449,0
Австрія	94882,1	126500,2	183898,5	261428,5
Албанія	536,6	1181,9	673,2	1051,4
Андорра	14,7	14,6	18,8	29,6
Бельгія	145497	171202,1	203495,6	237778,6
Болгарія	32307,8	34996,7	41886,4	48368,5
Боснія та Герцеговина	97,9	205,9	255,5	171,5
Греція	69245,5	64934,3	104922,9	140520,9
Данія	48550,6	78430,9	80393,2	80478,0
Естонія	12868,1	97339,7	144083,3	189768,9
Ірландія	8915,4	6076,4	7761,3	44181,2
Ісландія	2258,5	2278,2	4661,8	4378,9
Іспанія	20121,1	24321,3	29045,0	34220,5
Італія	74134,0	92769,1	110190,1	165851,2
Латвія	39794,4	40352,6	47323,5	56633,2
Ліхтенштейн	8278,4	6927,4	5890,2	1705,1
Литва	12628,5	19068,8	33422,6	33839,8
Люксембург	664,8	835,1	1656,7	8837,4
Македонія	432,8	343,1	2465,7	973,8

Назва країн	Експорт			
	2005	2006	2007	2008
Мальта	35201,2	41500,1	37166,8	58236,0
Монако	3431,3	2174	5278,9	3918,2
Нідерланди	73246,7	89639,9	139450,2	161896,1
Німеччина	185809,6	253987,8	380882,0	547059,2
Норвегія	13450,4	13258,2	20380,7	26724,8
Польща	62214,8	80765,9	104508,8	152665,8
Португалія	10581,8	12219,8	9965,2	14324,7
Румунія	8017,5	18305	19661,1	29770,4
Сербія	–	–	–	18559,0
Словаччина	49167,3	29536,1	50219,3	71099,4
Словенія	1960,9	2847,7	6163,2	9544,2
Велика Британія	300196,6	389995,1	546754,0	695050,5
Угорщина	128210,2	125815,8	102529,6	113813,9
Фінляндія	14743,6	20953,6	31905,5	47558,8
Франція	57394,4	69147,8	84211,9	123641,1
Хорватія	1502,5	1897,6	3315,3	52495,7
Чехія	21209,6	29727,2	38943,3	41455,6
Чорногорія	–	–	–	1871,9
Швейцарія	296187,9	361456,5	510201,1	617909,0
Швеція	16506,5	27930,0	32307,7	60897,1
Країни Азії	559425,5	692864,4	888191,3	1314846,4
Ізраїль	40913,2	44392,9	60698,5	86679,0
Індія	17069,9	19676,4	36036,0	37158,3
Індонезія	2190,3	1298,8	4113,2	2620,8
Іран	9170,5	13165,1	36328,4	9855,4
Кіпр	242354,1	322565,4	406907,2	637340,5
Китай	24027,7	24720,8	38290,6	70221,1
ОАЕ	25999,3	43932,5	46491,7	67455,5
Південна Корея	8279,2	9492,7	9136,6	11034,9
Сирія	22139,2	15670	16633,8	30302,5
Таїланд	5484,6	5909,1	4951,6	9086,5
Туреччина	90228,7	108362,7	131422,9	199266,5

Назва країн	Експорт			
	2005	2006	2007	2008
Японія	5288,2	11597,9	11794,8	19631,2
Країни Африки	73193,0	94274,1	125942,2	203139,4
Алжир	5666,9	12391,2	8144,6	7127,8
Єгипет	14069,1	21684	38618,4	73430,5
Лівія	3264,7	2853,3	6340,6	4494,9
Нігерія	3717,8	6285,1	7859,2	11534,0
Південна Африка	1702,9	3869,7	2849,0	3197,3
Сейшели	8033,1	8711,2	12743,9	19894,7
Туніс	2708,6	3094	3774,5	6380,0
Країни Америки	476812,8	574768,4	793098,5	1247173,8
Аргентина	1800,5	1499,2	367,2	499,2
Бразилія	506,7	742,2	534,1	4718,7
Канада	39579,9	64920,7	95860,5	120534,4
Куба	513,6	387,4	500,6	1082,1
Мексика	322,6	433,3	377,5	2028,5
Панама	34045,6	47019,5	57977,0	115517,1
США	281441,0	316066,2	442617,1	555249,5
Австралія і Океанія	6854,6	10479,8	16380,6	26368,0
Австралія	855,9	1658,4	2372,7	4350,1
Нова Зеландія	293,9	278,4	1759,3	9298,1

Назва країн	Імпорт			
	2005	2006	2007	2008
Країни СНД	520704,9	702249,3	815652,1	1077247,1
Азербайджан	5508,2	3977,6	7022,1	8510,7
Білорусь	23843,4	26973,3	35902,8	54650,9
Вірменія	2174,4	2729,5	4665,3	6638,7
Грузія	11435,5	11948,2	15798,9	19246,5
Казахстан	8915,9	12977,3	20447,9	38270,6
Киргизстан	482,2	477,4	825,0	1648,8

Назва країн	Імпорт			
	2005	2006	2007	2008
Молдова	15322,6	25086,1	29855,7	47211,9
Росія	436689,3	596582,8	696697,8	894214,7
Таджикистан	71,5	81,7	159,5	241,4
Туркменистан	13911,3	18493,6	18493,6	1936,6
Узбекистан	2350,5	2922,0	2847,5	4676,3
Країни Європи	1220181	1703895,2	2402106,7	3488947,7
Австрія	127493,6	213271,2	163560,0	333763,3
Албанія	56,0	66,2	25,1	2,1
Андорра	–	17,4	–	9,9
Бельгія	28643,5	35684,8	55295,7	78985,8
Болгарія	10393	17334,9	23950,6	32337,7
Боснія та Герцеговина	16,2	24,2	133,0	172,9
Греція	12467,7	18361,1	67470,4	60438,2
Данія	13307,3	22264,6	29773,3	31234,3
Естонія	8508,3	7335,5	11285,3	14457,9
Ірландія	1103,0	2142,1	4056,8	7964,0
Ісландія	19,5	216,1	265,9	625,8
Іспанія	16379,6	17408,8	14552,6	17296,6
Італія	19535,5	27923,1	54743,8	54466,8
Латвія	12962,4	13338,1	22497,5	22389,4
Ліхтенштейн	7318,2	8971,3	2899,2	9466,4
Литва	6720,5	9913,2	29726,6	43990,9
Люксембург	274,8	282,1	33445,8	1176,0
Македонія	6129	556,4	526,8	11642,3
Мальта	1423,3	1573,1	1662,6	2107,0
Монако	28,5	2,6	51,5	66,5
Нідерланди	65634,8	84460,2	93359,6	133103,3
Німеччина	171296,5	244176,2	339442,6	511544,2
Норвегія	6923,9	5226,8	4117,5	6854,3
Польща	76955,2	96954,7	146301,5	230591,4
Португалія	2430,9	4950,9	18140,4	31199,1

Назва країн	Імпорт			
	2005	2006	2007	2008
Румунія	4023,8	5229,2	11223,7	30545,6
Сербія	—	—	—	6758,2
Словаччина	17460,0	25104,0	28028,2	39243,4
Словенія	2587,1	4089,2	3803,8	5238,0
Велика Британія	271345,4	428702,7	610539,8	863581,4
Угорщина	49757,3	59271,4	127110,5	96157,4
Фінляндія	2929,7	8958,8	16989,0	38030,4
Франція	53187,4	61273	154445,6	279761,3
Хорватія	1434,9	3578,6	8361,1	17204,7
Чехія	17620,7	28293,1	48489,0	69532,3
Чорногорія	—	—	—	1932,8
Швейцарія	111093,8	166450,8	174160,5	258007,1
Швеція	90627,9	76970,2	96758,9	146193,9
Країни Азії	451226,8	522863,0	729751,3	1137475,4
Ізраїль	18800,3	14689,2	24839,1	48709, 5
Індія	3192,7	4325,2	7786,4	7678,2
Індонезія	303	632,9	1166,3	1893,2
Іран	2254,9	2264,1	2964,0	1640,8
Кіпр	213540	279091,6	389833,0	661444,8
Китай	7669,8	8474,7	15323,9	21141,0
ОАЕ	10833,5	29402,9	37667,3	70796,7
Південна Корея	2760,4	1704,1	4838,1	6199,5
Сирія	1363,0	1410,4	2849,6	1086,2
Таїланд	8135,9	10514,2	15507,4	20632,9
Туреччина	93863,7	120152,8	180130,7	226590,4
Японія	5435,6	4444,4	9621,0	28301,9
Країни Африки	28636,8	50735,7	61852,5	87018,2
Алжир	1418,2	2106,1	898,4	1063,6
Єгипет	18000,5	34708,8	43718,1	71761,3
Лівія	589,1	2195,8	3314,2	801,8
Нігерія	740,4	1052,7	925,8	1240,5

Назва країн	Імпорт			
	2005	2006	2007	2008
Південна Африка	1242,1	3851,6	4659,3	3475,7
Сейшели	840,9	634	1891,9	893,3
Туніс	1159,9	1789,2	971,2	1980,2
Країни Америки	391737,1	396143,5	574684,8	570357,4
Аргентина	975,6	1039,6	1104,5	1648,1
Бразилія	1583,2	2015,3	38592,9	2440,1
Канада	25793,6	27681,7	28529,4	33116,6
Куба	353,7	544,5	1065,0	1355,8
Мексика	525	658,4	608,3	1027,0
Панама	1791,3	2153	3561,6	12324,2
США	306750,7	318090,7	437227,2	426304,0
Австралія і Океанія	1665,4	1738,6	2661,0	4937,1
Австралія	999,8	1413,2	1923,8	1551,6
Нова Зеландія	360,6	22,8	567,4	2372,8

Додаток 26

**Географічна структура
зовнішньої торгівлі товарами за 2008 р., тис. дол.
(за даними Державного комітету статистики України)**

Назва країни	Експорт	Імпорт	Сальдо
Всього	66954429,8	85535356,4	-18580926,6
Країни СНД, у тому числі	23809374,8	33569424,7	-9760049,9
Азербайджан	910521,0	75694,2	834826,8
Білорусь	2105576,7	2809645,7	-704069,1
Вірменія	263608,3	25456,2	238152,1
Грузія	655988,4	191582,6	464405,8
Казахстан	1832582,7	3118852,3	-1286269,6
Киргизстан	83650,1	9119,7	74530,4
Молдова	1171987,3	169569,7	1002417,6
Росія	15735571,9	19414212,5	-3678640,7

Назва країни	Експорт	Імпорт	Сальдо
Всього	66954429,8	85535356,4	-18580926,6
Таджикистан	77673,6	5355,6	72317,9
Туркменистан	376943,9	5631673,5	-5254729,6
Узбекистан	595271,0	2118262,6	-1522991,6
Країни Європи, у тому числі	19732793,6	30476956,1	-10744162,5
Австрія	593449,1	1031197,7	-437748,6
Албанія	80405,6	407,0	79998,6
Бельгія	364665,6	725442,2	-360776,6
Болгарія	1105942,4	239398,5	866543,9
Боснія та Герцеговина	101168,1	10816,2	90352,0
Греція	339438,9	171846,7	167592,2
Данія	195240,0	339312,0	-144072,0
Естонія	173878,2	177643,5	-3765,3
Ірландія	28798,7	126273,6	-97474,9
Ісландія	35,5	43008,9	-42973,4
Іспанія	870009,4	660177,4	209832,0
Італія	2911728,8	2432064,4	479664,4
Латвія	280540,6	113102,5	167438,1
Ліхтенштейн	321,5	3568,9	-3247,4
Литва	432299,3	723920,3	-291621,0
Люксембург	7882,8	22959,8	-15077,0
Македонія	184134,5	7311,7	176822,8
Мальта	53110,2	2438,9	50671,3
Монако	119,1	1947,8	-1828,6
Нідерланди	1117855,1	1283690,4	-165835,3
Німеччина	1837105,4	7165287,8	-5328182,4
Норвегія	139453,2	280504,8	-141051,6
Польща	2338303,0	4280309,2	-1942006,2
Португалія	63138,5	61679,8	1458,7
Румунія	670802,8	1171079,9	-500277,1
Сербія	555559,7	87942,4	467617,2
Словаччина	910208,2	742466,5	167741,7

Назва країни	Експорт	Імпорт	Сальдо
Всього	66954429,8	85535356,4	-18580926,6
Словенія	27472,2	231951,9	-204479,7
Велика Британія	640583,5	1375787,3	-735203,8
Угорщина	1367110,1	1282661,3	84448,9
Фінляндія	59100,9	686345,9	-627245,0
Франція	513472,1	1682505,5	-1169033,4
Хорватія	136162,3	60162,3	76000,0
Чехія	670804,7	1376032,9	-705228,2
Чорногорія	2703,5	997,0	1706,5
Швейцарія	831253,9	1171550,6	-340296,6
Швеція	105131,6	696224,8	-591093,2
Країни Азії, у тому числі	15231013,0	15306159,4	-75146,4
Ізраїль	463026,5	172267,1	290759,5
Індія	1005577,2	649935,0	355642,2
Індонезія	460334,4	426019,5	34315,0
Іран	859231,4	71676,3	787555,2
Кіпр	451420,5	66598,7	384821,8
Китай	547524,8	5601545,8	-5054021,0
ОАЕ	898830,9	78403,1	820427,9
Південна Корея	625663,4	2046187,8	-1420524,4
Саудівська Аравія	956391,9	12238,7	944153,2
Сирія	1037338,5	104003,2	933335,4
Таїланд	270184,5	232711,9	37472,6
Туреччина	4633291,4	1950133,2	2683158,2
Японія	115671,4	2795769,5	-2680098,1
Країни Африки, у тому числі	3902444,2	1559056,2	2343388,0
Алжир	344970,2	8194,4	336775,9
Всього	66954429,8	85535356,4	-18580926,6
Єгипет	1560027,4	90862,2	1469165,2
Кот-д'Івуар	27359,0	103806,7	-76447,7
Лівія	124872,6	85,0	124787,6

Назва країни	Експорт	Імпорт	Сальдо
Всього	66954429,8	85535356,4	-18580926,6
Марокко	256064,8	5957,6	250107,1
Нігерія	393502,6	734,4	392768,2
Південна Африка	33765,6	341326,6	-307561,1
Сейшели	346,8	507,6	-160,8
Туніс	490031,3	2496,0	487535,4
Країни Америки, у тому числі	4143968,8	4190574,4	-46605,6
Аргентина	36761,5	139119,7	-102358,1
Бразилія	468839,7	562264,5	-93424,8
Віргінські Острови, Британські	862000,0	714,9	861285,0
Домініканська Республіка	116744,7	3138,1	113606,6
Еквадор	36403,0	157357,2	-120954,3
Канада	144090,4	260236,8	-116146,4
Колумбія	52427,1	27297,1	25130,0
Куба	47597,9	2951,9	44645,9
Мексика	140883,5	87388,1	53495,4
Панама	23756,8	5569,4	18187,4
США	1949129,5	2808229,0	-859099,5
Чилі	94156,6	46919,7	47236,9
Австралія і Океанія	63960,1	431680,5	-367720,4
Австралія	56319,8	411163,8	-354844,0
Нова Зеландія	6406,8	20419,9	-14013,1

Шановні друзі!	3
ВСТУП	5
§ 1. Предмет соціально-економічної географії світу. Джерела економічних знань	5
§ 2. Методи досліджень соціально-економічної географії. Видатні економгеографи світу	8
Розділ І. ЗАГАЛЬНА ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВІТУ	
<i>Тема 1. Політична карта світу</i>	
§ 3. Політична карта світу	14
§ 4. Форми адміністративно-територіального устрою і державного правління	18
§ 5. Політичні та економічні системи країн. Типологія держав	22
§ 6. Міжнародні організації	26
<i>Тема 2. Населення світу</i>	
§ 7. Кількість населення. Природний і механічний рух. Статеві-віковий склад населення	32
§ 8. Розміщення населення. Міське і сільське населення	39
§ 9. Етнічний, мовний і релігійний склад населення	44
§ 10. Соціальна і професійна структура населення. Трудові ресурси	48
<i>Тема 3. Взаємодія суспільства і природи. Світові природні ресурси</i>	
§ 11. Географічне середовище. Природні ресурси і ресурсозабезпеченість	53
§ 12. Мінеральні ресурси	58
§ 13. Земельні, лісові, водні ресурси	62
§ 14. Ресурси Світового океану, рекреаційні ресурси	66
<i>Тема 4. Світове господарство</i>	
§ 15. Сучасне світове господарство	71
§ 16. Науково-технічна революція і світове господарство	76
§ 17. Промисловість світу: енергетика, металургія, машинобудування ...	80
§ 18. Промисловість світу: хімічна, лісова, деревообробна, легка, харчова	85
§ 19. Світове сільське господарство	90
§ 20. Географія світового транспорту. Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародний туризм	94
<i>Тема 5. Глобальні проблеми людства</i>	
§ 21. Глобальні проблеми людства	99
§ 22. Екологічні проблеми	103
Розділ 2. РЕГІОНИ І КРАЇНИ СВІТУ	
<i>Тема 1. Країни Європи</i>	
§ 23. Загальна характеристика Європи	110
§ 24. Європейські субрегіони. Західна Європа	115

§ 25. Федеративна Республіка Німеччини	119
§ 26. Велика Британія	124
§ 27. Франція	130
§ 28. Північна і Південна Європа	136
§ 29. Італія	142
§ 30. Східна і Центральна Європа	148
§ 31. Країни – сусіди України: Росія, Білорусь	153
§ 32. Країни – сусіди України: Польща, Словаччина	160
§ 33. Країни – сусіди України: Угорщина, Румунія, Молдова	166

Тема 2. Країни Азії

§ 34. Загальна характеристика Азії	173
§ 35. Субрегіони Азії. Східна і Південно-Східна Азія	178
§ 36. Японія	184
§ 37. Китай	190
§ 38. Південно-Західна і Південна Азія	197
§ 39. Індія	202

Тема 3. Країни Північної Америки

§ 40. Загальна характеристика Північної Америки	210
§ 41. США: загальна характеристика країни	214
§ 42. США: господарство, зовнішньоекономічна діяльність, регіональні особливості	219
§ 43. Канада	226

Тема 4. Країни Латинської Америки

§ 44. Географічне положення. Політична карта. Природні умови і ресурси. Населення	232
§ 45. Господарство, транспорт, зовнішньоекономічна діяльність	238

Тема 5. Країни Африки, Австралія та Океанія

§ 46. Африка. Загальна характеристика	243
§ 47. Субрегіони і країни Африки	250
§ 48. Австралія	258
§ 49. Океанія	264
§ 50. Всесвітні економічні відносини	269

Короткий словник термінів і понять	273
---	------------

Додатки	278
--------------------------	------------

Навчальне видання

*ПЕСТУШКО Валерій Юрійович
УВАРОВА Ганна Шевкетівна*

ГЕОГРАФІЯ

10

Рівень стандарту, академічний рівень

Підручник для 10 класу

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Редактор *Світлана Андрющенко*
Обкладинка, макет,
художнє редагування *Світлани Железняк*
Технічний редактор *Валентина Олійник*
Коректор *Алла Кравченко*

Формат 70×100/16. Умовн. друк. арк. 24,7.
Обл.-вид. арк. 23,28.
Наклад 270535 (4-й з-д: 200526–270535) прим.
Вид. № 1063. Зам. 178-10.

Видавництво «Генеза»,
вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців
серія ДК № 25 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових позитивів
ТОВ «Видавництво «Фоліо»
вул. Чубаря, 11, м. Харків, 61002
Свідоцтво серія ДК № 3194 від 22.05.2008 р.